

m omnium saluatoris et omnium Notitiam harum serie volu
mator et Statutor noui directas simplicem honore recepim
ARHIVELE NAȚIONALE

MARAMUREŞ

anul III
nr. 3

ASOCIAȚIA ARHIVIȘTILOR

"DAVID PRODAN"

MARAMUREŞ

REVISTA ARHIVEI MARAMUREŞENE

BAIA MARE
2010

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, formulări și calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor.

Authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, for the wording and for the accuracy of foreign languages summaries

Acest volum a fost publicat cu sprijinul financiar al:

Camerei Notarilor Publici – Cluj

BDM GRUP INVEST S.R.L. – Baia Mare

**REVISTA
ARHIVEI
MARAMUREŞENE**

nr. 3//2010

Revistă cu apariție anuală
editată de:

**ARHIVELE NAȚIONALE
MARAMUREȘ**

**ASOCIAȚIA ARHIVIȘTIILOR
“DAVID PRODAN”
MARAMUREȘ**

Baia Mare
ISSN 1844-9832

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof. Univ. Dr. POGANY István
Univ. Warwick – England

Prof. Univ. Dr. FARAGO Tamás
Univ. Corvinus Budapest – Hungary

Prof. Univ. Dr. Vasile VESA
Univ. Babeș-Bolyai Cluj Napoca

Conf. Univ. Dr. Ovidiu GHITTA
Univ. Babeș-Bolyai Cluj Napoca

Conf. Univ. Dr. Ionuț COSTEA
Univ. Babeș-Bolyai Cluj Napoca

REDACȚIA:

Klara GUŞETH – redactor şef
Marius UGLEA – secretar redacție
Diana MUREŞAN
Amalia MOJOLIC
Robert TÖKÖLY
Zsolt VARGA
Vasile ROGOZSAN
Ana-Maria VOICU
Iuliu Victor GREC

Redactia și administrația:

SJANMM, Baia Mare
B-dul Bucureşti nr. 26
<http://arhivamm.wordpress.com>
arhivistimm@yahoo.com

CUPRINS:

STUDII SI ARTICOLE DE ISTORIE

Balogh Béla

A Máramarosszigeti Református Líceum története
(Istoria Liceului Reformat din Sighetu-Marmației).....

Drd. Glück László

A Máramarosi Sókamará személyzete 1600 táján
(Personalul Cămării Salinare maramureșene în jurul anului 1600).....

Drd. Mihai Georgiă

Considerații cu privire la o nouă mărturie despre episcopia ortodoxă de Maramureș
(mijlocul secolului al XVII-lea).....

Szikszai Mihály

A máramarosi só továbbszállítása a Jászkunságban
(Transportarea sării maramureșene în teritoriul iazigilor și cumanilor).....

Dr. Cseh Géza

Adatok Petrovay György, Máramaros vármegye főlevéltárnokának életéről (Tiszabő, 1845 – Máramarossziget, 1916)
(Date cu privire la viața arhivarului principal al comitatului Maramureș, György Petrovay. Tiszabő, 1845 – Sighetu - Marmației, 1916).....

Varga Zsolt

Câteva date cu privire la epidemiiile de holeră din Maramureș în secolul al XIX-lea.....

Ioan Vasile Rogozsan

Considerații generale referitoare la populația greco-catolică din localitatea Șomcuta Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....

Drd. Robert C. Tókolyi

Câteva date cu privire la familia Pokol de Lozna Mare.....

Drd. Buda Lavinia

Expresia unei identități etnice și confesionale. Pelerinajul marian la biserică votivă din Șișești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.....

Dr. Mircea Baron

Instalațiile de afinare a aurului brut de la Baia Mare și Săsar, până în anii '40 ai secolului al XX-lea.....

Ioan J. Popescu

Organizațiile comunităților evreiești din Sighet. 1918-1940.....

Drd. Marius Uglea

Colonia de muncă de la Mina Cavnic, componentă a sistemului concentraționar românesc.....

Drd. Andrea Dobeș

Canonicul Czumbel Lajos în dosarele Securității (1950-1967).....

ISTORIA ARHIVELOR. PREZENTĂRI DE FONDURI**Amalia Mojolic**

Familia Bodea din Vima Mică.....

Diana Florentina Mureşan (Elischer)
Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului.....

RECENZII

Drd. Mihai Georgiță

Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureş și Transilvania Septentrională pâna la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, Editura Mănăstirea Rohia, 2009, 406 p.

Drd. Robert C. Thokolyi

Oliver Lustig (coord.), *Procesul ghetourilor din Nordul Transilvaniei*, Bucureşti, Editura AERVH, 2007, 369 p., 320 p.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Drd. Robert C. Thokolyi

Ioan Johnny Popescu, *Evrei de seamă născuți la Sighet*, Sighetu Marmației, Asociația Ecologie Turism Nordica, 2010, 134 p.

Drd. Robert C. Thokolyi

Ioan J. Popescu, *O istorie a evreilor din Sighet*, Sighetu Marmației, Editura Echim, 2009, 281 p. ...

Ana-Maria Voicu

Mircea Baron, *Din istoria mineritului aurifer în România 1918-1948*, Editura Universitas, Petroșani, 2006, 224 p.

Iuliu Victor Grec

Adrian Marchiș, *Din istoria presei românești - „Graful Maramureșului” Sighet , 1932-1940*, Cluj-Napoca, Editura „Dragoș Vodă”, 2002, 163 p.

Drd. Marius Uglea

Dorin Dobrincu (editor), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Polirom, 2008, 236 p.

Klara Gușeth

Andrea Dobeș, *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea” Sighet (1950-1955)*, Editura Valea Verde, 2010, 223 p.

CONTENTS:

HISTORY STUDIES AND ARTICLES

Balogh Béla

The History of the Protestant School from Sighetu Marmației.....

Drd. Glück László

The Personnel of the Máramaros Salt Chamber around 1600.....

Drd. Mihai Georgiță

Meinungen hinsichtlich einer neuen Urkunde über das orthodoxe Bisstum von Maramureș.....

Szikszai Mihály

Die Weiterbeförderung des Salzes aus Marmarosch auf dem Gebiet des Jazygkumanischen Distrikts

Dr. Cseh Géza

Angaben von dem Lebenslauf des Hauptarchivars György Petrovay im Komitat Marmarosch (Tiszabő, 1845. - Máramarossziget, 1916.).....

Varga Zsolt

Some dates regarding the cholera plague in the County of Maramures in XIX-n century.....

Ioan Vasile Rogozsan

Consideration regarding the greek-catholic population from Somcuta Mare (1858-1900).....

Drd. Robert C. Tökőlyi

Some dates regarding the Pokol of Lozna Mare Family

Drd. Buda Lavinia

L'identité ethnique et d'expression religieuse. Pèlerinage Marianne à l'église votive de Șișești fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle.....

Dr. Mircea Baron

Installations for the refining of raw gold in Baia mare and Săsar, up to the 1940s of the xxth century

Ioan J. Popescu

The organizations of the Jewish community from Sighet (1918-1940).....

Drd. Marius Uglea

The Labor Colony from Cavnic Mine, part of Romanian prison system.....

Drd. Andrea Dobes

Prebendary Czumbel Lajos in Securitate files (1950-1967).....

THE HISTORY OF ARCHIVES. FUNDS PRESENTATIONS**Amalia Mojolic**

La famille Bodea de Vima Mica.....

Diana Florentina Mureșan (Elischer)

The Greek-Catholic Bishopric of Maramures County.....

REVIEWS

Drd. Mihai Georgiță

Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania Septentrională pâna la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, Editura Mănăstirea Rohia, 2009, 406 p.

Drd. Robert C. Thokolyi

Oliver Lustig (coord.), *Procesul ghetourilor din Nordul Transilvaniei*, București, Editura AERVH, 2007, 369 p., 320 p.

BIBLIOGRAPHIC NOTES

Drd. Robert C. Thokolyi

Ioan Johnny Popescu, *Evrei de seamă născuți la Sighet*, Sighetu Marmației, Asociația Ecologie Turism Nordica, 2010, 134 p.

Drd. Robert C. Thokolyi

Ioan J. Popescu, *O istorie a evreilor din Sighet*, Sighetu Marmației, Editura Echim, 2009, 281 p. ...

Ana-Maria Voicu

Mircea Baron, *Din istoria mineritului aurifer în România 1918-1948*, Editura Universitas, Petroșani, 2006, 224 p.

Iuliu Victor Grec

Adrian Marchiș, *Din istoria presei românești - „Graful Maramureșului” Sighet , 1932-1940*, Cluj-Napoca, Editura „Dragoș Vodă”, 2002, 163 p.

Drd. Marius Uglea

Dorin Dobrincu (editor), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Polirom, 2008, 236 p.

Klara Gușeth

Andrea Dobeș, *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea” Sighet (1950-1955)*, Editura Valea Verde, 2010, 223 p.

A Máramarosszigeti Református Liceum története

Balogh Béla

Absolvent al Facultății de Istorie, Universitatea „Bolyai” din Cluj-Napoca (1957). Șef - Arhivele Statului Filiala Lugoj (1957-1969), arhivist principal la Arhivele Naționale Maramureș (1969-1998). Din 1998 arhivist pensionar.

Autorul a numeroase studii, articole și lucrări dedicate istoriei orașului Baia Mare, comitatelor Maramureș și Satu Mare, publicate în țară și străinătate.

Kulcsszó: iskolatörténet, grammaticális iskola, kollégium, patronátus, tanszerkezet, diákok, tanárok, alumneum.

Előszó helyett

Az iskola történetével foglalkozó korábbi kutatásokból

Az első világháború befejezéséig Máramarosszigeten több középiskola is működött. A legrangosabb ezek közül a református líceum volt. Történetének általunk ismert első kutatója az a HARI PÉTER¹ volt, aki a XVIII. század végén, külföldi egyetemekről történt visszatérése után, mint az intézet vezetője és átszervezője, maga is fényes betükkel írta be nevét az intézet aranykönyvébe. Szavait idézve „a szigeti református iskola kezdeteit homály fedi”. Ennek megalakulásátől az 1624 előtti évekre teszi. Kéziratban maradt összeállításának legnagyobb érdemeként az 1627 és 1810 között az iskolában oktatott rektorok és professzorok névjegyzékét tekinthetjük. Ezt az összeállítást egészítette ki LUGOSSY JÓZSEF, aki már mint a debreceni kollégium professzora 1847-ben a PESTI PROTESTÁNS LAP hasábjain közölte is.²

Tíz évvel később, a líceum első, a történelmi kútfők hozzáértő és alapos vallatása nyomán megírt összefoglalója is megszületett. Szerzője az a SZILÁGYI ISTVÁN volt, aki korábban, nagyszalontai rektorságának évei alatt Arany János költői pályájának is elindítója volt. Szilágyi 1845-től, mint a líceum egyik tanára, majd az 1848-1849-es forradalom és

¹ *Oratio... Petri Hari, professoris in Gymnasio Szigethiensi (de historia Gymnasii Szighethiensis), Tóth Ferenc gyűjteménye a magyar reformata egyházak történetére vonatkozó iratoknak I. Kötet 54-65.l. Országos Széchenyi Könyvtár Budapest, Kézirattár, Quart. Hung. 1043; Hari ezen munkája egy 1805. július 27-i dátumot viselő összeállítás formájában is fenntartad. Lásd: Román Országos Levéltár Máramaros Megye Igazgatósága (ezt követően ROLMMI), *A Máramarosszigeti Református Liceum levélterára* (ezt követően Liceum) 94.szám.*

² *Lugossy József: Máramarosi egyházmegye a XVII-dik században, Pest protestáns Lap, 1847. évfolyam, 1419-1423.l.*

szabadságharc leverését követő, a szigeti oktatásra nézve is küzdelmes években ennek vezetője, majd újjászervezője volt. „*A máramarosszigeti reform. tanoda történetének rövid vázlata*” címet viselő közleménye előbb 1858-ban a Sárospataki füzetek hasábjain jelent meg, majd Máramarosszigeten is külön kiadták.³ közleményével Szilágyinak az volt a célja, hogy a forradalom leverését követő császári önkény által lefokozott, jogakadémiaját és főgimnáziumi státusát elvesztett szigeti iskola korábbi, több mint három évszázados küzdelmeinek és szinte töretlen felfelé ívelő múltjának bemutatásával példát mutasson, bizalmat keltsen a csüggédőkben és az iskola anyagi helyzetének javítása céljából, Erdélyből és Magyarországról adományokat gyűjtsön. Szilágyi ezen törekvései sikeresek voltak: az iskola nyilvános voltát elismerő helyhatósági rendelkezések elnyerését követően a főgimnáziumi osztályok is fokozatosan beindultak, 1864-ben az első érettségi vizsgákat is megtartották, majd 1869-től a jogi tanfolyam beindulásával az intézet újból főiskolai státust nyert. Ez utóbbi évek küzdelmeit és sikereit Szilágyi az 1883-ban kiadott „*Emlékirat a Máramarosszigeti h.h. Lyceum múltjáról, jelenéről*”⁴ című kiadványában ismertette. Szilágyi István ismét a líceum és azen belül főként a jogakadémia bővítéséhez szükséges anyagi megsegítés és erkölcsi melléállás érdekében kilincselt. Ezért (is) a közlemény már kevésbé támaszkodik a történelmi forrásokra. A kiadványt egyébként Szilágyin kívül a líceum főgondnoka is ellátta kézjegyével.

Az iskola történetének részletes megírása, mint szándék, tovább is foglalkoztatta Szilágyit. Ennek megvalósítására azonban nem került sor: „*A Máramarosszigeti hely. Lyceum történetének harmadik része*”⁵ című, 1887-ben Debrecenben megjelent közleménye is csupán a témát érintő résztanulmányaként értékelhető. 1885-ben Szilágyi István negyven éves szigeti tanárkodási jubileumi, illetve az 1899-ben mellszobrának leleplezése alkalmával megjelent díszes kiadású emlékkönyvek több írása is, közvetlenül vagy közvetve az intézet múltjának egy-egy szeletéről tudósít, de egy önálló monografiához képest ezek csupán adaléknak tekinthetők.

Az első világháború már javában dült és a máramarosiak többsége még szörnyűséggel emlékezett az 1914. őszvégi orosz offenzíva ideje alatt átélt félelmekre, amikor a szigeti jogakadémia történetéről dr. GERGELY GYÖRGY professzor és ideiglenes igazgató által

³ Szilágyi István: *A máramarosi-szigeti reform. tanoda történetének rövid vázlata*, Sárospataki Füzetek, Sárospatak, 1858. 957-971.1., illetve hasonló címen M.Sziget, 1858, 201.

⁴ *Emlékirat a Máramarosszigeti h.h. Lyceum múltjáról, jelenéről*, M.Sziget, 1883. 23. 1.

⁵ Szilágyi István: *A Máramarosszigeti hely. Lyceum történetének harmadik része*, Tiszántúli ref. Középiskolai tanáregyesület évkönyve, Debrecen, 1887

megírt első összefoglaló tanulmány nyomtatásban megjelent.⁶ Erről a rövid, de tényekben gazdag írásról ma már viszonylag kevesen tudnak.

1940 őszén, a második bécsi döntést követően, a gimnáziumi szinten újjáalakult tanintézet 400 éves múltjára emlékezett. Ez alkalommal jelent meg „A Máramarosszigeti Református líceum történetének rövid áttekintése. 1540-1940”⁷ című füzetecske. Ennek lapjairól főként az első világháború lezárását követő megpróbáltatásokról, a román állami szervek gáncsoskodásairól, majd az intézet bezárársáról lehet pontos és fontos adalékokat megismerni.

1944 őszén az önálló református felekezeti középiskola Szigeten megszünt létezni. Az iskola épülete, ennek berendezése, könyvtára, valamint az intézet működését biztosítani hivatott ingatlanok (főként tanári lakások, szántók és kaszálók) rövid ideig még a szigeti református egyházközsg gondozásában tovább is megmaradtak. Az 1948 augusztusában bekövetkezett kommunista tanügyi reform aztán a felekezeti oktatás teljes megszüntetésével és a volt iskolák anyagi javainak államosításával az intézet végleg megszünt létezni. Ezt követően hivatalosan évtizedekig még egykor létérb sem volt ildomas megemlékezni. Gazdag könyvtára szétszóródott és részben megsemmisült, levéltára pedig Máramaros megye közigazgatási anyagával összekeveredve, az Állami Levéltárak megőrzésébe került. Ez utóbbi azonosításra, utóbb nyilvántartásba vételére már Nagybányán az 1980-as években került sor. Ettől az időtől kezdve, főként SIPOS ISTVÁN, máramarosszigeti református esperes-lelkipásztor tollából több, az egykor líceum hajdani jelentőségevel foglalkozó megemlékezés is megjelent. 1990 után, az Erdélyi Múzeumegyesület támogatásával, előbb az intézet könyvtáráról készült és jelent meg egy felmérés.⁸ Ezt követően Jakó Zsigmondnak, az erdélyi oktatástörténet módszertani megújítását sürgető⁹ ösztönzésének hatására a szigeti iskola 1851 előtti diákságának részletes bemutatását megvalósító kötet és az erre alapozó több részlettanulmány is megjelent.¹⁰ Ennek a gazdag adatbázisnak a közlését követően az egykor diákok származására, társadalmi eredetére és részben későbbi pályaválasztásával kapcsolatos

⁶ Gergely György: *A jogakadémia múltja*, A Máramarosszigeti ref. Lyceum. Jogakadémia, főgimnázium, internátus értesítője az 1914-915. tanévről. Máramarossziget, 1915, 22-31.l.

⁷ A Máramarosszigeti Református Liceum történetének rövid áttekintése, 1540-1940. Máramarossziget, 1941. 32 l.

⁸ Balogh Béla: *A Máramarosszigeti Református Liceum egykor könyvtára*, Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1996, 38-54.l.

⁹ Lásd: Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662-1848*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

¹⁰ A máramarosszigeti református líceum diáksága 1682-1851. Közzétessi Balogh Béla ny.levéltáros. megjelent az Editiones Archivii Districtus Reformatorum Transtibiscani kiadványsorozat VIII: köteteként, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár kiadásában, Debrecen /2000/ 418 l. (A továbbiakban: Balogh 2000)

tanulmányok születtek.¹¹ Nyomtatásban történt megjelentetésüket széles körű érdeklődés övezte. A vele járó biztatás arról győzött meg, hogy az egykor máramarosszigeti tanoda múltjának monografikus feldolgozása lassan közüggé vált. Elkészültét sok munka és helyenként lemondás övezte. Hibái és helyenként elnagyoltsága ellenére a kötetet, kérem, fogadják megértéssel!

Bevezetés

A magyarországi és erdélyi iskolák történetével foglalkozó szakemberek is gyakran megfeledkeznek arról, hogy az első világháború végéig Máramarosszigeten több évszázados múlttal rendelkező főgimnázium és jogakadémia létezett. Az internátussal kiegészült intézet az 1820-as évektől kezdve a Máramarosszigeti Helvét Hitvallású (református) Liceum néven működött.

Hivatalosan soha nem nevezték kollégiumnak. A diákok azonban maguk között, főként az intézet keretében működő otthont, már a XVIII. század negyedik évtizedétől kezdve, okmányilag is bizonyíthatóan, „collegium” névvel illeték.¹²

Az 1867-es kiegyezést követő fél évszázad alatt a vizsgákra jelentkezett gimnazista és joghallgató diákok összlétszáma az 1897/98-as tanév végén volt a legmagasabb. Ekkor 325 gimnazista és 154 joghallgató, összesen 479 fő jelenlétéit jelzik a források. Ez az adat egyben az intézet életében joghallgatói csúcson is jelentett, míg csupán a gimnazisták létszámát tekintve a látogatottság az 1889/90-es tanévben volt a legmagasabb: 399 fő. A szigeti állami felsőbb leányiskola 1877 után történt fokozatos megerősödése s nem utolsó sorban a környék (Nagybánya, Szatmárnémeti, Beregszász stb.) állami és felekezeti iskoláinak főgimnáziumi szintre történt emelése és gyarapodása fokozatosan szűkítette a szigeti református líceum keretében működő főgimnázium hatókörét. De a líceum keretében virágzó Jogakadémiával kiegészülve, az első világháború végéig a szigeti líceum mindvégig Északkelet Magyarország legfontosabb közoktatási intézete maradt. Voltak évek, amikor a vizsgázott joghallgatók

¹¹ Balogh Béla: *Székely diákok a Máramarosszigeti Református Liceumban (1682-1851)*, Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1999, 18-27. l.; Balogh Béla : *A máramarosszigeti református líceum diáksága származásának területi megoszlása 1682-1851 között (külső tekintettel Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyékre)*, A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai. III. Tanulmányok 8. Nyíregyháza, 1999. 15-77. l.

¹² Az 1735-1736-ban zajló Kós Györgyné, boszorkánysággal gyanúsított személy perében Almási György tótgáts deák is vallomást tett. Állítása szerint késő este, noha a „collegium” kapuja be volt zárva, néhány diákok társaságában ő is kiment a városba. Visszajövetük alkalmával a kollégiumot körülvevő falon belül találták Kósánét. Lásd: ROLMMI, Máramarossziget város levéltára, Nemesi közösségi iratai, fasciculus 16, 7. szám, 12-17. l.

számát tekintve, a magyarországi és erdélyi protestáns tanintézetek közül Máramaroszigetet csupán Debrecen előzte meg.

A liceum abban a városban működött, amely a soknemzetiségi (ruszin, román, zsidó, magyar, német stb.) Máramaros vármegye közigazgatási és művelődési központját képezt. Az ország északkeleti részén, a Galiciával és Bukovinával határos Máramarosban pedig a magyarság, számarányát tekintve soha nem érte el a 10%-ot.¹³ Sokan ezért a hírneves iskola létezését a „csodás” jelzővel is illették, működését támogató hatalmas állami kedvezményeket és segítségadást sejtettek a csoda mögött. Az iskola múltjára vonatkozó források azonban mást bizonyítanak! Amint azt látni fogjuk, az 1880-as évek második felétől kezdve, főként a tanárok fizetésének biztosítása terén, az iskola állami támogatására is számíthatott. Az intézet fenntartásához és bővítéséhez szükséges anyagi alapok döntő hányadát azonban meglette végéig, saját erőből biztosította. Az intézet gondnokainak és igazgatóinak évszázadokra visszanyúló tapasztalatuk volt abban, hogyan lehet a kevésből is a legszükségesebbet előteremteni. Mert a máramaroszigeti református tanoda több évszázados létezésének fő gondja mindig a létert való küzdelemhez kapcsolódott.

A máramaroszigeti református tanoda életében három főbb korszakot különböztethetünk meg. Az első időszak a kezdetektől gyakorlatilag 1797-ig 1797-ig tartott. A reformáció kezdetéit megelőző időszakban létező városi plébánia-iskolának az átvételétől kezdődően a triviális fokozatot meghaladó humanista gimnázium a XVII. század végére nagyimnáziummá erősödött, de a korszakhatárt jelző 1797-es évekig, gyakorlatilag még főként a Kolozsvári Református Kollégium partikulájaként működött.

A második időszak a Hari Péter által kezdeményezett és megvalósított 1797-es átszervezéssel kezdődően anyaiskolává, Alma Materré emelkedett és az időnkénti két-három oktató foglalkoztatásával kollégium típusú tanintézetként felveszi a liceum elnevezést. A folyamat az 1837-ben létesített jogi tanszék működésével válik teljessé. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszaka ennek a korszaknak a lezárását képezte.

A harmadik időszak elején az osztrák önkényuralom védőszárnayai alatt kiadtott és életbeléptetett új oktatási törvény következményeként előbb az iskola létezése is kérdésessé vált. Az erők összefogásával és a Szilágyi István által irányított átszervezést követően 1855-ben az iskola elnyeri nyilvánossági jogát és ettől kezdve a tanárok létszámának növekedésével

¹³ Az 1900-as népszámlálás Máramaros megyében összesen 309.598 főt vett nyilvántartásba, aik közül 143.621 (46,39%) rutén, 74.978 (24,28%) román, 58.006 (18,09%) izraelita, 33.836 (10,92%) összesen magyar és német. Vesd össze: *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*, I. kötet, Budapest, 1902. 304-305. I.

párhuzamosan, új osztályok beindításával, majd az első érettségi vizsgák megtartásával (1863/64-es tanév) főgimnáziummá, 1869-ben pedig, a jogi tanfolyam beindításával, az intézet újból főiskolai státust nyert. És ezt az első világháború befejezéséig megőrizte.

A kezdetektől 1797-ig

A máramarosi koronavárososk – Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget – az 1329-ben nyert kiváltságaik birtokában a XIV. század végére népes településekkel fejlődtek. Mindegyik területén önálló plébánia létezett és ezek melett, az országban fennálló viszonyoknak megfelelően, plébániai iskolák is szerveződtek.¹⁴ Ezek működéséről tanúskodó korabeli forrásokat sajnos nem ismerünk. Ezért csupán feltételezzük, hogy a reformációnak a máramarosi magyarság körében történt elterjedése idején az öt koronaváros iskolái is protestáns intézetekké váltak.

Az egyháztörténészek megállapításai szerint Luther Márton tanainak hirdetői Máramarosszigeten 1524-ben megjelentek és az itteni lakosok rövidesen az új vallástételek követőivé váltak.¹⁵ Az új egyházközség megerősödésére mi sem jellemzőbb mint az a tény, hogy 1548-ban, a működését szabályozó belső törvényében rögzítik, hogy az egyházi szolgáltatásokat mindig két lelkipásztor teljesítse. Ez az előírás nagyvonalakban az első világháború korszakáig volt érvényben. A rendelkezés megszületését megelőzően, már 1542-ből Nánási István személyében a szigeti protestáns iskola elsöként ismert oktatójáról is tudomásunk van. Ettől kezdve, amint mellékletünkönkötő is kitűnik, az iskola rektorainak és egyéb oktatóinak névsora az intézet 1921-ben történt megszüntető nyomon követhető.

A szigeti iskola Nánási István megjelenéstől számított egy évszázadon át grammaticai, mostani szóhasználattal élve, algimnáziumi jellegű volt, ahol az olvasást, írást és hittant tanuló kezű diákok mellett már donatisták és dekliniták is jelen voltak. Ez utóbbiak latin nyelvű oktatása már az iskola grammaticális jellegét biztosította. Fenntartója az egyházközség, mely a városi hatósággal közösen gondoskodott a tanítók választásáról (hozataláról), meghatározta az iskola tanmenetét, az iskola és a hozzá tartozó épületek rendbentartására is felügyelt. Körösi István, egykor esperes jegyzeti szerint a „schola a

¹⁴ Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988; Mészáros István: *Az iskolatügy története Magyarországon 996-1777 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

¹⁵ Bélai Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a betelepüléstől a XVII. század elejéig*. Budapest, 1943.45.l.; Nagy K.: *A Tiszántúli Református Egyházkörílet története*. II. Egyházközések adattára. Debrecen, 1939.

városé örökösön”. Az 1625-ben Visken tartott parciális szinódus pedig elhatározta: „Szigeti uraim most ez egyúttal, a közönséges pénzből építsék meg a scholát. Ezután pedig a nemesség a hajdúsággal és a város népe a sóvágókkal együtt értsenek mind az építésben, mind a fizetésben.”¹⁶

Szilágyi István korszakolásával egyetértve, az iskola grammaticális fokozata nagyvonalakban 1640-ig tartott. Az eddigi periódusig 17 iskolamester nevét sikerült azonosítani. Többségük korábbi kilétérből kevés adatot ismerünk. Biztos, hogy közülük kettő sárospataki diákok voltak, másik kettő Debrecenbe diákoskodott, egyikük pedig dokumentáltan a nagybányai Schola Rivulinából került a szigeti iskola élére. A korszakra vonatkozó iskolatörténeti szakmunkák ismeretében úgy véljük, a többi 12 iskolamester többsége is ezekből az iskolákból érkezett Máramarosszigetre. És tudva azt, hogy a Schola Rivulina 1633 előtti diáknévsora szinte teljesen ismeretlen, azt a vélekedést is megkockáztatjuk, hogy az ismeretlenek többsége, az 1547-ben alapított nagybányai iskola diájként volt.¹⁷

A szigeti iskola 1640 és 1700 közötti időszakában továbbra is az egyházközsgé ellenőrzése és irányítása alatt maradt. A fenntartásához szükséges anyagiak biztosítása terén, a jelzett hat évtized alatt, előbb a fejedelmi Bethlen család, később Apafi Mihály, erdélyi fejedelem is sok segítséget nyújtott. Bethlen István – az országépítő Bethlen Gábor testvére és rövid ideig fejedelmi utóda, 1620-tól Máramaros örökösi főispánja, majd 1626-tól a kiterjedt huszti uradalom, s ezen belül a máramarosi sóaknák birtokosa – az öt koronáváros egyházait és iskoláit előbb alkalomszerűen támogatta, majd az 1640. március 12-én, a huszti várbeli kibocsátott adománylevelében a diákok részére rendszeresen fizetendő alumneumot rendelt. Az erre a célra biztosított pénzt a sóaknák, az élelmezéshez szükséges gabonamennyiséget az iskolák kezelésébe bocsátott malmok szolgálták. Az általa nyújtott támogatást leánya, Bethlen Druzsina és ennek férje, Rédei Ferenc fejedelem is megtartották. A XVII. század legjelentősebb adományát a szigeti iskola részére Apafi Mihály fejedelem nyújtotta: 1671-ben kiadott oklevelének tanúsága szerint a máramarosi református egyházak megsegítésével egyidőben a szigeti iskola rektori fizetésére évi 300, a diákok részére pedig 200 sótömböt

¹⁶ Egyházmegyei levéltár. *Liber Ecclesiarum Maramorosensis inceptus Anno Domini Jesu Christi 1624*. Idézi Szilágyi István: *A máramarosi-szigeti reform. tanoda történetének rövid vázlatája*, 1958. (A továbbiakban: Szilágyi: reform.tanoda) 5.1.

¹⁷ Hörcsik Richard: *A Sárospataki Református Kollégium diáksága 1617-1777*, Sárospatak, 1998; A Debreceni Főiskola növendékei I-IV. Összeállította Barkóczi János. Kézirat a Tiszántúli Református Egyházkörlelet Levéltárába (a továbbiakban: TtREL) II.a 8 C. I-IV.; Thurzó Ferenc: *A nagybányai ev.ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547-1755*. Nagybánya, 1905.

biztosított. „... Rectori Scholae Szigeth 300 lapides, studiosis eiusdem scholae 200 lapides salis quotannis obvenient.”¹⁸

Az iskola, biztos jövedelmének fedezete eredményeként, már a XVII. század közepén, a poetica és retorica oktatásának bevezetésével egyidőben, humanisztikai fokozatúvá emelkedett. Ennek megfelelően a latin grammatika elsajátításán túlmenően, a poetica és retorica (költészeti és szónoklat) elnevezésű osztályokban az ókori latin és görög szerzők műveit olvasták, fordították és magyarázták, majd a tanultak alapján a diákok is önálló latin verset írásában és a szónoklásban gyakorolták ismereteiket. A folyamat betetőzéseként a korabeli filozófia egyes alapelemeinek (főként a logikának) és a protestáns teológia tanulmányozásának bevezetésével pedig az iskola pedagógiai szemináriumá lépett elő. Ettől kezdve a rektor, az iskola vezetése mellett már csupán a magasabb fokon álló új ismereteket oktatta. Közvetlen tanítványai, a tógátusok vagy „öreg deákok” többsége pedig, tanulmányaiak folytatásával párhuzamosan, maguk is a kezdők és gimnazista, grammaticai fokozatú kisdiákok köz- és magánoktatívá, a kor latin elnevezésével „praceptori publici” (közoktatók) illetve „praceptori privati” (magánoktatók) teendőit is ellátta. A nagydiákok kisebb hányada, szigeti éveik után, korábbi anyaiskoláikba mentek vissza honi tanulmányaik befejezésére, esetleg egyenesen külföldi akadémiák hallgatói lettek. Többségük azonban, főként a XVII. század utolsó harmadától kezdődően Máramaros, Ugocsa, Bereg és részben Szatmár megyék, valamint Kővárvidékének magyar falvaiban, az itteni iskolák rektoraiként, utóbb lelkipásztoraiaként lettek a tudás magvetői és az egyházközösségek mindenesei.

Mielőtt a szigeti református iskola sajátos helyzetéről és jelentőségről esne szó, szükségesnek véljük az iskola belső fejlődésének egyes lépcsőfokait is bemutatni.

Az 1660-as évektől kezdődően a máramarosszigeti református iskola – a napjainkban széleskörűen elismert oktatástörténeti szakember, Mészáros István megállapításaival egybehangzóan – nagygimnáziumi szintre emelkedett. Környékünkön ebben az időszakban hasonló szintű iskolák voltak. Hatvan év leforgása alatt azonban mind a nagybányai, mind a szatmári református iskolák tevékenységét, a császárilag támogatott ellenreformáció szétilálja, utóbb grammaticai iskolák szintjére veti vissza. Sajátos történelmi helyzetének következményeként a szigeti iskola színvonala és jelentősége most fog kibontakozni. A XVII. század második felében az itteni iskola fokozatosan a *nem teljes kollégiumi* formájú

¹⁸ A Máramarosi egyházmegye anyakönyvének tanúsága szerint Apafi Mihály a szigeti egyháznak évi 3.000, a husztinak 2.000, az úrmézeinek 500, a hosszúmezői és pálósremeteinek pedig egyenként 400-400 sótömböt, az iskoláknak pedig a már idézett szigeti iskola mellett a hosszúmezői és técsői iskoláknak egyenként 100-100 sótömböt biztosított. Lásd: *Liceum I.sz.*

protestáns oktatási intézménnyé fejlődött. Ennek kebelében a középszintű gimnaziális részleghez minimális filozófiai (logikai) és főként teológiai ismeretek oktatása is szervesen kapcsolódott.¹⁹ 1670-ben megszövegezték az iskola máig ismert első törvényszabályzatát, mely lényegében a korszak protestáns iskolák törvényeinek cikkeire alapozódott. 1682-től elkezdték vezetni a tanoda felsőbb tagozatára került nagyobb diákok (tógátusok) névjegyzékét, melynek lapjain többnyire az ifjak saját kézjegyükkel tanúsították, hogy az iskola törvényeit megismerték és fogadalmat tettek a törvény előírásainak betartására.²⁰ Ez a folyamat 1700 után teljesedett ki.

Máramaros vármegye 1700. február 16-i határozatával a tanoda feletti anyagi természetű gondnokságot a saját hatáskörébe vette át. „Akarván a nemes vármegye a Szigheti Scholát ampliálni, végeztük unanimi consensu, hogy elsőben is curátorok denomináltassanak, kik exoperálják, hogy ahonnét valami Collectát szerezzenek, azt erogálják a megírt szükségre fideliter. Amit maguktól eligazíthatnak és végezhetnek, committitur dexteriori dominorum curatorum, in rebus autem maioribus momenti consultálják a nemes vármegyet”.²¹ A következő két évben a rektori tisztséget betöltő Udvarhelyi Mihály – korábban a Kolozsvári Református Kollégium diákja – 1703-ban külföldi tanulmányútra megy, majd a franekeri egyetemen szerzett diplomájának elnyerése után, 1705-ben a szigeti iskola rektor-professzorává választják. Katedráját, a II. Rákóczi Ferenc vezette felkelés okozta bizonytalan útvizsonyai miatt csak 1707-ben tudta elfoglalni és mint a filozófiát, teológiát, mathezist és görögöt oktató professzor, 1720-ig maradt a szigeti református iskola szolgálatában. A megye, az általa 1706 előtt biztosított 100 forintos fizetését, kis idővel Udvarhelyi székfoglalója után megduplázza: „az még ezen réz monetának folyása leszen, annuatim adiatur Florenis 300, az midőn penigh más ezüst monete fog folyni, akkoron Hungaricales Florenos 200 fogunk annuatim adatni.” A professzor részére ingyenes lakást, a nemesi közösségek részéről időnként 4-5 sertést, valamint évente 100 köböl kenyérnek való búzát is biztosítottak. Úgy tűnik, ebből a nagy mennyiséggű terményből a diákok részére sütendő kenyérre is jutott. Időközönként a diákoknak a rónaszéki sóaknától járó sónak Szigetre, a tiszai portusig történő leszállítását is, a megye magára vállalta. A megye főispánjának, Kismarai Albertnek az indítványára, a tógátusoknak nyújtandó alumneum – mai kifejezéssel ösztöndíjnak – a biztosítása érdekében 1709 nyarán 1.000 forintos alapítványt létesítenek (s ebből 100 forintot az indítványozó még a megyei közgyűlésen ki is fizetett). Az ebből nyújtandó segély

¹⁹ Mészáros 1981, 250-253.l.; Mészáros 1988, 290.l.

²⁰ Az itt jelzett anyakönyv képezi fő forrását az iskolát 1851-ig látogató diákjegyzék összeállításának. Lásd: Balogh 2000.

²¹ ROLMMI, Máramaros vármegye levéltára, közgyűlési jegyzőkönyvek 9.sz., 117.l.

nagyságáról az 1711. június 3-i megyei közgyűlés határozata szerint „az alumnusok fizetése esztendeig, ez kik érdemesebbek, florenos 16, az kik gyengébbek, azoknak florenos 12.” Évtizedeken át a megye 15 szegény tanulónak ingyenes kenyéret biztosított.²² A XVIII. század közepéig a szigeti református papok jövedelmét a mezőgazdasági termékek után szedett papi tized is növelte. Az évente begyűlt búzából 24 mérő az iskola diákjait illette. (Ezt a segelyt 1755 szeptemberétől a piarista vezetés alatt álló római katolikus iskola nyerte el. A tizedszedési jog megvonása miatt a református egyház pert indított és a pereskédés még az 1768-1778 közötti években is napirenden volt.)²³

A fentebb tárgyaltak kiegészítésére rögzítenünk kell, hogy az alumneum alapot, már az 1700-as évek elejétől kezdve, több magánszemély adománya is gazdagította. Így 1709 novemberében a megyei közgyűlés a Petki Nagy Pál illetve az Ilosvay Ábrahám által végrendeletileg adományozott 500-500 magyar forintok után a középapsaiaknak kiadt kölcsönök után járó kamatók beszedéséről intézkedett.²⁴ Hasonló kölcsönbe kiadt pénzek más falvakban is léteztek: 1711. október 23-án a megye közgyűlése a következő határozatot hozta: „A Schola pénze lévén interesre Alsó Apsán, Közép Apsán, Szlatinán, Kabolapatakán, Fejéregyházán, mely restantiákat, cum sibi adjuncti, szedje be a szigeti szolgabíró.”²⁵

Az iskola gazdasági ügyeinek intézésére, az 1700-as évek elejétől kezdve, a megyei közgyűlés kebeléből arra megfelelőnek remélte gondnokot bíztak meg. Ezek, a szigeti református lelkészkekkel karoltve, több ízben is, anyagi segítségért az erdélyi főurakhoz fordultak. A kérés eredményeként, még 1720 előtt, az akkor nagyhatalmú (II.) Teleki Mihály és neje, Thoroczkay Kata 300 magyar forintot ítérték. Igaz, a teljes összeg kifizetéséért, az iskola megbízottjai, még egy évtizeddel később is könyörögnek. Ennek ellenére ez az első belerdélyi magánföldesúri alapítvány, melyet aztán 1730 után sok más is követni fog. Pénzbeli segélyek mellett gyakran, az iskolában tanuló diákok élelmezésére, jelentős mennyiségű gabonát ajándékoznak: 1730-ban, a fentebb említett Teleki Mihály Pál nevű fia a Kővár vidéki Hosszúfaluból, Kemény Zsigmond pedig az aranyosmeggyesi uradalomból szállítanak jelentős mennyiségű „triticit” (kétszerest) Husztra, illetve Felsőbányára, ahonnan aztán az iskola gondoskodott ezeknek Szigetre történő szállításáról. Hozzájuk hasonlóan a Tisza mentén lakó máramarosi „patrónusok” is jelentős mennyiségű kenyérnekvalóval segítik az iskolát.

²² *Idem*, jegyzőkönyvek, 11. sz. 147, 150, 230 és ezt követő lapok.

²³ *Idem*, jegyzőkönyvek, 22. sz. 263, 343-344; 23.sz. 77-78.l.

²⁴ *Idem*, jegyzőkönyvek, 11.sz.

²⁵ *Ibidem*.

A rendszeres ellátásban azonban időnként fennakadások is előfordultak. Egy hasonló időszak 1700. novemberében állott elő. A gondok megoldásáért ekkor a szigeti diákközönség a máramarosi egyházmegye tanácsához fordult segítségül. A november 10-én tartott tanácsülésen (consistorium) az iskola gazdasági ügynek rendezésére egy fizetéses megbízottat szerződtetnek, aki az iskola professzorának van közvetlenül alárendelve. Fő feladata az iskola kamatra kiadott kölcsöneinek a nyilvántartása, az ezek után járó kamatok beszedése, a gondnokság által jóváhagyott költségek kifizetése, az iskola épületének most megkezdett bővítésére felügyelni. Ekkor az iskola épülete köré új kerítés készült, melyekhez a sarancfát, felajánlás nyomán, a szigeti nemesi közösség biztosította. Az iskola épületének ezen bővítése miatt az utca egy részét is elfoglalják s ennek kipótlására, a hajdan Darvay Miklós tulajdonában levő telekrészt bocsájtják a város rendelkezésére.

A fenn megjelölt consistóriumi ülésen az oktatás módját illetően az eddig gyakorlat folytatását látták követendőnek: „...Az tanítás az eddig való modalitás szerint helybenhagyatik, hogy az felosztott órák szerént való tanítások sollertiori modo, stricti omniae clarissimi domini professoris ac domini rectoris vigilantia, cōcordiaue cointelligentia accendentibus institáltassanak.”²⁶ Értelmezésünk szerint az oktatás a kezdő, gimnaziális és akadémiai fokozatokon is pontos órarend szerint történt.

Az oktatásra került tananyagról a szigeti reformárus iskolára vonatkozóan az 1740-es évekig nem rendelkezünk biztos forrásokkal. Ezért a korábbi időszakkal kapcsolatban ebben a vonatkozásban az Erdélyre és a királyi Magyarországra érvényes általános előírásokra és az ide vonatkozó kutatási eredményekre vagyunk utalva. Bizonyos, hogy a kezdő és gimnaziális osztályokban a rektorokat kibocsátó anyaiskolában meghonosodott rendszeres gyakorlat volt a példaértékű. A korszak református iskoláiban, egy vagy két éven át a kezdő osztályokban tanulók anyanyelvükön, alapfokon a második Heidelbergi Káté alapján a református vallás főbb tételeivel ismerkedtek, Szenczi Molnár Albert fordításában énekelt zsoltárokat tanulták és gyakorolták, megtanultak imádkozni. Ezek mellett az olvasás és írás, valamint a négy számítani alapművelet elsajátítására törekedtek. S volt eset, amikor a latin nyelv írásával, olvasásával és egy néhány alapszavával is megismerkedtek.

A grammaticai osztályokban az oktatás latin nyelven folyt. A XVII. század második felében is a Donatus által összeállított szópárok megtanulását, majd főként Tacitust olvasták és fordították, s ezen keresztül lexikális nyelvismereteiket is bővítették. A század végén és a XVIII. század első négy évtizedében bizonyára Szigeten is teret nyert a korábban

²⁶ Liceum 1.sz. 17-18.l.

Sárospatakon oktató Comenius által kidolgozott és sokszor, sokhelyen kinyomtatott *Vestibulum..., Janua...* és *Atrium*, valamint az általa megsövegezett *Orbis Pictus*, amelyek közel egy évszázadon át a református iskolák legkedveltebb nyelvtanulási könyvei voltak.²⁷ A kollégiumi rendszer felső tagozatán tanuló tógátusok a filozófia alapismereteit, mindenek előtt logikát és metafizikát, valamint teológiát tanultak.

1744-től kezdődően, a korábbi kolozsvári diáknak és utóbb Franekerból hazaérkezett Kassai Zsigmondnak a rektori évei alatt Szigeten a gimnaziális osztályokban kezdenek átélni Christoph Cellarius, hallei tanár által szerkesztett *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis* (röviden *Liber Memorialis*) című könyve alapján való oktatásra. A több helyen (Pozsony 1719, Lőcse 1735) is kiadott és főként Bél Mátyás által átdolgozott formában is szélekörűen elterjedt szakkönyv és az ennek alapján szerkesztett latin nyelvtannal a szigeti református iskolában kezdetben nehezen barátkoztak meg és sokan kétkedtek is ennek hatékonyágában. Az itteni tógátusok jegyzékét rögtön ezzel kapcsolatban a következőket írták: „Rectore existente Sigismundus Kassai. Seriem magistrorum Claudiopolitanorum adducunt propter introductionem praceptorum Cellariana methodo clarorum claudente, /majd utólagos bejegyzésként/ Non tamen clausit.”²⁸

A fenti, kissé csipkelődő megjegyzés ellenére is Cellarius műve és az általa kidolgozott módszer, a szigeti református iskolában még évtizedekkel később is a gimnaziális oktatás elengedhetetlen követelményeként szerepelt. 1766-ban a Magyar Helytartó Tanácshoz, az iskolában uralkodó viszonyokról szóló jelentésben a következőket olvashatjuk: „Norma studiorum in Humanioribus Cellariana, in Philosophicis Wolfiana observatur. Religionis autem principia secundum confessionem Helveticam traduntur. Magistri primarii duo, Rector professor et Concretor, tres item ex Togatis Praeceptores. Rector, praeter Religionis principia, duas Philosophiae partes Logicam et Methaphysicam, dua item Matheseos partes, Aritmetica et Geometriam tradit.”²⁹

A jelentés értelmezése alapján nyílvánvaló: 1766-ban az iskolában két felnőtt oktató és három, a tógátusok közül kiemelt köztanító (praceptor) oktatott. Ez utóbbiak a kezdő és gimnaziális osztályokban tanítottak, míg a két felnőtt a felsőtagozaton filozófiát és teológiát hallgató nagydiákokkal foglalkozott. Az is nyílvánvaló, hogy a filozófiát a Leibniz tanait rendszerező, a korai német felvilágosodást és racionalizmust képviselő Christian Wolf (1679-1754) nagy német gondolkodó művei alapján oktatták. Divatos, mai kifejezéssel azt

²⁷ Mészáros 1981, 340-355. l.

²⁸ Mészáros 1981, 583-584. l.; Balogh 2000, 43. l.

²⁹ Idézi Szilágyi: *reform tanoda*, 13. l.

mondhatnók, hogy a kor legmodernebb filozófiájával voltak szinkronban. Ez a szellemi felzárkózás jórészt a kolozsvári tógátusi évei után (1737-1738 között) Franekerben tanult Ormányi Márton professzor érdeme volt, aki a szigeti iskolában a teológia mellett a filozófiát és ezen belül a logikát és a wolfi metafizikát és aritmetikát is oktatott.³⁰ A teológiát illetően pedig – amint erre korábban is utaltunk – a reformáció kálvini irányzatát meghatározó második Heidelbergi Káté irányvonalát követték. Az osztályoszerkezet tekintetében 1797 előttig a legjelentősebb módosulást 1774-ben, a német nyelv oktatására bevezetett külön osztály illetve tanszék létesítése jelentette. De amíg erre sor került, az oktatás zavartalan menetét meghatározó gazdasági és pénzügyi feltételek biztosítása körül jelentős változások történtek.

1720-ban a császári kamara az Apafi fejedelem által a rektorok és a diákok részére a rónaszéki sóaknától biztosított sóadományt gyakorlatilag a felére csökkentette és ezen túlmenően is a sónak természetben történő kiszolgáltatása helyett ezt, a sótömbönkénti 5 rajnai krajcáros pénzbeni kifizetésére változtatta. Íme a kamarai leirat idevonatkozó szövegrészze: „...lapides salis non quidem in natura, sed in pecunia, videlicet pro quolibet lapide, quinque cruciferi rhenenses, talier resoluti fuerint, ut Rectori scholae Szighetiensis loco 150 lapidum 12 fr. 30 kr., practerea studiosis eiusdem scholae loco centum lapidum 8 fr. 20 kr. Deinceps quotannis obvenient.”³¹ Követte ezt a helytartótanácsnak a rendelkezése, melyben a megyének megtiltotta, hogy a református iskolának és ennek rektorának bármilyen anyagi támogatást is nyújtson. A rendelkezés eredményeként a megyének az iskola feletti patrónusa 1752-től formálisan is megszűnt létezni.³²

Eddigi ismereteink szerint az iskola feletti gondoskodás, okmányilag is nyomonkövethetően, már az 1740-es évek legelejétől, a szigeti nemesi közösségre szükült. 1740-ben a városi nemesség öt diákl elszállását és ellátását magára vállalta. Ez év februárjában a városi nemesi közösség határozatban szólítja fel a szigeti egyház papjait, hogy a főkúratorral egyetértésban a „scholában mind a tanítás, mind a tanulás és a directioban /tapasztalt/ discordia” érdekében, hozzanak érdemleges intézkedéseket. Ezért rektornak megfelelő személyeket keressenek. A felkértek intézkedései a nemesi közösség tetszsét is bizonyára elnyerték, mert március 23-án, a frissen megérkezett Dálnoki Demeter rektor ellátására, a városi nemesség által „conferáltatott” 60 font hús, két véka búza és fél szalonna.³³

³⁰ Liceum, 4. sz.

³¹ Lásd: Szilágyi: reform tanoda, 11. I.

³² ROLMMI, Sziget város levéltára, Nemesi közösség jegyzőkönyvei, repertoriумai, 3. sz.

³³ Liceum, 2. sz.

A város nemesi közösségenek iskolapártolása ettől kezdve több, mint egy évszázadon át tartott. Amint ezt a későbbiekben is látni fogjuk, a támogatás nagyon sok formát öltött. Az iskola eszmei irányításában azonban, mint közösség, közvetlenül nem vállalt szerepet. Igaz, tagjai közül egyéni megbizatásokat nagyon sokan vállaltak, de az iskola feletti gondnokságot 1757 után a máramarosi református egyház vette át. S ezt a szerepet, sok törődéssel és hatékonyággal, 1797-ig látta el. Ilyen irányú feladatvállalásának legékesebb tanúbizonyságait az egyházmegye gyűlési – consistoriumi – jegyzőkönyveiben és kiterjedt levelezésében is nyomon követhetjük.

Az erdélyi és magyarországi protestáns oktatás hagyományait követve, az egyházmegye pártfogói minőségében az oktatók – rektorok és professzorok – megválasztásáról, ezek hatáskörének megszabásáról, fizetésük biztosításáról, a már korábban kialakult osztályszerkezet megőrzéséről és esetenkénti bővítéséről – a rektorok és professzorok ajánlásainak figyelembevételével –, a közoktatók (*praeceptori publici*), illetve a felső tagozaton bizonyos tantárgyakat időnként oktató „*praeeses*”-ek kinevezéséről, az iskola törvényeinek megszövegezéséről, ezek esetleges módosításáról és betartásáról, a tananyag osztályonkénti meghatározásáról, a használandó tankönyvek kiválasztásáról és mindenek előtt az iskola zavartalan működéséhez szükséges anyagi javak biztosításáról gondoskodott. Az egyházmegye consistoriumának ülései közötti időszakban a fennebbi feladatak ellátásáról az iskola gondnoksága volt hivatva döntenı.

Az iskolának korábban nyújtott fejedelmi és főúri támogatások elvesztése miatt a gondnokság legnagyobb fejtörését az iskola örökösi pénzhiánya okozta. Az ilyen jellegű gondok megszüntetése érdekében előszeretettel az erdélyi református főurak segítségéért folyamodtak. Ezeknek az időszakonként megijuló kéréseknek a teljesítését többnyire az erdélyi református püspökség közvetítésével és pártolásával szerezték meg. Az erdélyi főurak többnyire ismerték és értékelték azt a szerepet, amelyet a XVII. század második felétől a szigeti iskola betöltött. Ennek mai megítélése érdekében mindenek előtt figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy Máramaros vármegye, mint a Részek (*Partium*) tartozéka, az 1664-es Vasvári békekötés előírásainak megfelelően, az Erdélyi Fejedelemség részévé maradt. Ezzel szemben a szomszédos Szatmár, Ugocsa, és Bereg megyék, akárcsak korábban, közjogilaf a királyi Magyarországhoz tartoztak. Ez utóbbi területén, a Habsburg ház által sokszor katonai erővel is támogatott ellenreformáció, a protestáns templomok mellett, az ezek irányítása alatt álló iskolákat és ezek fenntartásához szükséges alapítványokat és segélyket is maguknak követelték. A protestáns prédkikátorok ellen indított megtorló intézkedésekkel párhuzamosan, egyebek mellett az addig virágzó nagybányai, szatmári és németi református

iskolák is lefokozódtak és később gyakorlatilag megszüntek létezni. A máramarosszigeti iskola azonban, amint láttuk, a református erdélyi fejedelem kibővített támogatását élvezve, az otthon magasabb fokozatú iskolanélkül maradt szatmári, ugocsi és beregi ifjak előtt is nyitva maradt. 1690-től kezdődően az erdélyi önálló fejedelemség a Habsburg birodalomba tagolódik. A Diploma Leopoldinum azonban az erdélyi protestáns egyházak és ezek iskolái részére is, hosszú ideig nagy fókú védelmet biztosított, s ezekkel a kedvezményekkel a szigeti iskola is élni tudott. Igaz, hogy 1732-ben Máramaros megyét a magyar királyi vármegyékhez csatolták ezzel, a szatmári békét (1711) követően a protestáns iskolák ellen újraerősödött megtorló intézkedések a szigeti iskolára is fokozatosan kiterjedtek. Erre az időszakra azonban, a XVIII. század elejétől még magasabbra emelkedett „szigeti tanoda” – mint azt már korábban láthattuk – annyira megerősödött, hogy a további megszorításoknak az erdélyi és szigeti nemesség támogatásával, könnyebben tudott ellenállni. Az erdélyi protestáns főurak előtt nyílvánvaló vált, hogy a szigeti gimnázium léte, annak esetleges lefokozódása vagy eltünése, Máramaros mellett Szatmár, Ugocsa és részben Bereg megye valamint Kővárvidékének református ifjai számára is korlátozná a tanulási lehetőségeket. (A későbbiek folyamán, amikor a tógátus diákok földrajzi és társadalmi eredetét fogjuk elemezni, ezen állításunk még érthetőbbé válik.)

1766 után a Teleki család által Hosszúfaluból juttatott gabona segélyen kívül, a szigeti iskolát Erdélyből a grófi Bethlen, Kendeffi és Gyulai valamint a bárói Radák családok részéről jelentős pénzösszegekkel is támogatták. Szerényebb összegekkel a halmágyi, Szerentsi, Patai valamint a máramarosi Pogány és Szendy családok is jelen voltak. Segítőkézségeük okát és indítékát talán Bethlen Gergelyné, született Kendeffi Ráchel soraival jellemzethetnök, aki 1766. május 29-én Aranyosgyéresről az iskola tudós professzorához, Ormányi Mártonhoz küldött levelét a következő szavakkal zárta: „...örömömre lévén, hogyha valamiben azon nemes oskolának megmaradására eszköz lehetek. Szívemből óhajtván is, hogy az Úr Isten maga szárnyaival fedezgető oltalmában ne csak megtartsa, sőt mások csudájára hova-tovább nagyobb nevekedést engedjen.”³⁴

A nagyobb „nevekedésig” ugyan még bő harminc évet várni kellett. Mielőtt ez megtörtént volna, szerkezeti téren egy kisebb változásnak is tanúi vagyunk. 1774-től kezdve, a német nyelv oktatása érdekében, a felső syntaxis (vagy III. Latin) és a humán (poetica és rhetorica) osztályok közé egy külön, a német osztályt állították fel. Ennek oktatói hosszú ideig, főként a felvidéki lutheránus iskolák volt végzettségi közül kerültek Szigetre. Később,

³⁴ Liceum, 59. sz.

1810 és 1825 között, a külön tanár helyett csupán a tógátusok közül kijelölt előljárók (praesesek) oktatták a német nyelvet.

A szigeti tanodában 1797 előtt tanult diákok földrajzi és társadalmi eredetével, későbbi életpályájával kapcsolatban külön fejezetben foglalkozunk. Úgy véljük azonban, hogy az iskolában megfordult diákok abszolut számáról külön, itt is szólnunk kell. Az erre vonatkozó források azonban a XVII. század végéig teljesen hiányoznak.

Jeleztük már, hogy az iskola felső tagozatán tanuló tógátusok aláírási nyilvántartása 1682-től ismeretes. Ettől az évtől kezdve 1797 végéig összesen 879 „öreg deák” nevet ismerjük. A nyilvántartás kezdetétől számított első három évtized alatt az évenként aláírt tógátusok száma alig érte el az évi 2,5 – 3,5-ös átlagot. A kuruckori 4,9-es átlag a következő két évtizedben már 6,7 – 6,8-as értékre emelkedik. Az első viszonylag magas 9-es átlag az 1732-1741 közötti, a nyilvántartás kezdetétől számított hatodik évtizedre esik. Az azt követő tíz év 1,2-es visszaesése már a megyei patronátus megszünését kísérő gyors zuhanást is előrevetít. Így az 1752-1761-es évtizedben átlagosan évente csupán 5,3 nagydiák érkezett az iskolába. Az ezt követő évtized azonban egy újabb huzamos emelkedés kezdetét jelentette az iskola életében. S ez a gyarapodás a „subscribált öreg diákoknál” a következő, 1762-1771 közötti tíz év alatt évi 8,2-es átlagot, majd az 1762-1781 közötti évi átlagos 10,7-et mutat, míg az 1782-1791 közötti érték 11,9-re, a következő 1792-1801 közötti évtizedben pedig 10,4-es évi átlagra alakult.

1762-től a kisdiákok beiratkozási mutatói is kiszámíthatók. Az 1762 és 1771 közötti tíz évben beiratkozott kezdő és gimnaziális fokozatú diákok évenkénti átlagos száma 19,6-ot mutat. 1772-1881 között évi 35,7, 1782-1791 között 21, majd az 1792-1801 közötti évtizedben 38,1-re módosult. (Hangsúlyozzuk: normális körülmények között ugyanazon kezdő vagy gimnaziális tanuló neve a nyilvántartásban csupán egyszer szerepel. A szolgadeákok száma ezekből az adatokból többnyire hiányzik.)

1771-től kezdődően más statisztikai források is rendelkezésünkre állnak. Ezek felhasználásával megállapítható, hogy a máramaossa szigeti református iskolában az 1771-1780-as évtizedben évente átlagosan 160,75 diák tanult s ebből a tógátusok 30,16-os átlagot jelentenek. A soronkövetkező évtizedben ezen értékek nyagysága így alakult: 1781-1790 között évi 145,83 tanuló, akik közül csupán 26 a tógátus, 1791-1800 között pedig az összlétszám évi 157,6-ra emelkedik, akik közül 39,2 a nagydiákokra esik³⁵.

³⁵ Balogh 2000, 14-15. l.

Ha ezeket az adatokat az erdélyi és a királyi magyarországi, csupán protestáns magyar iskolák diáklétszámához arányítjuk, azt tapasztaljuk, hogy a debreceni, sárospataki, nagyenyedi és kolozsvári kollégiumokban tanuló ifjak száma a szigetihéz képest sokkal magasabb volt. Hellyel-közvetlenül a szigeti adatok a marosvásárhelyi és miskolci adatokkal egyeznek. Ne feledjük azonban, hogy Debrecentől és Sárospataktól keletre, valamint Kolozsvártól északra csupán alacsonyabb fokozatú protestáns iskolák léteztek.

Kétségtelen, hogy az 1730-at megelőző időszakban a szigeti református iskolának s főként ennek kezdő és gimnaziális fokozatán Máramaros és a környező megyék és területek nem protestáns, román és helyenként ruszin anyanyelvű diákjai is voltak. 1730 után, a máramarosi megyeközpontban piarista iskola nyitotta meg kapuit, Szatmár vármegyében pedig a római katolikus középiskolai oktatás több évtizedes múltra tekintett vissza. Az akkor életbe léptetett Resolutio Caroliana a nemprotestáns ifjak számára megtiltotta, hogy a jövőben protestáns iskolákban tanuljanak. Ezért ettől kezdve 1843-ig a szigeti református iskola diákjai között főként református és evangélikus vallású diákokat lehet találni, akik közé 1770 után izraelita diákokat is felvettek. A nagyobb méretű változás 1843-1845 után következett, amikor, főként a jogászok között, római katolikus és görög keleti vallású ifjak is tömegesen jelen lesznek a szigeti református iskolában. De ez már az iskola történetének a második korszakára esik.

Istoria Liceului Reformat din Sighetu-Marmației

Cuvinte cheie: istorie școlară, școală gramaticală, colegiu, patronat, structură școlară, elevi, profesori.

Concomitent cu trecerea populației maghiare din orașului Sighet la confesiunea protestantă și școala parohială din localitate se transformă în școală luterană și apoi reformat-calvină. Începând cu anul 1542 se cunoaște șirul rectorilor acestei școli. De la această atestare funcționează ca o școală gramaticală. Activitatea ei era supravegheată de comunitatea bisericească din localitate, obținând însă subvenții din partea familiilor principale Bethlen și Apafi din Transilvania. În anul 1700 trece în patronatul comitatului Maramureș până în anul 1752. Școala devine gimnaziu superior (cu limba de predare latină). În cadrul ei elevii, după terminarea studiului științelor umaniste (poetica și retorica), devin „togați” (se referă la purtătorii de togă). Profesorii – cu studii superioare din străinătate – predau elemente ale

filozofiei (în mod special logica și metafizica), precum și teologia. Raza de activitate a școlii, pe lângă Maramureș, cuprindea și comitatele Sătmăr, Ugocea, Bereg, Solnocul Interior și districtul Chioar. Prima perioadă a existenței școlii durează până în anul 1797, când eruditul Pèter Hari o ridică la rangul de Alma Mater. Începând cu anul 1820 preia denumirea de liceu. Absolvenții cursurilor superioare, în mare parte devin dascăli și preoți sau funcționari în administrația comitatensă. În anul 1837 în cadrul liceului se înființează o catedră de drept și cu această compoziție va funcționa până în 1851. Cu acest an începe perioada a treia de existență (cu treptele de gimnaziu superior și academia de drept) care va dura până în anul desființării ei, în anul 1921.

Materialul publicat în cuprinsul revistei, împreună cu trecerea în revistă a bibliografiei temei și a subcapitolului de introducere, parcurge prima etapă de existență a școlii, adică de la începuturile acesteia până în anul 1797.

The History of the Protestant School from Sighetu Marmației

Key-words: History education, grammar school, college, school structure, students, teachers

With the conversion of the Hungarian population from the city of Sighet to the Protestant religion, the city's Parochial school was also transformed into a Lutheran school, which later became Calvinist. The school's long list of presidents has been documented over the years since 1542, when the school functioned as a Grammar School. Even though its activity was supervised by the local community church the main financial support was received from the renowned Transylvanian families of Bethlen and Apafi. From 1700 to 1752 the school is placed under the direction of the Maramures County when it becomes a Superior Gymnasium with Latin as the teaching language. In order for the students to graduate they were required to complete the humanistic disciplines of Poetry and Rhetoric. The professors at this school all with a superior education that was earned in different foreign countries taught various elements of Philosophy, especially Logic and Metaphysics as well as Theology. The school activity extended to other counties beyond Maramures, such as Sătmăr, Ugocea, Bereg, Solnocul Interior and the Chioar district. The first period of the school's

existence lasted until 1797, when P  ter Hari elevated the school to the Alma Mater rank. Starting with 1820, the school becomes known as a Lyceum. Most of the school's graduates became teachers, priests, or part of the regional administration. From 1837 to 1851 as part of the school's curriculum, the study of Law was introduced. The third period of this school, which was comprised of the Superior Lyceum and The Law Academy, starts with 1851 and it last until 1921 when the school is closed down.

A Máramarosi Sókamara személyzete 1600 táján

Drd. Glück László

Absolvent al Facultății de Istorie, Universitatea din Pécs (2004). Asistent științific al Institutului de Istorie din cadrul Academiei Științifice Maghiare, doctorand la Universitatea Pécs. Domeniu de cercetare: Istoria socială a Ungariei, secolele XVI-XVIII.

Kulcsszó: társadalomtörténet, sóbányászat, munkások javadalmazása, sómunkások, minden nap élet

A történelmi Máramaros megye a 13-14. század fordulója óta a Kárpát-medence legjelentősebb mélyművelésű sóbányavidékének számított Erdélyen kívül. A 16. század küszöbén több ponton is működött a megyében sóakna, de ezek közül a továbbiakban egy jó darabig csak a legjelentősebb, a rónaszéki bánya maradt művelés alatt.

A bányák és a bányabirtokos által innen ellátott sóelosztó helyek igazgatását a 14. századtól kezdve több-kevesebb következetességgel a sókamarák ispánjának nevezett méltóságviselő és a szolgálatában álló személyzet látta el. Az általuk alkotott sókamarát, mely a rábított birtoküzemmel együtt 1435 tájától a huszti uradalommal volt összekapcsolva, a Habsburg-pénzügyigazgatás formálta szokványos alárendelt kincstári hivatallá az 1540-es évek végén.

Minthogy a 16. század elejére, mint említettük, Rónaszék maradt az egyetlen bányahely, II. Lajos 1521-es rendelete és a Mohács utáni másfél évtized közélapotai pedig szinte teljesen felszámolták a bányához tartozó sóelosztó hálózatot, a sókamara szervezete erősen összezsugorodott. Lényegében nem állt másból, mint a rónaszéki bányakamarából, az ahhoz szorosan kötődő, speciális feladatot ellátó közelí hivatalokból (szigeti és huszti faktorátus), valamint a jobbára vegetálásra ítélt néhány Felső-Tisza menti elárusítóhelyből.¹

Az alapvető üzemgazdaság-történeti forrásokból (összeírások, számadások ill. a kezelő hivatalszervezet korrespondenciája) a máramarosi sókamara esetében rendeltetésszerű körtülmények közt fennmaradt, többé-kevésbé összefüggő anyag csak a Habsburg-pénzügyigazgatás fennhatóságának idejéből maradt fenn (az önálló fejedelemség

¹ Bővebben ld. Glück, 2009. 33-35.

felszámolásáig bezárólag, a birtoküzem kincstári átvételét-átadását alapul véve: 1546-1557, 1600-1604, 1614-1615; további hasonló forrásanyag áll rendelkezésre a 17. század végétől). A Habsburg-kor előtti magyar királyi, valamint az önálló erdélyi fejedelmi pénzügykormányzat, továbbá a magánosok birtoklásának korából csupán jelentéktelen töredékeket ismerünk.

A Habsburg-fennhatóság utóbbi két említett időszakában (1600-1604, 1614-1615) képződött bőséges forrásanyagot igyekeztünk feltární és hasznosítani egy előző tanulmányunkban a sókamara igazgatására és gazdálkodására vonatkozóan.² Akkor azonban terjedelmi okokból a birtokos javára folytatott tevékenységre korlátoztuk az előadandókat. Az alábbiakban az előző írás szerves folytatásaként a kamara alkalmazottak életviszonyait szeretnénk bemutatni, alapvetően a munkahelyükül szolgáló nagyüzemmel összefüggő és annak forrásanyaga segítségével feltárátható vonatkozásokban.

A rendi kori Magyarországon a nagyüzemi gazdálkodás alapvetően a bányászat egy részében volt jellemző ill. a 16. század utolsó harmadától a mezőgazdaságban kezdett teret nyerni. A mélyművelésű sóbányászatban pedig – ellentétben az ércbányászattal – egyenesen kizárolagosnak nevezhető ez az üzemforma. Állandó alkalmazottakat magán a sóügyön belül a bányahelyeken kívül eső gazdálkodási tevékenység viszonylag kis számban igényelt, vagyis a nagyüzemi sógazdálkodásban már az elosztóhálózat felbomlása előtt is az aknánál szolgált a személyzet döntő része. Ezekben a helyeken a bányabirtokos kenyérén élők társadalma – háztartásuk tagjai nélkül – akár a száz főt is meghaladhatta, mint pl. a sóvágók számának visszaesése előtt, vagyis a 16. század közepéig a rónaszéki bányánál.³ Korunkban jó 60-70 fizikai munkás, legfeljebb két-három fős biztonsági személyzet és kb. egytucatnyi tiszviselő ill. „fehérgallérös” irodai dolgozó alkotta a máramarosi sókamara népét. Ebből a rónaszéki bányánál szolgált a munkásság teljes egészé, valamint a tiszviselői-irodai réteg nagy többsége.

I. A KAMARAI SZEMÉLYZET MUNKAHELYI ÉLETMÓDJA

A kamara személyzet a minden napokban idejének döntő részét természetesen munkával töltötte. Munkájuk jellegét tekintve alkalmazotti bér munka volt (a „posztós” sóvágók esetében az alább tárgyalandó specifikummal), munkakörülményeket így az öket

² Glück, 2009.

³ A sóvágók számára ld. a Glück, 2009. 39-en hivatkozott adatokat.

foglalkoztató nagyüzem gazdálkodása határozta meg, amit előző tanulmányunkban tárgyalunk.⁴

Itt csupán röviden elevenítjük fel a sógazdálkodás folyamatát az ott foglalkoztatott élőmunka szempontjából: a sót az akna fenekén sóvágók (korunkban kb. 35-50 fő) fejtették, a gépely nevű emelőszerkezettel emelték ki, melyet odafent a gépelyesek (4) működtettek, lent az aknában pedig kerekesséknek nevezett munkások (8) töltötték meg. A felhozott sót sóhordók (8) hordták a raktárakba. A bányatelepi munkát – a helyszíni sóeladást is beleértve – két tiszt irányította, a máglyás (avagy számos, azaz sószámláló) és a lapátos. Előbbi a kockasó, utóbbi a darabsó és a millye adminisztrációjáért volt felelős. A karbantartási munkák közül csak a vasmunka igényelt külön személyzetet: helyben működött egy kovácműhely kovács(ok)kal és szénégetővel. Főként a sógazdálkodással összefüggésben felmerülő szállítási feladatokra tartottak ökröket, melyeket egy külön bérbes gondozott. Az aknák környékére a géraőrző vigyázott (géra=bányatelep). Minthogy a sókikötők messzebb, a Tisza partján feküdtek, a hajógyártásnak és a sóhajók lebocsátásának irányítása külön tiszviselő, a szigeti dolgos feladata volt, aki egyúttal a szigeti vámot is szedte. A hajózással kapcsolatos fizikai munkát nem konvenciós bérkamaraakkal (vagyis állandó alkalmazottakkal), hanem a hajóépítő-hajós mestereknek (ún. celléreknek) adott alkalmi megbízásokkal oldotta meg a sókamara. A hajókat viszont kamara tiszviselő is kellett hogy kísérje, ezt változó módszerekkel biztosították (hol külön dolgost alkalmaztak a feladatra, hol egy kamaraispán írnokot tettek fel az egyik hajóra). A szárazföldi sókereskedelmet a megyéből kivezető egyetlen szekértnél, Huszon az ottani dolgos ellenőrizte, aki egyúttal a helyi vámoss is volt. Külön tiszviselőt igényelt végül a hitelben eladt hatalmas mennyiségű só árának behajtása is (restanciás deák). A bányahelytől távolabb tehát konvenciósként csak tisztek dolgoztak a

⁴ Az alapvető forrásokra a továbbiakban rendszeresen hivatkozom jelzet megadása nélküli utalással. A sókamarai összeírások jelzetét Glück, 2009. 36. 15. j-ben, az utasításoké uo. 54. 93-94. j-ben, a számadásokét pedig uo. 55-56. 103-106., 108. és 110. j-ben közöltem. Az összeírásoknak alapvetően két típusa van, a sókamarai, mely a kamara inventáriuma és birtokaik urbáriuma a sóügy sajátos szokásainak bőséges leírásával, valamint az uradalmi, mely a huszti vár többi birtoka vonatkozásában tartalmaz hasonló adatokat. Különálló sókamarai összeírások a következő évekből maradtak: 1600, 1602, 1603 és 1614. Van azonban egy további ilyen összeírás is, mely fizikai iratdarabként egy példányt képez a huszti uradalom 1600-as urbáriumával, és az uradalom Szepesi Kamara általi átvételekor készült (a továbbiakban ezt nevezzük 1600-as összeírásnak). Ez tehát teljesen független az említett, ugyancsak 1600-as sókamarai összeírástól. Ellenben 1614-ben, az uradalom újabb átvételekor különálló, a sókamarára nem vonatkozó urbáriumot vettek fel a huszti várbiroktról (MOL R 323 no. 39.), s ezzel egyidőben külön a sókamaráról az említett 1614-es összeírást. Kamaraispáni utasítás 1591-ből, 1600-ból és 1607-ből van. Csak az 1600-ast bocsátotta ki a Szepesi Kamara, de ez az 1591-es szövegváltozata. Az 1607-est is bevonjuk a vizsgálatba. A kamaraispáni számadások az 1599. nov. 24-1605. aug. 31. közti időintervallumra maradtak meg csaknem hiánytalansul, ebből az 1604. febr. 1-je utáni időszakban már nem a Habsburg-kincstár volt a birtkos, de tekintettel vagyunk ennek az időszaknak az anyagára is. Az összeírások közül szövegszerűen csak az 1614-es sókamarai konskripció van közölve kivonatasan: Kárfiyy, 1901. (az eredetit használtuk); az utasítások közül mindenkit önmálló szöveg: N. N., 1898., Balogh, 1993.; a számadásokból semmi.

sóga zdálkodásban, munkások nem. Volt egy kis földesúri birtoka is a kamarának a rónaszéki aknához csatlakozóan, de ezen saját agrárgazdálkodást némi szénacsináláson, baromfitenyésztésen kívül még nem folytattak, ez pedig a földesúri járadékok beszedésével együtt sem volt akkora feladat, hogy majorsági személyzetet, akár csak egyetlen majoros(asszony)t is alkalmazzanak. Az egész szervezet élén – korunkban már ugyancsak Rónaszéken – a sókamaraispán állt, mellette egy számtartó és néhány írnok alkotta iroda működött, valamint karhatalomként egy-két darabont állt rendelkezésére.⁵ (Mindez csak a bányabirtokos javára folytatott gazdálkodással összefüggő személyzetet jelenti. Ezen túl azonban magának a személyzetnek az eltartása is igényelt külön alkalmazottakat. Őket munkakörükkel együtt ebben a tanulmányban, alább tárgyaljuk.)

A sókamara személyzetének családi háztartása – már akinek volt egyáltalán – nem az aknánál volt letelepülve, vagyis Rónaszék tulajdonképpen nem rendelkezett állandó lakossággal. (Ez egészen a 18. századig, az akna alatti hasonnevű település kialakulásáig volt így.) A helybeli munkások és tiszviselők saját háztartásának minden ismert esetben az öt város valamelyike adott otthont. A 16. század elejétől, amikor a megyében már csak Rónaszéken folyt sótermelés, a helyi sóvágók Técsön, Hosszúmezőn és Szigeten laktak, a többi munkás pedig lényegében egységesen Szigeten. A tiszviselői karról egyazon időmetszetből teljes adatanyagunk nincs erre vonatkozóan, a szórványadatok szerint leginkább szigetiek voltak ők is.⁶

A munkások és a tiszviselők eltérő módon jártak be a munkahelyükre. A tisztek esetében státusuk alapján valószínűsíthetjük, hogy lóval tették meg a Sziget és Rónaszék közti távot. Az ispán biztosan, ő a lovai részére is kapott ellátást (zabot) a kamarától, egyedülüként az alkalmazottak közül. A városból felvezető szekérút az akna környékén eredő és Sziget irányába folyó Róna-patakot követte, a terepviszonyoknak megfelelően jókora kanyarokat írva le. Ezzel szemben a munkások aligha közlekedhettek másiképp, mint gyalog. A sókamara bizonyosan nem gondoskodott szervezetten a fuvarozásukról, ilyen költségtétel a korunkbeli számadásokban nem szerepel, saját szekere és ehhez való fogata pedig a kamarának nem volt. Alighanem elsősorban az aknára ill. onnan hazafelé igyekvő gyalogosok használták azt az utat, mely a Disznópatak és Rónaszék közti nyerjen kelt át.⁷ Az erre vezető út számottevően

⁵ Ld. mindezt részletesebben: Glück, 2009. 36-57. A bérresről előző tanulmányunkban nem emlékeztünk meg. Rá vonatkozóan ld. MOL E 210 Salinaria 7. tét. no. 30. Az 1607-es utasításból kímaradt a bér, de a fizetését 1599-1605 között és 1614-ben is megtaláljuk mind a sókamara összeírásokban, mind a számadásokban.

⁶ A helyi letelepültség, önálló háztartásviteli szempontjából a huszti uradalmat vizsgáltuk, méghozzá az albérő háztartásföket is feltüntető 1600-as, valamint az 1614-es urbárium alapján. Részletesebben ld. alább.

⁷ Az utat Disznópatak 1414-es határjárása említi („via de dicta possessione Disznopataka ad salis fodinas ducens”, egyéterműen Rónaszékre utalva): Mihályi, 1900. 196.

rövidebb volt a róna-völgyinél, hiszen Disznópatakot csaknem egyenes vonalban és csaknem sík terepen lehetett Szigetről megközelíteni.

Ezt a távot naponta megtenni lehetetlen időveszteség lett volna, legalábbis a munkások számára. A bányüzemi munka ütemének,⁸ valamint a bányahely és az alkalmazottak lakása közötti távolságnak a következetében így elkerülhetetlennek bizonyult, hogy a személyzet az év túlnyomó részében az otthonától távol, a munkahelyén szálljon meg. Idejük nagy részét így együttélőnek minősülő családtagjaiktól távol töltötték.

A munkások csoportos szállásokon laktak. Az egyik ilyen épület a técsői sóvágók, a másik a szigetiek, a harmadik a gépelyesek, a negyedik a Nagyaknán dolgozó kerekessék, az ötödik a Cseraknán dolgozó kerekessék, a hatodik a sóhordók szállásául szolgált. A néhány hosszúmezei sóvágóknak külön szállása nem volt, valószínűleg a szigetiekében szorítottak nekik helyet. A técsői sóvágók szállása, valamint a kerekessék és a sóhordók házai a gérán álltak (a kerekesséké a megfelelő akna mellett, a sóhordóké pedig a cseraknai kerekesszálláshoz csatlakozva). A szigeti sóvágók és a gépelyesek háza viszont a kamaraház közelében volt.

Ezkről az építményekről az inventáriumokból csak annyit tudunk, hogy zsindellyel voltak fedve és kemencével fűtötték őket. Biztosra vehetjük, hogy fából épültek, az évszázados máramarosi építkezési módnak megfelelően boronafallal. Mivel az inventáriumok egyébként igen aprólékosak, azt is jogvalóan tehetjük fel, hogy a munkásszállásoknak tényleg nem volt semmi berendezése (a kemencén kívül), vagyis a munkások a padlón aludhattak, avagy fekvőalkalmatosságuk a sajátjuk volt.

A két sóvágószállást egy-egy külön alkalmazott tartotta rendben, akiket magyarul egykorúan gazdának neveztek (a latin forrásokban *hospes*). Nekik kellett a szállásra vizet és fát hordani, tüzet rakni, sütni-főzni a sóvágókra.

A bányászoknak fürdőjük is volt. A munka végeztével ugyanis, tehát amikor az aknából kijöttek, meg kellett szabadulniuk a testüket borító sótól.⁹ E célra egy külön fürdőház szolgált, melyhez egy fürdőst (*balneator*) is alkalmazott a sókamara, aki nyilván a fürdőt készítette ill. a házat tartotta rendben. Az épület felszereléséből arra következtethetünk, hogy a sóvágók kádban, meleg vízben fürödtek.¹⁰

A tisztek és a hozzájuk kapcsolódó tanult személyzet esetében csak a kamaraispán és a mellette működő iroda lakó- (és nyilván járászt munka-) helyére van biztos adatunk. Ez volt a

⁸ Glück, 2009. 42-43.

⁹ A munka utáni fürdés szokását említi korunkból az 1614-es sókamarai összeírás (p. 7.).

¹⁰ Az inventáriumokban ugyanis szerepel katlan rézüsttel, veder (vagy merítő csebrecske) és fürdőkád.

gérától kissé lejebb fekvő kamaraház.¹¹ Az épületegyüttes az 1557 utáni igazgatási átalakulásokat megelőzően minden bizonnal hasonlóképpen szolgált a bányakamara akkor vezetője, a rónai kamarás (avagy tiszt) és írnokai szálláshelyéül.¹²

A kamaraház melléképületeivel leginkább egy kisebb birtokos nemes udvarházhoz hasonló együttest alkotott. Az inventáriumok segítségével hozzávetőleges képet nyerhetünk róla. A főépület, vagyis a szűkebben vett kamaraház négy lakóhelyiségből állt: ezek a nagy vagy öreg ház, ahol a kamaraispán lakott, egy belőle nyíló másik szoba avagy oldalkamra (kívülfűtő kályhás kemencével), aztán a deákház, végül egy ez utóbbiból ugyancsak belülről nyíló kisebb helyiségek (kis kamra, oldalkamra). Ezekhez csatlakozott egy folyosó avagy pitvar (a ház folyosója, kamaraház körüli folyosó), melynek végében állt a konyha egy kis oldalkamrával. Mindezek alapján, a helyiségek említésének sorrendjét is figyelembe véve a kamaraházzat egy olyan hosszanti, egy helyiségsoros földszintes épületként tudjuk elképzelni, melynek egyik hosszú oldalán egy nyitott tornác húzódott, és erről nyíltak sorban a lakóhelyiségek (Pontosabban az első és a harmadik, a második és negyedik pedig ezekből belülről). Az udvarháznak a kamaraispán szobáival ellenkező, hátsó végén pedig a konyha helyezkedett el.¹³ A lakóhelyiségek berendezése meglehetősen egyszerű volt (asztal, padszék, karszék, ágy stb.). A kamaraház le volt padlásolva, a tető pedig zsindellyel volt fedve.

Sajnos a fent említett munkásokon, valamint a kamaraispánon és írnokain kívül minden össze három alkalmazott munkahelyi szállásáról van adatunk. A géraőrző számára (akinek bizonyára állandóan a bányatelepén kellett tartózkodnia) az inventáriumok szerint egy kis ház szolgált a gérán, a szigeti és a huszti faktorátusnak pedig saját épülete volt a megfelelő mezővárosban.¹⁴ Ezen túlmenően a restaciás deáknál merül fel, hogy a munkakörével járó

¹¹ A rónaszéki bányalétesítmények két elkülönböztetett egységének (a bányatelep, azaz a géra és a kamaraház a maga melléképületeivel) elhelyezkedésére ld. Glück, 2009. 36.

¹² Az igazgatástörténetre: Glück, 2009. 33-35. A kamaraház feltehetően ugyanott volt, ahol 18. századi térképes ábrázolásai mutatják (1732, 1755) de akkor már jelentősen eltérő építményekkel: Dordea-Wollmann, 1977. 8. kép, MOL S 11 no. 460.

¹³ Mindez megerősítik az aprólékosabb Apafi-kori inventáriumok, melyekből egyértelműen földszintes, hosszanti elrendezésű, oldaltornácos épületre lehet következtetni. A belső beosztás addigra kissé megváltozott. Ld. pl. MOL E 156 fasc. 148. no. 29. (1675).

¹⁴ Az 1600-as összeírás csak a huszti dolgosházat említi, melyet akkor ép a várkapitány tartott a kezében egy fejedelmi adományra hivatkozva (p. 11.). A szigeti dolgos kapcsán a házat kifejezetten nem említi a forrás (p. 113.), de egy 1529-es adatunk van róla: MOL E 244 205. cs. 1737. dec. „C” fol. 121. (*domus factorea*). A telek akkori elhelyezkedése ugyanezen adatai alapján egyértelmű: a ma is álló piarista kolostor helyén, vagyis a város északi házsorában, a telkek rendjében feküdt. (A város topográfiái rekonstrukciójára ld. Glück, 2007. 429-431.).

feladatoknak megfelelően nem Rónaszéken, hanem Huszton, a várban, esetleg az ottani faktorházból lehetett szállása.¹⁵

A kamarai személyzet az élelemellátás szempontjából élesen két csoportra különbölt el: a tiszttiselők, valamint a munkások közül a gépelyesek a bányabirtokostól kapták az ellátásukat, míg a többi munkásnak magának kellett erről gondoskodnia. Ez az állapot valószínűleg 1498 óta állt fenn. Ekkor ugyanis a király eltörölte a sóvágók kamarai élelmezését, párhuzamosan a bérük megemelésével.¹⁶

A sóvágók számára a főt ételt a két gazda állította elő. A többi élelemellátásban nem részesült munkás alighanem az otthonról hozott tartós élelmiszereket fogyasztotta, vagy maguk főztek.

Egyedül a kenyér volt az, amit a dolgozók nem tudtak helyben elkészíteni vagy hosszabb távra otthonról hozni. (A kamarának volt sütőháza és alkalmazott sütőasszonny is, de itt legfeljebb a kamarai ellátásban részesülők számára készítették a kenyeret.) Így aztán az asztaltartásban nem részesült munkásoknak egy külön kenyérhordó (*panifer*) hordta fel lóval naponta a kenyeret, bizonyára Szigetről.¹⁷ Számára a kamara rendelt fizetést és a lovát is a bányabirtokos költségén tartották, a kenyeret azonban a munkások maguk vették vagy a háztartásukbeliek küldtétek, mert erre a számadások szerint nem költött a sókamara.

A Tordai János kamaraispánsága idején történt visszaélésekről felvett vizsgálati jegyzőkönyvből értesülünk róla, hogy a sóvágók munkájukért rendszeresen kértek éleelmet az aknára érkező sóvásárlóktól. Bár a jegyzőkönyv szerint a bányászok készpénzt is követeltek a szekeresektől, igényeik között mégis szembetűnő hangsúlyal szerepelt a minden nap fogyasztásra szánt élelmiszer: méz, kalács, kása, túró, sajt, vaj, kenyér, pecsenye.¹⁸

A kamaraispán, a többi hivatalnok és a gépelyesek számára a kincstár rendelt asztaltartást. Rajtuk kívül a kamarára érkező vendégek ellátásáról is a bányabirtokos költségén gondoskodhatott a kamaraispán, persze csak ha hivatalos ügyben jártak (pl. kamarai biztosok).

¹⁵ Glück, 2009. 48. Hans Dernschwam Fugger-faktor jelentése szerint Tordán a máglyásnak mindig a bányatelepén kellett tartózkodnia, lakásául egy kis ház szolgált ott. Strieder, 1933. 269. (magyar fordításban Dernschwam 85.). Hasznló adatunk Máramarosból nincs, máglyásházat az inventáriumok nem említenek.

¹⁶ Mihályi, 1900. 615-618. Az oklevél a többi munkásról nem tesz említést, de talán ekkor alakult ki a rájuk vonatkozó fenti szokás is.

¹⁷ Az irodalom *panifer* helyett több helyütt *pannifert* (posztóhordó) említi (Iványi, 1911. 23., Ember, 1946. 497-498.). Esetünkben azonban biztosan kenyérhordóról van szó, a források kifejezetten szólnak a napi kenyérhordásról, és a *panifer* alakot használják. MOL E 210 Salinaria 7. tét. no. 30. Megjegyzendő viszont, hogy fizetésre csak 1599-1601-ben szerepel a számadásokban, a kamaraispáni utasítások pedig nem említik.

¹⁸ MOL E 210 Sal. 7. tét. no. 41.

Minderre 222 véka búza, 4 nagy erdélyi hordó vagy 8 áru (átalag, félhordó) bor, 10 hízott sertés (verő disznó) vagy ennek megfelelő szalonna, 60 berbécs, 16 icce vaj, 16 véka köles, 6-6 véka lencse és borsó vásárlását engedélyezte az 1600-as összeírásba foglalt sókamarai rendtartás. Ezen felül évi 50 forintot biztosított a kamara hús, fűszerek és egyéb apróságok vásárlására.¹⁹ A sókamaraispáni asztal étrendje tehát valóban az alapvető elemekből állt: kenyér, tartósított és friss hús, főzelékfélék, tejtermékek, fűszerek és bor.

Jól jellemzi a pénzforgalmat kerülni igyekvő gazdálkodást, hogy az 1591-es utasítás szerint a kamaraispánnak meg kellett keresnie a fejedelmet, hogy a dézsmabevételekből természetben uralja ki, amit csak lehet. A Szepesi Kamara ellenben az 1614-es sókamarai összeírás szerint akkorra már több élelmiszerféle helyett is inkább készpénzt rendelt.

A sókamarai személyzet élelemellátásban részesülő tagjai élték fel a kamara alá rendelt kicsiny földbirtok emberi fogyasztásra alkalmas terményjáradékait (tojás, hal, sertés, juh), valamint a saját gazdaság termését. (Ez utóbbin belül egyedül a kamaraháznál folytatott baromfitenyésztés – melyre az inventáriumokban említett tyúkól utal – termelhetett a kamaraispáni konyhára).²⁰

Elsősorban az asztaltartás volt az, ami háztartási személyzet (a házi gazdálkodás tisztjei és házicselédek) alkalmazását tette szükségessé a sókamarán. Ez a személyzet sáfár ból (*dispensator*), kulcsár ból (*claviger*), szakácsból (*cocus*) és sütőből (*pistor*) állt.²¹ 1600 táján Rónaszéken a sáfár és a kulcsár tisztét mindenig, a szakácsét és a sütőt időnként egyazon személy töltötte be.

A élelmezési cikkeket a kamaraházat körülvevő gazdasági épületekben tárolták. A sáfár gondjára három helyiség volt bízva, a sáfárház, ahol különféle élelmiszereket tartottak (szalonnát, cipót, sajtot), valamint a nevének megfelelő funkciójú gabonás és káposztás házak. Igénybe vették hasonló célra a kamaraház padlását is, ahol korunkban szalonnat tároltak. A kamaraházhöz csatlakozó gazdasági helyiségek közé tartozott még a kulcsárház, mely az inventáriumok szerint tele volt különféle edényekkel. Nyilván elsősorban itt őrizte a borkészletet a kulcsár, bár bort még a sáfárházban is említenek.²²

A konyha, mint említettük, szorosan a kamaraházhoz csatlakozott, az inventáriumok azt sugallják, hogy vele egy fedél alatt. A sütőház viszont a szokásos módon az udvaron állt (benne kemence, dagasztóknő, cipőszakasztó deszka). Ugyanitt jégverem is volt.

¹⁹ Az utasítások egy-két tétnél kismértékű eltérést tartalmaznak, de ezeket nem részletezzük.

²⁰ Glück, 2009. 49-53. A kamaraispáni asztalra járó berbécset kifejezetten a birtok juhtizedbevételeből utalták ki (ld. az 1600-as összeírást, p. 92.).

²¹ A sóbányakamaráknál már a 15. században rendre ugyanezeket találjuk: Iványi, 1911. 21-22., Ember, 1946. 497-498.

²² További egy gazdasági helyiség, a gyertyás ház a sógazdálkodáshoz kapcsolódott: Glück, 2009. 40.

A sókamara valamennyi alkalmazottjának közvetlenül a birtokos rendelt fizetést. A béréket a kamaraispánnak adott hivatali utasítás tartalmazta, és neki is kellett azokat kiadnia. Bár az instrukcióban foglaltakon felüli kifizetések elvben tiltva voltak, a kamaraispán a gyakorlatban mégis rendelkezett némi szabadsággal. Ha az utasításon kívüli fizetések indokoltnak tűntek, a Szepesi Kamara számvevője nem emelt kifogást. Ilyen eset volt pl., amikor az utasításokból olyan nélkülözhetetlen alkalmazottak javadalmazása maradt ki, mint a gépelyesek és a kerekessék (1591, 1600). Amikor azonban egy kamaraispán alacsonyságukra hivatkozva egyszerűen megemelte a munkabéreket, a felettes hatóság ezt már nem fogadta el.²³

A munkások illetményét nagyrészt a teljesítményükkel arányos bér képezte, amit egy kisebb jelentőségű fix juttatás egészített ki.²⁴ A sóvágók bérénél alapja természetesen az általuk kifejtett só mennyisége volt. Ebből előbb leemelték a fürdősnek, a kovácsnak, a gazdának és a szigeti lelkésznek járó sót, valamint az ún. Istensót (*Dei sales*).²⁵ Ami ezután megmaradt (*pura sectura*) abból számították a sóvágók munkabérét oly módon, hogy minden 100 só után kaptak 20 dénárt, de ehhez további 12 kockát ingyen kellett átadniuk a kamarának (ezt felsónak – *additio, superfluum* – nevezték). Ezt a 112 darabos egységet nevezték egy iratásnak, de kisebb egységek, akár öt kocka után is lehetett arányos bért kerülni. 1603-ban az iratásoknál járó összeget 32 dénárra emelték, de ezt a kamaraispán 30 dénárra korrigálta, mivel a sóvágók körében nyugtalanságot okozott, hogy a 32-es számot nem lehetett jól osztani, amikor kisebb egységeket akartak beváltani.²⁶ minden 10 ezer sókocka (ezt nevezték töménynek) kibányászása után kapott az összes sóvágó együttesen 11 kocka sót, amit elvben maguk adhattak el, de a számadások szerint a kamaraispán legtöbbször beváltotta tőlük.²⁷ A

²³ MOL E 206 31. cs. fol. 166-178. 28. pont. Indokolatlan munkabérek kifizetése egyébként már a 15. század első felében is az egyik fő probléma volt: Iványi, 1911. 14-15.

²⁴ Az adatok megtalálhatók az 1600-as urbáriumban, az 1607-es utasításban, az 1614-es sókamarai összeírásban és a számadásokban (küllönösen MOL E 210 Salinaria 7. tét. no. 38.).

²⁵ Ezt a fogalmat az 1614-es összeírás magyarázza meg (p. 8.). Eszerint volt a sóvágók között egy, akit „Isten fiának” hívtak, és akit „évente a többi sóvágó között számítáltak”. Neki minden nap adott minden sóvágó 2 sót. Ez a kamaraispán a fürdős és kovács sójához hasonló módon váltotta be tőle, de a rójának nevezett ráadás nélkül (ld. alább). Az összeget egy néhány évtizeddel későbbi adat szerint a városi iskolára ill. a diákokra kötötték: Szoleczky, 2004. 62. Ugyancsak az 1614-es sókamarai összeírásban szerepel, hogy a szigeti „mesternek” (azaz a városi iskola tanítójának) is adnak havonta egy kocka sót.

²⁶ MOL E 206 31. cs. fol. 166-178. 22. pont. A bányászok bérét egyébként 1435-ben állapították meg 100 sóra 8 dénárban. Ezt 1498-ban, az élelmiszerjuttatások eltörlésekor emelték 20-ra. Iványi, 1911. 25-28. Az 1603-as fizetésemelésre: Glück, 2009. 60-61. Az 1670-es években már 40 kockából és 4 kocka felsőből álló egységek (ún. fertályok) után kaptak 30 dénáros bért. Kulcsar, 1991. 421. A 18. sz. elején is ez van érvényben. Bánkuti, 1992. 23-24. Ez a felső egyébként azonos a hazai sóügyben ismeretes „vésszmást” sóval (ld. Takáts, 1906.), a felső szokásának alapja ugyanis az volt, hogy a kockásó egy része a mozgatás során eltörött. (A kifejezést 1600 táján Máramarosban nem használják.)

²⁷ E járandóságot is II. Ulászló rendelte el 1498-ban (Mihályi, 1900. 616.). Az 1600-as urbárium szerint 11 ezer sóra kaptak 33-at (p. 106.), az 1607-es utasítás szerint pedig 10 ezerre 14-et, de mindenkor téves adat lehet. Az összes többi forrás egybehangzó.

darabsó és a millye tulajdonképpen melléktermék volt, ezért pénzt nem kaptak. Faragósó kivágásáért azonban feltehetően, tulkóért pedig biztosan fizettek nekik, a számadásokban ugyanis szerepel külön a tulkó kifejtéséért kiadott összeg.²⁸

A sóvágók fix juttatása volt évente egy alkalommal, Szent János-napkor az ún. segítség vagy segédpénz (*subsidiump, pecunia auxiliaris*), mely 1591-ben 3, 1600-ban és a továbbiakban végig 4 forint volt fejenként. A segédpénz tulajdonképpen régi posztójárandóságukat váltotta fel két lépében. 1498-tól kaptak posztó helyett 100 kocka sót, melyet aztán maguk adhattak el.²⁹ A só készpénzre váltásáról az 1591-es utasításból értesülünk először.³⁰ Ezenfelül járt nekik az ún. szombati darab is. Ez azt jelentette, hogy minden szombaton egy tetszőleges méretű sótömböt vághattak maguknak, mely általában 3-5 kockának megfelelő méretű volt.³¹

A sóvágóbírák (ld. alább) ugyanezen járandóságokon kívül kaptak fejenként 500 sót a hivatali évük egészére, melyet már az 1591-es utasítás beváltani rendelt százanként 3,5, összesen tehát 17,5 forintért.

Egyes ünnepnapokra járt még – a munkások közül egyedül nekik – rendkívüli élelmiszerjuttatás.³²

A kerekeselek és gépelyesek, minthogy munkájuk összefüggött, teljesítménybérüket együtt kapták. Ha ezer kockánál kevesebb sót hoztak fel egy nap, 35, ha többet, 70 dénárt kapott az összes kerek és gépelyes együttvéve. A többi sófajta, valamint a haszontalan anyagok kiemeléséért külön bért nem kaptak. Járt nekik is segédpénz, fejenként évi 3,5 forint, a kerekesekeknek 1614-ben már 4 forint. Jogosultak voltak szombati darabra is.³³

A sóhordók 100 beszállított sókocka után 1,5 (1614-ben már 2) dénárt kaptak. Évi segítségük 100 só vagy 3 forint volt. Az 1607-es utasítás szerint utóbbit már mindenkiéppen készpénzben kellett kifizetni.

A fürdőst és a kovácsot részben, a gazdákat teljes egészében a sóvágók fizettek az általuk kibányászott sóval. A fürdős részére napi két, a kovács(ok)nak napi négy kocka sót emeltek le mindegyikük aznapi termelésből. Az így összeállt sónemnyiséget a

²⁸ MOL E 210 Sal. 7. tét. no. 21. A sófajtára ld. Glück, 2009. 38-39.

²⁹ Mihályi, 1900. 616.

³⁰ Ez a másutt posztópénznek is nevezett juttatás az erdélyi aknáknál is általános volt. Szentgyörgyi, 1962. 86-88.

³¹ Az 1591-es utasítás ezt a régi szokást megszünteti, helyette 2 számosó (azaz kockasó) vágását engedélyezi nekik, melyet be kell tölük váltani. A számadásokban ilyen megváltás azonban nem szerepel, az 1600-as és 1614-es összeírás pedig a szombati darab régi szokását rögzíti.

³² Ld. alább.

³³ 1703-ban a kerekeselek és gépelyesek 1000 só kiemeléséért 60 denárt kaptak, külön megállapított fizetést millye és víz után, a szombati darab helyett pedig évi 250 kockasót vághattak maguknak. Bánkuti, 1992. 24-25. Ld. még MOL E 206 31. cs. fol. 166-178. 30. pontot.

kamaraispánnak öt darabonként 1,5 dénárért be kellett váltania. Ennek során a fürdős és a kovács minden 50 kocka után egyet ingyen tartozott átadni, hasonlóan a sóvágók „tiszta vágásának” beváltása során adandó felsóhoz (s ezt is felsónak avagy rójának nevezték). A fürdősnek és a kovácsnak járt az évi 3,5 (1614-ben 4) forint segédpénz és a szombati darab is. A gazdák számára csak szombatonként emeltek le az aznap épp dolgozó sóvágók kitermeléséből két-két sót, amiből mindegyik gazda a saját szállásához tartozó sóvágókét kapta meg. Sokkal ritkábban járt tehát nekik só, ám ezt a kamaraispán már darabonként 1,5 dénárért váltotta be, ráadásul felső nélkül. A gazdák a kamarától viszont nem kaptak semmit.³⁴

A szénégetőnek, a kenyérhordónak és a géraőrzőnek viszont épp ellenkezőleg, a sóvágóktól nem járt semmi, a kamarától viszont fix évi fizetést húztak (előbbi 25, utóbbiak 12-12 forintot). A kenyérhordónak járt még hetente egy lóteher millye is.

A kamaraispán (és asztaltársai) szakácsa az 1591-es utasítás alapján évi 10, a sütő 6 forintot kapott, az 1600-as urbárium és az 1607-es utasítás szerint már 12-12-t. Ha a két állást egyazon személy töltötte be, mindenkor útán megkapta a megfelelő fizetést.³⁵ A bérbes fizetése ugyancsak 12 forint volt. A darabontnak havi 3 forint, vagyis a gyalogoskatonák szokványos zsoldösszege járt.³⁶

A tisztek közül a máglyás fizetése az 1591-es utasításban évi 24 forint, a számadások szerint előbb 36, majd 24 forint, az 1607-es utasítás szerint szintén 24, végül 1614-ben a sókamarai összeírásban újra 36 forint. A lapatosé kezdetben jóval kevesebb, 12 forint, 1607-től viszont már a máglyáséval azonos (1607: 24, 1614: 36 forint). A restenciás deák a számadások szerint évi 36 forintot kapott, az 1607-es utasítás értelmében csak 24-et, majd 1614-ben újra 36-ot. A szigeti dolgos fizetése csak 12 forint volt évente, de saját zsebére szedhette a 2 denáros gyalogvámot, és megkapta a hosszúmezei kamarán összetörött sókockákat is.³⁷ A kamaraház sáfárjának és a kulcsárjának járandósága egyaránt évi 12 forint volt, de a két posztot, mint említettük, állandó jelleggel egyazon személy töltötte be, aki mindenkor munkaköre után megkapta az érte járó összeget. Az először az 1607-es utasításban említett számtartó fizetése évi 36 forint volt, az 1614-es kamarai összeírásban ugyanennyi. Az

³⁴ Ld. az 1614-es sókamarai összeírást (p. 7.).

³⁵ A számadások alapján ugyanakkor úgy tűnik, elégé változó összegeket fizetett nekik a kamaraispán.

³⁶ Ld. az 1614-es sókamarai összeírást (p. 12.).

³⁷ Ld. az 1600-as urbáriumot (p. 113.) és az 1614-es sókamarai összeírást (p. 6.).

írődeákokat sóval fizettek: évente 100 kockát kaptak, továbbá a négy nagy ünnepkor három napon át nekik juttatták az eladott millye árát.³⁸

A kamaraispán fizetése minden beosztottjának sokszorosa, évi 200 forint volt. Lovainak a kincstár költségén járt zab. Eredetileg saját 6 lovas szere is volt, erre havi 24 forint fizetést kapott, de ezt megszüntették. Az 1607-es utasítás állította aztán vissza 4 lóra.³⁹

Ennyi ember csaknem állandó jelenléte, valamint az, hogy a rábízott működő sóaknát – ha nem is úgy, mint egy várat, de – sosem hagyhatta el teljesen a személyzet, gyakorlatilag elképzelhetetlenné tette a régi társadalomban, hogy a kereszteny egyházi szolgálatokhoz való hozzáférést ne biztosítsák valahogy a helyszínen.

A máramarosi bányahelyeken éppen ezért bizonyára már kezdettől fogva állt egy-egy kápolna. A 15. század elején a huszti, técsői és a szigeti pap járt fel az aknáakra (ill. káplánjaik), nyilván mindegyik a városához közel esőre.⁴⁰ A rónaszéki kápolna a reformáció előtt Szent László tiszteletére volt szentelve, és 1530 körül péntek-szombat-vasárnap tartottak itt misét a sóvágóknak (és nyilván a kamara egész személyzetének).⁴¹ Az 1600 körüli időkben is megtaláljuk a kápolnát, ahol továbbra is – az akkor már református – szigeti pap teljesített szolgálatot.⁴²

Már csak ezért is bizonyosra vehetjük, hogy a bányakamara helybeli munkásai, alkalmazottai is követték otthoni lakókörnyezetük, vagyis az öt máramarosi mezőváros vallásváltásait a 16. században: előbb lutheránusok, aztán reformátusok, majd unitáriusok, 1600 tájára pedig már ismét reformátusok lettek.⁴³

A kápolna helyét sajnos korszakunkból nem ismerjük. Elsőként a 18. századi térképek jelölik, mégghozzá a kamaraház épületegyüttesén belül.⁴⁴ Semmilyen adatot nem találtunk az istentiszteletek rendjére sem.

A szigeti pap az aknai szolgálatáért a sóvágóktól kapta a javadalmazását: szombatonként 2 kocka sót mindegyiktől, aki aznap dolgozott. A sókamara a lelkészt nem is

³⁸ Ezt egyedül az 1614-es sókamarai összeírás említi (p. 12.). Az 1599-1605 közötti számadásokban nem szerepel az írnokoknak kiadtott só, akkor még talán másképp volt, esetleg a kamaraispán magánalkalmazottai ként tartotta a deákjait.

³⁹ A korábbi szokásra ld. az 1600-as urbáriumot (p. 92.) és MOL E 244 Másolati könyvek 1571-1619. V. fol. 144-ét.

⁴⁰ MOL DL 13.358.

⁴¹ Iványi, 1911. 100-101.

⁴² Az inventáriumokban ugyan nem szerepel az épület (tán mint egyházi tulajdon), de az 1600-as urbárium szerint a kamara birtokában volt „az kápolna alat egi reth” (p. 101.).

⁴³ Glück, 2007. 439-441.

⁴⁴ MOL S 11 no. 460-462., 1162.

szorította rá a sójárandóságának beváltására, hanem megengedte, hogy természetben elvigye.⁴⁵

A kamara norma szerinti életét időnként rendkívüli, vagy legalábbis alkalmi események szakították meg.

A legnagyobb kereszteny ünnepeket, Karácsonyt, Húsvétot, Pünkösdtől, valamint Mindenszenteket a sóvágók együtt töltötték. Ezt Sziget városának 1548-as statútuma kifejezetten megemlíti.⁴⁶ minden ünnepre járt nekik szállásonként 1 vágóöör, 1 hordó (vagy 2 áru) bor és 100 kenyér, de a számadások szerint a kamaraispán ehelyett minden megváltást fizetett nekik (ünnepenként és szállásonként 18 forintot).⁴⁷ Húshagyókeden, azaz farsangkor bizonyára közös mulatságot rendeztek a másnap kezdődő nagyböjtő időszak előtt, ilyenkor ugyanis „bibálét”, vagyis boravalót (1 forint ára bort) kaptak a munkahelyüktől.⁴⁸

A büntettek megbüntetésének alapvető funkcióját a sókamaraispán széke látta el. A bíráskodás a sókamara helyszínén – illetve a sógazdálkodással kapcsolatos ügyekben a sókamara helyszínén kívül is – az 1498-as rendezés óta a kamaratisztek kizárolagos joga volt.⁴⁹ Korunkban is kétségkívül működött sókamarai törvényszék. Az 1607-es utasítás előírja a kamaraispán számára a sókamara székének illetékességebe eső gonosznevők megbüntetését, az inventáriumok pedig említik a kalodát és a nyak- ill. lábvasat.⁵⁰

Minden bizonnal ugyancsak az aknánál felmerült, ill. a söüggel kapcsolatos perekre vonatkozhat Sziget 1548-as statútuma, miszerint a sóvágók egymás közti ügyeiben első fokon a kamaraispán ítélt, és innen lehet fellebbezni a város főbírájához.⁵¹ Ezek szerint a város a kebelébe tartozó, ám speciális jogviszonyok közti népesség esetében legalább a másodfokú bíráskodásra igényt tartott.

A sókamaraispáni szék tényleges ítélezési gyakorlatáról azonban nincs adat. Valószínű, hogy az teljes egészében a szobeliég keretei között zajlott, vagyis vele kapcsolatban nem is keletkeztek a rendi kori törvényszékek minden nap tevékenységének szokásos alapvető írásos forrásai, jegyzőkönyvek és a feleknek kiadott ítéletlevelek.

⁴⁵ Ld. az 1600-as összeírást (p. 105.). Az instrukciók csak általánosságban említik, hogy a papnak is adnak sót.

⁴⁶ Székely, 1870. 265.

⁴⁷ A járandóságot 1498-ban vezették be. Mihályi, 1900. 617. Az 1591-es instrukció lehetőségeként és általánosságban említ a készpénzzel történő megváltást. Az 1614-es összeírás viszont már rögzíti, hogy az élelmiszer helyett 18 forintot adnak a sóvágóknak (p. 8.).

⁴⁸ Ezeket a járandóságokat ld. az 1600-as urbáriumban (p. 105-106.) és az 1614-es sókamarai összeírásban (osztály).

⁴⁹ Mihályi, 1900. 617.

⁵⁰ 1600-ban a sáfár- ill. gabonás házban találjuk őket (ld. az összeírás p. 83-84. oldalát).

⁵¹ Székely, 1870. 265.

Vissza-visszatérő jelenségek számít a már a rendi korban sok állandó alkalmazottal dolgozó nagyüzemi bányászatban a csoportos elégedetlenségi mozgalom, ha úgy tetszik, a bérharc. Ilyesmiről a sóbányászatban egyedül a sóvágók esetében van tudomásunk.⁵² Létszámban messze felülmúlták a más beosztásban teljesítő sókamarai dolgozókat, mint látni fogjuk, egyedül ők rendelkeztek saját közösségi intézménnyel (bár arról mit sem tudunk, hogy az aknabírák játszottak-e szerepet ezekben az eseményekben), végül pedig munkájuk igen érzékenyen, egyenes arányban befolyásolta a bányakamara sótermelését, s így végső soron költségvetésének bevételi oldalát.

A bányászoknak mint bérből élő alkalmazott munkásoknak természetesen a járandóságaiak alacsonysága volt a fő problémája. A többször idézett 1498-as rendezésre is azért került sor, mert a sóvágók és a kamarások között sok volt a súrlódás a munkabérek miatt.⁵³ Az 1603-as béremelésre szintén azért szánta rá magát a Szepesi Kamara, mert a bányászok a munka beszüntetésével fenyegetőztek.⁵⁴

Többször valóban egyenesen sztrájkba léptek – amit a kommunista diktatúra alatti szakirodalom alapjában természetesen helyesen, de hátsó szándékkal túldimenzionált módon helyezett a munkásmozgalom fogalomkörébe⁵⁵ –, de csoportos elégedetlenségük nem mindig fajult idáig. Sőt az sem biztos, hogy a bányakamarai hivatalszervezet és a bányászok viszonyát a rendben végzett munka és a rendkívüli bérharc kettősségevel jellemezhetjük a valóságnak legmegfelelőbben. A minden napokban akár meghatározóbb is lehetett a termelés növelésére hivatalosan utasított tisztikar és a foglalkozásukra inkább kényszerűlő, mint vállalkozó munkásemberek rendszeres torzsalkodása. Ezzel kapcsolatban pótolhatatlan információkat mentett meg Novák János sókamaraispán egyik levele, melyben többek között éppen azért kéri darabontok tartásának engedélyezését a Szepesi Kamarától, hogy azok a sóvágókat munkára hajtsák, „*mert az so vago io akarattia zerentt bizonys soha fel nem menne so vagni, hanem sokzor keöteözve kel fel hozni eökeöth, niha kalodazni, niha teömleöczeözni, neha vasbais kel verni eökeöth. De meghis nehezen vehettiw reia eökeöth*”.⁵⁶

Végső soron mennyire alkotott a sókamara népe egyáltalán egy társadalmat? Ezt a köztük lévő tényleges egykorú kapcsolatok és közösségek alapján ítélni jöhet meg – itt a munkahelyükkel is összefüggő vonatkozásokban.

⁵² A kérdés legbővebb összefoglalása: Doboši, 1951. 156-166. Ld. még Iványi, 1911. 29., 102-103. Semmi újat nem hoz Kovássy, 1975.

⁵³ Iványi, 1911. 98-99.

⁵⁴ „*petentes [a sóvágók], ut merces illa sive solutio augeatur; quod nisi fieret, se omnes discessuros protestati sunt. Diu spe et promissis ipsos alium ad ultimum, cum annonae caritas et penuria invalesceret, ne aufugerent, et ne fodinae desolarentur, iustum putavimus solutionem augere*” MOE X. 496.

⁵⁵ Ld. az 52. jegyzetben id. irodalmat.

⁵⁶ MOL E 254 1614. szeptember no. 1.

Nagy várakozásunk persze nem lehet, s nem csak azért, mert egy már csupán írásos források alapján mefragadható embercsoporttal állunk szemben, hanem azért is, mert annak kiválasztásánál a közös munkahely szolgált alapul. Ez bizonyos alapvető kapcsolatokat, pl. a családiakat eleve kevessé valósívná, vagy legalábbis esetlegessé teszi, s a munkahely által termelt iratanyagtól illesmire amúgy is hiába remélünk érdemi adatot. Ráadásul itt nagyüzemi cselédségről van szó, méghozzá annak a fótisztselőktől a legalacsonyabb rangú kétkezi munkásokig terjedő vertikumáról, ahol éppen a dolgozók közti anyagi érdekközösségnak ill. a megélhetésükhez mint életük egyik legfőbb szegmenséhez kapcsolódó pozitív azonosulásnak olyan kifejeződéseit várhatjuk hiába, mint amilyenek pl. az önálló iparosok és egyes más önállói ill. alkalmi béralkotások esetében a céhek.

A mindenkorai tagjaik személyétől elvonatkoztatott intézményként nem létező egykorú közösségek tekintetében a mindennapokban a munkakapcsolatokat említhetjük. Ezekről külön adatunk nincs, csak ami a sókamarai munka leírása alapján önmagától értetődik.⁵⁷

Rendkívüli akcióközösségekben tömörültek az említett ünnepek alkalmaival ill. a bérharc céljából a sóvágók. Mi legalábbis csak ezekről tudunk, mert az utóbbi jellegénél fogva átütötte az alkalmazó üzem tisztikarának érdeklődési küszöbét, és olykor prívilégiumok elnyeréséhez is vezetett, az előbbi alkalmakkor pedig a bányászok pénzt kaptak a munkahelyüktől.

Jogilag intézményesített absztrakt közösséget is csak a sóvágóknál tudunk kimutatni, akárcsak az ország többi sóbányahelyénél. Persze egy nagyüzemi cselédcsoportnál nem a külső érdekképviselet intézményéről van szó, legalábbis rendeltetése szerint ill. a munkaadóval szemben nem.

A sóvágóbírák eme közösségi szervezete minden össze abból állt, hogy szállásonként egy-egy sóvágóbíró avagy aknabíró (*judex sectorum*) állt az élükön, akiket az 1498-as prívilégiumukkal biztosított módon maguk választottak.⁵⁸

A sóvágóbírák feladatairól, hatásköréről a források szinte semmit sem árulnak el. Önmagában a „bíró” kifejezésből jogszolgáltatásra sem kell feltétlenül következtetni, hisz a rendi korban sokszor neveztek így az egyazon típusú munkaszolgálattal tartozók csoportjának munkavezetőit.⁵⁹ A sóvágóbírák elsősorban illesfajta munkavezetők lehettek, illetve alkalmasint egyéb ügyekben működtek a sóvágók előljáróiként. Az ítélezés a kamara

⁵⁷ A sókamaránál folyó munka leírását ld. Glück, 2009. 36-57.

⁵⁸ Mihályi, 1900. 616-617.

⁵⁹ Pl. a 17. században a huszti uradalomban ácsbíró volt a robot gyanánt mesterséggel szolgáló técsői ácsok vezetője. MOL E 156 fasc. 123. no. 3. p. 251. (1685).

helyszínén általában ill. a sőgazdálkodást illető ügyekben másutt is a kamaraispán kezében volt.⁶⁰

A bírák hivatali idejük alatt is együtt dolgoztak a többi sővágóval.⁶¹ Kifejezetten az ő feladatuk volt továbbá a bánya javítási munkálatainak elvégzése, amiért külön fizetést kaptak. (A különféle javítási munkákért járó bért a sókamarai összeírások aprólékosan részletezik.)

Mindenszentek napján választották őket a sővágók saját maguk közül egy évre. Ilyenkor szállásonként 33 sót kaptak ún. bíróáldomásként, amit eladtak, de a kamaraispán általában beváltotta tőlük.

II. A KAMARAI SZEMÉLYZET REKRUTÁCIÓJA

Munkahelynél tehát több volt a sókamara az alkalmazottak számára, elsősorban az évtizedes részére kiterjedő ideiglenes ottartózkodás révén. Életüknek is jóval nagyobb szegmense kötődött a helyhez ill. az intézményhez, mint csupán a munka. Otthoni életmódjukra – melyre a nagyüzemi forrásanyag hiján jellemző módon sokkal kevesebb adatunk van – ebben a tanulmányban nem térünk ki. Hozzátarozik azonban tárgyunkhoz annak megvizsgálása, hogy kikból állt, honnan került ki a sókamara személyzete.

Ebben a tekintetben természetesen nem annyira az egykorú források átfogó utalásaira, hanem inkább a személyzet nominális megismerésére és az így bekapsolhatóvá váló egyéb adatokra támaszkodhatunk. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a sókamarai személyzet névsorának összeállításánál a kamaraispánok és a sővágók esetében állunk a legjobban. Előbbiek esetében a felettes hatósággal folytatott érintkezés, az általuk készített számadások, valamint a részükre kibocsátott hivatali utasítások jelentenek rendkívüli, más munkakörök betöltőinél rendelkezésre nem álló forrást, míg utóbbiak esetében az 1600-as huszti uradalmi és egyúttal máramarosi sókamarai összeírás, az 1614-es huszti uradalmi urbárium, valamint az 1600. július 16. és 1603. március 21. közötti időből fennmaradt név szerinti sővágatási számadások.⁶² A kamaraispánok készpénzkiadási számadásai három alkalommal tartalmaznak

⁶⁰ II. Ulászló 1498-ban mindenki más számára – így kifejezetten a sővágóbírák számára is – megtiltotta a jogszolgáltatási tevékenységet ebben a körben. Mihályi, 1900. 617. Úgy fest, Erdélyben volt igazságszolgáltatási hatáskörük, pl. a sővágók egymás közti ügyeiben bírásokhoztak: Wolf, 1990. 1632-1633.

⁶¹ Pl. Kupai György szigeti és Bótrágyi János técsői aknabíró többször szerepel a hivatali idejük alatti sővágatási jegyzékben az általuk kivágtott sőmennyiséggel: MOL E 210 Sal. 7. tét. no. 32.

⁶² Az 1600-as összeírás a sókamarai alkalmazottak közül egyedül a sővágók esetében jelöli meg konkrétan a beosztásukat, amikor az egyes személyeket a lakóhelyükön felveszi (p. 55. és p. 81. között passim). Továbbá egy külön, jegyzékszerű névsort is ad a sókamarára vonatkozó résznél (p. 95-96.). Az 1614-es huszti uradalmi urbárium csak a lakosok névsora mellett jelöli a sővágói foglalkozást. A sővágatásról a kamaraispánok rendesen

név szerinti listát a fizetésben részesültekről a sóvágók, kerekeselek, gépelyesek, sóhordók, kovácsok és a fürdős tekintetében (1603-1605).⁶³ Mindezeken a forrásokon kívül csupán néhány szórványadat áll rendelkezésünkre, főleg a kamaraispánok által kiadásaiak után begyűjtött nyugták ill. egyéb számadásmellékletek révén. A helyzet tehát a kamaraispán alatti tisztikar és az imént felsorolt beosztásokon kívüli munkások esetében a legrosszabb. A társadalomtörténeti vizsgálat lehetőségeinél azt is figyelembe kell venni, hogy a következtetések megalapozottságát nem csak az adatolhatóság befolyásolja, hanem az esetszám révén az is, hogy egy adott beosztásban hány embert foglalkoztattak.

Ebben a tanulmányban a tanult tiszttiselők elemzését elhagyjuk, a vonatkozó archontológiai adatokat sem közöljük. A kérdés külön tanulmányt érdemel, de nem ilyen szűk időmetszetben, mivel egyrészt a hivatalnokréteg körében érvényesülő társadalmi folyamatok szélesebb perspektívában bontakoznak csak ki megfelelően, másrészt pedig külön a tárgyalta korszakból túl kevés is a tiszttiselés-adat. Ezzel szemben a 16. század közepi Habsburg-fennhatóság forrásanyaga – mely a hivatalnokok kilétére hozzávetőlegesen olyan nagyságrendben szolgáltat adatokat, mint az 1600 körüli iratok –, munkásnévsorokat nem tartalmaz, és az olyan kiegészítő forrásokat is nélkülnünk kell abból a korból, mint az 1600-as összeírás. Így a munkásság összetelének vizsgálatát joggal alapozhatjuk az 1600 körüli forrásanyagra.

A sóbányáknál dolgozó fizikai munkásság foglalkozási ág szerinti csoportjai között messze a legnepesebb a sóvágóké volt.⁶⁴ Ennek a munkakörnek a betöltésével kapcsolatban azonban egy speciális témát is érintenünk kell: a „posztós” sóvágók által végzett munka jogi jellegének kérdését.

Közismert, hogy a sóvágók között megkülönböztették az ún. posztós és a vendég (másképp idegen) sóvágókat. A posztósok onnan nyerték nevüket, hogy fizetésként évente egyszer posztót is kaptak (alkalmasint helyette valamilyen megváltást), míg a vendégek csak készpénzben vagy sóban kapták a járandóságukat. A szakirodalom azt is megállapítja, hogy a posztósok élén bírák vagy dékánok álltak, míg a vendégeket kapitányok vezették; a posztósoknak egységnyi idő alatt (nap, hétfő) meghatározott minimális sómennyiséget ki kellett

csak a heti mennyiséget összevontan feltüntető számadást vezettek. Az 1600. július 16-án hivatalba lépett Johann Erck kamaraispán kezdett bele ilyan számadás készítésébe, melybe naponta bejegyezték az egyes sóvágók által kitermelt mennyiséget a nevük mellé. A szokást hivatali utóda, Tordai János folytatta csak. A kettejük hivatali idejét felölélő fenti időszak név szerinti sóvágatási számadásai: MOL E 210 Sal. 7. tét. no. 32., 38., 43.

⁶³ MOL E 210 Sal. 7. tét. no. 42. fol. 23-24., no. 60. fol. 104r-105r, MOL E 206 31. cs. fol. 299v-300v. Ezek ebben a sorrendben Dési Ágoston kamaraispán hivatali idejének első három periódusára (1603. máj. 18-1604. jan. 31., 1604. febr. 1-nov. 25., 1604. nov. 25-1605. aug. 31.) vonatkoznak, a középső közelebbről 1604. jún. 24-ére.

⁶⁴ A sóvágók társadalomára mindenekelőtt: Wolf, 1990.

fejteniük, a vendégek tetszőleges ütemben dolgoztak; a posztósok kerek évre szegődtek, azt végig kellett dolgozniuk, a vendégek bármikor felhagyhattak a munkával.⁶⁵

Mindezek azonban rejtvé hagyják a két csoport között húzódó fő különbséget, melynek a fenti jelenségek csupán következményei. A lényeg ugyanis az – miként Szentgyörgyi Mária megállapította –, hogy a posztós sóvágók a bányabirtokos jobbágyai voltak, akik e minőségükkel összefüggésben, vagyis úrbéri alapon teljesítették szolgálatukat, míg ezzel szemben a vendég sóvágók tekinthetők valódi piaci béralkotásnak.⁶⁶

A kortársak (és a nyomdokaikat követő szakirodalom) persze nem ilyen kategóriákban írták le a két csoportot, hanem a fentebb felsorolt, szembetűnő jellegzetességeik szerint. Az egykorúak közül figyelmet érdemel viszont Hans Dernschwam megjegyzése, aki a posztós sóvágókat a vendégektől megkülönböztetve *helybelieknek* nevezte.⁶⁷ Továbbá az 1552-ben Erdélyben járt királyi biztosok tettek hasonló megfigyelést, miszerint posztósoknak általában a helybeli sóvágókat nevezik.⁶⁸

A posztósok esetében tehát arról van szó, hogy a bánya birtokosa a kitermelést – legalábbis annak egy bizonyos szintjét – a bányakamarához rendelt, a kamarás/kamaraispán jóságigazgatói hatásköre alá tartozó birtokok népének úrbéri alapú munkakötelezettségevel igyekszik biztosítani. Ez még nem jelent robotot, s a posztós sóvágók munkája természetesen nem is az volt. Ilyesmiről szó sem lehet olyan munka esetében, mely az úrbérest nem idényelleggel, hanem gyakorlatilag folyamatosan veszi igénybe a földesúr (bánya-)gazdaságában. A kötelezettség a munka minden körülmények között történő elvégzésében, nem pedig ingyenességeben állt. Az ilyesfajta, fizetés ellenében fennálló munkakötelezettség elterjedt volt az úrbéres viszonyrendszerben. A hazai nagyüzemek nagy többségét alkotó kezdetleges agrárgazdaságokban azonban inkább csak alkalmi béralkotásnak találunk példát erre a munkakötelezettségi formára.⁶⁹ Esetünkben viszont, tekintettel a szóban forgó

⁶⁵ Az egykorú források közül: Strieder, 1933. 273. (magyar fordításban: Dernschwam 88-89.), Engel, 1797-1804. II. 24-25. (a jelentés tartalmát az eredeti kéziratot is felhasználva ismerteti Oborni, 2002. 71. skk.). A szakirodalomból: Takáts, 1929. 71., Dobosi, 1951. 148-149., Szentgyörgyi, 1962. 86-88., Wolf, 1990. 1633-1635., Kulcsár, 1991. 421., Wolf, 1993. 14., Bánkuti, 1992. 23-24., Szoleczky, 2004.

⁶⁶ Szentgyörgyi, 1962. 86-88. Ember Győző is megállapította, hogy a sóvágótartás a sókamarai mezővárosok részéről tulajdonképpen földesúri szolgáltatás volt, bár nem hozza összefüggésbe a posztós sóvágók csoportjával. Ember, 1946. 510. Bánkuti Imre megfigyelése, miszerint a posztós sóvágók be vannak írva az urbáriumokba, szintén az általunk kifejtettekkel függ össze. Bánkuti, 1992. 23.

⁶⁷ Strieder, 1933. 273. (magyar fordításban: Dernschwam 88.)

⁶⁸ Engel, 1797-1804. II. 24-25. (vö. Oborni, 2002. 75.).

⁶⁹ Pl. mindenkor az 1600-as összeírás tanúsodik róla, hogy maga a huszti uradalom is hasonló módon biztosította a vár ellátmányának fuvarozását (miután az uradalomnak sem külön igásfogata, sem szekere nem volt), valamint a várnál felmerülő kézüvemunkák elvégzését is (az irat Husznál és Visknél részletezi mindenzt: p. 36., p. 53-54.).

bérmunka konvenciós, tehát tartós jellegére, voltaképpen már a cselédkényszer jelenségével állunk szemben.

A sóvágásért azután a munka jellege miatt elsősorban a teljesítménnyel, a kivágott sóval arányos bér járt. Ezt természetesen a „posztósok” és a vendégek egyaránt megkapták. Az évente egy alkalommal egy tételben kiosztott posztó azonban érthetően csak az előbbieknél járt, akik egész évben kötelesek voltak dolgozni. Innen az elnevezésük.

Nézzük meg, milyen forrásszerű adatokat lehet felhozni Máramarosból a sóvágás mint munka jellegét illetően. Az a körülmény, hogy a sóvágótartási kötelezettség az idő műlásaval az öt városon belül más és más településeket érintett, már is tanulságos ebből a szempontból. 1498-ban még Huszt, Técső és Sziget tartott sóvágókat, 1530-ben már csak Técső és Sziget, és ez az állapot maradt fenn – Hosszúmező csekély mértékű sóvágótartásával kiegészülve – korszakunkig.⁷⁰ Egyértelmű, hogy a sóvágótartó települések körének átalakulása a máramarosi mélyművelésű sőbányászat helyszíneinek változását követi, legalábbis Husztakna 1498 és 1530 közötti megszűnése tekintetében.⁷¹

Az általunk megkutatott korszak határai közül is előkerült néhány további adat. Az 1600-as huszti urbárium, miután a városbeli lakóhelyén már számba vett minden egyes ott élő sóvágót, a bányászok névsorát a sókamara birtokairól szóló részben megismélti, érzékelhetvén, hogy bár lakóhelyük szerint az udvarbíró igazgatása alá tartoznak, igazából a kamarának van rájuk szüksége és felettük rendelkezési joga. Ez utóbbit az 1607-es utasítás kifejezetten rögzíti, amikor is felhatalmazza a sókamaraispánt, hogy a kamara szükségét illető dolgokban a városoknak is parancsolhasson (vagyis nem kell közbeiktatnia azok tulajdonképpeni tiszttartóját, az ugyanazon földesurat szolgáló huszti udvarbírót). Ez tehát nem csupán a sóvágásra, hanem minden más ügyre is vonatkozott, ami a sógazdálkodással kapcsolatos, még inkább így lehetett hát a bányászkodásnál.⁷²

Az 1607-es utasítás magára a sóvágótartás kérdésre is közvetlenül tér ki: megparancsolja a sókamaraispánnak, hogy vágasson minél több sót, „*hatalmat adván arra,*

⁷⁰ 1498: Mihályi, 1900, 615-618., 1530: ld. az adott évi rovásadó-összeírás MOL E 158 21. kötetben.

⁷¹ Röviden utaltam a bányahelyek változására Glück, 2009, 33-on. Az 1543-as dikajegyzék a sóvágókon kívüli kamaraszolgákat is részletezi, akik ekkoriban már mind Szigeten laktak, ugyancsak annak a ténynek felelve meg, hogy a bányászat időközben Rónászékre korlátozódott: MOL E 158 21. kötet.

⁷² Tanulságos az 1613-as eset is, amikor Bethlen Gábor Bornemisza József huszti főkapitáynak elzálogosította Técső városát, de kiemelte ebből a sóvágókat. MOL E 148 fasc. 1844. no. 29. (a gyulafehérvári káptalan 1756-os átiratában). Bizonyos értelemben hasonló történt Tordán, ahol a fejedelem nem elidegenítette, hanem 1665-ben kollektíven meg nemessítette az egész várost, de mivel – mint mondta – a sóvágók semmiképpen sem szakaszthatók el a kamaráról, őket kivette a rendelkezés alól. Wolf, 1993. 14.

hogy az menyi Szamu So vagokal az So vagatast fel eri, anniit allithasson”, nyilván csakis a földesúrnak úrbérileg alávetett néppességből.⁷³

Néhány kormányhatósági ügyiratdarabnak köszönhetően valamivel részletesebben ismerjük a sővágótartási kötelezettség városok közti „mozgásának” egy tanulságos példáját is. Arról a kísérletről, sőt kísérletsorozatról van szó, melynek során az uradalom urai és közegeik megpróbálták Visket sővágótartásra kényszeríteni. A város addig sosem szolgált ilyesmivel. Tordai János kamaraispán – miként 1602 novemberében a Szepesi Kamarával tudatja – sokszor írt a viskieknek, hogy tartsanak 32 sővágót, de ök a kérést megtagadták.⁷⁴ Az ügyben a cassai kamara természetesen teljes mértékben támogatta a tiszttartóját.⁷⁵ A kincstár átmenetileg elérte ugyan a célját, 1603 áprilisában már viskiek is vágtak sót Rónaszéken, ám erről épp a város ellentámadásának köszönhetően értesülünk. (Sajnos a sővágatási számadásokat ekkor már nem vezették névsorosan.) A magisztrátus – a többi város nevében is – egyenesen a királyhoz fordult panasszal: nemcsak hogy sót kell vágniuk, mint még soha, de a kamaraispán néhány viski polgárt az ügygel összefüggésben fogásban tart, és még az ő ellátásukat is a városra terhel.⁷⁶ A viski főbíró személyesen ment fel Prágába intézkedni. Sikerült is kieszközölni a kedvező döntést, s az udvar rendelkezése előtt meghajolva a Szepesi Kamara kénytelen volt a sókamaraispánt visszatartani a viskiek zaklatásától.⁷⁷

A kérdés azonban továbbra is napirenden maradt. 1612-ben Báthori Gábor ad ki parancslevelet a huszti kapitánynak és a sókamaraispánnak, hogy mivel a három város (Técső, Hosszúmező, Sziget) már nem bírja a terhet, a viskieket rá kell erőltetni 32 sővágó tartására.⁷⁸ 1614-ben a Szepesi Kamara kísérletezett ezzel újra, megparancsolván, hogy Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget tartson több sővágót, de a városok elutasították.⁷⁹

A sővágótartásról a legtöbbet mégis Hans Leonhard ab Jell huszti főkapitánynak az a levele árulja el, melyet még a korábbi, 1602-1603-as eset kapcsán írt, s amely jól kivehetően a viskiek érveit visszhangozza: „Továbbá azt, hogy a viskieket nem kell sővágásra kényszeríteni, ezen okoknál fogva gondolom: Noha a viskieknek erről a dologról semmiféle

⁷³ Balogh, 1993. 90.

⁷⁴ MOL E 254 1602. november no. 6.

⁷⁵ A kamaraispán előző jegyz. id. levélénél széleré ugyanis azt jegyezték fel, hogy írni kell a viskieknek, szolgáljanak ők is a sókamaránál. A kimenő irat sajnos nem maradt fenn.

⁷⁶ MOL E 249 fasc. 36. (1603) no. 26. mell. (1603. ápr. 19.)

⁷⁷ Az uralkodó a Szepesi Kamarának: MOL E 249 fasc. 36. (1603) no. 26. Utóbbi a kamaraispánnak: MOL E 206 31. cs. fol. 237-238.

⁷⁸ Kárpátontúli Terület Állami Levéltára (Beregszász), fond. 61. (Az Öt Koronaváros Levéltára) no. 18.

⁷⁹ MOL E 254 1614. augusztus no. 21., MOL E 254 1614. szeptember no. 1. A megfogalmazás egyszer ően pontatlan, Visk esetében biztosan nem azt jelenti, hogy valamennyi sővágót már azelőtt is tartott a város. Igazolja ezt az 1614-es sókamarai összeírás, mely szerint csak a másik három városban laktak bányászok. Kárfy, 1901. 472.

érvényes és megerősített kiváltságuk nincs, mindenkorral úgy vélem, kiváltságként érvényesül az a kifogás, miszerint igen régóta, emberöltönyi ideje nem mutatható ki semmiképpen sem, hogy kötelesek lettek volna sót vagni. Azonfelül ne kötelezzék őket lehetetlenre, mivel ugyanis a [várbeli] építési és javítási munkák mindenkorral egyedül rájuk hárulnak [...]. Senkit sem lep majd meg, miért kell méltán úgy vélni, hogy a sóvágás terhétől meg kell őket kímélni, hisz egymagukban minden ingyenes munkára nem lehetnek elégsgesek.”⁸⁰

Mire következtethetünk tehát mindebből? Alapvetően az tűnik ki, hogy a sóvágótartás terhének mértéke, vagyis a kívánt sóvágók száma ill. azok megoszlása az egyes települések között az úrbérések és a földesúr ellentétes érdekérényesítése közti egyensúly, kompromisszum révén alakult ki. Hiszen a viski esetből egyértelmű tudomásunk van róla, hogy a kérdést írott prívilégium, melyhez úrbéres részről a legtöbb eséllyel lehetett volna ragaszkodni, nem szabályozta.⁸¹ Másfelől ugyancsak a viski esetből látszik világosan az is, hogy a földesúr egyoldalúan, kénye-kedve szerint nem rendelkezhetett az ügyben. Az 1607-es – egyébként magánföldesúr által kibocsátott – utasítás magabiztos hangneme ebben a tekintetben az egyik oldal ideálját tükrözi csupán, hisz annak belső dokumentuma, az úr és gazdasztja közötti felhatalmazásé.

Ennek az érdekérényesítési egyensúlyi folyamatnak a során a földesúri igényeket bizonyos mértékig már önmagában meghatározza ill. korlátozza a távolság diktálta ésszerűség. Másképp aligha magyarázható, hogy egy olyan, érdekérényesítési képességeiben a többinél aligha előrehaladottabb, s ugyanazon földesúr hatalma alá tartozó város, mint Huszt, teljes egészében megszabadulhatott illetén terhétől, miután felhagyott a közelében fekvő akna művelésével. Bizonyos mértékig, mint említettük, hisz másfelől Máramarosban éppenhogy az aknától szokatlan távolságban levő városok is kellett hogy tartsanak sóvágót, így Técső abban az időben, amikor már csak Rónaszéken volt bányászat.

⁸⁰ „*Ad salicidendum amplius Wiscienses compellendos non esse, his moneor rationibus. Privilegium quidem de ea re ratum confirmatumque etsi Wiscienses nullum habeant, interim privilegii loco fungi praescriptionem eam puto, qua longissimo tempore penes virilem aetatem eos ad salicidendum obligatos fuisse probari nullo modo potest. Deinde non obligantur ad impossibile: cum enim aedificiendorum restaurandorumque reparatio, hoc toto tempore illis solis incubuerit [...]. Mirum nemini videbitur; cur salicidendi onere hi sublevandi aestimari merito deberent: cum soli omnibus servitiis gratuitis sufficientes esse non possint.*” MOL E 249 fasc. 36. (1603) no. 26. mell. Ez a levél, melyet a főkapitány közvetlenül küldött a Szepesi Kamarának, a kamara irattárában tévedésből kerülthetett a bécsi Udvari Kamara leíratához annak „mellékleteként”. Az utóbbi június 27-én expedíálták Bécsben, a főkapitány szeptember 20-án keltezi a magát Huszon. A praesentatum-jegyzetek szerint ugyanazon a napon, szeptember 27-én bontották fel őket Kassán, akkor történettett a keveredés.

⁸¹ 1614-ben a viskiek „prívilégiumaiakra” hivatkoztak a sóvágótartás elutasításakor, de ez a kiváltságos helyzetükre és/vagy a szokásjogra vonatkozó általános utalásnak tekintendő. Ld. a 79. jegyzetet.

A megfogalmazott földesúri igényekkel szemben az úrbéresek aktív fegyverei közé kettő tartozott, Visk esete alapján: hivatkozás az írott társadalmi szabály hiányát csaknem pótló szokásnormára (melynek tartalmát a tényleges gyakorlat határozza meg), ill. az egyezkedés jogi normativitást már teljesen nélkülöző terepén hivatkozás a teherbíróképességre. Semmi specifikumot nem látunk tehát a sővágásnál a többi tehertípushoz képest: ezek az úrbéri küzdelem legelterjedtebb úrbéres eszközei.

A sóbányák birtokosai tehát a rendi korban a legalapvetőbb – és tán legkellemetlenebb – munka esetében nem bízhatták az üzem munkaerőigényének fedezését pusztán a piaci viszonyokra. A sővágást be kellett vonni a jogi erővel kötő úrbéri viszonyok körébe, méghozzá egy olyan úrbéres népesség tekintetében, mely ezt a terhet viselni is képes volt. (Ez jellemzően bányakamaránként legalább egy-egy mezővárost jelent, mint Erdélyben ill. a három bányahegy meglétekor Máramarosban, vagy akár többet, mint a korunkbeli Máramarosban.)

Maguk az így kiállított „posztós” sővágók egyenként persze szintén bérunkásoknak, méghozzá állandó (konvenciós) alkalmazottaknak tekinthetőek. Velük szemben azonban a „vendég” sővágókat minősíthetjük a szó igazi, szabadpiaci értelmében is bérunkásoknak, közelebbről napszamosoknak.

A korunkbeli Máramarosban egyébként a „posztós” elnevezést egyáltalán nem használják, feltehetőleg azért, mert itt a posztójárandóságot már rég eltörölték.⁸² A kerek évre történő elszegődés kifejezetten követelményéről nem tudunk, de ez a posztópénz-járandóságra tekintettel feltételezhető. Arra viszont valóban semmi adat, hogy megszabott minimális mennyiséget kellett volna naponta kitermelniük.⁸³ Hasonlóképp nem találkoztunk a „vendég” elnevezéssel sem, bár „idegen” sővágókról egy alkalommal szó esik.⁸⁴

A sővágással mint úrbéri szolgáltattal természetesen nem az érintett mezővárosok bizonyos (kváltképp nem összes) lakosai egyénileg tartoztak, hanem az a települési közösségek egyetemleges terhe volt. A kötelezettségnek persze ténylegesen mégis a város polgárainak egy adott köre tett eleget, olyanok, akik állandó jelleggel, foglalkozásszerűen, fő létfenntartó tevékenységgént űzték a bányászkodást. Felmerül a kérdés, hogy hogyan történt ezeknek a személyeknek a kiállítása? Miképp döntötték el, hogy a lakosok közül ki szolgáljon a bányánál? Ez a téma az uralkodói pénzügyigazgatás érdeklődésétől sajnos már igen messze

⁸² Az 1498-as oklevél váltotta a posztót 100 kocka sóra (Mihályi, 1900. 616.), ami helyett legkésőbb az 1591-es utasítás rendelt készpénzt.

⁸³ Egyébként sem dolgozott mindegyik minden nap: Glück, 2009. 39. III. Károly korában már van napi kitermelési minimum Máramarosban. Bakács, 1933. 622–623.

⁸⁴ Az 1600-as összeírás tartalmaz rendelkezést az idegen sővágók beszállásáról (p. 105.).

esett. Csupán az egyik kamaraispán, Novák János ejtett el egy megjegyzést ezzel kapcsolatban, miszerint a városokat azzal lehetne több sóvágó tartására kapacitálni, ha elengednék a bányászokra eső adót. A kincstár vesztesége nem lenne nagy – így a kamaraispán –, „*mert azok mind zegeny emberek, minthogy so vagonak nem zoktak gazdaghez embereketh tenni*”.⁸⁵

Arról, hogy miként tett szegényei közül sóvágókat egy ilyen kötelezettséggel terhelt mezőváros, semmilyen közvetlen adattal sem rendelkezünk. A sóvágók társadalmi eredetének vizsgálatához azonban rendelkezésünkre áll az említett névanyag. Az 1603 és 1605 közötti időből fennmaradt három fizetési jegyzék a posztópénzben részesült, vagyis a „posztós” sóvágókat sorolja fel, elvben teljes körűen (40, 41 ill. 33 fő, a továbbiakban C, D és E forrás). Az 1600-as összeírás a sókamarára vonatkozó résznél 47 fős jegyzéket ad (B). Kifejezetten nem jelöli meg, milyen sóvágók ezek, de a forrás típusából ítélezhetően ugyancsak a „posztósokról”, vagyis azokról a bányászokról van szó, akik nem tisztán önkéntesen és akár csupán alkalmi jelleggel dolgoztak, hanem folyamatosan kellett hogy rendelkezésre álljanak, egyúttal a bányabirtokos úrbéréseiként. Máskülönben aligha lett volna értelme listát készíteni róluk egy birtokösszeírásba.⁸⁶ Ugyanez a forrás ezt megelőzően a városoknál 46 (A), az 1614-es urbárium (F) pedig 23 lakos sóvágói foglalkozását jelöli. Ezek az emberek tehát mind a bányabirtokos úrbérései voltak. Elvben ettől még lehetnének „vendég” sóvágók is, hisz ilyen alkalmi bérunkát természetesen a bányaur jobbágyai is vállaltak. Mégsem valószínű, hogy ebben az esetben kiemelték volna náluk az összeírók a sóvágói foglalkozást.⁸⁷ Az A forrás tükrözheti egyébként a legrégebbi állapotot, egy B-nél is korábbit, noha ugyanazon iratdarabról van szó. 12 fő ugyanis, akit A-ban bányásznak minősítettek, B-ben nem szerepel, s ezek már az összes többi, későbbi forrásban sem említettetek sóvágóként. (Eközben B 13 fős többlete A-hoz képest egyetlen kivétellel megjelenik bányászként a későbbi források valamelyikében.)

Az 1601-1603-as névsoros sóvágatási számadások csak a bányász nevét és az általa aznap kivágott mennyiséget adják meg, lakhelyét nem, és közvetlenül semmi sem utal a „posztós” vagy „vendég” státusra sem. Felmerül a kérdés, hogy milyen minőségen szolgáltak azok a bányászok, akik a számadás szerint vágtak sót, de a fenti, egy-egy

⁸⁵ MOL E 254 1614. szeptember no. 1. Egy érdekes adatot tár fel a „posztós” sóvágók kiállítására Wolf Rudolf: Wolf, 1990. 1633.

⁸⁶ A 47 sóvágóból azonban 5 egyáltalán nem található meg ugyanabban az urbáriumban a lakosok névsoránál. Ezek ugyanakkor lehetnek önálló háztartást még nem alapított családtagok. (3 esetben van az adott településen azonos vezetéknévű háztartásfő, csupán a técsői Eszenyi Gáspár és a szigeti Mátyás László sóvágók esetében nem.) További 8 esetben megtalálható ugyan az adott személy az úrbérek névsorában, de ott nem jelölök sóvágónak.

⁸⁷ A C-E források jelzeteit ld. a 63. jegyzetben.

időmetszettel származó („posztós”-)névsorokban nem szerepelnek. Alapvetően ezeket tekinthetjük „vendégeknek”. Igaz, hogy az A-F névsorok mind kicsit korábbiak vagy későbbiek, és az is elképzelhető, hogy akik a sővágatási számadásokban tűnnek fel, lehetnek éppen szolgálatba állt, majd abból váratlanul (pl. haláleset miatt) kiesett „posztósok” is, nagyon mégsem hibázunk, ha „vendégnek” vesszük őket. Egyébként a sővágatási jegyzékek alapján világos, hogy korszakunkban a só elsőrő többségét „posztósok” termelték ki Rónaszéken, vagyis alig-alig akadt olyan, aki alkalmilag vállalt bányászati munkát.⁸⁸

A bányászokat tehát csak a fentiek alapján tudjuk a „posztósok” vagy a „vendégek” közé sorolni, mivel, mint említettük, az egykorú források az egyes személyeket ebből a szempontból sosem minősítik. A két csoportot külön vesszük vizsgálat alá, bevonva legalapvetőbb és sajnos csaknem egyetlen kiegészítő forrásanyagunkat, az 1600-as összeírásnak a sővágóneveken kívüli adatait.

A továbbiakhoz azonban előbb röviden utalnunk kell a sővágók lakhelyéül szolgáló városok társadalmának jellegére. Az öt város közül egyedül Sziget lakossága mutatja fel az igazi városokra jellemző összetételt. A népesség gerince, az önállók rétege kézmuiparosokból, vegyeskereskedőkből ill. sókereskedőkből állt. Ennek is döntő többsége természetesen iparos volt, méghozzá meglehetősen változatos, differenciált foglalkozási összetételeben, kimagsoló bőriparral. Técső és Hosszúmező viszont, melyek a sókamarai személyzet szempontjából korszakunkban még számba jönnek az öt település közül, alapvetően parasztelepülések voltak, egy meghatározó agrárgazda (és részben egyúttal sókereskedő) réteggel, melyet kiegészített egy összetételében igen kezdetleges, lényegében az alapiparokra (elsősorban kovács, szabó, varga, másodsorban mészáros, borbély) ill. Técső esetében még az alapanyagforrásokhoz erősen kötődő, amúgy is parasztos iparokra (fazekas, ács) korlátozódó kézmuves ség. Ráadásul az igásállatszám megmutatja, hogy e parasztelepülések szűk iparosréteget is egyfajta átmenet jellemzte a paraszti életmód felé, sőt egyesek közülük akár teljesen át is térték arra. Ez Szigeten egyáltalán nem volt jellemző. Kiterjedt, több azonos vezetéknévű háztartásfő által képviselt nemzetiségek elsősorban a parasztelepüléseken voltak megtalálhatóak, minthogy Szigeten az iparos-kereskedő közegben általában gyorsabban kihalt egy-egy fiági rokonság. A paraszti családok bővebb gyermekvállalását bizonyítják az egy-egy

⁸⁸ Kulcsár, 1991. 421. szerint a „vendégek” száma általában jóval nagyobb volt a „posztósokénál”. Az 1600 körüli Rónaszéken bizonyosan nem így volt.

telken egymás mögötti házakban feltorlódott háztartások, sokszor azonos vezetéknévű háztartásfővel. Ilyesmit Szigeten ugyancsak nem találunk.⁸⁹

Rátérve a sóvágókra, az A-F források összevontan 93 személyt tartalmaznak (tehát azokról van szó, akik akár csak egyben is szerepelnek). Közülük 12 (4 szigeti, 8 técsői) visel foglalkozásra utaló nevet, ebből 10-en iparosnevet (3 szigeti, 7 técsői). Ezek az adatok a városok fent említett társadalmi összetételének fényében már is beszédesek. A foglalkozásnevök nagy többségét kitevő iparosnevek, mint látható, a szigeti sóvágók közül jellemzőek kevésbé. Egyetlen Íjgyártón kívül csupán az amúgy is legnagyobb esetszámú kézművesnév (Varga) és egy éppen a városiasság szempontjából marginális iparág (Fazekas) képviselteti magát. A técsőiek között viszont szinte az egész helyi kézműiparos-névanyag megjelenik (Kovács, Varga, Fazekas, Ács). Mindebben az tükrözödik, hogy egyfelöl a sóvágók értelemszerűen nem voltak iparosok, mint a kézművesváros Sziget névadatai mutatják, másfelöl viszont ahol paraszto volt a kézműiparosság, mint Técsőn, vagyis ahol az iparosnevűek mögött kevésbé kell föfoglakozású vagy egyáltalán bármilyen iparosokat keresünk, ott kerültek ki bányászok az ebbe a körbe tartozó családokból is.

Helyre utaló nevet 18-an (12 szigeti, 6 técsői) viselnek. Az ilyen sóvágóneveknek Szigeten majdnem fele (5: Láposi, Farnosi/Fornosi, Kölcseli, Kálmándi, Pataki), Técsőn pedig csaknem az összes (5: Vajnági, Eszenyi, Batári, Bótrágyi, Farnosi/Fornosi) olyan név, mely az öt városban 1600-ban magukon a kamarai dolgozókon kívül teljesen ismeretlen.⁹⁰ Világos, hogy itt az öt város törzsökös családjainak körén kívül eső, összetételében gyorsan változó rétegről, viszonylag frissen érkezett és rendszerint utódaikban meg nem gyökeresedő betelepülőkről van szó. Ez az elem tehát számottevő volt a sóvágók körében.

A továbbiakban azokat a sóvágóneveket kell megvizsgálnunk, melyeket 1600-ban a bányászokon kívül mások is viselnek a városokban, keresve az esetleges vélelmezhető családi-származási kapcsolatokat. Itt a foglalkozásneveket teljesen ki kell rekesztenünk, mivel gyakorlatilag minden viseli egy sor más háztartásfő, méghozzá több városban is, ráadásul a helyneves neveken kívül ezeknél merül fel a leghangsúlyosabban, hogy nem örökolt, hanem a viselőjére vonatkozóan keletkezett névről van szó. Nem tudunk mit kezdeni az egyéb nevek közül sem azokkal, melyek több városban is gyakoriak voltak (Nagy, Tót, Veres, Barta).

⁸⁹ A fentieket az egykorú források közül alapvetően az 1600-as összeírás tükrözi. Részletes vizsgálatát – a többi rendelkezésre álló forrással is egybevetve – az öt város rendi kori társadalomtörténetét tárgyazó kutatásunk keretében végeztük el, de ennek részletezésére itt nincs mód.

⁹⁰ A két Farnosi/Fornosi bizonytalán egyazon személy, mert a keresztnév is azonos, és nem egy időmetszetben tünnekk fel. Tehát a sóvágó átköltözött az egyik városból a másikba.

Az így fennmaradó névanyagból (Técső 26, Sziget 19, Hosszúmező 2) kiindulva Técső esetében megállapítható, hogy a legtöbb sóvágó vélhetően a helybeli paraszti családokból került ki, ezek közt azonban elsősorban nem a legkiterjedtebb, nagygazdákat is soraikban számláló familiákból. Az ilyen vezető paraszti nemzetiségek közül csak kevés adhatott sóvágót, így a Kegyes, a Csont és a Vajda (a Kegyes nevű sóvágó ráadásul egy hasonnevű polgártársának a telekszomszédja).

A legtöbb vezetéknéven viszont csupán 1-1 igágazdát – és adott esetben egy-két szegényembert – találunk a sóvágón kívül (Ágoston, György, Gáspár, Tar Jankó, Andok, Törő, Mégső, Szász; a Törő nevű sóvágók esetében ismét van szomszédság a gazzával). Ezek a vélhető rokonok dokumentálják, hogy a velük azonos nevet viselő sóvágó nem az erősen fluktuáló jövevényrétegbe, hanem a helyi parasztság többé-kevésbé stabilan jelenlévő – jelentős részben még a 18. században is megtalálható – nemzetiségeinek egyikébe tartozott. E bányászok mögött azonban már olyan családokat sejthetünk, amelyeknél az agrártermelési vagyon nagysága csupán azt a szintet érte el, melyen a javak osztódása vagy más oknál fogva bekövetkezett csökkenése rövid úton képes volt a paraszti „magabírás” kritériumai alá juttatni a familia egy-egy tagját vagy ágát.

Csupán marginális elemeket találunk viszont a sóvágón kívül a Menyhárt (egy pusztatelek), a Tompa (egy igátlan a sóvágó szomszédságában, valamint egy özvegy) és az Orosz (két igátlan, az egyik zssellér) neveken. Végül azon nevek között, melyek a városban a sóvágót leszámítva egyáltalán nem találhatóak meg, ellenben az öt között másik városban igen, csak a Gábor (Visk) és a Fodor (Huszt, Visk) név emelhető ki. Velük szemben ugyanis a Sebestyén (Huszt), Fejér (Visk) és az amúgy is inkább egy másik bevándorlóra utaló Munkácsi (Huszt) neveket az illető másik városban is alig egy-egy, sokszor szintén marginális helyzetű háztartásfő viseli, vagyis nem látszanak ott sem törzsökös családoknak.

Szigeten mindenkorban két olyan név van, melyen több és nem marginális helyzetű háztartásfő találunk a sókamarai alkalmazott(ak)on kívül (Gulya, Kósa). Érdekes, hogy további két néven (Ardai, Huszti) *libertusokat* találunk, amely státust a sókamarán foglalkoztatottak élveztek. Ebben az esetben tehát arra kell gondolnunk, hogy valamely, Szigeten saját háztartással rendelkező sókamarai alkalmazott (de nem sóvágó) egyik rokona, háztartásbelije, alkalmasint felnőtt fia adta magát sóvágásra. A többi esetben a bányász(ok)on kívül – állatállományuk és telkük városbeli elhelyezkedése alapján ítélni – csak szegény, peremhelyzetű (név)rokonok lakták a várost, több esetben csupán albérloként (Csont, Koltor, Erdélyi, Kékesi, Bagi, Márkus, Balog, Kupai).

Azon sóvágók esetében, akiknek a nevét Szigeten nem, de másik városban megtaláljuk, elsősorban a parasztelepülések képviseltetik magukat (Orbán: Visk; Vági: Técső; Kelemen: Hosszúmező). Ezek a hosszúmezei Kelemeneken kívül szintén jellemzően nem épp a legnagyobb nemzetiségek, de nem is a jövevényrétegbe sorolhatóak. Fel kell figyelnünk továbbá arra is, hogy azok a fent már említett vélhető rokonságok, amelyek esetében a sóvágón kívül magán Szigeten is találunk még valakit (bár csak egy-két marginális helyzetű elemet), több esetben szintén olyan neveket viselnek, amelyeken a többi város egyikében-másikában kiterjedt, vagyos háztartásokat alkotó familiák tűnnek fel (Csont: Técső; Koltor: Huszt; Márkus: Huszt, Visk, Técső). Itt tehát arról van szó, hogy a parasztelepülések jellegzetes „sóvágókibocsátó” családjai nem csak a saját településükre kirótt sóvágótartási terhek viselésében vettek részt, hanem a szomszédos iparosvárosba is bocsátottak ki átköltözöket, akik aztán ott ezen iparosváros sóvágótartási kötelezettségének terhére vállalták a bányamunkát.

Kirajzolódik tehát, hogy a szigeti társadalom jellegadó és a városvezetést a 17. századig uraló lakosságcsoportja, a kézművesek ill. só- és vegyeskereskedők tehetős, a parasztoknál minőségileg szélesebb látókörű, nagyrészt környező falusi ill. akár távoli városi betelepülőkből, kitanított segédekből, beházasodókból újra és újraépülő rétege hogyan tudta megoldani a közösséget terhelő kellemetlen felsőbbiségi teher abszolválását számára kellemetlenségektől mentes módon: a vándorló és helyi marginális elemekre, valamint a környék paraszti életmódról és paraszti demográfiajáról népességének létfenntartásban megszorított „feleslegére” támaszkodva. A parasztelepülések esetében viszont, amelyeken a marginális, vándor elem is kisebb arányú volt, már sokkal inkább „húsba vágó” dolognak számított a sóvágótartás: itt jónéhány törzsökös középgazdai család, sőt egyik-másik nagy, népes településvezető nemzetseg a saját soraiban is számlált ilyen alulfizetett, kellemetlen körülmények közt élő rokonokat. Ők aztán a munkahelyüket elválasztó amúgy is nagy távolság miatt részben nem is maradtak helyben, hanem áttelepültek Szigetre.

A „vendég” sóvágók vizsgálata feltétlenül a névsoros sóvágatási jegyzékek kutatását igényli, melyet egyelőre mintaként egy naptári évre végeztem el (a forrás kezdő időkörétől, vagyis 1600. július 16-tól számított évre, hogy minél közelebb essen az 1600. januári uradalmi összeíráshoz). Ezen idő alatt 25 személy fordult meg a bányában, aki a korabeli „posztósok” közt nem szerepel. Ez nem kevés, de esetükben a bánya látogatásának gyakorisága ill. az általuk kifejtett mennyiség rendszerint össze sem hasonlítható „posztós” kiállított sóvágók teljesítményével. Feltűnő viszont munkájuk sziszonalitása: egy fő júniusban, három júliusban, kettő augusztusban, egy novemberben tűnik fel, az összes többi (18) pedig a

november-december fordulójától január-február fordulójáig terjedő időszakban.⁹¹ Csak 4-en viselnek foglalkozásnevét (abból is csak kettő iparos, egy Varga és egy Lakatos), a helyneveseknek pedig alig lehet (név)rokonát találni a városokban (Ardai, Erdélyi, Kékesi – ez utóbbi esetében például csak egy „posztós” sővágót és egy zssellérasszonyt Szigeten), vagy épp egyáltalán nem (Bihari). A többi alkalmi bányász közt pedig megint feltűnő a parasztelepülések népes családjainak jelenléte (Miklós: Visk, ahol az egyik ilyen nevű gazda épp szomszédos a mi „vendég” sővágónkkal; Egyed: Técső; Boldizsár: Técső és Hosszúmező; Péter: elsősorban Hosszúmezőn kiterjedt család; Vas: Hosszúmező; Bokor: Visk; Fodor: Huszt és Visk). Sziget kiterjedtebb rokonságaiból legfeljebb a Gulya és a Pong nevű „vendég” sővágó származhatott. Végül azt kell kiemelni, hogy aki közülük konkrétan megtalálható az 1600-as urbáriumban, vagyis akik le voltak települve az uradalomban, sőt ott önálló háztartást alapítottak, mind Hosszúmezőn és Szigeten laktak (Hosszúmező: Péter István, Lengyel Márton, Egyed István; Sziget: Kékesi Pál, Koltor Máté, Joga Mihály, Fodor István, Pong Balázs – csak az egyértelműen értékelhető neveket vettük figyelembe).

A többi sómunkás (kerekeselek, gépelyesek, sóhordók, kovácsok, fürdők) esetében csak C-E források állnak rendelkezésre, ill. egyetlen szórványadatból ismerünk még név szerint egy kenyérhordót. Összevontan 29 személyről van szó.

Ismertnek tekinthető azonban az 1600-as névsoruk is. Az említett 29 személyből az 1600-as összeírásban 12 főt találunk meg Sziget lakosai között *libertus* státusban. A sókamarai szolgálatért ugyanis mentesség járt a földesúri terhek alól. (A *libertus* itt teljesen megfelel a másutt inkább *libertinus* kifejezéssel illetett státusnak.) További 8 főt megtalálunk ugyan az urbáriumban, de nem libertusként, sőt egyeseket nem is Sziget lakosai között. Csakhogy ezek nagy része, 5 fő rendkívül gyakori vezetéknévvel visel (Tót, Varga, Kovács, Oláh), vagyis egyszerűen arról van szó, hogy a kamarán szolgáló személy nem azonos az urbáriumban találhatóval. Csupán Pató István, Gáspár János és Jánki Máté neve elégére ritka ahhoz, hogy az azonosságot joggal feltételezhessük. Ezek tehát 1600 és 1603-1605 között léptek sókamarai szolgálatba. (Egyébként mindenki Szigeten laktak, és mindenki sóhordóként helyezkedtek el.) A fennmaradó 9 személy nem szerepel az 1600-as urbáriumban. Tehát aki megbízhatóan feleltethető meg a két forrás (A ill. C-E) között, az majdnem minden (15-ből 12) libertusként van felvéve 1600-ban.

⁹¹ Hans Dernschwam is megfigyelte, hogy azok, akik telente „vendégként” sót vágnak, nyaranta inkább szétszélednek, hogy a mezőgazdaságban találjanak maguknak munkát: Strieder, 1933. 274. (magyar fordításban Dernschwam 90.).

Ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy az 1600-as összeírásban Szigeten 28 libertus szerepel, a sókamarán pedig a sóvágókon kívül egyszerre 27-29 fizikai dolgozói állás volt (8-8 kerekess és sóhordó, 4 gépelyes, 1 vagy 2 kovács, 1-1 szénégető, fürdős, gazda, kenyérhordó, bérés, ill. ugyancsak 1-1 sütő és szakács, mely munkaköröket azonban sokszor ugyanaz a személy töltötte be), akkor világos, hogy az 1600-ban libertusként említettek azonosak azokkal, akik akkor a kamarán munkásként, de nem sóvágóként dolgoztak. (Közelebbi munkakörüket azonban ez a forrás nem adja meg.) Az 1603-1605-ös forráscsoport keletkezésének idejére tehát közülük maradtak már csak 12-en állásban.

A 29 fős névanyagunkat (C-E) így további 16 fővel tudjuk kiegészíteni. Ebből azonban kettőt le kell vonnunk, mert két kovácsnál nem adják meg az iratok a vezetéknevet. Így tehát 43 fővel számolhatunk.

Ezek között igen ritka az iparosnév, akárcsak a sóvágóknál (6 eset, ebből is 4 a meglehetősen gyakori Varga név, további egy-egy Kovács és Sz ücs). Két másik esetben olyan foglalkozásnév fordul elő, mely egyúttal sókamarai állás, csak épp viselője nem azt töltötte be (Béres György gépelyes és Gazda Gergely kerekess). 7 fönél találunk olyan helységre utaló nevet, mely 1600-ban – a sókamarai dolgozók körén ill. adott esetben biztosan nem rokon háztartásfökön (pl. egyetelkes nemesen) kívül – ismeretlen az öt városban (Bodolai, Bábonyi, két Verböci, két Huszti és a besorolásában vitatható Géci/Gecsi⁹²). Szigeti családok rokonságába tartozhatott a Szanyi, és a nem kevesebb, mint 4 Kósá nevű munkás, mivel ezek gyakori vezetéknév a városban, és az öt közül csak ebben. (Egyébként minden össze két Kósá foglalkozását ismerjük, az egyik gépelyes, a másik kerekess volt.) Az öt város valamely másikának törzsökös családjával köthetjük össze Pató Istvánt (Técső; egyébként két személy Szigeten is viseli még a nevet, de mindenketten marginális helyzetűek, egy zsellér és egy utcaközben lakó), László Mátét (Visk és Técső), Kelemen Andrást (Hosszúmező) és Gáspár Jánost (elsősorban Visk, de Técsőn és Hosszúmezőn is), akik mind sóhordók voltak, valamint az ismeretlen beosztásban szolgáló Csont Jánost (Técső) és Koltor Mátét (Huszt). A jövevény elemek közé pedig Brassai Mihályt (Visken egy igátlan szegényember viseli csupán ezt a nevet rajta kívül), Nyikos Mihályt és Istvánt (Szigeten egy vagyontalan személy), Nemes Boldizsárt (Visken egy pusztatelek tulajdonosa és Szigeten egy „pauper”), Lakócs Miklóst (senki), Martos Istvánt (senki), Fekzi Mihályt (senki). Bizonytalanul vehető ide Ardai György (Huszton egy darabont és Técsőn egy gazda viseli még e nevet). Nem értékelhetők azok a nevek, melyek túl gyakoriak, vagy legalábbis Szigeten és a parasztvárosokban is található

⁹² Ugyanis a Géci név a Gergely becézett alakja.

belőlük a sókamarai munkás(ok)on kívül is (Tordai, Veres, Tót, Oláh, Jánki, Farkas, Szász, összesen 9 fönél).

A sóvágókon kívüli sókamarai személyzet rekrutációja tehát a szigeti sóvágókéhoz erősen hasonló, azzal, hogy a szigeti familiákkal rokon dolgozók – bár kevés az adat – inkább gépelyesek és kerekessék voltak, míg a szomszéd parasztvárosok családjaiból idekerült munkások szinte rendre sóhordók. Ez utóbbi alantasabb foglalkozás lehetett, amit az is mutat, hogy esetében sokkal erősebb volt a fluktuáció (az 1600-as urbárium libertusai között azon 12 személy közé, akik az 1603-1605-ös forrásokban is még szerepelnek, 3 gépelyes és 5 kerekessék tartozik a lehetséges 12-ből, miközben csupán 2 sóhordó a lehetséges 8-ból).

Az állandó jelleggel alkalmazott sókamarai munkásság körén belül volt némi átjárás az egyes munkakörök között, bár ez adataink szerint nem igazán volt jellemző. Az A-ban még szigeti sóvágóként felvett Kelemen András D-ben már sóhordó volt, Kósa István B-ben szigeti sóvágó, C-E-ben viszont e kétségkívül nem ritka néven egy kerekessék találunk. Tót Balázs A-B-ben técsői sóvágó, de C-D-ben már gépelyes. Ellenkező irányú váltásra is van példa, de csak kevesebb és bizonytalanabb: az 1600-as összeírásban még libertusként felvett (vagyis már a sókamarán, de nem sóvágóként dolgozó) Huszti István és Csont János utóbb már bányászként kereste a kenyérét.

A sóvágatási jegyzékek tanúsága szerint nagy ritkán alkalmi jelleggel is ragadtak csákányt a bányászok más beosztásban dolgozó munkatársai, elsősorban az amúgy is az akna fenekén dolgozó kerekessék: így Lakócs Miklós, Nyikos István és egy Tordai András, akinek névén ugyancsak egy kerekessék tartunk számon; továbbá László Mátyás sóhordó és Koltor Máté 1600-ban összeírt libertus. Nekik nyilván egy kis kiegészítő keresetre volt szükségük az adott pillanatban.

A névsorok feltehetően nemzedékek közti foglalkozási folytonosság nyomait is megőrizték. Különösen a korai A-E és az ezektől már nagyobb időbeli távolságban levő F névsor között akadhatunk azonos vezetéknévű, de különböző keresztnévű személyekre (Kelemen, György, Szász, Tompa, Törő ill. előbb Szigeten, aztán Técsőn egy-egy Csont), sajnos csak a sóvágók esetében, hisz a többi munkásra az F névsor már nem terjed ki. Ez az esetszám egy ekkora mintán belül véleményünk szerint elegendően bizonyítja, hogy a bányászfiaiak is többször választották apjuk foglalkozását, vagy legalábbis kényszerültek azt választani.

MELLÉKLET

A máramarosi sókamara állandó jelleggel alkalmazott munkásai 1600-1614⁹³

gépelyesek	
Béres György	A (I) C D E
Bodolai Mihály	C D E
Géci/Gecsi György	A (I) C D E
Kósa Mihály	E
Tót Balázs	C D
kerekeselek	
Gazda Gergely	C ² D ³ E
Kósa István	A (I) C D E
Lakócs Miklós	A (I) C D E
Nyikos István	A (I) C D E
Tordai András	A (I) C D E
Tordai György	C D E
Varga Márton	C D E
Verbőci Mihály	A (I) C D E
sóhordók	
Bábonyi János	A (I) C D E
Gáspár János	C D E
Jánki Máté	D E
Kelemen András	D
László Máté	C ⁴ D
Martos István	E
Oláh János	C D E
Pató István	C D E
Varga Máté	C
Varga N. (András fia)	C
Varga Pál Simon	E
Veres András	A (I) C D E
kovácsok	
Gáspár	A (I) C D E
Gergely	C D E
fürdők	
Farkas Miklós	C D E
kenyérhordó	
Nyikos Mihály	A (I)
n. a. (nem sóvágó)⁵	
Ardai György	A (I)
Brassai Mihály	A (I)

¹ „(I)”=az A forrásban csak libertusként szerepel (valamennyi esetben Szigeten), nincs megadva a konkrét foglalkozása.

² Itt György.

³ Itt György.

⁴ Itt Mátyás.

⁵ Tulajdonképpen azok az A forrásban libertusnak említettek, vagyis sókamarai munkások, akik később már nem szerepelnek.

Fekzi Mihály	A (I)
Huszti János	A (I)
Koltor Máté	A (I)
Kósa Imre	A (I)
Kósa István	A (I)
Kovács János	A (I)
Nemes Boldizsár	A (I)
Szanyi Tamás	A (I)
Szász György	A (I)
Szűcs György	A (I)
Tordai Pál	A (I)
Verbőci István	A (I)
hosszúmezei sóvágók	
Herebe György	A ⁶ B
Nagy György	F
Pál Bíró Demeter	A
Swtek Gergely	A
Tamás Kelemen	A
Vajda István	B
szigeti sóvágók⁷	
Ardai Pál	B C D E
Bagi János	B C D E
Balog István	C D E F ⁸
Barta Márton	C D
Bonos István	C D E
Csizma Mihály	A B
Csont János	A (I) B C D E
Diós Tamás	A B C D
Erdélyi János	C D E
Farnosi Pál	D
Fazekas István	B C D
Gulya János	A B
Halász Mátyás	A B
Halmi György	A B C D E
Huszti István	A (I) B
Iányártó János	E
Jona Bálint	A B C
Jona Pál	A
Kálmándi Albert	C D
Kékesi Tamás	A B

⁶ Szigeten!

⁷ Az 1614-es urbáriumban említett, akkor kétségkívül Hosszúmezőn lakó sóvágók, mint alább látható, C-E forrásokban Szigeten vannak felvétve. Valószínű, hogy ezekben az iratokban a szigetiek csoportjához csapták a hosszúmezeiket is.

⁸ Hosszúmezőn!

Kelemen András	A
Kelemen Tamás	C D E F ⁹
Koltor János	A B
Koltor Pál	A B C D E
Kósa István	A (I)
Kölcsei Gergely	A B C D
Kupai György	A B
Láposi Mihály	C D E
Márkus István	E
Mátyás László	B
Nagy Dániel	C D E
Nagy János	A B
Orbán István	C D E F ¹⁰
Pataki Mátyás	A
Vági János	C D E
Varga János	C D
Veres András	A (I) D
técsői sóvágók	
Ács Máté	A
Ágoston Mihály	A B
Andoki Miklós	A B C D E F
Barta András	A
Barta István	A B
Batári Mihály	F
Bótrágyi Pál	A B C D E
Csont Miklós	F
Deák Boldizsár	F
Deák Gergely	A B
Eszényi Gáspár	B C D E F
Farnosi Pál	C
Fazekas Boldizsár	C D E F
Fazekas János	A
Fejér Mihály	A B C D E F
Fodor Menyhért	A B
Gábor János	C D E F
Gáspár György	A
György Gáspár	F
György Gergely	A
Jona András	F
Kegyes Miklós	C D E
Kovács András	E
Kovács Antal	A B C D
Kovács György	B
Mégső Mihály	C D E

Menyhárt Miklós	B C D E F
Mihály János	A B
Munkácsi András	A B D
Nagy Gáspár	C D E
Nagy Imre	A B C D E
Nagy István	A B
Nagy Miklós	A B C D E F
Orosz Balázs	C D
Orosz Máté	A B C D E
Sebestyén János	B C D E F
Szász Boldizsár	F
Szász Mihály	C D E F
Taligás Boldizsár	F
Tar Jankó Gáspár	A
Tompa Gáspár	F
Tompa Lukács	A B C D
Tót Balázs	A B
Törő János	A B
Törő Márton	A B C D E F
Törő Miklós	F
Vajda János	B
Vajnági Gáspár	E
Varga János	A B E
Veres György	A B

⁹ Hosszúmezőn!

¹⁰ Hosszúmezőn!

RÖVIDÍTÉSEK

- Bakács, 1933.* *Bakács István János:* A sómonopólium Magyarországon III. Károly korában. *Századok* 37 (1933) 611-653.
- Balogh, 1993.* *Balogh Béla:* Utasítás a máramarosi sókamaraispán részére 1607-ből. *Technikatörténeti Szemle* 20 (1993) 87-94.
- Bánkúti, 1992.* *Bánkúti Imre:* Iratok Máramaros vármegye történetéhez 1703-1711. (Új történelmi társz.) Budapest, 1992.
- Dernschwam* *Dernschwam, Hans:* Erdély/Besztercebánya/Törökországi útinapló. Közrea. Tardy Lajos. Bp., 1984. (Bibliotheca Historica.)
- Doboși, 1951.* *Doboși, Al.:* Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV-XVI.). *Studii și cercetării de istorie medie* 2 (1951) 126-166.
- Dordea-Wollmann, 1977.* *Dordea, Ion-Wollmann, Volker:* Exploatarea sării în Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea. *Anuarul Institutului de Iстorie și Arheologie Cluj-Napoca* 20 (1977) 163-203.

⁹³ A vezetéknéveket modernizálva közöljük, kivéve ahol nem tudtuk megállapítani, hogy az egykorú ortográfia miképp modernizálandó. Ez utóbbi esetben betűhíven, dölt betűvel közöljük a vezetéknemet. Az A-F források a következő időpontokra vonatkoznak: A-B: 1600. jan., C: 1603. máj. 18. és 1604. jan. 31. között, D: 1604. jún. 24., E: 1604. nov. 25-1605. aug. 31., F: 1614. júl. Jelzetekre ld. a 4. és a 62. jegyzetet.

- Ember, 1946.* *Ember Győző:* Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsról a török kiűzésig. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Budapest, 1946.
- Engel, 1797-1804.* *Engel, Johann Christian:* Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. I-IV. Halle, 1797-1804.
- Glück, 2007.* *Glück László:* Máramarossziget mezőváros helyrajza és társadalma 1600 táján. In: Disziplinák határain innen és túl (Fiatal Kutatók Fóruma 2. – 2006). Szerk. Balogh Margit. Bp., 2007. 427-445.
- Glück, 2009.* *Glück László:* A máramarosi sókamara igazgatása és gazdálkodása a Szepesi Kamara fennhatósága idején. *Revista archivei Maramureșene* 2 (2009) 31-81.
- Iványi, 1911.* *Iványi Béla:* Két középkori sóbánya-statútum. *Századok* 45 (1911) 10-30., 98-113., 187-199.
- Károlyffy, 1901.* *Károlyffy Ödön:* Adatok a bányászat történetéhez. *Történelmi Tár* U. F. 2 (1901) 468-474.
- Kovássy, 1975.* *Kovássy Zoltán:* Sóvágók sztrájkja 1551-ben. *Honiismeret* 1975. 5-6: 96-100.
- Kulcsár, 1991.* *Kulcsár Árpád:* Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apafi Mihály uralkodása idején. *Századok* 125 (1991) 415-448.
- Mihályi, 1900.* *Mihályi János:* Máramarosi diplomák. A XIV. és XV. századból. Egybegyűjté és jegyzetekkel kísérve kiadtaapsai Mihályi János. Máramarossziget, 1900.

MOE

Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialis Regni Hungariae. 1526-1606. I-XII. Szerk. Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. Budapest, 1874-1917.

N. N., 1898.

N. N.: Utasítás a rónaszéki sókamara-ispán részére 1591-ből.
Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 5 (1898) 454-458.

Oborni, 2002.

Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552-1556. (Fons Könyvek 1.) Budapest, 2002.

Strieder, 1933.

Strieder, Jakob: Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528. Ungarische Jahrbücher 13 (1933) 264-290.

Szentgyörgyi, 1962.

Szentgyörgyi Mária: Jobbágyterhek a XVI-XVII. századi Erdélyben. Bp., 1962.

Székely, 1870.

Székely Sándor: Adalék a városok statutumaihoz. Századok 4 (1870) 259-265.

Szoleczky, 2004.

Szoleczky Emese: „Non omittatur salis beneficium – ne mulassza el a sót senki se bőven használni!”. Kút 3 (2004) 44-78.

Takáts, 1906.

Takáts Sándor: A magyar sóvágók régi műszói. Magyar Nyelv 2 (1906) 107-114.

Takáts, 1929.

Takáts Sándor: Régi sóvágóinkról. In: Uő.: Emlékezzünk eleinkről. Budapest, [1929.] 67-78.

Wolf, 1990.

Wolf Rudolf: Adatok az erdélyi sóbányászok (sóvágók) fejedelemség korabeli helyzetéről. Korunk 1990. 1631-1636.

Wolf, 1993.

Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678. Bev., jegyz. Wolf Rudolf. (Erdélyi Történelmi Adatok VI./2.) Kolozsvár, 1993.

Personalul Cămării Salinare maramureșene în jurul anului 1600

Cuvinte cheie: Istorie socială, exploatarea sării, remunerarea muncitorilor, lucrători în minele de sare, viață cotidiană

Coștiui (Rónaszék) a fost cea mai importantă mină de sare din regiunea Maramureșului istoric la începutul secolului al XV-lea. Responsabilă cu organizarea acestei activități a fost Cămara Salinară maramureșeană. În exploatarea sării erau angrenați un personal format din funcționari educați, lucrători în saline și alți muncitori. Nici una din familiile celor angajați nu locuiau lângă mină încă din secolul al XVIII-lea (deci nu a existat nici o aşezare permanentă), aceștia fiind obligați să-și petreacă cea mai mare parte a anului, la locul lor de muncă.

Studiul de față analizează condițiile de viață ale personalului din mina de sare, în special din acea scurtă perioadă în care aceasta se regăsea sub controlul guvernului habsburgic (în jurul lui 1600). Ne-am oprit asupra problemelor legate de: locuințe, alimentație, salarii și viață de zi cu zi cu care angajații au potrivit statutului lor social.

The Personnel of the Máramaros Salt Chamber around 1600 (Summary)

Keywords: social history, salt mining, wage labourers, salt miners, everyday life

Istorie socială, exploatarea sării, remunerarea muncitorilor, lucrători în minele de sare, viață cotidiană

Coștiui (Rónaszék) has been the most notable salt mine of historical region Maramureş (Máramaros) from the beginning of the 15th century onwards. For the management a specific organization, the Máramaros Salt Chamber was responsible. The mining was run by a personnel consisting of educated officials, salt miners and other manual labour. None of the families belonging to the employees were settled by the mine until the 18th century (thus

there was no permanent settlement), they themselves however were obliged to spend the most part of the year at their workplace.

The study examines the living conditions of the salt mine staff predominantly in that short time, in which the mine was under the control of the Habsburg fiscal government (around 1600), since the mentioned period provides an extraordinary abundant source material. Treated are the housing, the alimentation, the wages and the everyday life of the employees as their social origin.

Considerații cu privire la o nouă mărturie despre episcopia ortodoxă de Maramureș (mijlocul secolului al XVII-lea)

Drd. Mihai Georgiță

Absolvent al Facultății de Arhivistice, Specializarea Arhivistice - Istorie, din cadrul Academiei de Poliție „A. I. Cuza”, București, al Facultății de Litere, Specializarea Germană - Română, din cadrul Universității din Oradea. Studii de masterat la Universitatea din Oradea: „Istoria vestului românesc în context național și european”. Doctorand al Universității Babeș-Bolyai, catedra de Istorie Medie, coordonator științific - Acad. Prof. Univ. dr. Ioan-Aurel Pop, cu teza: „Reforma și români din principatul Transilvaniei în secolul al XVII-lea”. Angajat al SJAN Bihor. Autor al peste 40 de studii și articole în țara și străinătate: domeniul principal de cercetare este istoria bisericii și a relațiilor interconfesionale în Transilvania premodernă.

Cuvinte-cheie: Episcop ortodox, Maramureș, principe, Transilvania, Magistratul Orașului Baia Mare

Documentul ce urmează să-l reproducem mai jos completează cu noi date o perioadă frământată din istoria eparhiei ortodoxe din Maramureș. Este vorba de situația dificilă și dilematică în care această instituție se afla în momentul schimbării regimului politic din principatul Transilvaniei, când principalele Gheorghe Rákóczi al II-lea fusese alungat de la tronul Transilvaniei de către o mare oaste turcească, condusă de temutul vizir Mehmed Köprülü și înlocuit cu omul turcilor, Acaiu Barcsai. Deși Dieta din noiembrie 1658, ținută la Târgu Mureș, l-a recunoscut pe Acaiu Barcsai ca principe, mai cu seamă la presiunile turcilor, i-au impus o serie de condiții ce-i lezau drastic autoritatea.

În tot acest timp Gheorghe Rákóczi al II-lea detinea controlul cu ostile sale în „Partium” și ducea tratative cu Habsburgii, venețienii și domnitorii români, pentru a organiza oalianță antiotomană. Situația lui Barcsai devinea tot mai dificilă după ce secuii conduși de Ștefan Petki au trecut în tabăra lui Rákóczi¹.

Revenirea unei părți dintre secui de partea lui Barcsai nu va încinge încă balanța în favoarea acestuia, deoarece haiducii și o mare parte dintre cetățile din Transilvania erau încă fidele lui Rákóczi. În aceste condiții, Barcsai convoacă din nou Dieta la sfârșitul lunii

¹ Carol Göllner, *Gheorghe Rákóczi II (1648-1660)*, București, 1977, pp. 108-117.

decembrie la Bonțida, după ce fusese înștiințat că mai mulți nobili au hotărât să-l părăsească pe Barcsai și că vor reveni în tabăra lui Rákóczi, deîndată ce acesta va sosii cu trupele sale. „De aceea, - afirmă cronicarul Georg Kraus - la Dieta de la Bonțida principalele Barcsai voi din nou să părăsească domnia principatului, ceea ce a pricinuit ţării noi temeri și primejdii”. Numai după multe dezbatere în Dietă, Barcsai a fost convins să rămână în fruntea principatului, fiindcă alți interi turci s-ar fi răzbunat din nou.

La sfârșitul lui noiembrie solii din comitatele Bihor, Crasna și Solnocul Interior au adus la curtea lui Barcsai scrisori de încredințare că vor rămâne de partea turcilor și a țării². Firește, era timpul ca și oficialii din Comitatul Maramureș să fie chemați să-și prezinte poziția. În fruntea unei asemenea delegații, episcopul român de Maramureș trebuia să meargă la curtea lui Barcsai. Doar că în împrejurări atât de nesigure și cu un status al puterii politice foarte oscilant. A fost suficientă prezența soldaților lui Rákóczi în Baia Mare, pentru ca episcopul român să-și schimbe decizia și opțiunea³, în pofida existenței unei puteri oficiale, chiar dacă lipsită de o mare autoritate.

Este bine cunoscut faptul că de schimbarea puterii politice trebuia să țină seama și biserică, mai ales ierarhiei săi, care erau confirmați ori schimbați odată cu noua ordine politică. În mod normal, mitropolitul și episcopii ortodocși, ca și ceilalți ai altor confesiuni, ar fi trebuit să rămână fideli principelui care i-a confirmat. Adesea, după schimbarea unui regim politic ori a unui principie, ei trebuiau să plece sau să caute să intre în grăile noului principie pentru a fi confirmați.

Așa a fost și cazul mitropolitului Transilvaniei, Sava Brancovici, care fusese confirmat de Rákóczi, în 28 decembrie 1656, cu o jurisdicție foarte întinsă, cum n-a mai avut până atunci nici un mitropolit, din Banat până în Maramureș⁴. Deși era un fidel al principelui, în noile împrejurări, când Barcsai fusese numit de turci, iar puterea politică a acestuia avea deocamdată deplină autoritate la curtea princiară de la Alba Iulia, unde se afla și reședința mitropolitană, precum și în jumătatea sudică a principatului, unde se aflau concentrate trupele sale, Sava Brancovici a trebuit să-și dovedească devotamentul față de noul principie și să presteze anumite servicii, care de multe ori nu-i conveneau. Aflându-se la Dieta de la Bonțida, Barcsai dorea să supună cetatea Gherlei, unde garnizoana fidelă lui Rákóczi, compusă în majoritate din români și sârbi aduși din Ungaria, și puțini unguri, nu voia să cedeze nici la

² Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965, pp. 283-286.

³ Arhivele Naționale Maramureș (în continuare ANMM) - fond Primăria orașului Baia Mare - Acte administrative, fascicula 1, nr. 7.

⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992, p. 160.

rugăminți, nici la amenințări. În secret doar ungurii, iobagi ai Gherlei, erau dispuși să se predea. Prin urmare, trebuiau înduplați români și sărbii în număr de 250. Astfel, Barcsai a pregătit o stratagemă să-i păcălească și a trimis către garnizoană în ajunul Anului Nou pe mitropolitul de Alba Iulia, care probabil luase parte la Dietă, împreună cu o sută de 50 de călăreți și 200 de pedestrași. Ducea cu el trei scisori, pecetluite cu vechi sigilii ale lui Rákóczi, una în maghiară, una în sărbă și alta în română, ca și când ar fi fost scrise la ordinul lui Rákóczi, prin care acesta îngăduia și încuviința ca cetatea să-i fie predată lui Barcsai. Părând că trupele lui Barcsai au interceptat scisorile, le-au adus spre cunoștință garnizoanei. Cea în maghiară a fost dusă în cetate, iar români și sărbii neavând pe nimeni să le citească scisorile, au fost chemați afară la mitropolit, care acum era însoțit doar de cei 50 de călăreți, deoarece pedestrașii stăteau ascunși. Când mitropolitul s-a înșătișat în căsuța de lângă pod să le citească scisorile, aceștia au ieșit din cetate înzestrăți doar cu arme ușoare, iar ungurii din cetate au ridicat podul în urma lor, căzând astfel prizonieri și trebuind să cedeze cetatea⁵. Probabil în urma acestui serviciu și a altora, Sava Brancovici a fost confirmat la puține zile după sărbători, mai exact în 9 ianuarie 1659, ca mitropolit, extinzându-i jurisdicția și asupra districtului Făgăraș⁶, rămas pe timpul lui Rákóczi în jurisdicția superintendenței calvine. La solicitarea mitropolitului, în martie va întări două decrete de scutire a preoților români pentru diferite sarcini iobăgești⁷. Dar în a doua parte a anului relațiile dintre Sava Brancovici și principalele Acașiu Barcsai se răcesc, deoarece, probabil, acesta se apropiase din nou de principale Rákóczi, care câștigase între timp unele victorii cu sprijinul domnului muntean, Mihnea⁸. În iulie Sava Brancovici era deja schimbat cu mitropolitul Genadie, înlocuit și el în februarie 1660 cu Gheorghe de Putivlia. Dar Sava Brancovici va reveni în scaunul mitropolitan o dată cu principalele Mihai Apaffi⁹.

În aceste împrejurări, ceilalți ierarhi au fost puși și ei într-o situație destul de complicată. Episcopul de Maramureș, aflat în zona de influență a principelui Rákóczi, deși solicitat să se supună lui Barcsai, a preferat să treacă în tabăra adversarului său. Întâlnirea cu soldații lui Rákóczi la Baia Mare a hotărât categoric opțiunea sa. Cu toate că nu se vedea constrâns de nimeni și de nimic, el totuși, în acele împrejurări tulburi, va cere protecția

⁵ Georg Kraus, *op. cit.*, p. 287.

⁶ Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, Budapesta, 1905, pp. 36-38.

⁷ Ibidem, pp. 39-40; Ana Dumitran, *Privilegiile acordate preoților români de principii calvini ai Transilvaniei*, în „Confesiune și cultură în Evul Mediu”, Iași; 2004, pp. 88-91.

⁸ Georg Kraus, *op. cit.*, pp. 291-297.

⁹ Vezi amănunte în Ioan Lupaș, *Principalele ardelean Acașiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici. 1658-1661*, în *Idem*, „*Studii, conferințe și comunicări istorice*”, vol. I, București, 1928, pp. 181-189.

soldaților și le va solicita acestora să intervină la autoritățile orașului pentru a nu i se pune opreliști în demersurile sale pe lângă principalele Rákóczi.

Vom reuși să înțelegem mai bine de ce episcopul a preferat să rămână supus fostului principie, dacă aflam cine era acesta. Documentul nu ne ajută, deoarece nu îi specifică numele. Putem să-l deducem din alte surse. În lucrările și studiile mai vechi se afirmă că din 1657 până în 1700 ortodoxii din Maramureș n-au mai avut ierarh decât pe mitropolitul Transilvaniei, care și întinsese jurisdicția și asupra acestui comitat. Se cunoaște doar faptul că până la 1657 a fost episcop Mihail Modoleț, numit de principalele Rákóczi în anul 1651 cu 7 condiții, dintre care unele calvinizante¹⁰. Mircea Păcurariu afirmă pe baza documentelor publicate de Alexandru Cziple că Modoleț a păstorit până la sfârșitul anului 1656, când a murit sau a fost înlăturat din scaun, deoarece din acest an Sava Brancovici a primit jurisdicție și peste Maramureș¹¹. A urmat în această afirmație teza istoriografiei greco-catolice, care nu recunoștea existența mitropoliei de Alba Iulia, ci doar episcopatul. Prin urmare, s-a exclus posibilitatea să fi existat concomitent doi episcopi cu aceleași competențe canonice și jurisdicționale, astfel încât s-a dedus că Sava Brancovici i-a succedat lui Modoleț și în nici un caz nu puteau fi unul dintre ei cu competențe superioare, cum bunăoară le-ar fi avut un mitropolit. Însă condițiile de numire a lui Modoleț arată contrariul. El se subordona ierarhului de la Alba Iulia în mai multe privințe. Cazurile grele de divorț erau delegate vîlădicului de la Alba Iulia și superintendentului calvin; hirotonirea preoților vrednici era dublată de o supervizare a vîlădicului bălgădean; alte cauze dificile erau doar în competența vîlădicului, după cum în ce privește promovarea pietății și mândrișirea sufletească a enoriașilor săi se va supune superintendentului calvin și vîlădicului, în fine, era obligat să participe în persoană sau prin delegații la sinodul anul de la Alba Iulia¹². Toate arată că episcopul Modoleț era supus mitropolitului de Alba Iulia, iar numirea lui Sava Brancovici la sfârșitul anului 1659 reprezintă confirmarea jurisdicției unui mitropolit peste un teritoriu aşa de întins, care cuprindea și Maramureșul. De altfel, este greu de crezut că doar un singur episcop de la care societatea și puterea politică avea atâta pretenții, putea să administreze eficient toate ținuturile unui mare principat, dacă el nu avea calitate de mitropolit și arhiepiscop¹³, secundat

¹⁰ Alexandru Cziple, *Documente privitoare la Episcopia din Maramureș*, în „Analele Academiei Române Memoriile secției istorice”, seria II, tom XXXVIII, 1915-1916, p. 263. Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, ediția a II-a ; vol. I, Sibiu, 1935, pp. 230-232.

¹¹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, pp. 182.

¹² Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 23; Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania septentrională până la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, 2009, p. 126.

¹³ În actele oficiale ale puterii politice calvine ori în cele administrative era denumit doar ca episcop. Termenul „mitropolit” nu era în uzul acestora. Însă în acte românești emise de acesta el se intitula arhiepiscop și mitropolit. Într-o scrisoare din anul 1659 privind rezolvarea unui caz de adulter din zona Bistriței, Sava Brancovici se

în activitate de episcopii lui. Mihail Modoleț este menționat în anul 1657 ca arhiepiscop de Maramureș într-o însemnare pe un manuscris slavon¹⁴. Așadar, el a funcționat ca episcop sau arhiepiscop, aflat sub ascultarea mitropolitului Brancovici. Alexandru Cziple afirmă în temeiul documentelor consultate că episcopul Sava Brancovici nu și-a putut exercita dreptul său asupra Maramureșului, primit prin decretele de numire din 1656 și 1659, fiindcă în Maramureș păstorea Modoleț, abia în 1662, după noua s-a confirmare din partea lui Mihai Apaffi, va reuși să-l îndepărteze pe Modoleț¹⁵. Într-adevăr în Maramureș era un alt episcop, numai că era subordonat lui Sava Brancovici. Am văzut mai sus că mitropolitul de Bălgrad, de la sfârșitul anului 1658 s-a pus în slujba lui Barcsai și la începutul anului următor făcea parte din partida noului principe, care-l reconfirmase cu aceeași jurisdicție și peste Maramureș. În consecință, nu putea fi una și aceeași persoană cu episcopul român de Maramureș, care în același timp, pe acele vremuri tulburi, optase să se alăture celeilalte partide, dorind să-și părăsească mitropolitul și noul principe, care-l convocase la curte. și alte documente din 1658 îl menționează doar „vladika” ori „máramarosi vladika”, fără a-i pomeni și numele¹⁶. În schimb, un document din 28 iulie 1662, prin care Sava Brancovici este recunoscut de către adunarea comitatensă de la Sighet ca episcop (nn. mitropolit) al bisericilor de rit grec din Ardeal și Maramureș, în baza decretului de numire a lui Mihai Apaffi din 23 aprilie 1662¹⁷, îl amintește pe Modoleț ca episcop, a cărui fapte de „smintea” și necuvîntă” trebuiau îndreptate acum de Sava Brancovici¹⁸.

Avem acum toate datele să credem că episcopul român de Maramureș, din ianuarie 1659, la care se referă acest document, pus acum în circuitul științific, nu este altul decât Mihail Modoleț, confirmat episcop de Gheorghe Rákóczi în 1651 și rămas în fruntea episcopatului până undeva către anul 1662, când va fi îndepărtat din funcție pentru unele erori comise. În concluzie, pare justificat gestul său de a opta pentru partida principelui care l-a confirmat ca ierarh și care avea încă influență în acea zonă, atât timp cât de la partida adversă nu avea, probabil, alte oferte convingătoare și nu se vedea constrâns în nici un chip să procedeze altfel. Se mai poate remarcă din cuprinsul acestui act că episcopul ortodox de

intitula arhiepiscop și mitropolit al Maramureșului, Ardealului... Vezi: Arhivele Naționale Cluj, fond Primăria Orașului Bistrița-documente românești, doc. 176/1659. De asemenea, pe un antologhon slavon din 1638 este menționat cu titlul de arhiepiscop și mitropolit. Vezi: Ioan Bârlea, *Insemnări din bisericele Maramureșului*, București, 1909, pp. 35-36.

¹⁴ Ioan Bârlea, *op. cit.*, p. 101. Probabil de la început el se intitula arhiepiscop, cel puțin aşa apare într-o însemnare din 1651(an când a fost numit) pe o evanghelie tipărită la 1645. Vezi: *Ibidem*, p. 209.

¹⁵ Alexandru Cziple, *op. cit.*, p. 263.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 302-304.

¹⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 161.

¹⁸ Alexandru Cziple, *op. cit.*, pp. 304-305.

Maramureş se bucura de un mare prestigiu şi autoritate în comitat, întrucât oficialitatele comitatense l-au ales să conducă o delegație la tratativele cu noua putere oficială. Pentru ca documentul să-și dezvăluie toate semnificațiile sale, îl vom reda în integralitate, transcris și tradus.

Transcrierea:

En Apagy Samuel Zemplini Vármegyeben Saros Patakan lako Kegyelmes Urunknak Ö Nagyságának Rákoczi György Fejedelemnek lovas mezei hadanok eggyik hadnaggyja töb böcsletes katanaimmal eggyüt, ugy mint Czanka János, Nagy Gergelj, és Dus Gyorgyel Aggyuk tuttokra az kiknek illik, hogy midön Vamfaluban kovartelyban lévén Bizonyos szóksegert Nagy Baniora be mentönk volna 26 januarius 1659 ot tanalvan az Maramarosi ola Püspököt önnön maga jo akarattja szerint, senki kétélénsegéböl, izengetven hozzam, magais bészélven velem jélénti hogy ötet Nemes Maramarosi Vármegye követsegen köldötte volna Barcsai Akos Urumhoz Erdelyben, de ö neki mivel hogy Rákoczi Urunkhoz hitös volna nem volna kedve hozza, hanem Rákoczi Urunkhoz Ö Nagyságához akarna menni velem eggyüt Melyre önnön magatul semmi arrestum es készítés alat nem leven ajanla magiat az el jövételre oly dolgotis jéléntvén meg az en kegyelmes uram ellen volna, és hogy magais Ö Nagyságával szemben akarna bészelleni, ez maga szabados ajanlasa szerint, enis az en kegyelmes Urumnak [...] leven semmi keppen el nem malathatam hogy magammal innen Banjorul Ö Nagyságához at ne vettém volna mely dologrul az Nagy Banyai Biro Uramnak Nemes Tonaccsalval eggyüt adom ez vegré hogy ha mikor jövendöben ennek az ola püspöknek, ebbeli dolgaert vagy egy vagy mas felöl Ö kegyelmek haborgattatnanak avagy vadoltatnanak legyen erötélén es semmiré kéllő Ö kegyelmek ellen. Actum in Nagy Banja die 28 januar 1659. Idem qui supra

Traducerea:

Eu Apagy Sámuel locuitor în Sarospatak din comitatul Zemplen, locotenent de cavalerie a măritului principé Gheorghe Rákóczi, împreună cu mai mulți soldați de-a mei, anume Cionca Ioan, Nagy Grigore și Duș Gheorghe, dăm de ştire celor cărora li se cuvine că în timp ce eram încartiruiți în satul Vama și împinși de anumite nevoi ne-am deplasat la Baia Mare în 26 ianuarie 1659 l-am întâlnit acolo pe episcopul român de Maramureş. De voie și

nesilit de nimeni, venind acesta la mine mă informează că el se află în fruntea unei delegații a nobilului comitat Maramureș, care se deplasează în Ardeal la domnul Acațiu Barcsai, și mi-a spus că mai degrabă ar dori să meargă împreună cu mine la Măria Sa Domnul Rákóczi. Fapt la care el se recomandă ca nefiind constrâns sau în pericol să fie arestat să vină cu mine din propria-i voință, anunțând și faptul că, dacă nu ar fi împotriva Stăpânului meu, și el ar vrea să vorbească cu Domnul meu, iar eu nu pot în nici un chip întârzia să-l duc de aici din Baia Mare la Măria sa, despre care lucru vă informez pe Dumneavoastră jude al Băii Mari, dimpreună cu întregul nobil Magistrat, prin intermediul acestei scrisori pecetluite, dată de mine și de mai sus numiții soldați, ca de acum înainte în eventualitatea că acest episcop va mai face astfel de demersuri în cauza menționată să nu fie conturbat sau acuzat. Data în Baia Mare la 28 ianuarie 1659.

Arhivele Naționale Maramureș - *fond Primăria orașului Baia Mare - Acte administrative*, fascicula 1, nr. 7.

Zusammenfassung

Meinungen hinsichtlich einer neuen Urkunde über das orthodoxe Bistum von Maramureș

Schlosswörter: orthodoxer Bischof, Maramures, Fürst, Siebenbürgen, Magistrat von Baia Mare

Die vorliegende Abhandlung stellt eine neue in 1659 datierte Urkunde über das orthodoxe Bistum von Maramureș dar, die wir in dem aufregenden Umstand der damaligen politischen Änderungen analysieren. Es handelt sich genauer um einen Brief einiger Soldaten des Fürsten György Rákoczi II, den sie am Magistrat der Stadt Baia Mare mit einer Bitte gewandet haben, damit er den rumänischen Bischof von Maramureș, welcher im Siebenbürgen vom neuen Fürst Akos Barcsai aufgerufen wurde, nicht behindert, im Falle dass dieser Bischof zum alten Fürst György Rákoczi II fahren wollte.

A máramarosi só továbbszállítása a Jászkunságban

Szikszai Mihály

Absolvent al Şcolii Superioare Pedagogice Debrecen, specializarea Artă populară – Bibliotecar (1980), al Institutului Pedagogic „Esterházy Károly” Debrecen, specializarea Istorie (1990) și al Facultății de Litere, Universitatea „Eötvös Lóránd” Budapesta, specializarea Arhivistice. Autor al unor studii privind istoria transportului, în acest domeniu a publicat un volum. În prezent cercetează și valorifică izvoare referitoare la transportul sării din Maramureș.

Kulcsszavak: sószállítás, Jászkun Kerület, redempció, Máramaros, sókereskedelem

A középkorban több település is meggazdagodott ha olyan termékkel rendelkeztek, melynek igen nagy kereslete volt. A só elsőrangú életszükségleti cikként szerepelt, hiszen a középkorban nemcsak az ételek készítéséhez használták, hanem kiváló tartósítószert is jelentett. Ezenkívül a rendszeres áruforgalom megindulása előtt pénzhelyettesítő funkciót is betöltött. Egyes vidékek jó haszonra tettek szert a só piacra hozásából.

Az államhatalmak már a középkorban megszerezték a nemesfém bányák mellett a sóbányákat és a regálék között fontos szerepet játszott a só egyedárusításából befolyó királyi jövedelem. A történelmi Magyarországon ez a jog a 15. század közepére fejlődött ki. A 14. század első harmadáig a só nem tartozott a regálék közé, a föld tartozéka volt, azzal a mindenkorai földesúr szabadon rendelkezett. A sóregálét csak a 15. században iktatták törvénybe, amikor az 1492. évi 32. t.c. egyértelműen kimondta, hogy minden sóbánya a király tulajdoná.

A kitermelt sót részben vízi utakon, részben tengelyen szállították. A bányászásnál is ennek megfelelően alakították a tömböket. A kocsisó nagyobb méretű és 9,52 kg súlyú volt. A hajósó kisebb volt és 3,06 vagy 5,56 kg-ot jelentett.

Már a középkorban kialakultak a máramarosi, erélyi és sóvári bányák. A szárazföldi sószállítás útvonala az Erdély-Szolnok-Pest útvonal, amely valószínűleg Désből és Szabolcsból indult el. A középkorban a szabolcsi sószállító út vonala a következő lehetett: Szabolcs- Ottomány- Adony- Keserű- Barátbüspöki- Álmosd- Kakad- Léta- Vértes- Monostorpályi- Nyírpályi- Bogas- Sáránd- Szoboszló- Madaras- Fegyvernek- Szolnok- Pest.

A másik Erdélyből jövő sószállító út vonala: Margita- Ábrány- Keresztur- Olasz- Székelyhíd- Léta, itt csatlakozott a másik sószállító útba és haladt tovább Szolnokon át Pestig.

A török hódoltság idején a rendszeres sószállítások szüneteltek. Az utak használatban voltak, de a hadműveletek következtében más szállítmányok közlekedtek rajtuk hadászati és kereskedelmi célok szolgálatában. A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc hadműveletekkel terhes korszaka után viszonylag békés évtizedek következtek, melyek alkalmasak voltak arra, hogy Magyarország gazdasági téren valamit behozzon és megkísérítse a felzárkózást a fejlettebb Nyugat-európai államokhoz. Ekkor szervezték újjá a sóregálék országos rendszerét is.

Magyarország a sóbányászat tekintetében szerencsés helyzetben volt. Ausztria nagy sóbányáiban a főzött sót állították elő, és ezzel látták el a birodalom nagy részét. Magyarországon csak Sóváron főztek sót, Dés, Szék, Kolos, Torda és Rónaszék aknáiban kősöt bányásztak.¹ A kősöt könnyebben szállíthatták, a máramarosi és erdélyi bányák pedig kedvező helyzetben voltak, mivel természetes közlekedési útvonalallal a Tisza és Maros folyókkal rendelkeztek.

Magyarország só-szükségletét saját bányáiból fedezte, igaz meg kellett küzdeni más országok sóbehozatalával szemben is. Az ország felvidéki vármegyéinek (pl. Trencsén, Nyitra) sóellátása lengyel sóval történt. A Dunántúlon az osztrák só behozatala jelentett veszélyt. Mivel a magyar só szállítási költsége erre a területre már igen jelentős volt, így inkább az osztrák só behozatalát támogatták. A déli részeken a török só terjedt el. Az osztrák kormány gazdaságpolitikájában arra törekedett, hogy az ország szükségletét fedezze, és a kivitel főleg a sóbányákkal nem rendelkező Szilézia felé történjen. A töröktől felszabadított déli területek is Magyarországról kaptak sót.

A sószállítás az egyik legtökéletesebben megszervezett ellátási rendszer volt a 18. században Magyarországon. A Királyi Kamara igyekezett a sót mindenhol eljuttatni. Az ország egész területén sóraktarakat szerveztek lehetőleg a közlekedési utak mellett, ezeknek a feladata a vármegyék sósükségletének fedezése volt. A sóeladás a lerakóhelyeken történt. Máramarosból és Erdélyből különböző útvonalakon keresztül látták el a sóraktarakat, amelyek szárazföldi és vízi utak voltak.

¹ A történelmi Magyarország területén három jelentős kőső kitermelő területet említenek 1. az Erdélyi-medencében a Mezőség peremidékén és a Sóvidéken (Dés, Alsómarosváradja, Kolozsakna, Szék, Torda, Vizakna, Parajd) 2. a Máramarosi medencében (Rónaszék, Aknasuhatag, Aknaszlatina) 3. Sóvár és környéke. Ezek a települések ma Romániához tartoznak, Aknaszlatina kivételével, mely Szolotvina néven napjainkban Ukrajna területén fekszik. SZOLECZKY Emese: „Non omittatur salis beneficium – ne mulassza el a sót senki se bőven használni!” In: Kút, 2004. 3-4. sz. 48-49 p.

A szárazföldi utak évszázadokon keresztül kiépült utak nyomvonalát követték, földrajzilag a legkedvezőbb helyeken haladva. Ezek a sóút vonalak később a postautak irányát is meghatározták, majd a 19-20. században a legfontosabb főközlekedési utak lettek.

Erdély sóbányáiból a szárazföldi és a vízi utat egyaránt használták. A vízi út a Maros folyón Gyulafehérvártól Szegedig, majd tovább a Tiszán, Dunán Belgrádig, innen a Dráván Eszéig vezetett. A legfontosabb szárazföldi út az erdélyi sóaknáktól haladt Pest felé. Ennek jelentősebb állomásai voltak: Déda- Margita- Székelyhíd- Léta- Pályi- Sáránd- Szoboszló²- Nádudvar- Madaras³- Fegyvernek- Szentmiklós⁴- Szolnok- Abony- Monor- Üllő- Pest. Innen a Dunán szállították a sót Komáromba, Györbe és Pozsonyba. Pestre Szegedről is szállítottak sót szárazföldi úton. Szegedről Eszéig a vízi utat szállították a sószállító tutajok. Eszékről pedig Pécsre és Kanizsára is mentek sószállító transzportok. Szegedtől szárazföldi út vezetett Baján át Pécsre, Bácsról pedig Kanizsára. Erdélyből még indultak útvonalak Désről Nagybányára, Tordáról Élesdre, Gyulafehérvárról Halmágynára, Vízaknáról Lippára.

A Felvidéken a legfontosabb szállítási útvonal Tokajból indult ki, Késmárk, Rózsahegy, Tordassín szükségletét fedezték. Újlakról szállítottak Munkácsra, Tárkányból pedig Homonnára, Ungvárra és Bártfára.⁵

A folyók mellett meghatározó szerepet játszó elosztó központok alakultak ki. Tanulmányunk szempontjából számunkra most a Tisza mellett létrejött elosztó helyek a fontosak. A források egyértelműen három jelentősebb települést említenek, Tokajt, Szolnokot és Szegedet.

Mindhárom településre vízi úton szállították a sót, kivételt Szolnok képez ahová tengelyen is történt sóhordás az előzőekben ismertetett Déda- Pest útvonalon. Ennek kései utódja a Kunhegyes- Fegyvernek közötti útszakasz amit ma is „Sóútnak” ismernek a környékeliek. A Máramarosban kitermelt sótömbököt fából ácsolt tutajokra tették és így úsztatták le a Tiszán a három város alatt fekvő tutajkikötőkbe. Itt a sót a Tisza partján épített sóraktárakba, sópajtába szállították, a tutajokat szétszereltek a fát pedig feldolgozták épületanyagnak. Tokajban például 1920-ig tároltak sót a régi sóházban, amit csak 1947-ben bontottak le.⁶ Szolnokon legalább hat sópajtát épített a Kamara. Ezek közül az utolsót 1873-ban a Hatvan-Szolnok pályaudvar kialakításakor bontották el.⁷ Szegeden a Sóhordó utca a

² Ma Hajdúszoboszló.

³ Ma Kunmadaras.

⁴ Ma Törökszentmiklós.

⁵ BAKÁCS István János: A sómonopólium Magyarországon III. Károly korában. In.: Századok, 1933. 611-653 p.

⁶ BELLON Tibor: A Tisza néprajza. 2003, 169 p. (Hivatkozott mű a továbbiakban: BELLON T. 2003).

⁷ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (Továbbiakban: JNSZML) Szolnok ir. Közgy. Jzky. 1873. márc. 1. 26/1873.

város legrégebbi utcáinak egyike. A régi sóházak alakját őrzi a Felső-Tiszaparton egy hosszan elnyúló, földsíntes raktár-áruház jellegzetes zsalus-szellős ablaknyílásaival.

A sószállítás a sóbányák és a sólerakóhelyek között a kincstár költségére történt. Ha más fuvarosok is szállítottak ezeknek meghatározott fuvardíjat fizettek. A sajátságos jogállású jászkunok például rendszeresen fuvarozták a sót.⁸ Az állammal szembeni kötelezettségeik nagy része az 1745-ös redempciós levélben vállaltakból eredt. A szolgálat évenként visszatérő tehetetlere volt a sószállítás. A Jászkun Kerületet terhelő sószállítást a redempciós kulcs alapján osztották el a három kerület között. A jászok a Poroszló-Hatvan és Szolnok-Pest, a Nagykunság a Szolnok-Pest, a Kiskun Kerület a Szolnok-Pest, a Szolnok-Dunavecse és a Szeged-Dunavecse útvonalakon volt érdekelte.

A redempciót követő időszakban a nagykunok azonban még a Somlyó⁹ Debrecen illetve a Debrecen-Szolnok útvonalon szállították a sót.¹⁰ A Szolnok –Pest útvonal kijelölése később történt, ami kedvezőtlenebb volt számukra a nagyobb távolság miatt.

A levéltárunkban őrzött jászkun helyiségek iratanyaga között találhatók azok a körlevelek, amelyeket felsőbb helyről küldtek a kerületek vezetésének. Számtalan bejegyzés található a sószállítással kapcsolatban. A mellékletben ezekből közlünk néhány forrást, amely jellemző képet fest a jászkunok eme sajátságos kötelezettségről. Szinte évenként megjelenik a sószállítás sürgetése bejegyzés, ami azt tükrözi, hogy a kerület lakosai az utolsó helyre sorolták ezt a kötelezettségüket. A szállítás viszont nem várhatott, hiszen ha elfogyott a só a raktárból könnyen sóhiány lépett fel egy területen.

A sószállításban való nagyobb részvétel előmozdítására azután 1810-től a kerület szállításban érdekeltek lakosainak is fuvardíjat fizettek.¹¹ 1823-tól a só szállításában részt vevők „cédulat” kaptak (a mai szállítólevél korabeli megnevezése). A Jászkun Kerület lakosai azonban a mezőgazdasági és egyéb idénymunkák miatt kénytelenek voltak olyan időpontban eleget tenni a sószállítási kötelezettségnek, amikor erre lehetőség adódott. Ennek következtében csapatossan néha 800 vagy több szekér is megjelent a sóhivatalnál, amit a

⁸ A privilégiumokkal rendelkező jászok és kunok területeit I. Lipót 1702-ben eladt a Német Lovagrendnek. A helyi ellenállás miatt azonban a Német Lovagrend nem tudta érvényesíteni földesúri jogait és képtelen volt a lakosság jobbágy sorba vetésére. Az 1712-15. évi országgyűlés nem fogadta el a honosítási kérelmét sem, így 1730-ban a Német Lovagrend lemondott tulajdonjogáról. 1731-től a Jászkun Kerületet az eredeti vételárért (500 ezer rajnai forint) eladt a Pesti Invalidus Háznak. Mária Terézia 1745-ben engedélyezte a feudális alávetés alól egy összegű megváltakozást. Ez volt a redemptio. A lakosok kötelezeték magukat az eladtak összegnek és kamatáinak megfizetésére, vállalták katonák kiállítását és a nádori cenzus évenkénti fizetését. Cserébe visszakaptak kiváltságaikat, megszűnt a földesúri alávetettségük és az ország személyileg szabad lakosai lettek. A továbbiakban a Jászkun Kerület jogrendje Mária Terézia 1745-ös kiváltságlevelén, annak az 1751.évi országgyűlés által a 25. törvénycikkben is megerősített változatán és az 1799-ben kiadott Jászkun Statutumokon alapult.

⁹ Ez a mai Szilágysomlyó helység lehet, a település Romániában Simleu Silvaniei.

¹⁰ JNSZML Kunszentmárton ir. Körlevelek jkv. 1791-1796. 129. p. 1791. máj. 20.

¹¹ JNSZML Kunszentmárton ir. Körlevelek jkv. 1805-1810 598 p. 1810. máj. 5. A szállítók a sóért 1 Ft 30 kr-t kaptak Pesten.

sótiszek nem győztek útnak indítani. A tarthatatlan helyzet miatt a helytartótanács 1844-ben rendeletben szabályozta a sószállítás rendjét.¹²

Az utak, amelyeken a játszkunok szekerei mozogtak enyhén szólva borzalmas állapotban voltak. Az útépítés abban az időben abból állt, hogy a földút mellett lévő árokban földet hánnytak a magasabban fekvő útra. Úgy is mondhatjuk „*sárt hánnytak sárra*”. Nem volt ez alól kivétel a Debrecenből Szolnokra tartó „*sóút*” sem. A rajta utazók rémtörténetek sokaságát írják le visszaemlékezéseikben. A legrosszabb szakasz Kisújszállás környékén volt a „*Kara János*” nevű mocsaras terület miatt. A jegyzőkönyvekben is sokszor feltűnik ez a kifogás, hogy az utak járhatatlansága miatt nem tudták a sószállítást teljesíteni. A nagyunk kapitány előrelátását dicséri, hogy mielőtt a szekerek elindultak, utasításba adta, mindenki vigyen magával rözsét és szerszámot az úton előforduló váratlan akadályok elhárítására.

A só szállítása az ökrös vagy lovas fuvarosokra tartozott. A szekérre átlag 30 darab sót tettek fel.¹³ Kulcsár Árpád számításai szerint hétezer négyökrös szekérre volt szükség a vízi szállítás mellett, hogy a só rendeltetési helyére eljusson.¹⁴

A sószállítás hagyományos formáit a vasút megjelenése alakította át teljesen. Az ország másodikként megépült gózüzemű vasútvonalaként nyitották meg a Pest-Szolnok vonalat, melynek szolnoki végpontját a vasútállomást (indóház) éppen a Tisza parton a kikötő szomszédságában építettek fel. A vasútvonal kiépítését a Magyar Középponti Vasúttársaság végezte el. Az építkezéshez szükséges területek kisajátítását 1845-ben megkezdték, és egy év múlva be is fejezték. Szolnok lakosai a kisajátítás ellen nem nyújtottak be panaszt de a városi tanács mellett a földtulajdonos Magyar Kamara is sérelmezte a tulajdonában lévő tutajkikötő egy részének elfoglalását. 1846 október 17-én a vasút és a kamara képviselői között találkozóra került sor. Az értekezleten részt vevő gróf Zichy Ferenc igazgató, Franz Kazba főmérnök, illetve Anton Specz kamarai tanácsos, Weingartner Ferenc szolnoki sótiszt és Haynald István kamarai mérnök megállapodtak a vasúttársaság a Kincstár számára rakodóteret épít, és szerződést kötnek a só vasúti szállításáról. A vasútvonal 1847-es megnyitását követően sor került a szerződésben foglaltak teljesítésére. Ezt követően nem volt többé szükség a gyenge földutakon döögő, nehézkes szekerekre.

1848-ban azután rendeletet bocsátott ki az új magyar kormány, és a sószállító hivatalokon keresztül kárpótlást ígért azoknak, akiknek a sószállítások közben igavonó

¹² JNSZML Jászkun Kerület ir. Fasc. 1. No. 2549/1844.

¹³ BELLON T 2003 167 p.

¹⁴ KULCSÁR Árpád: Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apafi Mihály uralkodása idején. In: Századok, 1991. 418 p.

jószága pusztult el, vagy más kárt szenvedett.¹⁵ A forradalom idején a sóhivatalok épületei az osztrák államhatalom szimbólumává váltak, így érthető, hogy ezeket a legtöbb helyen elsöként foglalták el, és tüzték ki rájuk a nemzetiszínű trikolórt.

MELLÉKLETEK

1. A Nagykunság települései Somlyóból Debrecenbe és Szolnokra szállítsák a sót¹⁶

„Ambár á só vitel eránt mostanáb[an] egynehány rendbéli; rész szerént á Felsőségtől, és á Só Officiumtól¹⁷ jött Kegyes parancsolatok s requisitoriák¹⁸ közöltettek kegyelmetekkel, de ugyan azon só vitel általam és különös parancsoltatott melyek közül utolsó és nevezetesz az, mellyet 23. ápr. bocsátottam illetődve kelletik még is Debreczenyi Só Tiszt Úrtól, ki most éppen ezen doleg eránt személyessen megkeresett érteni; hogy nevezetessen á Nagy Kunságból való szekerek által még az idén sem Somlyóról Debreczembe, sem Debreczemből Szolnokba só nem vitetett. Sőt ugyan azon Tiszt Úr olly tapasztalását is nyilatkoztatta ki; hogy akik Debreczembe sóért mennek is inkább dohányal mint sóval rakodnak meg, s még ámi nagyobb némelly nagy Kun helyiségeknél azt is hallotta vóna, mint ha a só vitetés eránt mostanában semmi rendelést nem vettek volna, mellyet ugyan a helyiségek prothocollomi megczáfolnak. Ugyan azon Só Tiszt Úr jelenti, hogy mindenüt ugyan á köriül belöl lévő só hazakban, de nevezetessen Debreczenben és Szolnokban /: mellyet ezen uttyában maga meg nézett:/ olly szükös vagyon á só, hogy ha azok minél előbb illendően nem providealtatnak, ezen egész környék, á sónak legnagyobb szükségében fog esni, hogy annak okáért az eltávoztathasson és, hogy ezen nagy Kun megye á felsőségnél é részben különösen bé ne jelentessen, míg á doleg idő jobban is bé nem érkezik köteleztettnek á helyiségek a só vitel eránt elegendő rendeléseket tenni; mely hogy foganatossabb légeny mihelyt ezen currensemet¹⁹ vésszik Bírák Uramék, azonnal az alább ki tett szám szerint á szekereket olly véggel műlhatatlani kirendellyék s. okvetetlen mind el küldjék, hogy azok Somlyóról Debreczenbe sót vigyenek, Ugymint Kardszag 100 szekeret, Kisújszállás 70, Kevi 60, Madaras 50, Kunhegyes 40, Szt Márton 30, [azaz] S[zumma]350 [szekeret].

¹⁵ JNSZML Kunszentmárton ir. Körlevelek jkv. 1835-1849. 749 p.

¹⁶ JNSZML Kunszentmárton ir. Körlevelek jkv. 1835-1849. 749 p.

¹⁷ hivatal.

¹⁸ megkereső levelek.

¹⁹ körlevelemet.

Az is meg hagyasson nekik, hogy sóért Somlyora menyenek, és azt nem másut, hanem Debreczembe rakják le, á hon rakodnak onnant bizonyság levelet hozzanak, ha valójában lerakták vagy nem, arról Bírák Uramék mingyárt Relatiót tegyenek, mellyben mind azokat kik a parancsolatott nem teljesítik nállam név szerint bé jelentessék, hogy akaratosságok illendően meg-büntethessenek. Azon esetben pedig ha valamely helység részéről ezen transportban az előljárok miatt esne fogyatkozás á feleletek terhe azokon marad. Ezen currens a többire semmit nem várakozván azonnal promovealtassék²⁰.

Kiss Ujj Szallás 20 Maj 791. Illessy Kapitany

2. A szolnoki sóhivatal tiszteinek tájékoztatása a máramarosi sószállítmányok késéséről²¹

„Tekintetes Eskiütt Úr!

Folyó hó 3 árul szolló becses soraira szerentsénk válaszolni,- hogy miután még maig Mármarosból só nem érkezett, azon kevés só mennyisége pedig á mely ezen Királyi Fő Sóhivatalnál találtatik tsupán a vevők számára tartatik, következőleg fuvarozásra só mind addig nem szolgáltatodhatik ki, miglen az új só Mármarosból meg nem érkezend.

A többire egész tisztelettel marad

A Tekéntetes Eskiütt Urnak

A Szolnoki Kir:Fő Só

Szállás Hivatal Junius

4 én 839

Kész köteles szolgája

Balogh Antal

K: Soó Perceptor

Kumer Ignátz

Ellenőr

²⁰ előmozdítassék.

²¹ JNSZML. . Jászkun Kerület ir. Fasc.4. No. 1258. (Egyoldalas kézzel írt levél.).

A Cs K.Szolnoki Fő Só Hivatalnak jelenleg azt á Sónak nem létét hirüл adó levelét, olly kéréssel közlöm Kis Kun Szabadszállása Városa Nemes Tanátsával, hogy az Filepszállására szükséges tudomány végett tüstént által küldeni ne terheltessen.

Költ KunszMiklóson

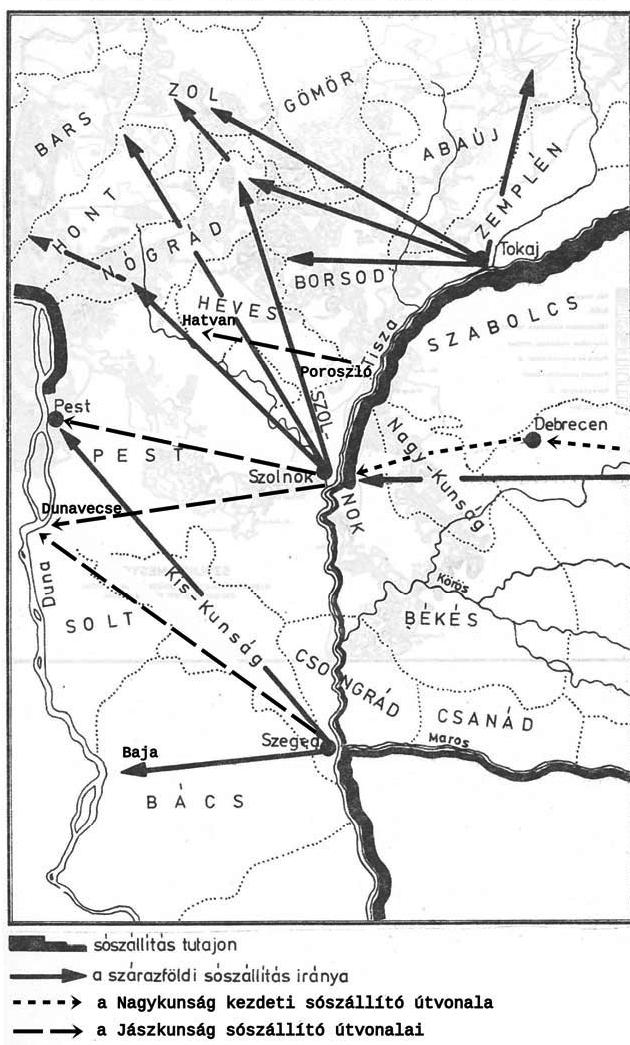
Junius 6 ik 1839.

Baky István

Esk Biztos.”

Sószállító útvonalak Miletz Imre 1773-as térképe alapján

/a térkép eredetije az Országos Széchenyi Könyvtár Térképtár TM 5044/

Transportarea sării maramureșene în teritoriul iazigilor și cumanilor

Cuvinte cheie: transportul sării, Districtul iazigilor și cumanilor, redemptio, Maramureș, comercializarea sării.

Cândva sarea, o marfă de necesitate primordială, chiar vitală a fost folosită nu numai la prepararea, ci și la conservarea mâncărurilor. Grunjii de sare erau exploatați în Transilvania și Maramureș, de aici erau transportați pe apă și uscat, în interiorul țării. Ca să se asigure necesitățile de sare ale comitatelor, în secolul XIX-lea, Cămara Regală a organizat într-un mod exceptional transportarea sării. Pe malul râurilor au fost înființate centre de distribuire. În articolul nostru sunt prezentate 3 orașe importante situate lângă Tisa, menționate în documente: Tokaj, Solnoc și Seghedin. Iazigii și cumanii, beneficiind de statut juridic aparte, s-au ocupat de transportarea sării pe baza unui „redumptio” din 1745. Au împărțit cantitatea de sare transportabilă între circumscriptiile iazigilor, cumanilor mari și cumanilor mici, pe baza sarcinilor asumate în timpul acelui „redumptio”. Iazigii au transportat sarea pe traseul Poroszlo - Hatvan, Szolnok - Pesta, cumanii mari prima dată pe linia Șimleu-Silvaniei - Solnoc, apoi Solnoc - Pesta, iar cumanii mici pe traseul Solnoc – Pesta, Solnoc – Dunavecse și Seghedin – Dunavecse. În textul documentelor create de autoritățile localităților populate de iazigcumanii, păstrate la Arhivele Solnoc, pot fi regăsite numeroase mențiuni referitoare la transportul sării maramureșene. În anexele noastre prezentăm două surse importante care ne oferă o imagine relevantă a atribuțiilor tipice iazigilor și cumanilor. Direcțiile traseelor de transportare a sării le vom prezenta cu ajutorul hărții.

Die Weiterbeförderung des Salzes aus Marmarosch auf dem Gebiet des Jazygkumanischen Distrikts

Schlüsselwörter: Salztransportierung, Jazygkumanischer Distrikt, Redemption (Ablösung), Marmarosch, Salzhandel

Der Salz galt früher für einen Lebensartikel ersten Ranges, der nicht nur zur Zubereitung der Speisen, sondern zur Konservierungsverfahren gebraucht wurde. Der

Steinsalz wurde auf dem Gebiet Siebenbürgens und Marmarosch abgebaut. Das gewonnene Salz wurde von hier aus sowohl auf Wasserwege, als auf Landstraßen ins Innere Ungarns geliefert. Die Wiener Hofkammer hat im XVIII. Jahrhundert in Ungarn die Salzbeförderung einwandfrei organisiert, damit das Bedürfnis der ungarischen Komitate befriedigen sollen. Die Zentren der Salzverteilung wurden an den Flüssen zustandegebracht. Von unserem Standpunkt aus sind drei Städte an der Theiß von größerer Bedeutung: Tokaj, Szolnok und Szeged. Die Jazygen und Kumanen, im Mittelalter auf der ungarischen Tiefebene angesiedelte Völkergruppen haben im Jahre 1745 ihre alten Freiheitsrechte wiederanerkennen lassen und dem sog. Redemptionsvertrag gemäß haben sie die Bürden der Salztransportierung übernommen. Die Mengen des lieferbares Salzes wurden unter den jazygischen, groß- und kleinkumanischen Bezirken nach den Verpflichtungen verteilt, die sie nach der Redemption (Ablösung) auf sich genommen hatten. Die Jazygen haben den Salz auf den Landstraßen Poroszló-Hatvan und Szolnok-Pest, die Großkumanen zuerst Somlyó (Simleu)-Szolnok, später Szolnok-Pest, die Kleinkumanen Szolnok-Pest, Szolnok-Dunavecse und Szeged-Dunavecse gefahren. Das Schriftenmaterial des Szolnoker Komitatsarchivs enthält viele Angaben über den Salztransport. Wir veröffentlichen zwei Quellen beigefügt, die in diese seltsamen Verpflichtungen der Jazykgumanen einen bildsamen Einblick geben. Die Richtungen der Salztransportwege sind an der beigelegten Karte dargestellt.

Adatok Petrovay György, Máramaros vármegye főlevéltárnokának életéről

(Tiszabő, 1845 – Máramarossziget, 1916)

Dr. Cseh Géza

Absolvent al Facultății de Istorie și Geografie, Universitatea „Kossuth Lajos” Debrecen (1978) și al Facultății de Arhivistice, Universitatea „Eötvös Lóránd” Budapesta (1987). Arhivist principal la Arhivele Județene Jász-Nagykun-Szolnok, Ungaria. Autor a 4 volume. Domenii de interes: mișcări politice în secolele XIX-XX, istoria revoluției maghiare din 1956, istoria feroviară și dezvoltarea surselor scrise în limba germană din secolele XVIII-XIX.

Kulcsszavak: főlevéltárnok, Máramaros vármegye, családtörténet, cseresznyenemesítés, Nagykörű község

Nagybányán, a Román Országos Levéltár Máramaros Megyei Igazgatósága által örzött családi iratanyag jelentős része a jelenlegi Magyarország területéről származik. Ezeket az iratokat Petrovay György, az egykori Máramaros vármegye főlevéltárnoka geneológiai kutatások céljából jóval az első világháború kitörése előtt szállította Máramarosszigetre, ahonnan 1975 után, a helyi levéltári alegység felszámolását követően Nagybányára került. Az elsősorban Heves, Szabolcs és Szatmár megyei vonatkozású, rendkívül értékes nemesi irategyüttesre Balogh Béla nagybányai levéltáros hívta fel a magyarországi kutatók figyelmét.¹ A Jász-Nagykun-Szolnok megyei kutatók és levéltárosok szempontjából az Orczy bárói család közel öt és félméteres iratanya különösen érdekes, mivel az Orczyaknak a mai Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez tartozó Abádszalók, Fegyvernek, Kenderes-Báhalma, Tomajmonostora és Újszász környékén földbirtokaik és kastélyaik voltak. Országos jelentőségű az 1700-as évek végén keletkezett, Orczy Lörinchez írt levelek gyűjteménye, melyek a felvilágosodás magyarországi kiválóságaitól, Kazinczy Ferencről, Bessenyei Györgyről, Batsányi Jánostól, Szentjóbi Szabó Dávidtól, Révay Miklóstól és Barcsay Ábrahámtól érkeztek. Ez az önmagában is nagy mennyiségű iratanyag a Magyar Országos

¹ BALOGH Béla: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei család- és irodalomtörténeti okmányok a Nagybányai Állami Levéltárban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv X. (szerk.: Nagy Ferenc) Nyiregyháza, 1994. 35-40. p.; Az Orczy család levéltárának nagybányai töredéke. In: Levéltári Szemle 1998/3. 52-54. o.

Levélárban örzött Orczy gyűjteménynek csupán töredéke, ám a genealógiai és különösen irodalomtörténeti szempontból fontos iratok egykor az Orczyak nemesi levélárának legértékesebb részét képezték. Később, esetleges pályázati támogatás igénybevételevel érdemes lenne az iratokról digitális másolatokat, vagy mikrofilmeket készíteni, hogy a magyarországi és romániai kutatók számára egyaránt könnyen hozzáférhetőkké váljanak. Most mégsem távlati terveinket kívánjuk részletezni, hanem csupán a Nagybányára került nemesi iratok összegyűjtőjének és egykorú kutatójának, Petrovay Györgynak életútját szeretnénk röviden ismertetni.

Petrovay György
(1845–1916)

Petrovay idősebb korában, élete utolsó szakaszában költözött Máramarosszigetre, ahol az akkori megyei tisztselők kivételével valószínűleg csak kevesen ismerték. Az első világháború után a megyei tisztkar magyar anyanyelvű tagjainak túllyomó része átmenekült az új határok közé került Magyarországra és Petrovay emléke a románok és ruszinok által lakott Máramaros megyében teljesen feledésbe merült. Ezzel ellentétben Jász-Nagykun-Szolnok megyében, különösen a Szolnokhoz közeli Nagykörű községben valóságos kultusza alakult ki és él mindmáig. Igaz, elsősorban nem mint genealógusra és történészre, hanem mint a gyümölcsstermesztés úttörőjére emlékeznek, akinek fáradhatatlan tevékenysége, tudományos színtű kísérletezései fellendítették a nagykörű paraszti gazdaságokat. Szakcikkeivel és ismeretterjesztő előadásaival Petrovay szinte az egész vidék gyümölcsfa telepítését előmozdította, s némi túlzással kortársai nem véletlenül Nagykörű Széchenyijének nevezték.

Petrovay György családja Bereg, Máramaros és Ung megyéből román és ruszin öröktől származott. Ő maga Hosszúmezey Szaniszlótól, a románok Ung megyei vajdájától származtatta magát, aki az 1330-as években Havasalföldről költözött rokonságával együtt Magyarországra és megszerezte a Bereg megyei Hosszúmező, (későbbi nevén Dolha)² és az Ung megyei Láz falu kenézségét.³ Szaniszló unokái 1398-ban Zsigmond király jóváhagyásával megszerezték a Bereg megyei Sarkadot, majd 1411-ben a király több más faluval együtt nekik adományozta a Máramaros megyei Petrovát is.⁴ Más források szerint Dolhai (Hosszúmezei) János házassága révén örököltek fiai Petrovát, Leordinát, Ruszkovát és Ruszpolyánát. A fiúk közül Bogdán Petrovára költözött. Az akkori szokás szerint a nemesek birtokaik után, ahol letelepedtek, vezetéknévüket is megváltoztatták. Így lettek Dolhai Bogdán leszármazottai Petrovayak.⁵ Noha a család ősei jogállásuk szerint a magyar nemességhöz tartoztak, ekkor még nyelvükben bizonyára románok voltak. Leszármazottaik egy része később teljesen elmagyarozódott. Érdekességgént emlíjtük meg, hogy Mihályi János, a máramarosi oklevelek fordítója és megjelentetője az 1877-es véres plevnai harkokban hősiességevel kitűnt Petrován román ezredest is a Petrovay család rokonságához sorolta.⁶ A család címere: Kék pajzsban arany zsinórrol lóból ezüst vadászkürt. Felette jobbról csillag,

² Hosszúmezőt később Máramaros vármegyéhez csatolták, ma Ukrajnához tartozik.

³ Román és szláv közösségek előljárói nevezték kenézüknek a középkori Magyarországon.

⁴ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. II. Nemes családok I. Bp., 1905. 482-483. p.

⁵apsai MIHÁLYI János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramarossziget, 1900. 227; 376. p. (A hivatalos mű tövábbiakban: MIHÁLYI J. 1900) (Megjegyzés: Mivel az anyakönyvek vezetése csak a XVII. század végén kezdődött meg Magyarországon, a Petrovay által lejegyzett leszármazási vonal folytonossága bizonytalan.).

⁶ MIHÁLYI J. 1900 227. p.

balról félhold. Sisakdísz ugyancsak vadászkürt. A címert kék - arany és ezüst - vörös foszlányok díszítik.

A XVI. századtól a Petrovay családnak több ágát tartották számon, akik nevük szerint a szláv környezetben jórészt elruszinosodtak: Bilásko, Mihálka, Filipcsuk, Vaszie, Pálkus, Nyetrebics és Ivanyik ágak.⁷ A Bereg, Máramaros és Ung megyében maradt családi ágak tagjai többnyire előbb görög keleti, később görög katolikus vallásúak voltak, házasságkötésekkel román és ruszin családokkal kerültek rokonságba. A XVII. század végén az Ung megyei Petrovay János valószínűleg házassága révén Heves és Külső-Szolnok vármegyében is birtokhoz jutott, ám nem költözött el a Magyarország középső részén fekvő vidékre. Petrovay József, a genealógus Petrovay György nagyapja még az Ung megyei Császlócon élt. 1791-ben fia, Petrovay László is itt látta meg a napvilágot, azonban felnőtt korában a Szolnoktól keletre eső Fegyverneken telepedett le és innen költözött át a Tisza jobb partján fekvő Nagykörübe. Klasszicista stílusú nagykörui kúriáját 1842-ben építette fel. Sajnos az épület ma már nem látható, mivel 2000 körül lebontották.⁸ Petrovay György nagyapja és édesapja sokat törödtek birtokaikkal, és maguk irányították a gazdálkodást. Petrovay József Császlócon gyümölcsöst művelte, szeszfözdét, sertéshízlaldát és malmot építettet. Petrovay László ügyvédi oklevele megszerzése után Heves és Külső-Szolnok vármegyében alügyészzi és táblabírói tisztségeket töltött be. 1825-ben ehrenbergi Cannal Johannával, egy osztrák báró leányával kötött házasságot. Esküvőjüket Bécsben, a

⁷ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv 1905. 483. p.

⁸ VIRÁG Zsolt: Magyar kastélylexikon. Jász-Nagykun-Szolnok megye kastélyai és kúriái. Bp., 2005. 174. p. (A hivatkozott mű a továbbiakban: VIRÁG ZS. 2005).

Stephansdomban tartották. Házasságukból tíz gyermek született, de csupán négyen érték meg a felnöttek. Közülük György, a legfiatalabb 1845. január 30-án Tiszabőn jött világra.⁹

A Petrovay család házitanítót fogadott, aki gyermekeiket alapvető ismeretekre, írásra-olvasásra és számolásra tanította. György kilenc éves korától egy bécsi fiúnevelő intézetben folytatta tanulmányait. 12 éves korától Pesten, később pedig Szarvason végezte a gimnáziumi osztályokat. Petrovay György Ádám és János bátyjától eltérően nem lépett katonai pályára, hanem édesapjához hasonlóan 1864-ben Egerben jogi képzésre iratkozott be. A száraz jogi ismeretek nem érdektelték igazán, ezért két év múlva, apja halála után abbahagyta tanulmányait.¹⁰ Átvette megörökítő nagyköri birtokát és gazdálkodni kezdett. 1867. január 14-én megnősült, Krejci Máriát vette feleségül, akinek családja Fegyverneken lakott.¹¹ A menyasszony édesapja – Petrovay György apósa – Krejci Vencel prágai származású volt. Még 1867-ben megszületett elsőszülött gyermekük, Petrovay Gábor, ám sajnos fiatalon, 20 éves korában meghalt.¹² A Heves megyei Petrovayak a római katolikus vallást követték, ám Petrovay György felnőttkorában áttért az Erdélyben honos unitárius hitre.

A Nagykörűben letelepedett fiatal Petrovay György óriási lelkesedéssel kezdett a gyümölcsstermesztéssel foglalkozni. Külföldi és hazai szakkönyveket, folyóiratokat szerzett be. Kastélya körül 25 katasztrális hold területen gyümölcsöst és faiskolát létesített. Munkásait a helybeliek közül válogatta ki, és saját maga tanította be öket a fák telepítésére, oltására és gondozására. Almát, körtét, őszibarackot, meggyet, szilvát s legsikeresebben cseresznyét termesztett és nemesített. Messzi földről kiváló fajtákat szerzett be és keresztezésekkel még jobb minőségű, új fajtákat hozott létre. Jelentős szőlészettel, virágkertészettel, fajbaromfi telepet és méhészettel is létesített. 65 féle cseresznye közül legnagyobb híre az Ausztriából betelepített és továbbnemesített, óriásszemű germersdorfi fajtának volt. Ez a későnérő fajta mindmáig Nagykörű első számú nevezetessége maradt. Cseresznyeszükségkor, július közepe táján cseresznyefesztivált rendeznek a községben, és befőttnek, lekvárnak, pálinkának is feldolgozva messzi földön árulják az ízletes gyümölcsöt. 1887-ben Petrovay „Nagy-Kürii Értesítő” címmel helyi lapot indított, amelyben gyümölcsstermesztési, dísznövény- és konyhakertészeti, szőlészeti, méhészeti és baromfitenyésztéssel kapcsolatos cikkeket közölt. Ám nemcsak újságokban és szaklapokban terjesztette gyümölcsnemesítési tapasztalatait,

⁹ SZIRÁKI Sándor: Petrovay György. Egy országos hírű nagyköri kertész és történész élete és munkássága. Nagykörű, 2001. 6-7. p.

¹⁰ SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. X. Bp., 1905. 1057. p. (A hivatkozott mű a továbbiakban: SZINNYEI J. 1905).

¹¹ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Fegyvernek római katolikus házassági anyakönyv 1867/1.

¹² SZIRÁKI S. 2001. 14. p.

hanem egy-egy demizson borral a helyi gazdákhoz betérve szívesen elborozgatott velük és közben lelkesen magyarázta a korszerű mezőgazdasági ismereteket. Szívesen beszélt irodalomról, művészetről, az országos és nemzetközi eseményekről is az odagyűlt falusiaknak. Valóságos lámpás volt Nagykörüben, aki a műveltség és kultúra terjesztésében is fontos szerepet töltött be. Faiskolájából ingyen adott oltványokat a gazdáknak. Ennek ellenére bizonyos fokú úri távolságtartás jellemzte viselkedését. Nem járt falusi lakodalmaikra és kereszttapaságot sem vállalt falujában.¹³ Magyarországon a XIX. században még feltűnően nagy volt a távolságtartás a nemesi származású földbirtokosok és a nép között, ami a tisztán magyarakjú alföldi falvakban is erősen érvényesült.

Petrovay György a közigazgatásban és a politikai életben az 1867-es kiegyezés után feladatokat vállalt. Kezdetben a Függetlenségi Párt hívei közé tartozott, Heves megyében többször helyettesítette a közigazgatás vezetőjét, az alispánt. A gyümölcsnemesítésben elérte országos hírnevének köszönhetően 1881-től miniszteri megbízásból négy éven át több megyében résztvett faiskolák felállításában és szakmai ellenőrzésében. Ezután filoxérbiztosnak nevezték ki és a szőlőt pusztító növénybetegség kárainak enyhítésén fáradozott.¹⁴ Ekkor már a kormányon lévő Szabadelvű Pártot támogatta,¹⁵ ám az aktív politizálásnál sokkal jobban érdekelte a kertészet és másik nagy szenvedélye, a történelem.

Petrovay György saját családjának levéltárát már ifjúkorában alaposan megismerte. Valószínűleg ezek a korai kutatói élmények is arra ösztönözték, hogy más családok történetét is feltárja. 1867-ben Petrovay a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja lett. A Társulat folyóiratában, a Századokban Fegyvernek pecsétjéről, és a Tolvay grófi család leszármazásáról, a Turul folyóiratban az Orczy, Petrovay, Rajcsányi, Sárközy, Komlósy, Ilosvay, Bilkey, Kisfalusy, Rákóczi és Szaplonczay családok történetéről közölt hosszabb-rövidebb tanulmányokat. Nagy Iván: Magyarország családai című 13 kötetes műben, amely mindmáig a magyarországi genealógiai kutatások alapját képezi, 16 másik családot leszármazását ismertette. Mivel Petrovay György gyakran a "Kiss Iván" írói álnevet használta,¹⁶ tanulmányainak és rövidebb cikkeinek teljes számbavétele nem könnyű feladat. Erre most nem is törekszünk, hiszen a Jász-Nagykun-Szolnok megyei és az országos sajtóban, továbbá a mezőgazdasági szakfolyóiratokban nagyon sok cikket írt. Genealógiai kutatásai során elsősorban a Petrovayakkal vérségi és házassági kapcsolatba került családok

¹³ SZIRÁKI S. 2001 15-18; 26; 35. p.

¹⁴ SZINNYEI J. 1905 1057. p.

¹⁵ SZIRÁKI S. 2001 30. p.

¹⁶ Petrovay valószínűleg a legjelentősebb magyarországi genealógus, Nagy Iván nevének analógiájára használta a Kiss Iván álnevet.

leszármazását és történetét tárta fel, hiszen a Bilkeyek, Orczyak, Szaplonczayak közvetlenül a Petrovayakkal, a Komlósyak a Dolhaiakkal, az Ilosvayak és a Kisfalusyak a Bilkeyekkel álltak rokon viszonyban.

Petrovay Györgyöt genealogus-történész tevékenységének elismeréseként 1898-ban a Heraldikai Társaság igazgató-választmányi tagjai közé fogadta. Bizonyára tudományos sikereinek is köszönhette, hogy 1906-ban Máramaros vármegye főlevéltárnokává nevezték ki. Ekkor azonban már 61 éves volt, mégis vállalkozott a magánéletben komoly változást jelentő feladatra és egyedül, családját Nagykörüben hagyva a távoli Máramarosszigetre költözött. Valószínűleg magánéleti gondjai is befolyásolták döntésében, ugyanis 25 éves Margit lánya az akkor felfogás szerint kínos szerelmi botrányba keveredett. Kérőit sorra kikosarazta, majd beleszeretett apja kertészébe, egy középkorú, öt gyermekes házasemberbe és 1905-ben együtt Amerikába vándoroltak ki. Később ugyan visszatértek, összeházasodtak és házasságukból három gyermek született.¹⁷ A korszak legnagyobb magyar írójának, Mikszáth Kálmánnak tollára illő esetet Petrovay György bizonyára nem tudta feldolgozni, s a gúnyolódások és rosszindulatú pletykák elől inkább a messzi Máramarosba távozott. A nagykörüi kastélyban másodszülött fia, Petrovay Béla lakott családjával, akinek felesége a helyi elemi iskolában volt tanítónő. Petrovay György később kibékültetett a lányával, mivel megvásárolta számára Schwarz-kastélyt, amely ma is áll a faluban.¹⁸ Petrovay felesége gyermekéivel és unokáival együtt Nagykörüben maradt. Férje állítólag csupán egyszer, nem sokkal halála előtt látogatott hazára és pár nappal visszautazása után, 1916. október 9-én Máramarosszigeten szívrohamban elhunyt.¹⁹

Petrovay György máramarosszigeti levéltárosi működéséről, közéleti-politikai tevékenységéről nem sokat tudunk. Máramaros vármegye Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyvei, a főispáni és alispáni iratok erről bizonyára tartalmaznak adatokat. Egy esetleges nagybányai kutatással és a Máramaros megyei levéltáros kollégák segítségével Petrovay György életének utolsó szakaszát is megismerhetnénk. Petrovay máramarosszigeti tartózkodása idején jelentette meg a Századokban, a legrangosabb magyar történelmi folyóiratban a máramarosi románokról írt tanulmányát.²⁰ Ez az írás nem genealógiai jellegű, hanem kifejezetten történelmi feldolgozás. A szerző személyes érintettsége mégis kitűnik belőle, hiszen saját családját is Hosszúmezey Szaniszlótól és Bogdán vajdától származtatta.

¹⁷ SZIRÁKI S. 2001. 38. p.

¹⁸ VIRÁG Zs. 2005. 64. p.

¹⁹ SZIRÁKI S. 2001. 41. p.

²⁰ PETROVAY György: A máramarosi olárok. Betelepítésük, vajdáik és kenézeik. In: Századok 1911. 607-626. p. (A hivatkozott mű a továbbiakban: PETROVAY GY. 1911)

Petrovay György tanulmányában kiemelte a máramarosi románok vízézségét, akik még a XVIII. század elején is hősies harcot folytattak a Magyarországra és Erdélybe betörő krími tatárok ellen. A máramarosi románság a dél-erdélyi románoktól eltérően előkelő nemesi vezetőkkel, nagybirtokos aristokráciával rendelkezett és a magyar királyok legmegbízhatóbb hűbéresei közé tartoztak. Jobbágyaikkal irtatták az erdőt, meghonosították a földművelést és ellátták a tatároktól és a litvánoktól fenyedegett északkeleti határok védelmét.

Petrovay megállapításai bizonyára már több tekintetben túlhaladottakká váltak, ám tárgyilagos adatközlései, nacionalista szemlélettől mentes felfogása egy évszázaddal később is elismerést érdemel. Véleményünk szerint ez a tanulmánya messze a legszínvonalasabb összes történelmi jellegű írása közül. A címen oláhokról ír ugyan, ami a mai szóhasználat szerint sértő és megengedhetetlen kifejezésnek számít. Azonban az 1900-as évek elején a történeti szakirodalomban más volt a szó történelmi értelmezése és a "vlach" középkori kifejezésből levezetve általában a balkáni népeket jelölték vele. Ezt egyébként Petrovay is magyarázza írásának lábjegyzeteiben, mivel a románokat semmiképpen sem kívánta megbántani érzéseikben.²¹

Petrovay György genealógiai és történészi életművét összegezve megállapíthatjuk, hogy nagyszámú tanulmánya és cikke leginkább forrásértéke, levéltári kutatásokon alapuló adatközlései miatt jelent maradandó értéket. Ugyanis nagyon sok nemes család iratanyagát nézte át és élete utolsó szakaszában Máramaros vármegye levéltárában is kutatásokat végzett. Szűkebb értelemben vett levéltári tevékenységét nem ismerjük. Valószínűleg csak forrásbázismak tekintette a máramarosszigeti megyei levéltárat. Nem tudunk arról, hogy rendezési, iratselejtezési, segédletkészítési és állagmegóvási tevékenységet végzett volna. Ez a szemleletmód, ami a levéltárosi szakismeretek és gyakorlat hiányából következett, sajnos általánosan jellemző volt a korabeli Magyarországon a megyei levéltárosokra. Színvonalas szakmai munka inkább csak a Magyar Országos Levéltárban folyt, míg vidéken autodidakta úton képzett történészeket alkalmaztak, vagy tudományos és levéltárosi szakismeretekkel egyaránt nem rendelkező irodatisztekre bízták a levéltári iratanyag kezelését.

Petrovay kertészeti és gyümölcsnemesítési tevékenysége azonban minden vonatkozásban kiállta az idők próbáját. Máramarosszigetre távozása után a látott minta alapján "tanítványai," a nagyköri gazdák folytatták a korszerű gyümölctermesztést. Az egyszerű parasztembereknél szakmájává vált a kertészkedés, és a Petrovaytól eltanult ismereteket, szakmai fortélyokat nemzedékre adták tovább s a hagyományokat

²¹ PETROVAY Gy. 1911. 607. p.

ápolják napjainkig. A virágzó gyümölcskultúra, elsősorban a nemesített nagykörűi cseresznye a településnek országos hírnevet szerzett, a helyi lakosságnak pedig az átlagosnál jobb megélhetési körülményeket biztosít mindmáig. A nagykörüiek hálával gondolnak Petrovay Györgyre. Faluja felvirágzottatására irányuló tevékenységéről számos történetet őriz a szájhagyomány, míg geneológusi, történészeti munkásságát már csak a szükebb szakmai körökben ismerik.

Petrovay György fontosabb geneológiai, történelmi tanulmányai és cikkei:

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok:

1893/15. Még valami Nagy-Kürüről.

Száزادok:

1880/694-695. o. Fegyvernek város magyar köriratú pecsétje 1514.

1880/239-242. o. A köpösdi gróf Tolvay család.

1911/607-626. o. A máramarosi oláhok. Betelepítésük, vajdáik és kenézeik.

Történelmi Tár:

1887. Egy adat Bogdán vajda kivándorlásához.

Turul:

1887/2. A Rajcsányiak címere.

1888/1. Adalék a Sárközyek nemzedékkrendjéhez.

1893/2-3-4. A Dolhay család eredete, leszármazása és története 1366-1708.

1894/1. A Bilkeyek.

1894/3-4. A bilkei Lipcsey család.

1895/1-2. A komlói Komlósy család története 1344. évtől

1896/1-2-3. Az Ilosvay család leszármazása.

1897/1. A Kisfalusy család leszármazása és története 1476-tól 1681-ig.

1897/2-3-4. A dolhai és petrovai Petrovayak története 1450-től napjainkig.

1897/3. A rákóczi és felsővadászi Rákóczy család leszármazása.

1897/4. Felelet Dobry Antalnak (Kiss Iván álnéven).

1901/2. A Szaplonczay család leszármazása 1360-tól.

Date cu privire la viața arhivarului principal al comitatului Maramureș,

György Petrovay

(Tiszabő, 1845 – Sighetu - Marmăiei, 1916)

Cuvinte cheie: arivist principal, comitatul Maramureș, genealogie, îmbunătățirea calității soiurilor de cireș, comuna Nagykörű

În acest scurt studiu facem referire la datele biografice, activitățile științifice și nu în ultimul rând la preocupările lui Petrovay György în domeniul pomiculturii (îmbunătățirea calității fructelor). În calitatea sa de arhivar principal al comitatului Maramureș și cu scopul unor cercetări genealogice, Petrovay a transportat în Maramureș o cantitate mare de documente referitoare la unele familii nobile care locuiau în actualul teritoriu al Ungariei. Acest material arhivistic, care în cele din urmă a ajuns la arhivele din Baia Mare, constituie prețioase izvoare economice, sociale și de istorie literară. Deoarece Petrovay a obținut la o vârstă înaintată postul de arhivar principal, probabil că informațiile referitoare la viața sa sunt mai puțin cunoscute. El nu a fost considerat un arhivar calificat, dar trebuie să apreciem activitatea sa genealogico-istorică. Considera că era descendantul unei familii române aristocrate din secolul al 14-lea și s-a preocupat în primul rând de istoria familiilor înrudite cu familia Petrovay. Studiile și articolele sale au fost publicate în cele mai renumite reviste de specialitate din Ungaria. Însă, trebuie să precizăm că preocupările sale de îmbunătățire a calității fructelor, desăvârșite cu exigență științifică, au fost mai importante decât lucrările

istorice. Cea mai mare parte din viața sa a petrecut-o la Nagykörű, localitate situată în apropierea orașului Szolnok. Aici localnicii învățau de la el o serie de cunoștințe moderne de specialitate privind cultivarea fructelor, astfel că a reușit să învoioze viața economică și culturală a comunei. Cultivarea fructelor și în special a vestitului cires de Nagykörű, asigură și azi existența localnicilor. Locuitorii Județului Jász-Nagykun-Szolnok păstrează vîie amintirea lui în primul rând pentru acest motiv, având în vedere că lucrările sale genealogico-istorice sunt cunoscute mai degrabă în cercuri profesionale restrânse.

Angaben von dem Lebenslauf des Hauptarchivars György Petrovay im Komitat Marmarosch (Tiszabő, 1845. - Máramarossziget, 1916.)

Schlüsselwörter: Hauptarchivar, Komitat Marmarosch, Genealogie,
Kirschenbaumveredelung, Gemeinde Nagykörű

Diese kurze Studie behandelt die Biographie des ehemaligen Hauptarchivars im Komitat Marmarosch, sowie seine Tätigkeit im Bereich der Wissenschaft und Obstveredelung. Petrovay hat für seine genealogischen Forschungen eine große Menge von Schriften nach Sihot (Máramarossziget) geliefert, die aus den Privatarchiven der Adelsfamilien vom Gebiet des heutigen Ungarns stammen. Dieses Material, das später ins Frauenbacher (Nagybánya) Archiv geraten ist, enthält wertvolle wirtschafts-, gesellschafts- und literaturhistorische Quellen. Da Petrovay sich erst in höherem Alter die Hauptarchivarsstelle erworben hat, ist sein Name zur Zeit in Rumänien wahrscheinlich nur vor wenigen bekannt. Er ist zwar für keinen fachgebildeten Archivar gegolten, ist doch sein genealogisches-geschichtsforschisches Schaffen anerkennenswert. Petrovay hat seine eigene Abstammung von den rumänischen Hochadeligen im Mittelalter geleitet und er hat sich vor allem mit der Historie derer Familien beschäftigt, die mit der Familie Petrovay verwandt waren. Seine Studien und Artikel wurden in den namhaftesten Fachzeitschriften veröffentlicht. Seine Arbeit im Bereich der Obstveredelung, die er auch mit wissenschaftlichen Methoden geschafft hat, sei noch wichtiger gewesen, als seine Historikerstätigkeit. Petrovay hat den größten Teil seines Lebens auf dem Familiengut in Nagykörű verbracht, das in der Nähe Szolnoks gelegen ist. Er hat der hiesigen Bevölkerung auch durch sein eigenes Beispiel die moderne Obstkultur beigebracht und so hat er die

wirtschaftliche und kulturelle Entwicklung des Dorfes hochwirksam gefördert. Der Obstbau, besonders der weltberühmte Kirschenbau sichert bis heute günstige Lebensverhältnisse in Nagykörü. Deshalb bewährt man bis heute an im Komitat Jász-Nagykun-Szolnok das Andenken des ehemaligen Gutbesitzers Petrovay, aber seine genealogische-historische Studien sind nur mehr in den fachlichen Kreisen bekannt.

Câteva date cu privire la epidemile de holeră din Maramureş în secolul al XIX-lea

Varga Zsolt

Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, secția Istorie, specializarea Istorie Contemporană (2005). Consilier asistent în cadrul Direcției Județene Maramureş a Arhivelor Naționale.

Cuvinte cheie: epidemie, holeră, sănătate publică, demografie, impact mental

Având în vedere noile perspective de abordare a trecutului, în ultimele decenii problematica epidemiei a intrat în atenția cercetătorilor. Predecesori și în acest domeniu, demografi au analizat epidemile din prisma perturbațiilor pe care acestea le-au provocat regimului normal de mortalitate, construind o istorie cantitativă, cea a statisticilor. Acestea au pregătit terenul pentru o nouă abordare, calitativă, ce va aduce în prim plan: imagini, atitudini și reacții ale oamenilor în fața morții.¹ Chiar dacă epidemile nu au determinat singure schimbarea vieții politice, economice și sociale, ele au fost totuși o componentă a istoriei globale, un crâmpel din tabloul societății supuse unui climat de insecuritate, determinată de război, foamete sau oprimare socială.

Epidemile de holeră din Maramureş nu au jucat un rol important în evoluția sporului natural al populației, din cele 7 epidemii, doar cele din 1855 și 1872-1873 au provocat decesul a mii de locuitori, celelalte s-au soldat însă cu câteva sute de victime. Considerăm totuși că, merită și chiar este necesară abordarea temei, deoarece cercetarea acesteia aduce la lumină și alte aspecte referitoare la istoria comunității tradiționale maramureșene, cum ar fi: structura socială, condițiile și nivelul de trai, mentalitatea sau situația sănătății publice.

Imediat după eradicarea celui mai înspăimântător flagel medieval, ciuma, lumea modernă s-a confruntat cu o nouă boală redutabilă, care era cunoscută anterior numai în anumite zone ale Asiei. Răspândită din principalul său focar endemic, din mlaștinile fluviilor Indus și Gange, pătrunde în prima treime a secolului al 19-lea în Europa, ajungând chiar și în „Lumea Nouă”. În scurt timp a devenit sinonimă cu frica, nu neapărat din motivul provocării

¹ Hossu, Ofelia, *Holera din 1872-1873 în Transilvania. Atitudini și comportamente în timpul epidemiei*, în Identitate și alteritate. Studii imagologice II., Cluj Napoca, 1998, p. 283.

unei rate de mortalitate ridicată,² ci datorită evoluției sale fulgerătoare, simptomelor însăpațitoare și faptului că nimici nu cunoștea modalitățile de tratare și vindecare a bolii.

Noua epidemie afectează Europa pentru prima dată în anul 1831 și Ungaria³ se simte amenințată din mai multe direcții: la nord molima ataca dinspre Galia, la sud, pe linia Dunării, dinspre Țara Românească. Autoritățile austriece și ungare considerau că pericolul e mai mare la nord și ca urmare a informațiilor sosite din Galia, au decis închiderea frontierei.⁴ Măsurile asemănătoare unei alerte de război nu au putut împiedica însă pătrunderea holerei, dacă luăm în considerare imensele relații umane și economice transfrontaliere de aici.

În ceea ce privește procentul scăzut de morbiditate și, implicit mortalitate din Maramureș, comparativ cu alte regiuni din țară putem afirma că acestea se datorează mai mult condițiilor naturale ale comitatului și mai puțin condițiilor igienico-sanitare. Szilágyi István, directorul Liceului Reformat din Sighet, membru al Academiei Științifice Maghiare, cu ocazia congresului al XIX-lea al medicilor și naturaliștilor maghiari întruniti la Sighet, în anul 1876 a elaborat un studiu intitulat „Descrierea generală a comitatului Maramureș” în care tratează și problema sănătății afirmando că, comitatul Maramureș, chiar dacă beneficiază de ape și aer de calitate superioară, nu face excepție în privința maladiilor sporadice sau epidemice. El afirma chiar că punctul de pornire al ultimei epidemii de holeră a fost Maramureșul.⁵ Răspunsul la această situație consideră că trebuie căutat în condițiile mizerabile ale poporului și în alimentația săracă. Opinia lui a fost aceea că sănătatea publică relativ acceptabilă se datorează împrejurărilor favorabile oferite de natură. În legătură cu alimentația, directorul liceului remarcă faptul că hrana majorității populației este mămăliga și cartoful, cei mai înstăriți consumând lapte și brânză și foarte rar carne. În plus casele sunt mici, întunecoase, umede, iarna ferestrele sunt închise și lipite ermetic de jur-împrejur.⁶

Comitatul avea deficiențe și în ceea ce privește personalul sanitar. Dacă din primele decenii ale secolului nu deținem informații, știm doar că la izbucnirea pandemiei din 1831 în

² Dr. Gusztav Rigler arată în studiile sale epidemiologice că în Ungaria, între 1892-1917 datorită pojarylui, căruia nimici nu i-a acordat atenție, au decedat 210.752 de persoane, anual 8106, iar în temuta holeră 10.702, anual 412, deci de 20 de ori mai puțin. Dr. Rigler Gusztáv, *Vizsgálatok és eljárások a kanyaró leküzdésére a múltban. Járánytörténeti tanulmányok*. <http://www.epa.oszk.hu/01400/01496/00030/pdf/541-561.pdf>, accesat la data de 15.09.2010. (Trebuie să remarcăm aici faptul că epidemile cu efecte mai puternice din punct de vedere demografic, luară sfârșit.)

³ În secolul al XIX-lea Maramureșul a aparținut de Ungaria.

⁴ Kiss Laszló, *Dögvesz és epekörság*, <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=165&lap=0.p.2> – accesat la data de 08.09. 2009.

⁵ Aici autorul probabil a greșit, la ședința comitetului municipal al comitatului din 12 septembrie 1872 medicul primar raportează că în unele comitate ale țării s-a diagnosticat boala, însă medicii din Maramureș până atunci nu au observat nici o îmbolnăvire. Arhivele Naționale Maramureș (în continuare AN MM), fond *Prefectura Județului Maramureș*, Seria “Protocolle de ședință ale Comitetului Municipal al Comitatului”, reg. nr. 31 /1872, f. 63.

⁶ Szilágyi István *Máramaros Vármegye Egyetemes Leírása*, Budapest, 1876, pp. 481-483.

Plasa Superioară nu a practicat meseria nici un medic, în 1876, pe un teritoriu de aproape 100.000 km² cu o populație de peste 220.000 de locuitori, în 16 localități profesau în total 27 medici, 26 moașe calificate și 2 medici veterinari. În cele 160 de comune funcționau 12 farmacii învestite cu drept public și nu a existat spital „județean”. Un medic a întreținut 8167 de suflete și unui număr de 18.376 de persoane i-a revenit o farmacie.⁷

Nivelul scăzut de îmbolnăvire s-a datorat aşa cum am menționat mai sus în primul rând condițiilor naturale. „O singură privire pe harta Maramureșului demonstrează că numai o mică parte a acestui teritoriu imens poate găzdui o populație mai densă. Şi încă azi, în ciuda defrișărilor neîncetate de mai bine de două secole, mai mult de jumătate din teritoriul comitatului este acoperit cu păduri întregi, virgine. În comparație cu alte zone, în Maramureș omul nu-a putut determina schimbări profunde în aspectul peisajului”⁸ – scria Vilmos Bélay. Așezarea geografică are o importanță deosebită în cazul molimelor, deoarece ținuturile rare populate, lipsite de forforă suferă cele mai mici pierderi. În cazul comitatului a contat foarte mult densitatea rară a populației în raport cu suprafața totală a acesteia, tipologia localităților, sate răspirate, în marea lor majoritate, practica de cultivare a pământului care s-a desfășurat aici individual sau în grupuri mici. În aceste condiții epidemiiile de holera, ale căror răspândiri au fost generate în primul rând de: aglomerațiile urbane, condițiile nesatisfăcătoare de igienă, apă potabilă infectată, nu s-au extins la un număr mare de populație și nu ne arată acea imagine fioroasă cu care ne întâlnim în literatura istorică a vremii.⁹

În cercurile contemporanilor circulau diferite informații despre pătrunderea primei pandemii în Bazinul Carpatic. Epidemiologul Gusztav Rigler consfințea chiar acestei chestiuni un studiu temeinic, bazat pe cercetarea surselor arhivistice, și a ajuns la concluzia că holera a pătruns în Bazinul Carpatic prin intermediul unui evreu colportor originar din Bucovina,¹⁰ care i-a infectat pe pluhași ruteni, transportatori de sare pe Tisa, intruși la Sighet. Însă, năpasta și-a făcut apariția concomitent în două zone îndepărtate, în Ugocea, în nord-estul Ungariei și în comitatul Torontal, care era situat în sudul țării.¹¹ Primele cazuri în Maramureș au fost înregistrate doar cu două săptămâni mai târziu, în Albești (Bila Țercva, UA).¹² Emil Shultheisz a menționat că boala infecțioasă bacteriană a izbucnit datorită unor

⁷ Szilágyi István, *op. cit.*, pp. 484-486.

⁸ Bélay Vilmos, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepítésétől a XVIII század elejéig*. Budapest, Sylvester-Nyomda, 1943, p.23.

⁹ Varga Zsolt, *Prima epidemie de holeră în Maramureş*, în „Revista Arhivei Maramureșene”, Baia Mare, 2009, p. 123.

¹⁰ Faragó Tamás, *Maramureş and the Cholera*, în „Romanian Journal of Population Studies”, 1/2008 p. 46.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

ruteni galițieni care se preocupau cu transportul sării.¹³ Istoricul-demograf Tamás Faragó consideră că această afirmație e nefondată, deoarece Maramureșul a fost exportator și nu importator de sare și presupune că infectarea plutașilor ruteni din Irholț (Vilhivți, UA), acuzați de posteritate de răspândirea bolii, a avut loc probabil în timpul drumului parcurs pe Tisa, în comitatului Ugocea.¹⁴

Congregația Comitatului a fost informată în ultima zi a anului 1830 de izbucnirea „redutabilului flagel” în Guberniul Chiovian (Kiev) și în Podolia, care după câteva zile a ajuns la marginea circumscripției Tarnopol (Galiția).¹⁵ Autoritățile centrale l-au desemnat ca și comisar regal al regiunii pe baronul Sigismund Perényi,¹⁶ investit în funcție pentru a lua măsuri preventive. Administrația locală, în frunte cu vicecomitele Paulus Szaplonczay, neașteptând instrucțiunile centrale, a acționat surprinzător de repede: a dispus blocarea trecătorilor cu arbori doborâți sau orice alte mijloace pentru a reduce la minim posibilitatea circulației persoanelor pe linia frontierelor, rămânând deschise pentru o scurtă perioadă două puncte de trecere, la Săcel și Frasin, deci trecătoarele din nordul și sudul comitatului, pe granița cu Galitia și Transilvania, ordonând totodată păzirea lor cu bărbați aleși dintre cei „sănătoși și voinici”¹⁷.

Ca măsură de profilaxie, merită amintit cazul factorilor poștali cărora li s-a interzis depășirea barierelor, iar corespondența au preluat-o străjitorii posturilor cu o precauție extinsă până la extremitate. Străjerii au preluat scrisorile și comunicatele cu o prăjină, au dezinfecțiat cu fum de clorură de calciu, iar înmânătorii, până la sosirea răspunsurilor erau nevoiți să staționeze lângă graniță.¹⁸

Comitatul Sătmăra comunică autorităților sighetene că nu le permite viajerilor să intre din Galiția și Bucovina depășirea graniței comitatului, știre la care congregația decide luarea unor măsuri asemănătoare: nimeni nu are voie să intre și să părăsească teritoriul comitatului și dacă cineva se îndură să găzduiască un străin, pretorul este obligat „să-l pedepsească cu 12 lovitură de bătă.”

Până la sosirea comisarului regal, în localitățile Frasin, Luhi, Poienile de sub Munte, Brustura, Săcel precum și în zona Verhovina, au fost delegați comisari de holeră cu instrucțiuni stricte. Au înconjurat prin forță și au ridicat cordoane în jurul oricărei localități în

¹³ Shultheisz Emil, *A magyarországi járványok történetéből*, http://www.mek.niif.hu/05400/05425/Shultheisz_Jarvanyok.pdf - accesat la data de 01.09.2009.

¹⁴ Faragó Tamás, *op.cit.*, p. 46.

¹⁵ AN MM., fond *Prefectura Județului Maramureș*, Seria “Protocolale de ședință ale Congregației Comitatului”, reg. nr. 148/1831, ff. 3-17.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

care medicii au sesizat maladia, au separat zonele extra și intravilane, iar populației nu i s-a permis părăsirea acesteia din urmă. În zona contaminată oficialitățile au asigurat un număr suficient de mare de paznici care să stea în strajă la o distanță vizibilă în timpul zilei, iar noaptea să patruleze între gheretele ridicate. Străjerilor li s-a interzis chiar și comunicarea verbală cu cei care se aflau în carantină.¹⁹ Au reglementat modalitatea de dezinfecție a demnitarilor, medicilor, preoților, celor care, din oficialitate, erau expuși contaminării și cei care nu au respectat strict aceste prevederi, au riscat amenzi grele, chiar și închisoare.²⁰

Evoluția și victimele epidemiei din 1831 în Maramureș nu se pot stabili cu exactitate. Cunoștințele, capacitatele și lipsa de preocupare a funcționarilor administrației locale din acea perioadă, care au lăsat puține dovezi scrise, la care se adaugă numărul mic de registre parohiale de stare civilă, îngreunează munca cercetătorului. Cunoaștem că autoritățile au stabilit pentru epidemia din 1831 un număr de 468 de morți, însă episcopul vicar Peter Anderko indică în raportul său înaintat comisiei comitatense 1010 decedați greco-catolici, 15 romano-catolici și 39 evrei.²¹

Maramureșul scăpă de epidemia din 1836, care pustiise numai anumite regiuni ale țării, fiind prezentă în Croația, în partea sudică a Bazinului Carpatic și în câteva comitate situate la nordul Carpaților.

Flagelul nu ia proporții în Maramureș nici în 1848-1849, când îl întâlnim la nivel național, în Ungaria provocând peste 100.000 de victime.²² Datorită izbucnirii revoluției furnizările de date ale instituțiilor comitatului au fost întrerupte, dar din surse sporadice putem reconstituî un aspect general. În vara anului 1848 medicul primar, Ludovic Kapu raportează Comitetului central plenipotențiar al comitatului că, în tabăra militară de la Dragomirești au avut loc 5 decese,²³ iar în data de 2 august 1873 chirurgul Karácsonyi Viktor Maurițiu afirmă că în Plasa de Jos sunt îmbolnăviri de holeră.²⁴ Pare însă că „boala de fiere” de data aceasta face ravagii în principal în localitățile maramureșene mai colcăite, în aglomerațiile urbane și afectează mai puțin comunitățile rurale. Probabil pe Valea Tisei era linia de defilare a trupelor rusești, cele care erau principalele vinovate de răspândirea bolii. La Sighet, Teceu și Hust au murit din cauza molimei multe persoane comparativ cu alte localități din Maramureș: 86

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ AN MM., *fond cit.*, Documente ordonate pe probleme, dosar nr. 41/1770-1831, ff. 87, 88.

²¹ Varga Zsolt, *op. cit.*, p. 122.

²² Madai Lajos, *Az 1848-1849-es szabadságharc és a kolera*. www.mek.oszk.hu/05100/05112/pdf/Madai_kolera.pdf - accesat la data de 15.09.2010

²³ AN MM., *fond cit.*, Protocole ale Comitetului Reprezentativ al Comitatului, reg. nr. 1, f. 296. Epidemia însă nu s-a dezvoltat la Dragomirești, în duplicatele de stare civilă sunt înregistrate 3 decedați de holeră în acest an.

²⁴ *Idem*, reg. nr. 6, f. 357.

greco-catolici, romano-catolici și reformați la Sighet,²⁵ 56, respectiv 36 la Teceu și Vișc, însă la Hust doar 2 greco-catolici.²⁶ Holera a mai strâns victime și în câteva localități rurale ca Giulești, Desești, Bârsana, Rona de Sus, dar un număr foarte scăzut, după cum reiese din tabelul de mai jos:²⁷

Decedați în localitatea	1848 - 1849	1855	1872 - 1873	Decedați în localitatea	1848 - 1849	1855	1872 - 1873	Decedați în localitatea	1848 - 1849	1855	1872 - 1873
Baia Borșa	0	0	0	Ieud	0	47	33	Rozavlea	0	30	34
Bârsana	3	39	181	Leordina	0	11	47	Ruscova	0	6	34
Berbești	0	14	19	Mara	0	20	15	Sat Sugatag	0	25	23
Bocicoiu Mare	0	17	51	Moisei	0	53	47	Săpânța	0	19	69
Borșa	0	66	71	Oncești	0	85	53	Săcel	0	12	1
Desești	1	0	40	Poienile de sub Munte	0	0	112	Șieu	0	14	20
Dragomirești	4	29	40	Remeți	0	13	14	Vișeu de Mijloc	0	11	3
Giulești	5	18	39	Rona de Jos	0	11	37	Vișeu de Jos	0	14	31
Hărnicesti	0	9	23	Rona de Sus	2	13	32	Total	11	474	1069

Nu am reușit să cercetăm registrele parohiale de stare civilă ale celor 160 de localități maramureșene însă, în registrele cu deceze, din 26 de comune care aparțin astăzi României²⁸ și în duplicatele de stare civilă din câteva localități alipite Ucrainei putem conchide că boala apare sporadic în 1848-1849, nu ca și epidemiiile din 1855 și 1872-1873 care și-au cerut victime în majoritatea localităților maramureșene: Taracköz (Teresva) 0/3/9, Teceu (Tjaciv) 56/56/49, Szlatina (Solotvina) 4/13/31, Hust 2/81/83, Darva (Colodne) 0/4/35, Vișc 36/60/43, Oroszmokra (Rusca Mocra) 0/2/4, Dulfalva (Dulove) 0/13/3, Lipcse (Lipșa) 0/44/50, Úrmmező (Rusche Pole) 5/14/17, Száldobos (Steblivca) 5/63/1).²⁹

Îngrijorarea atât a autorităților, cât și în general a claselor suprapuse, pentru o eventuală reacție violentă din partea celor săraci a determinat renunțarea după 1849 la carantine,³⁰ izolarearea celor îmbolnăviți de holeră și luarea de măsuri complexe antiepidemice și

²⁵ AN MM nu deține registre parohiale de confesiune izraelită din această perioadă, probabil nu s-au întocmit.

²⁶ AN MM, *fond cit.*, seria Duplicate de stare civilă (prelucrat arhivistice parțial).

²⁷ Facem precizarea că au fost cercetate numai acele localități, de la care s-au păstrat registre parohiale de stare civilă din perioada fiecărei epidemii.

²⁸ AN MM, *Colecția Registre de Stare Civilă*, reg. nr. 424, 434, 558, 702, 731, 743, 867, 868, 990, 1000, 1084, 1089, 1115, 1247, 1250, 1281, 1343, 1345, 1363, 1382, 1402, 1412, 1505, 1548, 1872, 1931, 1933, 1944, 1950, 1955.

²⁹ AN MM, fond *Prefectura Județului Maramureș*, Seria Duplicate de stare civilă (prelucrat arhivistice parțial). Datele succințe reprezentă numărul decedatilor în epidemiiile din 1848-1849, 1855 și 1872-1873.

³⁰ „Întrucât experiența a dovedit încă din 1831 că izolările și carantinele obișnuite în această situație n-au reușit să stăpânească extinderea epidemiei, ba mai mult, au produs spaimea și au impiedicat comerțul, să se anunțe în prealabil că în cazul izbucnirii epidemiei nu se vor face nici un fel de izolări, și nu va fi blocată nici circulația; în

economice: informarea populației asupra cauzelor, măsurilor de prevenire și tratare a bolii, asigurarea unor tratamente în spitale, creșterea numărului medicilor, distribuirea gratuită de medicamente și alimente și nu în ultimul rând apelul autorităților la cler prin care cereau dispense la hrană în zilele de post³¹ pentru sporirea rezistenței organismului la boala.

Epidemii din 1855 și 1866 le vom aborda fugitiv, pentru că în arhiva Prefecturii Maramureș nu au rămas acte administrative referitoare la aceste epidemii sau alte surse primare necesare reconstituirii evenimentelor,³² cu toate că consecințele demografice ale holerei din 1855 par să fie dintre cele mai grave. Sporul natural în perioada 1787-1910 a oscilat între 14,2%-17,1% și este surprinzătoare scăderea de 0,1% în perioada 1851-1857 și creșterea de numai 2,7% între anii 1869-1880.³³ Această scădere vizibilă o putem pune fără îndoială pe seama epidemiilor, altfel e greu de explicat sporul normal după holera din 1866 (15,9%), care a avut o rată de mortalitate foarte scăzută (104 decedați),³⁴ dar a apărut după un șir de ani cu recolte slabe, determinând o foame generală și creșterea nesemnificativă a sporului natural în perioada epidemiei din 1873, care a izbucnit după secete prelungite în 3 veri consecutive.

Epidemia din 1855 a afectat 117 localități; a fost expusă îmbolnăvirii 85,9% din populația comitatului, provocând morbiditatea și mortalitatea aproape cea mai ridicată dintre cele 6 epidemii. Oficial aproape opt mii de maramureșeni s-au îmbolnăvit și 2410 au murit,³⁵ însă, analizând informațiile din registrele parohiale și duplicatele de stare civilă avem anumite rezerve față de corectitudinea datelor.

Având experiența valurilor epidemice anterioare, o dată cu apariția molimei la Iași și în Basarabia în vara anului 1872, consilierul ministerial Gusztáv Groisz emite o circulară către toate forurile comitatene cu măsuri de profilaxie, care apare în presa locală, în săptămânalul „Máramaros”. Circulara dispune păstrarea curățeniei pe străzi și în case, folosirea mâncărurilor și a băuturilor într-un mod cumpătat, neconsumarea alimentelor

rest să fie foarte precauți în toate măsurile luate, ca nu cumva poporul să se sperie mai mult decât este necesar ca aceasta să provoche deranj, atât în sănătatea publică cât și în ordine”. Dorel Condor - *Aspecte demografice din fostul comitat Maramureș în perioada 1849 - 1918 (III)*, în Memoria Ethnologica , 2005, p. 1556.

³¹ AN MM, fond *Protopopiatul greco-catolic Cosău*, act nr. 91/1849, ff. 1-2.

³² Registrele parohiale de stare civilă au început să fie întocmite relativ târziu în Maramureș, cu puține excepții după deceniul 3 al secolului al XIX-lea, iar la mijlocul secolului pare că procentul oficiilor parohiale care au întocmit registre de stare civilă nu depășește 50% din totalul parohiilor.

³³ Faragó Tamás, *op. cit.*, p. 59.

³⁴ Szilágyi István, *op. cit.*, p. 487.

³⁵ *Ibidem*, p. 44.

stricate, dezinfectarea zilnică a canalelor, toaletelor în hoteluri, restaurante, crâșme, teatre, gări, fabrici etc.³⁶

Medicii sigheteni, după cele patru pandemii care au bântuit comitatul au dobândit o oarecare experiență cu privire la circumstanțele în care boala evoluează, însă din discursurile lor apărute în presa locală reiese clar că, cunoștințele lor privind modalitățile de vindecare a bolii erau departe de a fi satisfăcătoare. Observațiile medicilor publicate în paginile ziarului „Máramaros” parțial sunt corecte, dar uneori fac afirmații care dovedesc incapacitatea lor de eradicare a bolii. Dr. Weber Ignácz menționează că fructele necoapte, aerul îmbăcăsit și zonele mlăștinoase sunt principalele cauze ale apariției maladiei și că, acolo unde oamenii săraci trăiesc înghesuiți, într-un mediu întunecos, neaerisit, lipsit de lumina soarelui, în locuri murdare, încunjurate de gunoaie, unde mireasma e insuportabilă, acolo se stabilește holera. Însă tot el conchide că, în India, în rândul pelegrinilor boala care *plutește în aer* strâng cele mai multe victime, când aceștia sunt epuizați de foamete și sete.³⁷ Medicul răspunde și la întrebarea „Cum se poate scăpa de acest inamic?” precizând că aerul trebuie să fie dezinfecțat din timp, încă din perioada când „ciuma” bântuiește țările învecinate, să nu se consume fructe și mâncăruri de slabă calitate și apa din fântână, deoarece aceasta din urmă nu este sănătoasă în timpul epidemiilor. Ea trebuie să fie subțiată cu vin alb sau bolnavul să consume vin roșu pur, dar numai puțin. Răceleală în această perioadă este nocivă, provoacă diaree, motiv pentru care este recomandată ținerea picioarelor și a părții inferioare a trupului la căldură, deoarece dintr-o simplă diaree poate să se desprindă holera. Unul din motivele principale care generează boala este frica, deci trebuie să se păstreze liniștea sufletului și oamenii să se ferească de tulburări spirituale. Pentru înlăturarea bolii de mare ajutor ar fi miroslul camforului și purtarea brăărilor confectionate din otel și cupru!³⁸

Alți medici avertizau că e periculoasă consumarea cojilor fructelor și legumelor, fiindcă acestea sunt greu digerabile și provoacă diaree³⁹ sau a mâncărurilor unsuroase, ale fructelor proaspete și a castravetei.⁴⁰ Și dr. Roth Albert atrage atenția asupra apei din fântână și propune dizolvarea în apă a sucului de lămâie, a oțetului, vinului sau a romului.⁴¹

³⁶ Belügymínszteriumi körrendelet a cholera ügyében valamennyi törvényhatósághoz, în „Máramaros”, nr. 34/21 august 1873.

³⁷ Weber Ignácz, *A cholera*, în Máramaros, nr. 43/23 octombrie 1873. Precizăm că bacteriul „Vibrio cholerae”, descoperit de Robert Koch în anul 1884, nu se transmite de la un om la altul prin căi aeriene, are nevoie de „sol fertil”, cum ar fi apa sau alimentele contaminate, afectând doar prin intermediul sistemului digestiv.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Dr. Széles Antal, *Hivatalos közlemények. Sziget város lakosaihoz*, în „Máramaros”, nr. 46/13 noiembrie 1872.

⁴⁰ Dr. Roth Albert, *Népszerű oktatás a cholera járvány ügyében, különös tekintettel a magán gyógykezelésekre*, în „Máramaros”, nr. 25/18 iunie 1873.

⁴¹ *Ibidem*.

S-au păstrat și câteva indicații și rețete pentru combaterea epidemiei de holeră. Nu comentăm, în ce măsură au fost utilizabile acestea, cităm doar una dintre ele: „Luăm o porție de piper măcinat, de o palmă, jumătate porție ghimbir și cuișoare măcinate, le amestecăm; preparăm o pastă lungă din spirt și făină de secără și aprindem. În terciul aprins amestecăm ușor piperul, ghimbirul și cuișoarele după ce stingem flacăra. Învelim pasta fierbinte cu o cărpă, așezăm pe abdomen și strângem puternic (...) aceasta cu siguranță provoacă transpirație și bolnavul va fi salvat; dacă nu, să stea în pat încă 2-3 zile.”⁴²

Pe timpul evoluției pandemiei dr. Fekete Samu, medicul primar al comitatului Sătmăra fost desemnat de către ministrul de interne în funcția de comisar ministerial de epidemie. Sub îndrumarea lui a fost înființată Comisia Centrală de Epidemie, comisii locale în cele cinci orașe de coroană, la Sighet, Câmpulung la Tisa, Teceu, Vișc și Hust, iar în comunele care se aflau în subordinea preturilor au fost numiți comisari de holeră. S-a stabilit componența comisiei centrale de epidemie: vicecomitele a devenit președinte, iar membrii erau alcătuși din medicul primar al comitatului, toți medicii și chirurgii domiciliați în reședința de județ. Au fost stabilite atribuțiile și competențele comisiei, astfel că aceasta: execută cu puteri depline orice măsură luată pentru încetarea și isprăvirea contagiunii, întărește personalul sanitar și stabilește retribuțiile lor zilnice, stabilește modalitatea de curățare a toaletelor, foselor septice, canalelor, numește ori confirmă în funcția de comisar de holeră persoanele desemnate de către vicecomite, emite dispoziții și verifică funcționarea comisiilor de epidemie, supraveghează dacă situațiile cu evoluția molimei sunt înaintate în timp și îi revine dotarea infirmeriilor și asigurarea alimentării bolnavilor săraci.⁴³

Pandemia din 1872-1873 a apărut prima dată în Plasa Valea Tisei și cu excepția plășilor Valea Izei și Dolha s-a risipit în fiecare unitate administrativă. Până la 12 martie 1873 pustiise atât de puternic încât, în ceea ce privește morbiditatea și mortalitatea, comitatul s-a clasat pe locul al patrulea în țară. Vicecomitele a informat comitetul municipal al comitatului că au constatat 1804 îmbolnăviri, din care 1145 de persoane s-au vindecat, 655 au decedat și 4 suflete mai primesc tratament.⁴⁴

În vara aceluiși an boala s-a răspândit din nou. Medicul primar Badzey László a raportat că molima a pus în pericol 52.660 de persoane din 33 localități. Timp mai bine de o lună s-au înregistrat 537 de îmbolnăviri, 196 de decese, cel mai grav fiind în primele

⁴² AN MM., fond *Uzina Chimico-metalurgică „I Mai” Ferneziu*, dos. nr. 14/1873, f. 4

⁴³ AN MM., fond *Prefectura Județului Maramureș*, Seria “Protocolle de ședință ale Comitetului Municipal al Comitatului”, reg. nr. 33 /1873, ff. 129-131.

⁴⁴ AN MM., *fond cit.*, Seria Comitetul Municipal al Comitatului, dosar nr. 1/1873, f.1.

săptămâni la Apşa de Jos și la Săpânța,⁴⁵ unde s-au constatat aproape jumătate din totalul îmbolnăvirilor. Peste puțin timp au sosit știri îngrozitoare de la Bârsana și Strâmtura. Aici epidemia pustiise atât de fulgerător, încât zilnic se înregistrau câte 10-14 cazuri de decese, iar evoluția bolii era atât de rapidă că în 10-12 ore după observarea primelor simptome, bolnavul a decedat. La Bârsana au murit în cursul celor 6 săptămâni, 181 de persoane (160 greco-catolici, 21 izraeliți), iar la Strâmtura din cele 275 decese în 1873, 240 (!) erau cauzate de holeră.

Chiar dacă la Sighet în această perioadă s-au înregistrat numai 6 îmbolnăviri, primarul Szőlössi Mihály, pentru a liniști spiritele, a cerut sprijinul preoților, care se bucurau de o mai mare popularitate în comparație cu medicii⁴⁶ și bisericilor, care și-au îndeplinit rolul lor caritabil în vremuri grele,⁴⁷ rugându-i să-și prezinte în timpul slujbelor și măsurile de prevenire a extinderii contagiunii.⁴⁸ Nu era primul caz când autoritățile solicita sprijinul clerului, în 1849 „ministrul a ordonat ca preoții să explice poporului simptomele holerei și modul de tratare; dacă s-ar înmulții morții, să se tragă clopotele pentru toți o dată pe zi, la un timp hotărât, pentru ca locuitorii țării să nu se țină necontenit cu frică și în groază prin sunetul clopotelor de mai multe ori pe zi”.⁴⁹

Conform raportului primarului Szöllösi Mihály care a însotit recensământul celor rămase văduve și orfani în urma deceselor de holeră, înaintat comisiei centrale de epidemie, în 1873 la Sighet au murit 91 de persoane după care n-au rămas văduve sau orfani fără avere.⁵⁰ Ocupațiile persoanelor decedate (zilieri solitari, dulgheri și zidari străini, servitori, tigani cărămidari și foarte rar câte un sighețean înstărit din clasa burgheză)⁵¹ pare să confirme observațiile preotului greco-catolic din Albești, Kökényesdy Mihály, că boala a făcut ravagii mai ales în rândul sărmănilor.⁵²

Bilanțul pandemiei nu poate fi stabilit cu exactitate. Pare că funcționarii comitatului nu au încheiat raportul final, de altminteri și unde a fost întocmită o statistică, s-a întocmit

⁴⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁴⁶ „...cu durere am observat că între popor sa lătit opiniunea falsă, că chiar prin dispusețunile făcute pentru împedire colerei se lătiesc acea și poporul n-are încredere neci în medici, dreptu-ce este necesar a scoate din cugetul poporului acestă opiniune falsă, și al descepta salutanie a oficialelor politice, și acesta a gatu face mai inadins preoții...” – scria vicarul greco-catolic Pit Bud într-o scrisoare din 1893. AN MM, *Fond Protopopiatul Greco-catolic-Iza*, dosar 117/1893, f.2.

⁴⁷ Episcopul Sătmărului, dr. Schlauck Lörinc trimite comitelui suprem, Man József danie în ajutorul celor rămași orfani în urma deceselor în holeră. AN MM, *Fond Prefectura Județului Maramureș*, Seria Comitetul municipal al comitatului, dosar nr. 62/1873, f. 13.

⁴⁸ AN MM., fond *Protopopiatul Maramureș-Ugocea*, dosar nr. 229/1873-1897, f. 1.

⁴⁹ Condor Dorel, *op. cit.* p. 1556.

⁵⁰ AN MM., fond *Prefectura Județului Maramureș*, Comitetul municipal al comitatului, dosar nr. 36/1874, f. 52

⁵¹ *Ibidem*, ff. 51, 52.

⁵² Faragó Tamás, *op. cit.*, p. 48.

greșit.⁵³ Datele indicate de Szilágyi István – 73 comune afectate, 4859 persoane contaminate, 1434 decedați – sunt inacceptabile, dacă luăm în considerare că numai în cele 39 de localități s-au înregistrat 1770 decese. E mai aproape de realitate cifra totală a deceselor dată de Dorel Condor: 2580 cazuri în rândul populației creștine și aproximativ 460 cazuri în rândul evreilor, deci un total de 3040 decese datorate holerei în 1873.⁵⁴ Este cert faptul că numărul persoanelor rămase văduve sau orfane în urma epidemiei s-a ridicat la cifra de peste 800.⁵⁵ Pentru ajutorarea lor și pentru prevenirea foamei, care a amenințat comitatul din cauza recoltei sărace, autoritățile comitatene au obținut un credit în valoare de 40.000 de forinți.

Ultima epidemie mai importantă s-a dezvoltat în Maramureș cava mai târziu decât în comitatele învecinate: Sătmár, Bereg și Solnoc-Dăbăca. Comisia centrală de holera a fost înființată și a luat măsuri de prevenire înaintea apariției bolii în Maramureș. Căpitänatul de poliție și funcționarii orașului Sighet au verificat zilnic străzile, piețele, interiorul și curțile clădirilor publice, ale caselor private, restaurantelor, cărciumilor, cafenelelor, berăriilor, uzinelor, au controlat în ce măsură respectau orașenii dispozițiile emise de autorități privind asigurarea curăteniei. Fântânile publice cu apă de calitate inferioară au fost închise, s-a interzis consumarea apelor sănătoare și populația a fost avertizată de necesitatea dezinfecției prin fierbere a apei râurilor. S-a dispus de asemenea dezinfecția periodică, de două ori pe săptămână a foselor septice, a toaletelor, verificarea alimentelor vândute în piețe, s-a interzis comercializarea unor produse ca fructele și legumele ne sau răscoapte, murături etc. și a fost verificată igiena măcelăriilor. Au fost închise temporar târgurile și școlile particulare arhipline, ca școlile Talmud Tora întreținute de comunitatea evreiască și s-a interzis pe termen nelimitat, plutăritul. Medicii și moaștele au primit somația de a raporta oficialităților orice îmbolnăvire cu simptome de vomă și diaree.⁵⁶

Holera pătrunde în comitat în vara anului 1893 și amenință Maramureșul din trei direcții. Comisia centrală de epidemie află la 23 iulie că un muncitor feroviar care a lucrat la construcția căilor ferate Sighet - Frasin a decedat de holera. Cu o zi mai târziu autoritățile primesc informația că la Lonca Mică au apărut 5 cazuri de molipsire și la sfârșitul lunii s-au înregistrat îmbolnăviri la Borcut și Rahău.⁵⁷ Aceste localități se aflau pe linia căii ferate

⁵³ În registrele parohiale de stare civilă ale celor patru confesiuni din Sighet am identificat 139 de mențiuni de decese cauzate de holera, și nu cifra de 91 raportată de către primarul orașului.

⁵⁴ Condor Dorel, *op. cit.*, p. 1557.

⁵⁵ AN MM., *fond cit.*, Comitetul Municipal al Comitatului, dosar nr. 36/1874, ff. 27-132.

⁵⁶ AN MM., *fond cit.*, Seria Vicecomite, act. nr. 18743/1893, ff. 7-10.

⁵⁷ *Idem*, act. nr. 21695/1893, ff. 1-16.

construită de peste 7000 de muncitori și boala a fost importată aici probabil de un muncitor străin.⁵⁸ În scurt timp molima s-a răspândit în fiecare localitate situată pe linia feroviară.

A doua zonă unde s-au observat primele contaminări era pe valea Tisei, în orașul Vișc. Aici s-au diagnosticat îmbolnăviri în rândul plușilor care debarcaseră pe malul râului, iar în 19 august, pe partea de sud a comitatului la Poienile Izei, localitate situată nu departe de granița comitatelor Maramureș – Solnoc-Dăbâca, epidemia era atât de devastatoare, încât localitatea a fost declarată focar de holeră.⁵⁹

Statistica epidemiei din 1893⁶⁰

Nr crt	Plasa	Localitatea	Nr. populației	Îmbolnăviti				Decedați
				Bărbați	Femei	Copii	Total	
1	Valea Tisei	Körösmező (Iasinja, UA)	7616	98	56	21	175	84
2		Kislónka (Luh, UA)	1826	54	39	12	105	34
3		Rahó (Rahiv, UA)	5667	162	61	20	243	102
4		Borkút (Cvasi, UA)	836	46	5	1	52	28
5		Bocicoiu Mare	4541	92	69	16	177	61
6		Trebua-Fejérvatak (Dilove, UA)	1887	122	42	3	167	64
7		Kaszópolyána (Cosivscaia Poljana)	1606	3	1	-	4	4
8		Bogdán (Bogdan, UA)	2591	7	3	-	10	7
9		Kabolapolyána (Cobilețkaia Poljana, UA)	1390	2	1	-	3	2
10		Crăciunești	1807	1	2	-	3	-
11		Coștiui	1554	-	2	-	2	2
12	Teceu	Teceu (Tjaciv, UA)	3733	10	5	1	16	11
13		Ferenczvölgy (?)	290	7	6	1	14	8
14		Száldobos (Steblika, UA)	1071	4	1	-	5	3
15		Dulfalva (Dulove, UA)	1079	23	16	7	46	26
16		Talaborfalva (Tereblja, UA)	2100	12	15	4	31	21
17		Csománfalva (Ciumaleve, UA)	1297	1	-	-	1	1
18		Vajnág (Vonigove, UA)	875	8	7	4	19	8
19		Bustyaháza (Buștina, UA)	1611	2	-	-	2	2
20	Hust	Vișc (UA)	4059	15	4	-	19	14
21		Szeklence (Sokirnitja, UA)	1894	6	2	-	8	3
22		Hust (UA)	7460	3	2	-	5	3

⁵⁸ Proportia bărbaților îmbolnăviți în timpul epidemiei din 1893 depășește cu 60% ponderea femeilor, fapt ce se poate justifica doar cu morbiditatea muncitorilor. Chiar dacă în scurt timp 5000 de lucrători feroviari s-au refugiat, dintre puțini rămași, 431 s-au molipsit și 211 au murit. *Idem*, act. nr. 21695/1893, ff. 1-16.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Idem*, act. nr. 20475/1893, ff. 1-16.

23		Berezna (Berezovoe, UA)	1740	1	1	-	2	2
24	Taras (Tarac -vizi)	Széles-Lonka (Şirokij, Lug)	973	2	-	-	2	1
25		Nagykirva (Criva, UA)	797	1	-	-	1	1
26		Taracköz (Teresva, UA)	1067	5	-	-	5	3
27		Irholtz (Vilhivti, UA)	2794	6	2	2	10	7
28		Gánya (Ganiți, UA)	1800	9	5	2	16	12
29		Német-Mokra (Comsomolsc, UA)	707	1	-	-	1	-
30		Dombó (Dubove, UA)	2575	1	-	-	2	2
31		Kis-Kirva (Criva, UA)	555	1	1	-	2	2
32		Fejéregyháza (Bila Tercva, UA)	1303	4	7	-	11	8
33	Sighet	Akna-Szlatina (Solotvina, UA)	2066	4	-	1	5	4
34		Falu-Szlatina (Solotvina, UA))	1830	2	1	-	3	2
35		Apșa de Mijloc (UA)	2738	19	14	5	38	17
36		Apșa de Sus (UA)	2264	1	-	-	1	1
37		Apșa de Jos (UA)	3996	2	2	2	6	5
38		Ökörmező (Mijghirja, UA)	2331	-	1	-	1	1
39	Bou- reni (Ökör- mezői)	Kalocsa-Imsád (Kolociova- Negrovet, UA)	697	1	-	-	1	1
40		Pilipecz (Pilipet, UA)	605	21	24	8	53	11
41		Iszka (Izki, UA)	696	3	4	1	8	3
42		Alsó-Hidegpatak (Nijnij- Studenij, UA)	973	2	4	-	6	3
43		Majdánka (Maidan, UA)	2147	1	1	2	4	2
44		Kelecsény (Kelecin, UA)	617	1	-	-	1	1
45	Valea Izei	Poienile Izei	942	29	39	8	76	44
46		Șieu	1223	5	1	-	6	6
47		Botiza	1216	10	13	1	24	9
48		Rozavlea	1914	1	-	-	1	1
49		Glod	839	1	-	-	1	1
50		Săcel	2217	11	3	2	16	7
51		Bârsana	2626	1	1	-	2	2
52		Bogdan Vodă	1503	8	1	-	9	8
53	Vișeu	Petrova-Bistra	3072	1	-	-	1	1
54		Borșa	6168	2	5	1	8	7
55		Vișeu de Sus	6386	6	2	2	10	8
56		Ruscova	2000	2	-	-	2	2
57		Moisei	2897	12	13	9	34	20
58		Vișeu de Jos	3057	-	1	-	1	1
59	Sighetu-Marmăiei		14762	24	19	4	47	30
		Total	146183	882	506	141	1529	729

În următoarele două decenii holera mai apare doar sporadic. De exemplu în 1894, în 19 localități au fost observate 416 de cazuri de îmbolnăvire soldate cu 232 de victime. Însă

flagelul temut începe să dispară mulțumită măsurilor preventive treptat îmbunătășite (înființarea posturilor sanitare la unele trecători,⁶¹ instalare de etuve pentru dezinfecțare, construirea de barăci pentru izolarea eventualilor bolnavi în secții speciale pe lângă spitalele existente, construirea spitalelor de boli contagioase⁶²) dintre care cea mai importantă era vaccinarea populației după ce Koch a descoperit vibionul holerei.⁶³

Nu neglijăm impactul demografic al pandemiei, însă considerăm că în Maramureș efectele ei au lăsat urme mai adânci în mentalul colectiv al populației. Epidemile de holera devastaseră într-o epocă în care societatea era împărțită în două poluri opuse. Europa secolului al 19-lea a fost una modernă, a explicațiilor și atitudinilor raționale în continuarea ideilor iluministe. La nivel elitar, și în zona Carpaților Orientali se generalizează convingerea necesității igienei publice și a unei legislații sanitare ce să reglementeze situația în domeniul salubrității. Preocupările elitei au în vedere problema apei potabile, a asanării bălților, mutarea cimitirilor la periferia orașelor dar și condițiile improprii de locuire sau eradicarea alimentației unilaterale.⁶⁴

La celălalt pol, în mediul rural se distinge o lume încă afiliată regulilor tradiționale, care ignoră cele mai elementare reguli de igienă și pe care o putem surprinde în timpul unei epidemii, manifestându-se în virtutea unor obiceiuri seculare, consacrate. Astfel, activitatea concentrată ce reunea efortul conjugat al elitei și autoritatilor, lansată pe mai multe planuri (salubritate, informare, luptă cu superstițiile), eforturi care evidențiază, fără îndoială, o mentalitate modernă,⁶⁵ se confruntă cu o mentalitate tradițională, greu de depășit.

De pildă, în legătură cu igiena, medicul primar Badzey László menționează în 1867 că populația nu folosește fosa septică, „toată lumea acolo își face nevoile, unde îi apucă... această tradiție veche e la modă de la înființarea satului.”⁶⁶ Cu un sfert de secol mai târziu situația pare să fie asemănătoare, prim-pretorul Plășii Teceu trebuie să ia măsuri pentru ridicarea WC-urilor în localitățile rurale aflate în circumscriptia lui.⁶⁷ Epidemile nici nu au cunoscut aceeași amplitudine în toate localitățile: au fost mai afectate localitățile rurale unde nivelul de viață era mai scăzut și sărăcia mai mare, iar procentele mai mici de decese în cazul

⁶¹ Vicecomitele comitatului Maramureș în 3 iulie 1894 raportează ministrului de interne organizarea unui post de control sanitari la Cârlibaba pentru împiedicarea răspândirii holerei din Bucovina în Maramureș. *Idem*, dos. nr. 11979/1894, ff. 1-5.

⁶² La Sighet a fost construit un spital pentru bolnavi săraci încă în timpul epidemiei din 1872-1873. Szilágy István, *op. cit.*, p.486.

⁶³ AN MM., fond *Prefectura Județului Maramureș*, Seria Vicecomite, dos. nr. 3595/1915, ff. 1-129.

⁶⁴ Hosszu, Ofelia, *op.cit.*, pp. 288, 289.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Faragó Tamás, *op. cit.*, p. 48.

⁶⁷ AN MM., fond *Prefectura Județului Maramureș*, Seria Vicecomite, dos. nr. 18.743/1893, f. 1.

orașelor este explicabil prin standardul de viață mai ridicat și prin asistența sanitară superioară celei din mediul rural, unde era aproape inexistentă.

Dacă verbal și în scris autoritățile guvernamentale și comitatene acționau rapid pentru a evita infiltrarea, a stopa și înlătura molipsirea, nu se știe funcționarii locali în ce măsură și-au îndeplinit atribuțiile. Maramureșul de-a lungul secolului al XIX-lea a fost acuzat neconenit de neglijență și irresponsabilitate, chestiuni care au generat vehemente polemici. În 1831 comitatul Borșod a reproșat indolență și incapacitatea de care au dat dovadă autoritățile maramureșene.⁶⁸ Szilágyi István a menționat că în 1872 Maramureșul a fost focarul epidemiei, iar în 1893 ziarul „Pesti Napló” publică un articol prin care a condamnat condițiile maramureșene. Ministrul de interne – scrie ziarul – l-a detașat la locul catastrofei pe comisarul ministerial dr. Raisz Gedeon, care a descoperit următoarele: comitele suprem și vicecomitele erau în concediu, prim-pretorul la fel, despre comisia de epidemie și dezinfecție nici n-au auzit, bolnavii locuiau împreună cu cei sănătoși, iar rezultatul a fost acela că Maramureșul a devenit focarul holerei.⁶⁹ Jurnalul „Máramaros” a simțit nevoia să combată cu argumente afirmațiile apărute în presa centrală, cerând autorului să respecte regula elementară profesională conform căreia: minciunea e interzisă.⁷⁰

Presă locală a apreciat eforturile autorităților, menționând că există o „legiune” de ordonațe și instrucțiuni, dar a avut și o anumită rezervă față de eficacitatea instrucțiunilor ridicând problema neamendării riguroase a celor care nu au respectat execuția dispozițiilor. „Cu regret trebuie să constatăm faptul că în ordonațele elaborate nu sunt precizate concret modalitățile de sancționare ale persoanelor care nu respectă îndeplinirea sarcinilor ... și din moment ce nu s-a întâmplat încă, n-ar fi rău, ar fi necesar să stabilim un tarif de sancționare a celor care nu îndeplinesc ad literam instrucțiunile: cât plătește proprietarul, care nu asigură curătenia în casă sau în șanț, cât plătește cel care negligează dezinfecția, cine nu denunță îmbolnăvirile de holera constatare și cine face pomană. Si după ce aceste instrucțiuni vor fi publicate, să urmărim în ce măsură sunt și aplicate, și cine nu îndeplinește, să fie sancționat crud, imediat. Vorbele goale: vor fi trași la răspundere, vor fi sancționați aspru, nu fac nici cât o ceapă degerată. Suntem convinși că măsurile prezentate aici ar aduce succesul și în al doilea rând ar înmulții banii în casieria molimei”⁷¹

Majoritatea documentelor create de forurile administrative ne oferă informații referitoare la prevenirea, nu și la răspândirea și gravitatea epidemiilor, și adeseori poate fi

⁶⁸ AN MM., fond cit., Seria “Protocolle de ședință ale Congregației Comitatului”, reg. nr. 148/1831, ff. 328-329.

⁶⁹ Hazudozás, în „Máramaros”, nr. 35/30 august 1893.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ A cholerajárvány megyénkben, în „Máramaros”, nr. 34/20 august 1873.

observată tendință de minimalizare a acesteia. Dacă medicul primar Badzey Laszlo publică în 1872, săptămânal, evoluția molimei în comitat, făcând cunoscut publicului: localitățile în care a apărut boala, numărul persoanelor contaminate, vindecate, decedate, după 20 august 1873, când situația a devenit din ce în ce mai gravă și în unele localități maladia făcea zilnic 10-14 victime, nici medicul, nici ziarul nu au mai relatat nimic despre holeră.

Această tendință se poate observa și în cazul epidemiei din 1893. Ziarele au ignorat proximitatea pericolului și au invocat o serie de argumente ce aveau menirea să liniștească populația. „Există deci holeră?” - pune întrebarea articolul de fond apărut la 9 august în ziarul „Máramaros”, dând și răspunsul. „În comitatul nostru nu. Boli contagioase avem și astea sunt bolile de stomac. Cunoaștem cazuri când unii s-au îndopat cu slănină stricată și castraveti putrezi ori ciuperci otrăvitoare, s-au și prăpădit, însă așa ceva omul deștepț să nu facă. Frica și spaima e însuși molima. Prudența, acuratețea, ordinea: scăparea. Să nu uităm această regulă... Să fim vigilenți, să respectăm regulile și în acest caz putem afirma, la Sighet încă nu este și nici nu va fi holera. Grijă să avem, nu frică”.⁷²

Timp de aproape patru luni, până în 29 noiembrie, când apare un scurt comunicat că epidemia începe să dispară, n-a fost publicat nimic în legătură cu înfiriparea molimei. În particular s-a vorbit de prezența holerei, dar jurnalele au tăcut, autoritățile de asemenea.

Dacă dorim să descifrăm urmările epidemiei în planul mentalității oamenilor din mediul rural, nu este greu să ne imaginăm şocul produs atunci, când zile și chiar săptămâni la rând epidemia rărea comunitatea rurală, iar preoții nu mai aveau timp pentru oficierea slujbelor de înmormântare pentru fiecare în parte, recurgându-se la slujbe comune. În unele cazuri cădeau răpuși de holera preoții însăși. Cu siguranță această epidemie era socotită o pedeapsă divină și era așteptat sfârșitul lumii.

Impactul holerei asupra psihologiei individuale și colective este un aspect ce ne poate oferi un jalon în reconstituirea stării de spirit din Maramureș în secolul al XIX-lea. Firesc, în rândul populației există o "tradiție" a fricii de epidemii, datorită mai ales ciumei dar și a nouății și evoluției fulgerătoare a epidemiei de holera.

Putem trage o linie de despartire clară între două categorii sociale (înșăriți și săraci) din Maramureșul secolului al XIX-lea. Dacă primii primesc ajutor moral chiar și din partea presei, care asigură cititorii că epidemia se manifestă doar la clasa de jos ca o consecință a nivelului de viață scăzut, a locuințelor nesănătoase, a necurăteniei și neagă vehement posibilitatea contactării ei de categoriile înșărite, mesajul către polul opus al societății capătă

⁷² Van-é tehát cholera?, în „Máramaros”, nr. 32/9 august 1893.

o tentă moralizatoare, pentru că boala e încă o pedeapsă a celui vicios, băutura, mizeria și promiscuitatea fiind premisele în contactarea ei. Elita exercită o presiune tot mai accentuată asupra comunităților rurale prin articole de popularizare a cunoștințelor de medicină și igienă, prin ziare sau “catechisme sanitare” difuzate prin preotime, dar cu efecte destul de lente și cu rezultate aproape nule.⁷³ În acest mediu, superstițiile și rezervele față de eficacitatea muncii medicilor crește, în măsura în care se conștientizează incapacitatea și neputința celor care aveau menirea de a expulza și de a tămaudui “năpasta divină”.

Nu putem confirma dacă zvonurile alarmante despre încercările tragice ale unui medic din Kassa (Kosice, SK) au ajuns în Maramureș.⁷⁴ El a încercat un tratament cu praf de bismut și deoarece s-a confruntat cu opozitia populației, i-a amenințat că aruncă praful în fântâni. Cert este că, paralel cu observarea incapacității autorităților și medicilor, cresc nemulțumirile, și teama oamenilor se manifestă în diverse forme. În 1831 plutași staționați în carantină la cămara salinară din Sighet s-au răzvrătit, acuzându-i pe medici că au otrăvit mai mulți camarazi. Se lamentau că au simțit miros de var când au ciopârțit carneea pe care au primit-o și că nici cânii n-au mâncat zgârciurile căzute.⁷⁵ A devenit mai tragic deznodământul tulburărilor sociale în rândul populației din plasa Hust, aici jandarmii au folosit și armele și au omorât un om nevinovat.⁷⁶

În unele comunități rurale spaima generală îi determină pe supraviețuitori, chiar și pe liderii locali să-și abandoneze morții. Parohul greco-catolic din Poienile Izei la izbucnirea epidemiei din 1893 din „frica copleșitoare” s-a refugiat din localitate și abia în urma ordinului vicarului Tit Bud s-a reîntors în sat.⁷⁷ Spaima preotului pare să fie temeinică, cunoaștem din scrisoarea episcopalui Mihai Pavel trimisă către preotul Alexiu Berinde din localitatea Slatina că în timpul pandemiei din 1873 în Dieceza Gherla 7 preoți au căzut victime holerei în 3 săptămâni.⁷⁸

Urmările, uneori catastrofale ale epidemiei de holeră, nu trebuie căutate neapărat în consecințele directe, ci în efectele sale indirecte. Valorile relative de mortalitate dintre cei decedați de holeră în Maramureș în raport cu procentele Bazinului Carpathic sunt mult mai

⁷³ Hossu, Ofelia, *op. cit.*, pp. 294, 295.

⁷⁴ Kiss László, *Látták, hogy jön? Védekezési kísérletek az első magyarországi kolerajárvány idején*. http://www.demografia.hu/torteneti/tortdem_2005.pdf, p. 87 – accesat la data de 08.09. 2009.

⁷⁵ AN MM., fond *Primăria Orașului Sighet*, seria Registrе contemporane de evidență, reg. nr. 43/1831, f. 36.

⁷⁶ AN MM., fond *Prefectura Județului Maramureș*, Seria Comitetul administrativ, dos. nr. 65/1895, f. 72.

⁷⁷ AN MM., *fond cit.* Seria Vicecomite, act. nr. 16.165/1893, f. 2.

⁷⁸ AN MM., *Colecția Documente Foi Volante*, Colecția de scrisori donate de preotul V. Bârsan, dos. nr. 2/1873, f. 2.

scăzute, cu excepția anului 1855. Iată o statistică, parțial reprodusă⁷⁹ și completată de către noi:

Epidemile de holeră în Maramureș

Anul	Începutul	Sfârșitul	Localități afectate	Populația expusă	Îmbolnăvit	Decedat	Tămăduit	Proportia Maramureșului în	
	epidemiei		număr		suflete			Populația jării	Totalul dintre decese
1831	3 iul.	9 noi.	79	-	1 328	468	860	1,8 %	0,7 – 1,2 %
1848 – 1849	-	-	-	-	-	cca. 300-400	-	-	-
1855	7 iun.	-	117	153 969 (85,9%)	7 957	2 410	5 547	1,8 %	2,7 %
1866	22 sept.	19 noi.	8	17 580 (7,9%)	196	104	92	1,9 %	0,1 %
1872 – 1873	14 sept. 1872	28 noi. 1873	73	138 306 (62,7%)	5 708	2 149	3 511	1,9 %	0,8 %
1893	24 iul.	27 noi.	60	146 349 (54,5%)	1 528	728	800	-	-
1894	6 aug.	-	19	62 775 (23,4%)	416	230	186	-	-

Deci, nu boala contagioasă în sine a provocat probleme mai serioase în comitat, ci efectele sale conexe. Datorită condițiilor naturale nefavorabile, Maramureșul era nevoie să importe alimente, iar importul a contrabalansat cu exportarea sării și plutăritul lemnului. Majoritatea familiilor aveau mulți copii, erau la limita inferioară a sărăciei. Ei și-au întregit veniturile și roadele pământului cu munca sezonieră, construcția plutelor, vânzarea animalelor domestice, iar orice perturbare în ciclicitatea activităților anuale (calamități naturale, măsuri restrictive privind libera circulație, interzicerea temporară a comerțului etc.) influențau hotărâtor viața lor. Dispozițiile prohibitive în timpul epidemilor prin care s-au închis târgurile, au blocat frontieră nordică și accesul limitat în comitatele învecinate (chiar dacă circulația era permisă către vest și sud, autoritățile din Sătmar, Ugocea și Solnoc-Dăbâca de frică au interzis accesul persoanelor pe teritoriul comitatelor) au generat foamete, criză alimentară, economică, nemulțumiri în rândul populației, tulburări sociale și un climat de inseguritate, o stare de spirit mai mult decât agitată.

⁷⁹ Faragó Tamás, *op. cit.*, p.44.

Some dates regarding the cholera plague in the County of Maramures in XIX-n century

Keywords: plague, cholera, public health, demography, mental impact

Immediately after the eradication of that dreaded scourge, the plague [the plague was not only medieval. There was an outbreak of it in 17th century England etc], humanity felt threatened by a new infectious disease: cholera. A pandemic broke out in the first half of the nineteenth century, originating in the Indus and Ganges rivers. Within a short time it swept across much of the world.

In our article we present some data about the evolution of the six cholera epidemics that affected Maramures (those of 1831, 1848-1849, 1855, 1866, 1872-1873, 1893), and discuss some of the preventative measures taken by central and local authorities. We address the public health situation in Maramures, official and local media messages sent to the population of the county and consider the medical concept of illness. We have presented some aspects of the reaction and attitudes of ordinary people facing death, the massages of intellectuals to calm down the spirits.

Also, we have tried to seek some answers to these questions: “Why do urban communities have suffered casualties in a lower proportion than the villages”, “Why has been less affected Maramures county as compare to other regions of the Carpathian Basin”, “Why cholera have become synonymous with fear?”

Considerații generale referitoare la populația greco-catolică din localitatea Șomcuta Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*.

Ioan Vasile Rogozsan

Absolvent al Facultății de Istorie, Specializarea Istorie Contemporană, Universitatea Creștină ”Dimitrie Cantemir” București (2000). Profesor, în prezent arhivist la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale.

Articole referitoare la istoria localității Șomcuta Mare publicate în presa locală și reviste de specialitate.

“Registrele parohiale au încetat să fie gloata adormită a vechilor archive.

Ele rămân cea mai bună și aproape unică sursă de documentare pentru istoria celor umili... Aceste registre sunt o sursă pentru istoria demografică dar și mai mult, sunt o sursă pentru istoria globală”

Pierre Chaunu

Cuvinte cheie: căsătorie, confesiune greco-catolică, evoluție demografică, naștere, deces

Cadrul general.

Localitatea Șomcuta Mare este o veche așezare, atestată documentar pentru prima dată la 1358¹, din ținutul ”Cetății de Piatră”, ce și-a luat numele de la cetatea cu același nume, construită pe culmea dealului Cornicel, pe malul stâng al râului Lăpuș, situată între satele de azi Roșia, Berchezoaia și Buteasa.

De-a lungul timpului localitatea Șomcuta Mare a purtat mai multe denumiri: între 1358-1405 - *Somkuth*, între 1405-1566 – *Somkwith*, între 1566-1603 - *Somkut*. Între anii 1603-1639 localitatea este menționată în documente sub denumirea de *pagus Somkut* sau *Senkat*, între 1639-1750 *Som Kuth*, iar între 1750-1760 *Somkuta*. Din perioada 1760-1762 până la începutul anilor 1800, localitatea este menționată sub denumirea de Nagy Somkut, iar de la începutul

* Prezentul studiu se înscrie într-o etapă a elaborării unei lucrări de specialitate pe care autorul intenționează să o publice, referitoare la aspectele demografice ale Chioarului în a doua jumătate a secolului XIX.

¹ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania, vol. II, 0-Z*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 76.

secolului al XIX-lea până la 1854 denumirea localității era Șuncuta Mare. Din anul 1854 numele localității rămâne Șomcuta Mare (Nagy Somkut)².

În lucrarea sa “Mărturii strămoșești” întocmită prin descifrarea unor inscripții de pe vechi cărți patrimoniale, Dariu Pop arată că numele localității vine de la o pădure de corni și de la fântâna care există acolo. De aici a fost preluat și tradus: Som-corn și Kut-fântână, adică “fântâna dintre corni” (Somkut în limba maghiară)³. Până astăzi locuitorii numesc această parte a localității, Corneașa. Istoria Șomcutei Mari este strâns legată de istoria Chioarului (Cetății de Piatră), devenind, în anul 1682, chiar „capitala” Districtului Chioar până la desființarea acestuia în 1876⁴. În componența Districtului intrau 4 plase (Berchez, Boi, Șomcuta și Lăpuș) și 96 de comune⁵. După anul 1876, Șomcuta a aparținut comitatului Sătmar.

În ceea ce privește biserică greco-catolică din localitate, aceasta era supusă jurisdicțional Episcopiei de Munkacs. În anul 1824 episcopul român Samuil Vulcan de Oradea a scos de sub autoritatea Diecezei rutene a Munkacsului 72 de parohii românești, dar numai pe cele situate în partea stângă a Someșului⁶. Astfel, Parohia Greco-Catolică Șomcuta Mare a rămas până la 1853 sub jurisdicția bisericească a Diecezei Munkacsului. După înființarea Episcopiei Greco-Catolice de Gherla, 94 de parohii situate în dreapta Someșului, printre care și cea de la Șomcuta Mare, trec la nou înființata instituție ecclaziastică, până în anul 1930, când prin Bulla papală se înființează Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului⁷.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, perioadă asupra căreia se oprește atenția noastră, Parohia Greco-Catolică din Șomcuta Mare reprezenta una dintre cele 12 parohii (“matre”) ale Districtului Protopopesc Greco-Catolic Chioar din cadrul Episcopiei Greco-Catolice de Gherla. Parohia Greco-Catolică din Șomcuta Mare avea trei filii (Berchez, Vălenii-Șomcutei și Fînteșu Mare)⁸. Numărul credincioșilor greco-catolici se ridică la 1390⁹, dintre care 1345 greco-catolici în Șomcuta Mare, 25 în filia Berchez, 15 în filia Vălenii-Șomcutei și 5 în filia Fînteșu Mare.

² Ibidem.

³ Dariu Pop, *Mărturii strămoșești*, Satu Mare, 1938, p. 84.

⁴ Valer Hossu, *Nobilimea Chioarului*, Editura Eurotip, Baia Mare, 2003, pp. 304-305.

⁵ Gazeta Chioarului, 21 iunie 1931, p. 8.

⁶ Arhivele Naționale Maramureș (în continuare AN MM), fond *Protopopiatul greco-catolic Baia Mare*, dosar nr. 28/1824, f. 1.

⁷ Ibidem.

⁸ *Schematismus Cleri Diocesis Szamosujváriensis Graeci Ritus Catholicorum Pro Anno A Christo Nato MDCCCC* (în continuare *Şematism...*), Szamosujvári Typis Tipographiae Dioecesanae, 1900, p. 156.

⁹ Ibidem.

Denumirea veche a Protopopiatului era aceea de vicearhidiaconat, condus de către un vicearhidiacon (în acea perioadă funcția era deținută de Joannes Serb)¹⁰.

În anul 1892¹¹, biserica din lemn a Parohiei Greco-Catolice din Șomcuta Mare este înlocuită prin construirea unei biserici din piatră cu hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel¹².

În istoriografia românească primele lucrări referitoare la evoluția demografică a populațiilor din diferite sate apar prin deceniul al patrulea din secolul XX când, sub coordonarea lui Dimitrie Gusti sunt adunate și prelucrate, exclusiv în scop științific, datele din registrele parohiale de stare civilă¹³. După această perioadă, lucrări demografice încep să apară într-un număr mai mare, îndeosebi după evenimentele din decembrie 1989. Astfel, la Facultatea de Istorie și Filosofie din cadrul Universității “Babeș Bolyai” Cluj-Napoca și al Centrului de Studii Transilvane, au existat preocupări privind aspectele evoluției demografice în satele și orașele Transilvaniei, acestea fiind materializate prin apariția unor lucrări de specialitate.

Articolul de față reprezintă o încercare de analiză a principalelor elemente demografice înregistrate în Parohia Greco-Catolică Șomcuta Mare. Având în vedere că problema evoluției și structurii demografice a locuitorilor din localitatea Șomcuta Mare nu a reprezentat obiectul unor cercetări anterioare, ne-am gândit să ne oprim asupra acestui subiect, luând în considerare că greco-catolicii reprezentau la 1857 aproape 82% din totalul populației.

Pe baza informațiilor din Registrele parohiale de stare civilă¹⁴ și a Recensămintelor efectuate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea am analizat evoluția demografică a populației greco-catolice din Parohia Șomcuta Mare.

Pentru început, vom urmări din perspectiva recensămintelor din 1857, 1880 și 1900 ponderea locuitorilor șomcuteni după sexul acestora, starea și apartenența lor religioasă, pentru ca apoi, apelând la celealte surse statistico-demografice ale vremii, să surprindem evoluția demografică a populației de confesiune greco-catolică din Șomcuta Mare.

Satul Șomcuta Mare era alcătuit, la 1857 din 242 case, în care locuiau 1010 persoane. Din totalul populației de drept, 512 erau bărbați, reprezentând 50,69% din totalul populației, iar 498 erau persoane de sex feminin, respectiv 49,31% din total¹⁵.

¹⁰ Ibidem, p. 153.

¹¹ Ibidem, p. 156.

¹² Ibidem.

¹³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 28.

¹⁴ Menționăm că există perioade pentru care nu au fost consنمnate în registrele de stare civilă, decesele survenite în perioada 01.01.-02.11.1877 și 01.01.-31.01 respectiv 10.06.-31.12.1892.

Dintre bărbați un număr de 259 erau necăsătoriți (25,64% din total), 226 erau căsătoriți, (22,38%), 27 erau văduvi (2,67%)¹⁶.

În ceea ce privește populația feminină, constatăm că, dintr-un total de 498 persoane, 222 erau necăsătorite, ceea ce reprezenta o pondere de 21,98%, 224 erau căsătorite, adică 22,18%, iar numărul femeilor rămase fără soț (văduve) era de 52 (5,15% din total)¹⁷.

După apartenența lor religioasă 824 persoane ce împărtășeau credința greco-catolică reprezentau 81,58% din totalul populației, iar 128 persoane de religie izraelită (cu ponderea 12,67%) dețineau, alături de greco-catolici cele mai mari procente din numărul total al populației localității. În afara de cele două confesiuni amintite, în localitate mai existau 26 de persoane de religie romano-catolică (2,57%), 14 de confesiune reformată (1,39%), 5 de confesiune ortodoxă (0,50%). De asemenea cei 3 luterani, amintiți în Recensământ, reprezentau 0,30% din totalul populației. În afara de cele trei confesiuni, mai întâlnim și 10 persoane de religie armeano-catolică, care reprezentau 0,99% din totalul populației satului Șomcuta Mare¹⁸.

Repartiția populației în localitatea Șomcuta Mare după confesiunea avută la 1857

Conform Recensământului din 1880 se observă o creștere atât a numărului de locuințe - 388 (cu 146 mai multe decât la 1857), cât și a populației, satul Șomcuta Mare fiind locuit de 1873 persoane (cu 863 mai multe decât la 1857)¹⁹.

În ceea ce privește apartenența religioasă a locuitorilor acestei localități observăm, din datele furnizate de acest recensământ, că 1210 persoane erau de confesiune greco-catolică

¹⁵ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1857, Transilvania*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Editura Staff, 1997, p. 344.

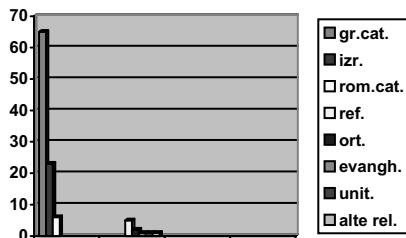
¹⁶ *Ibidem*, p. 345.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880, Transilvania*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Editura Staff, 1997, p. 238.

(ponderea lor fiind de 64,60% din totalul populației), 427 erau de confesiune izraelită (22,80%), 105 erau romano-catolici (5,61%), 91 reformați (4,86%), 30 ortodocși (1,59%), 2 evanghelici și 2 unitarieni (fiecare dintre aceste ultime două confesii având o pondere de 0,11%), în timp ce 6 persoane (0,32%) aparțineau altor religii²⁰.

Apartenența religioasă a locuitorilor șomcutenilor la 1880

Observăm, de asemenea, din datele incluse în recensământ că în această localitate, conviețuiau: români (1260, cu o pondere de 67,27% din numărul total al populației localității), maghiari (458, pondere de 24,45%), germani (24, reprezentând 1,28%), slovaci și ruteni (fiecare cu câte 2 persoane, având ponderea de 0,11%)²¹. De asemenea, un număr de 77 de persoane (4,11%) declaraseră că aparțineau altor naționalități, o persoană (0,05%) s-a declarat străină (neprecizată fiind limba maternă a acesteia), iar un număr de 49 de persoane (reprezentând 2,62%) au declarat că nu își cunosc limba maternă²².

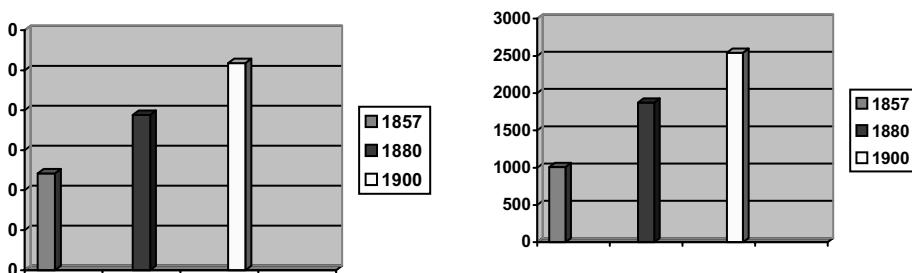
Ponderea populației localității Șomcuta Mare după limba maternă declarată la 1880

²⁰Traian Rotariu (coord.), *op. cit.*, p. 238.

²¹*Ibidem*, p. 239.

²²*Ibidem*.

Din ultimul recensământ studiat reiese faptul că la 1900 satul Șomcuta Mare era alcătuit din 518 case (dintre care 438 din lemn) și era locuit de 2544 locuitori (1395 greco-catolici, 312 romano-catolici, 228 reformați și 582 izraeliți)²³. Se observă că sporește numărul caselor construite de șomcuteni, cu 130 mai multe decât la 1880 și cu 276 față de cele existente la jumătatea secolului al XIX-lea. Dar nici numărul populației nu este de neglijat, observându-se o creștere semnificativă față de populația existentă în a doua jumătate a secolului amintit, astfel, populația sporind cu 671 persoane față de 1880 și cu 1534 față de 1857.

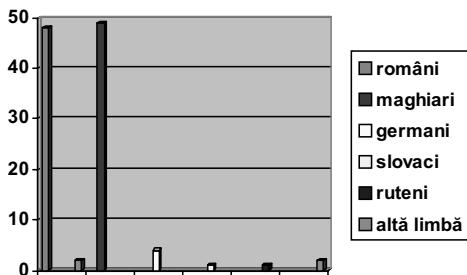

Locuințe șomcutene și dinamica populației în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea

După limba maternă declarată la recensământ 1223 erau români (48,07%), 1224 maghiari (48,11%), 83 germani (3,26%), 1 slovac și 1 rutean (ambii reprezentând câte 0,04% din totalul populației) precum și 12 vorbitori de altă limbă (0,47%)²⁴

²³ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900, Transilvania*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Editura Staff, 1999, p. 414; Borovszky Samu, *Magyarország Vármegyei és Városai, Szatmár Vármegye*, Budapest, Országos Monografia Társaság, p. 126.

²⁴ Traian Rotariu (coord.), *op. cit.*, p. 415.

Populația localității Șomcuta Mare după limba maternă declarată la 1900

I. Dinamica și structura nașterilor în Parohia Greco-Catolică Șomcuta Mare.

Privită din prisma punctului de vedere religios, căsătoria reprezintă un contract între un bărbat și o femeie, având ca scop final, procreerea și educarea copiilor²⁵.

Studind cifrele furnizate de registrele parohiale de stare civilă²⁶ și incluse în tabelul de mai jos remarcăm o creștere constantă a numărului brut de nașteri între 1858-1890, cu un nivel maxim atins în deceniul 1881-1890 (419 nașteri), dată după care se constată, pentru perioada 1891-1895 un regres în ceea ce privește numărul nașterilor.

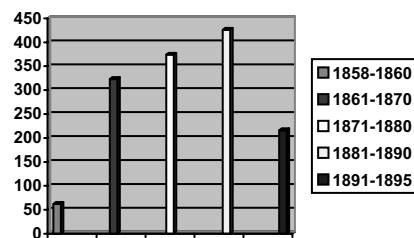
²⁵ Luminița Dumănescu, “Satul transilvănean din perspectivă demografică”, în Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.) *Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (secolele XVIII-XIX)*, Cluj Napoca, Editura Presa Universitară, 2003, p. 174.

²⁶ AN MM, fond Colecția Registrare de Stare Civilă, Registrile 1714, 1715, 1716 și 1720.

conceptiei	nasterii	1860	1870	1880	1890	1895	
Aprilie	Ianuarie	7	33	28	35	19	122
Mai	Februarie	6	29	36	44	23	138
Iunie	Martie	7	41	42	38	15	143
Iulie	Aprilie	4	19	25	54	25	127
August	Mai	4	17	32	47	13	113
Septembrie	Iunie	5	27	40	30	16	118
Octombrie	Iulie	3	24	24	28	14	93
Noiembrie	August	8	35	38	29	17	127
Decembrie	Septembrie	3	17	21	24	15	80
Ianuarie	Octombrie	1	20	27	36	25	109
Februarie	Noiembrie	7	27	26	28	17	105
Martie	Decembrie	7	24	35	26	17	109
TOTAL		62	313	374	419	216	1384
din care	legitimi	60	299	350	368	199	1276
	nelegitimi	2	14	24	51	17	108

Evoluția natalității la populația de religie greco-catolică din Șomcuta Mare (1858-1895)

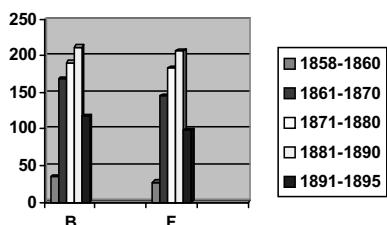
Primăvara și iarna se înregistrează numărul cel mai mare de nașteri (27,67% respectiv 26,66% din totalul botezurilor). Nașterile din lunile calde de vară reprezintă 24,42% din totalul nașterilor, iar cele din lunile de toamnă 21,24% din același total. Cea mai prolifică lună este martie (10,33% din totalul nașterilor), urmată de februarie (9,97%) și de aprilie (9,18 %). La polul opus, când se înregistrează nașteri mai puține ca număr, se situează lunile iulie (6,72 %) și septembrie (5,78 %). Exceptând ultimele două luni menționate, numărul nașterilor pentru întreaga perioadă depășește cifra de 100.

Evoluția natalității pe sexe.

Anii	Bărbați	Femei	Total
1858-1860	35	27	62
1861-1870	168	145	313
1871-1880	191	183	374
1881-1890	212	207	419
1891-1895	117	99	216
TOTAL	723	661	1384

Din totalul nașterilor înregistrate în perioada studiată, 52,24% sunt de sex masculin și 47,76% sunt de sex feminin. Cele mai mari diferențe între numărul de nașteri de sex masculin față de cele de sex feminin se înregistrează în perioadele 1861-1870 (23 la număr) și respectiv 1881-1890 (18). În restul perioadelor diferențele între cele două componente sunt relativ mici, ele nedepășind cifra de zece.

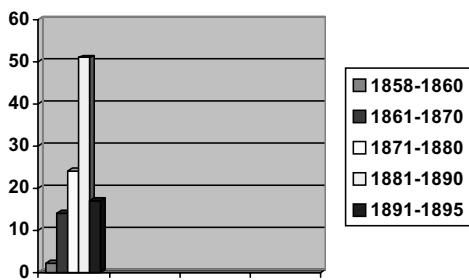
Reprezentarea grafică a natalității pe sexe.

Nașterile nelegitime în raport cu numărul total al nașterilor.

Nașteri	1858-1860	1861-1870	1871-1880	1881-1890	1891-1895	1858-1895
Nelegitimi	2	14	24	51	17	108
Total	62	313	374	419	216	1384

Numărul nașterilor nelegitime reprezintă 7,80% din numărul total al nașterilor înregistrate în perioada studiată. În deceniul 1881-1890 se înregistrează cel mai ridicat procent al nașterilor

nelegitime (47,22% din totalul nașterilor nelegitime și 12,17% din totalul nașterilor deceniu al nouălea). Următorul deceniu în care procentul de 20% de nașteri nelegitime este depășit, este deceniul opt (nașterile nelegitime reprezintă 22,22% din totalul nașterilor nelegitime și 6,42% din numărul total de nașteri înregistrate în acest deceniu). Cele mai puține nașteri nelegitime sunt înregistrate în deceniul şapte (12,96% din totalul nașterilor nelegitime și 4,47% din totalul nașterilor deceniuui şapte.)

Reprezentarea grafică a nașterilor nelegitime.

Nașterile de gemeni.

În Registrile de stare civilă am identificat în perioada cercetată un număr de 11 înregistrări ale unor astfel de nașteri: în anul 1859 este menționată o singură naștere de gemeni (Ioan și Maria Vantza)²⁷, în anul 1875 este înregistrată nașterea gemenilor Oancze Ioan și Maria, în anul 1880 a gemenelor Vancza Florica și Marișca, în anul 1882 a gemenilor Butyan Georgiu și Florica. În anul următor este înregistrată nașterea gemenelor Maxin Maria și Gafia, în anul 1885 a gemenilor Holt Iani și Rozalia, iar în 1886 a gemenilor Meciu Georgie și Ștefanu. Anul 1887 este anul în care sunt înregistrate trei nașteri de gemeni: Ioncse Maria și Ana, Butyan Petru și Pavel și Kardos Irina și Maria. Ultimul an din perioada cercetată în care au fost înregistrate în documente nașteri de gemeni este anul 1890, când a fost înregistrată nașterea gemenilor Dumitru și Georgiu Butean²⁸.

Considerații onomastice.

În plan onomastic se constată anumite preferințe ale părinților în ceea ce privește prenumele pe care îl atribuiau copiilor. Astfel, născuților de sex masculin le erau atribuite prenume precum Alexandru (inclusiv cu forma Alexa sau Sandor - forma maghiarizată), Gheorghe (cu

²⁷AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, f. 4.

²⁸AN MM, *fond cit.*, Registrul 1715, f.f. 2, 20, 26, 28, 36, 42, 44, 45, 46, 60.

formele George sau Georgiu), Ioan (menționat sub formă maghiarizată Iani sau Ianos), Laurențiu (cu forma maghiarizată Lörincz), Ștefan (care apare și sub formele maghiarizate Istvan sau Pittyu), Petru, Teodor sau Vasile (menționat sub formele maghiarizate Laszlo sau Laci)²⁹.

Născutelor de sex feminin le erau atribuite de către părinți prenume precum Ana (Anișca), Florica (Floare), Iulia (prenume menționat și sub formele Ileana, Iuli sau Iuliana), Irina, Maria (mențiune și sub forma Marița sau, maghiarizat, Marika sau Mariska), Rozalia (Roza) sau Terezia (prenume întâlnit și sub formele Treza, Trejica sau Trezi)³⁰.

Dintre numele de familie purtate de către copii născuți în perioada 1858-1895 în Parohia greco-catolică Șomcuteană (nume de familie care se întâlnesc și astăzi într-o pondere mult mai mare decât în perioada cercetată) amintim: Achim, Albu, Avram, Blaga, Buda, Butean (și forma maghiarizată Buttyan), Bozo (Bozău), Dragoș (Dragoșiu), Duruș, Loghin (și sub forma Longin), Micu, Muntean (Munteanu), Peter, Pop (care apare și sub forma maghiarizată Papp) și Vancea (nume ce apar și sub formele Vancza, Vantza, Oance, Once sau Oancze)³¹.

II. Nupțialitatea în Parohia Greco-Catolică Șomcuta Mare³².

Căsătoria, una dintre Sfintele Taine ale Bisericii, reprezintă un eveniment major în viața individului și a societății. Trecerea individului de la stadiul de adolescent la cel al persoanei cu obligații nu era marcată neapărat de vîrstă ci de întemeierea unei familii. Aceasta îi asigura un loc în „rândul oamenilor”³³, un loc în care prima respectul cuvenit, iar prin stabilirea legăturilor de încusuire a familiilor tinerilor ce se căsătoreau se stabileau legături puternice de solidaritate la nivelul relațiilor familiale³⁴. Vom urmări, în continuare, câteva aspecte legate de celebrarea căsătoriilor, în Parohia Greco-Catolică Șomcuta Mare, între perechi de confesiune greco-catolică (inclusiv a celor interconfesionale), vîrsta mirilor și localitățile din care aceștia proveneau.

Luna	1858- 1860	1861- 1870	1871- 1880	1881- 1890	1891- 1895	1858- 1895
Ianuarie	5	26	8	5	7	51
Februarie	6	31	32	52	7	128

²⁹AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, ff. 1-61 și Registrul 1715, ff. 1-84.

³⁰*Ibidem*.

³¹*Ibidem*.

³²AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, ff. 123-153 și Registrul 1716, ff. 1-19.

³³Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p.75.

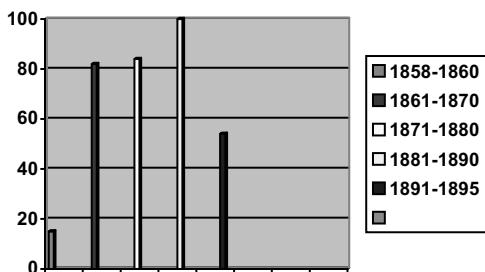
³⁴*Ibidem*, p. 76.

Martie	-	4	7	5	3	19
Aprilie	-	-	-	-	-	-
Mai	-	3	11	9	-	23
Iunie	-	6	5	4	3	18
Iulie	-	2	1	2	3	8
August	-	2	1	3	6	12
Septembrie	-	1	5	3	5	14
Octombrie	1	2	5	6	5	19
Noiembrie	3	5	8	11	15	42
Decembrie	-	-	1	-	-	1
Total	15	82	84	100	54	335

Tabel cuprinzând căsătoriile celebrate

Cele mai multe căsătorii celebrate în Parohia Greco-Catolică din Șomcuta Mare s-au înregistrat în luna februarie (128 căsătorii reprezentând 38,21% din totalul căsătoriilor). Luna ianuarie se situează imediat după, cu un număr de 51 de căsătorii, reprezentând 15,22% din total. Luate împreună primele două luni ale anului însumează 53,43% din numărul total al căsătoriilor celebrate, explicația putând fi găsită în faptul că aceste luni se găsesc în perioada numită “a câșlegilor”, perioadă care începe imediat după Sărbătorile Crăciunului și ține până la începutul postului Paștelui³⁵. Lunile noiembrie (42 de căsătorii reprezentând 12,54% din total), mai (23 de căsătorii reprezentând 6,87%), martie și octombrie (fiecare cu câte 19 căsătorii și o pondere de 5,67%) și iunie (18 căsătorii reprezentând 5,37%) ocupă o poziție mediană în această statistică, ele însumând împreună 36,12% din totalul căsătoriilor, în timp ce ultimele poziții aparțin lunilor septembrie (14 căsătorii, 4,18%), august (12 căsătorii, 3,58%), iulie (8 căsătorii, 2,39%) și decembrie (o singură căsătorie, reprezentând 0,30% din total). De menționat că nici o căsătorie nu a fost încheiată în luna aprilie.

³⁵ Luminița Dumănescu, *art. cit.*, p. 168.

Reprezentarea grafică a căsătoriilor celebrate

Căsătoriile interconfesionale.

Din numărul total al căsătoriilor încheiate în perioada 1858-1895, o pondere de 6,87% o reprezintă căsătoriile interconfesionale.

Perioada	Bărbați	Femei	Total	Interconfesionale
1858-1860	-	-	15	-
1861-1870	4	4	82	8
1871-1880	3	0	84	3
1881-1890	3	1	100	4
1891-1895	7	1	54	8
1858-1895	17	6	335	23

Se poate observa la acest tip de căsătorie o sinusoidă: de la opt (1861-1870) numărul lor scade la mai puțin de jumătate în deceniul următor, pentru ca să crească cu una în deceniul nouă și în prima perioadă a ultimului deceniu din secolul XX să ajungă, din nou, la cifra inițială.

Merită subliniat și faptul că, în anul 1861 este celebrată în Biserica Greco-Catolică din Șomcuta Mare căsătoria între doi tineri având confesiunea romano-catolică (mirele) și reformată (mireasa), locul nașterii acestora nefiind precizat. De asemenea, astfel de căsătorii se mai întâlnesc și în anii: 1864 (atât mirele cât și mireasa fiind de confesiune romano-catolică, nefiind nici de această dată precizată localitatea în care s-au născut cei doi), 1874 (mirele din Satu Mare, mireasa

din Șomcuta), 1876 (ambii romano-catolici din Șomcuta Mare) sau 1894 (mirele romano-catolic din Mânău și mireasa ortodoxă din Cărbunari)³⁶.

Aceste căsătorii se încheiau la Biserica Greco-Catolică din Șomcuta Mare, datorită faptului că Biserica Romano-Catolică din localitate a fost construită mult mai târziu decât cea greco-catolică, iar din lipsa unui lăcaș de cult (fie el chiar din lemn), romano-catolicilor le era permis să și celebreze căsătoriile în Biserica Greco-Catolică³⁷

Vârsta soților la căsătorie.

Grupa de vîrstă	Număr bărbați	Procent	Număr femei	Procent	Total
15-20	17	5,07%	205	61,19%	222
21-25	163	48,66%	52	15,52%	215
26-30	93	27,76%	34	10,15%	127
31-40	32	9,55%	21	6,27%	53
peste 40	22	6,57%	11	3,28%	33
cu vîrstă neprecizată	8	2,39%	12	3,58%	20
Total	335	100%	335	100%	670

După cum se poate observa, marea majoritate a femeilor se căsătoreau între 15 și 20 de ani, în timp ce bărbații făceau importantul pas pentru întemeierea unei căsnicii între 21 și 25 de ani. În cazul femeilor se înregistrează căsătorii ale acestora având vîrstă cuprinsă între 21 și 25 de ani și 26-30 de ani. Cele mai puține căsătorii s-au înregistrat la femeile cu vîrstă de peste 40 de ani. În cazul bărbaților, observăm că la o vîrstă cuprinsă între 26 și 30 de ani, 27,76% dintre ei spuneau “Da” în fața preotului, fiind urmați de către bărbații ce aveau vîrstă cuprinsă între 31 și 40 de ani. Cele mai puține căsătorii erau încheiate de către bărbații cu vîrstă cuprinsă între 15 și 20 de ani.

Modul tradițional de căsătorie în care bărbatul trebuie să fie mai înaintat în vîrstă decât aleasa inimii sale, este respectat, în genere, în Parohia Greco-Catolică Șomcuta Mare, fiind înregistrate doar câteva cazuri în care mireasa avea mai mulți ani decât mirele, diferența oscilând între un an până la zece ani. Astfel au fost înregistrate căsătorii în care femeia avea cu un an mai

³⁶AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, ff. 123-153 și Registrul 1716, ff. 1-19.

³⁷Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 126.

mult decât bărbatul: 1865 (femeia 20 de ani, bărbatul 19 ani), 1867 (femeia 46 de ani, bărbatul 45 de ani), 1869 (femeia 28, bărbatul 27 de ani) și 1871 (femeia 20 de ani, bărbatul 19)³⁸.

O diferență de doi ani între cei doi soți s-a înregistrat în anii: 1866, când a fost celebrată o căsătorie în care bărbatul avea 30 de ani iar femeia 32 de ani., 1871, la o căsătorie mireasa avea 22 de ani, iar mirele 20 de ani, în anul 1875 fiind încheiate două căsătorii la aceeași diferență de vîrstă (femeile 26, respectiv 28 de ani, iar bărbații 24 respectiv 26 de ani), .1877, la o căsătorie mireasa avea 30 de ani și mirele 28 de ani³⁹. În anul 1884 mireasa avea 38 de ani și mirele 36 de ani, în anul 1888, la o altă căsătorie încheiată femeia avea 30 de ani, iar bărbatul 28 de ani, în 1894 (mirele avea 25 de ani și mireasa 27 de ani , iar la o ultimă căsătorie înregistrată în documente, în anul 1895, mireasa avea 28 de ani și mirele avea 26 de ani⁴⁰.

La cinci căsătorii celebrate diferența de patru ani între vîrsta miresei și cea a mirelui a fost constatătă în anii: 1869 (femeia 32 de ani, bărbatul 28 de ani)⁴¹, 1884 (femeia 40, bărbatul 36 de ani), 1884 (femeia 40, bărbatul 36), 1887 (mirele 22 de ani, mireasa 26 de ani) și 1894 (mireasa 31 de ani, mirele 27 de ani)⁴²

La un număr de două căsătorii înregistrate în documente diferența între cei doi soți a fost de cinci ani: în 1864, mirele avea 27 de ani și mireasa 32 de ani⁴³ și în anul 1895 (mirele 27 de ani, mireasa 32 de ani)⁴⁴.

Șase ani diferență între vîrsta miresei și cea a mirelui s-a înregistrat în anul 1861 (ea 21 de ani, el 15 ani)⁴⁵, în timp ce cea mai mare diferență între vîrsta unei femei la căsătorie și cea a bărbatului, de zece ani, a fost înregistrată în anul 1889 (mirele 25 de ani și mireasa 35 de ani)⁴⁶.

³⁸AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, ff. 131, 133, 136, 140.

³⁹*Ibidem*, f.133, 140, 146, 147, 149.

⁴⁰AN MM, *fond cit.*, Registrul 1716, ff. 4, 8, 17, 18.

⁴¹AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714 , f. 137.

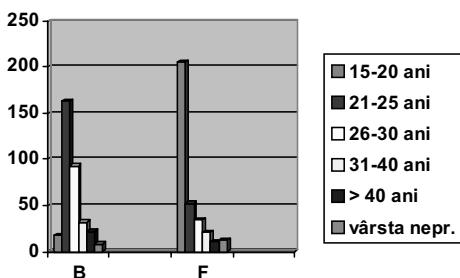
⁴²AN MM, *fond cit.*, Registrul 1716, ff. 3,4, 8, 17.

⁴³AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, f. 130.

⁴⁴AN MM, *fond cit.*, Registrul 1716, f. 9.

⁴⁵AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, f. 126.

⁴⁶AN MM, *fond cit.*, Registrul 1716, f.12.

Reprezentarea grafică a vârstei soților la căsătorie.

Locurile de naștere ale mirilor⁴⁷.

Nu la toate căsătoriile încheiate în perioada 1858-1895 la Biserica Greco-Catolică din Șomcuta Mare este menționată, la rubrica “locul nașterii mirelui sau a miresei” localitatea Șomcuta Mare. Cercetând Registrele de stare civilă care conțin înregistrări ale căsătoriilor celebrate la Biserica din sat, am observat că mirii sau miresele provineau și din alte localități, mai apropiate sau mai depărtate de localitatea în care au hotărât să-și jure credință veșnică. Astfel, pe lângă persoanele de sex masculin născute în Șomcuta Mare (186), am întâlnit și persoane care provineau din localități mai apropiate sau mai îndepărtate de cea în care se celebra căsătoria, în dreptul fiecăreia, în paranteză, fiind trecute numărul de mențiuni din documente: Ciolt (11), Buciumi și Vărai (câte 9 mențiuni), Finteușu Mare (7), Berchez (6), Fersig, Remetea Chioarului și Valea Chioarului (câte 5), Berchezoaia, Culcea, Iadăra, Săcalășeni și Vălenii Șomcutei (câte 4), Baia Mare, Copalnic Mănăstur, Colțirea, Posta, Purcăreț și Satulung (câte 3), Coaș, Curtuiușu Mare, Durușa, Lemniu, Ferneziu, Finteușu Mic, Mesteacân și Ulmeni (câte 2). O singură mențiune în care se specifică localitatea de proveniență a mirelui întâlnim în cazul localităților Ardusat, Băița, Cărășeu, Chechiș, Chelința, Dănești, Dobron (Ungaria), Eperjes (azi Presov, în Slovacia), Fericea, Gâlgău, Ileanda, Logig, Lucăcești, Mânău, Medieșu Aurit, Mesteacân, Nănești, Ocoliș, Prislop, Recea, Remetei, Rus, Rușor, Satu Mare, Săpâia, Simleul Silvaniei, Târgu Lăpuș, Toplița și Vișeu de Sus. În dreptul a 9 persoane de sex masculin nu este făcută nici o mențiune vis-à-vis de localitatea de naștere.

În ceea ce privește localitatea de proveniență a miresei, aflăm, din documente că, pe lângă cele 268 născute în Șomcuta Mare, acestea provineau din Remetea Chioarului (4 mențiuni), Fersig,

⁴⁷AN MM, fond cit., Registrul 1714, ff. 123-153 și Registrul 1716,, ff. 1-19.

Finteușu Mare și Iadăra (câte 3 mențiuni), Baia Mare, Baia Sprie, Berchez, Buciumi, Culcea, Finteușu Mic, Hideaga, Tăuții de Jos (câte 2 mențiuni). Câte o mențiune în documente se referă la localități precum Băița, Berchezoaia, Budești, Buteasa, Cărbunari, Coruia, Ferneziu, Guruslău, Mânău, Mireșu Mare, Oradea, Podovoj (localitate în Ucraina), Posta, Satulung, Săcălășeni, Sălsig, Sighetu Marmației, Târgu Lăpuș, Valea Chioarului, Vama și Vălenii Șomcutei. De asemenea, în documente nu se precizează, în cazul a 17 persoane de sex feminin, localitatea de naștere.

III. Mortalitatea în Parohia Greco-Catolică Șomcuta Mare⁴⁸

Luna	1858- 1860	1861- 1870	1871- 1880	1881- 1890	1891- 1892	1858- 1892
Ianuarie	6	17	32	31	8	94
Februarie	-	12	23	47	5	87
Martie	14	24	30	41	5	114
Aprilie	6	27	29	40	9	111
Mai	2	22	29	30	4	87
Iunie	4	25	22	24	2	77
Iulie	4	15	21	17	3	60
August	1	13	14	27]	56
Septembrie	11	16	31	24	3	85
Octombrie	-	7	21	26	5	59
Noiembrie	3	18	42	30	4	97
Decembrie	3	22	37	31	6	99
Total	54	218	331	368	55	1026

Tabel cuprinzând numărul deceptaților

Mortalitatea cea mai ridicată se înregistrează în lunile de primăvară, cele 312 de decese, reprezentând 30,41% din totalul înmormântărilor, dintre lunile mai sus amintite evidențindu-se luna martie (11,11% din totalul deceselor înregistrate primăvara).

Pe o poziție mediană în ceea ce privește numărul de decese se situează lunile de iarnă, numărul înmormântărilor din această perioadă a anului (280) reprezentând 27,29% din totalul deceselor

⁴⁸AN MM, fond cit., Registrul 1714, ff.62-122 și Registrul 1720, ff. 1-49.

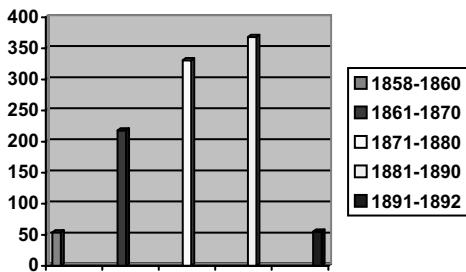
(luna decembrie deținând o pondere de 9,65 % din totalul deceselor înregistrate în perioadele de iarnă).

Lunile de toamnă, însumând un total de 241 de decese au o pondere de 23,49% din numărul deceselor înregistrate în acest anotimp (luna noiembrie având o pondere de 9,45% din numărul deceselor), în timp ce, cele mai puține decese au fost înregistrate în lunile de vară (193), reprezentând 18,81 % din totalul deceselor înregistrate în această perioadă a anului (luna iulie deținând o pondere de 7,50% din totalul deceselor survenite în acest anotimp).

Spre deosebire de sezonalitatea nașterilor, unde s-a constatat un echilibru relativ între anotimpuri, sezonalitatea deceselor are un centru de greutate evident în lunile de primăvară

De asemenea, studiind evoluția mortalității pe decenii, observăm că, cele mai multe decese au fost înregistrate în perioada 1881-1890 (368 de decese, reprezentând 35,87% din numărul total al deceselor înregistrate în perioada cercetată.) Cu o pondere de 32,26% din totalul deceselor, deceniul 1871-1880 se situează pe locul al doilea în ierarhia mortalității, cu precizarea pe care o considerăm de rigoare a fi făcută că, pentru anul 1877, înregistrări de deces există doar pentru perioada 03 noiembrie-29 decembrie.

Deceniul 1861-1870 deține o pondere de 21,25% din totalul deceselor înregistrate la Parohia Greco-Catolică din Șomcuta Mare, în timp ce primii trei ani cercetați dețin o pondere de 5,26% din numărul total al deceselor, clasându-se pe ultima treaptă a statisticiei mortalității. Între acești trei ani ai deceniului al VI-lea și deceniul VII se intercalează primii doi ani ai ultimului deceniu al veacului al XIX-lea, cu o pondere de 5,36% din totalul deceselor înregistrate. Facem și aici precizarea pe care o credem de cuvînță și anume că, pentru anul 1892, înregistrări de deces există doar pentru perioada 01 februarie-09 iunie. Lunile în care nu a fost înregistrat nici un deces, sunt februarie și octombrie, ambele aparținând deceniului al VI-lea. Cel mai mic număr de decese (1) au fost înregistrate în luna august (deceniu VI) respectiv august (ultimul deceniu), în schimb cele mai multe decese s-au înregistrat în lunile februarie (47-deceniul IX), noiembrie (42 - deceniu VIII) și martie (41- deceniu IX).

Reprezentarea grafică a deceselor

Mortalitatea pe grupe de vîrstă

Grupa de vîrstă	Bărbați		Femei		Total	
	număr	procent	număr	procent	număr	procent
0-1 an	96	17,65%	69	14,32%	165	16,08%
1-14 ani	107	19,67%	112	23,24%	219	21,35%
15-60 ani	207	38,05%	200	41,49%	407	39,67%
peste 60 ani	121	22,24%	87	18,05%	208	20,27%
cu vîrstă neprecizată	13	2,39%	14	2,90%	27	2,63%
Total	544	100%	482	100%	1026	100%

Mortalitatea cea mai ridicată se înregistrează la grupa de vîrstă cuprinsă între 15 și 60 de ani. De asemenea mortalitatea ridicată în cadrul grupei de vîrstă cuprinsă între 1 și 14 ani ocupă poziția a doua în această ierarhie, în care 38,44% din totalul deceselor se înregistrează la copii.

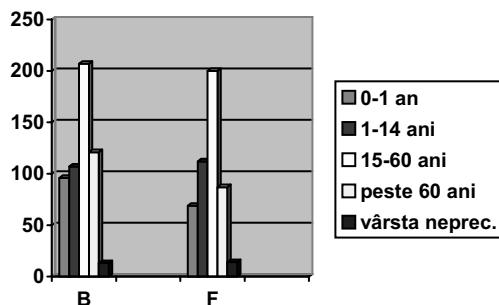
După mortalitatea infantilă se situează grupa celor care au trecut de vîrstă de 60 de ani, cu o pondere de 20,82%, numărul bărbaților fiind cu 63 mai mare față de cel al femeilor. În general, raportul bărbat-femeie, în ceea ce privește vîrstă avută în momentul decesului, cu excepția grupei de vîrstă între 1 și 14 ani (față de numărul bărbaților decedați, femeile înregistrează o cifră mai mare cu 5) este net în favoarea celor dintâi (27 la grupa de vîrstă 0-1 an, 7 la grupa 15-60 de ani și 34 la grupa celor cu vîrstă de peste 60 de ani). Această statistică sigur nu poate fi schimbată, în nici un sens, de cele 27 cazuri întâlnite (13 bărbați și 14 femei) în care vîrstă bărbatului sau a femeii decedate nu era menționată în documentele cercetate.

Numărul persoanelor în vîrstă (septuagenari, octogenari, nonagenari) nu ne indică o tendință de îmbătrânire a populației greco-catolice din Șomcuta Mare ci, dimpotrivă, această tendință de îmbătrânire se poate identifica pe segmentul de vîrstă cuprins între 15-60 de ani, ponderea cea mai mare având-o vîrstele de 35-60 de ani ale persoanelor decedate.

Ca și cauze ale morții se situează, la loc de frunte, difteria, care, în intervalul 1878-1889 a secerat 71 de vieți omenești (34 în 1878, 10 în 1879, 12 în 1880, 7 în 1881, 3 în 1882 și 5 în 1889). Pe locul secund, se situează consemnarea de slăbiciune (27), urmată de aprindere de plămâni (20), tifos și bătrânețe (ambele cauze au condus la decesul a câte 12 persoane), holeră (11), boala de apă (9), boala de plămâni (8), aprindere de creier (7), vîrsat de vînt (6) sau debilitate, cauză care a curmat viața a 5 persoane.

Dintre persoanele cu vîrstă înaintată în momentul decesului amintim ca bărbați pe numiții Mecs Todoru (95 de ani în 1862), Buda Macovei (86 de ani în 1861) și un altul cu același nume dar cu vîrstă de 90 de ani în 1862. Aceeași vîrstă a avut-o în anul 1873 și numitul Butyan Maftei. Dar cea mai longevivă persoană de sex masculin, care a trăit în perioada cercetată la Șomcuta Mare a fost Butyan Cosztanu (105 ani la momentul decesului survenit în anul 1863).

Dintre femeile nonagenare care au trăit în Șomcuta Mare, amintim pe Roman Leka (99 de ani în 1877), Oancze Maria (95 de ani în 1860) și Maria Iosipanu (90 de ani în 1863)⁴⁹.

Reprezentarea grafică a grupelor de vîrstă ale decedaților

⁴⁹AN MM, fond cit., Registrul 1714, ff. 8, 69, 71, 72, 75, 76, 110, 122.

IV. Sporul natural⁵⁰.

Perioada	Nașteri	Decese	Spor natural
1858-1860	62	54	8
1861-1870	313	218	95
1871-1880	374	331	43
1881-1890	419	368	51
1891-1895	216	55	161
1858-1895	1384	1026	358

Sporul natural pe sexe (1858-1895)

Perioada	Bărbați	Femei	Total
1858-1860	3	5	8
1861-1870	42	53	95
1871-1880	26	17	43
1881-1890	30	21	51
1891-1895	82	79	161
1858-1895	183	175	358

Analizând informațiile oferite de registrele de stare civilă create de către Oficiul Parohial Greco-Catolic Șomcuta Mare sporul natural al perioadei 1858-1895 este de 358 persoane, dintre care 183 sunt de sex masculin (având ponderea cea mai mare, respectiv 51,12%) și 175 sunt de sex feminin (ponderea lor fiind de 48,88%).

Calculând raportul dintre numărul născuților și cel al decedaților din parohia greco-catolică șomcuteană, observăm că unui deces îi corespunde aproape o naștere și jumătate (1 / 1,35).

De remarcat faptul că o pondere de 55,03% din sporul natural este realizat în perioada 1858-1890, pentru perioada 1893-1895 lipsind, aşa cum am mai subliniat, registrele parohiale ale decedaților, drept pentru care procentajul de 44,97% din spor nu trebuie considerat a fi cel maxim. Pe primul loc, în ceea ce privește sporul natural, se situează perioada 1861-1870, cu un procentaj de 26,54%, urmată de perioada 1881-1890, procentajul acestie fiind de 14,25% din sporul natural.

⁵⁰AN MM, *fond cit.*, Registrul 1714, ff. 1-61 și Registrul 1715, ff. 1-84 (pentru nașteri) și Registrul 1714, ff. 62-122, Registrul 1720, ff. 1-49 (pentru decedați).

Consideration regarding the greek-catholic population from Somcuta Mare (1858-1900)

Key-words: marriage, greek-catholic religion, demografic evolution, birth, death

As a result of the research conducted of the wedding registries created by the Greek Catholic Parochial Office located in Somcuta Mare in the second part of 19 th century the folowing article emmenced as an analytical assessment of the main demographic elements found in the old residence of the “Stone Fortress – Cetatea de Piatra”.

Keeping in mind that about 82% of the entire population was a Greek Catholic faith, we studied specific demographic aspects, such as births, marriages (and intercofesional relations), deaths, natural increase, etc.

How ever, we do recognize that there is still a tremendaus amount of information available for research and if analyzed move in depth, it could provide mew perspectives of the demographic aspects which existed during the second half of the 19 th. Century.

Câteva date cu privire la familia Pokol de Lozna Mare

Drd. Robert C. Tókólyi:

Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, Secția Istorie, Specializarea Istorie Contemporană, Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (2004) și al Facultății de Științe Politice și Administrative, Secția Administrație Publică, Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (2010); Masterat în Drepturile Omului, Universitatea de Nord Baia Mare (2006); Doctorand al Institutului de Istorie „George Bariț” din cadrul Academiei Române, Filiala Cluj. Profesor, în prezent arhivist la Arhivele Naționale Maramureș.

Domenii de interes: istoria locală, istoria presei locale; diplomație și relații internaționale; Holocaust; regimuri politice în secolul XX; mișcarea feministă, drepturile omului. Articole și materiale publicate în reviste de specialitate și presă locală.

Cuvinte cheie: Baia Mare, Alexiu Pokol, Maria Pokol, Inocent Pokol, Melania Pokol

Una din cele mai renumite familii din Baia Mare, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea a fost familia Pokol¹ de Lozna Mare. Familia a fost înnobilită la sfârșitul secolului al XVI-lea, la 1593 de către principalele Sigismund Bathory, emblema familiei înfățișându-se astfel: pe scutul de culoare celestină se vede ieșind dintr-o coroană un leu cu sabie în piciorul drept.²

Reprezentant de marcă al acestei familii, Alexiu Pokol s-a născut la 24 august 1871, nu în Lozna ci în localitatea Letca, informație confirmată de registrele de stare civilă care se păstrează la Arhivele Naționale din Maramureș.³

¹ Am ales să păstrăm și să scriem numele Pokol cu litera k pentru că astfel este menționat în documentele de arhivă, fostul primar al orașului Baia Mare semnându-se în acest mod.

² Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Editura Societății Culturale Pro Maramureș “Dragoș Vodă”, Cluj Napoca, 2003, ediția II, p. 299.

³ Arhivele Naționale Maramureș (în continuare AN MM), *Colecția Registre de stare civilă*, registrul Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, nr. 10/1875-1892, f. 45.

Adolescentul Alexiu, a urmat cursurile Preparandiei din Blaj pe care a absolvit-o dobândind o diplomă de învățător precum și cursurile Preparandiei din Sighetu Maramăției, la finalizarea cărora i-a fost înmânată diploma de institutor. Cunoștea limba maghiară perfect și știa și puțină germană.⁴ După încheierea studiilor s-a dedicat timp de mai mulți ani carierei didactice, profesia lui de bază fiind cea de învățător. În jurul vîrstei de 20 de ani, pe Alexiu Pokol îl regăsim ca învățător suplinitor la Școala Primară Greco-Catolică din Baia Mare (1891-1892) după care la Școala Primară de pe Valea Borcutului, ca învățător definitiv. Școala era confesională și depindea de Oficiul Parohial Greco-Catolic din Baia Mare, care plătea și salariul cadrelor didactice.⁵

Devenit mare proprietar de mine ca urmare a căsătoriei cu văduva Maria Mureșan de pe Valea Borcutului, în 1892, Pokol Alexiu a construit o locuință pe măsură. Este vorba de faimosul conac sau castel de pe Valea Borcutului, ridicat în jurul anilor 1903-1904. Conacul, așezat într-un

loc mirific sub poalele unui munte, a fost martorul multor vizite din partea unor mari personalități culturale, politice și nu numai.⁶

Alexiu Pokol este cel care a ctitorit biserică greco-catolică de pe Valea Borcutului, care conform inscripției de la intrare, a fost ridicată în 1907 : “Întru mărirea lui Dumnezeu, din aurul minelor Leopoldi am ridicat această sfântă biserică romano-greco-catolică. Alexiu Pokol de Lozna Mare și Maria de Buteasa“⁷.

Alexiu Pokol nu s-a limitat pe parcursul vieții sale doar la ctitorirea bisericilor. A desfășurat o amplă activitate socială și culturală, sponsorizând orice acțiune pe care o considera utilă. Astfel, puțină lume știe că în perioada interbelică Alexiu Pokol a deținut în mai multe rânduri funcția de președinte al Băncii Comerciale din Baia Mare.⁸

⁴AN MM, *Fond Primăria Orașului Baia Mare, Seria Acte Administrative*, dosar 12075/1939, f. 1.

⁵ Valeriu Achim, *Delegați la Alba Iulia. Profiluri interzise: Alexiu Pocol de Lozna Mare în Valeriu Achim, Scrisori în timp 1946-2003*, Editura Gutin, Baia Mare, 2006, vol.I, p. 376.

⁶ Au vizitat castelul de pe Valea Borcutului : Cincinat Pavelscuc în 1905 și în 1910, prințul Leon Ghica în 1905, conții Francois de Roussy și Claude de Fountenelle, ambii consuli ai Franței la București, în 1910, Nicolae Iorga în 1906, Nunțul Papal Marmaggio din București în 1921, Moșoiu, ministru al Transporturilor, în anul 1922, printesa Cantacuzino și generalul Petala, ministru al Justiției, în 1923, Take Ionescu, diplomat, ministru de externe, parlamentar de Baia Mare, fost prim ministru al României, precum și scriitorul Duiliu Zamfirescu etc.

⁷ A se vedea inscripția din pronaosul bisericii de pe Valea Borcutului.

⁸ Gheorghe Csoma, *Baia Mare-670*, Editura Helvetica, Baia Mare, 2000, vol. II, p. 53.

Alexiu Pokol (în centru),
Cincinat Pavelescu și prințul Ghica
Şișești (1905)
sursa : Muzeul Județean De istorie și Arheologie Maramureș

A fost și președinte al Uniunii proprietarilor de mine particulare.⁹ Mai era și membru al Reuniunii Femeilor Române Regina Maria din Baia Mare începând cu anul 1920, alături de soția și fiica sa și contribuia la buna funcționare a organizației cu 1000 lei.¹⁰ Nu în ultimul rând, Alexiu Pokol a deținut funcția de președinte al Filialei din Baia Mare a Crucii Roșii, începând cu anul 1926.¹¹

Alexiu Pokol a fost și un membru marcant al ASTRA, primele date despre implicarea sa activă în această societate datând din 1903 când s-a organizat la Baia Mare Adunarea Generală a acesteia, orașul nostru fiind gazda tuturor personalităților culturale și politice ale vremii, participând circa 300 de invitați. Alexiu a fost unul din organizatorii evenimentului, oaspeții fiind purtați prin oraș cu faimoasa sa caleașcă cu patru cai.¹² În legătură cu activitatea lui Pokol în cadrul ASTRA mai cunoaștem faptul că la doi ani de la Adunarea Generală de la Baia Mare, în 1905, a donat muzeului ASTRA din Sibiu un tablou în ulei reprezentându-l pe Andrei Mureșanu. Totodată, în 1913, el, împreună cu alte personalități locale au pus bazele Despărțământului Baia Mare a ASTRA.¹³

Pokol era și membru al Partidului Național Român, fiind cunoscut faptul că în 1904 a făcut parte din delegația prezentă la conferința națională a partidului, din partea cercului electoral Carei Mari.¹⁴ Mai știm despre el că a fost și deputat din partea PNR în Parlamentul de la Budapesta. Aceasta trebuie să fi avut loc prin anii 1906-1907. Informația o datorăm lui Alexandru Vaida Voevod, care îl amintește într-o scenă mai hazlie în ale sale „Memorii”.¹⁵ După o perioadă de câțiva ani în care nu mai știm nimic despre activitatea politică a marelui proprietar de mine, acesta reapare în centrul atenției în toamna anului 1918 în contextul constituirii

⁹ Ibidem, p. 157.

¹⁰ Anuarul Reuniunii Femeilor Române „Regina Maria” din Baia Mare și jur pe anii 1920-1922, Baia Mare, Tipografia Dacia, p. 22

¹¹ Gheorghe Csoma, op. cit., p. 166.

¹² Vasile Căpâlnean, Ioan Sabău, Valeriu Achim, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitatea națională. Documente 1848-1918*, București, 1981, p. 235.

¹³ Valeriu Achim, op. cit., 377.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2006, vol. IV, p. 182.

Consiliului Național Român Comitatens și Cercul Baia Mare, organizația Baia Mare fiind condusă chiar de Pokol.¹⁶

După Marea Unire, Alexiu Pokol a fost ales senator de Baia Mare în două rânduri, între 1919-1922¹⁷ despre activitatea acestuia în Parlamentul României neavând informații.

Înfrânt în alegerile parlamentare din 1922, Alexiu Pokol se retrage în viața politică a orașului Baia Mare, în 1926 devenind președinte al organizației locale a Partidului Național Țărănesc¹⁸ până în vara anului 1927 când trece la Partidul Național Liberal, în care rămâne până la moarte. În anul 1926, Pokol Alexiu ajunge primarul orașelor Baia Mare, Baia Sprie și al comunelor Ferneziu și Tăuții de Sus, ca urmare a alegerii sale în această funcție de către consilierii locali, întruniți se pare într-o ședință ilegală, deoarece prefectul a refuzat să recunoască această nominalizare, anulând două luni mai târziu alegerea.¹⁹ În urma alegerilor organizate cu acea ocazie primar a devenit Dr. Anton Turcu, care a condus orașul până în toamna anului 1927.

Alexiu Pokol a fost numit primar cu acte în regulă al orașului Baia Mare la 23 septembrie 1927, funcție pe care a deținut-o până la 31 decembrie 1928. În timpul primariatului său au fost cooptate în consiliul local 2 reprezentante ale femeilor, Marta Iepure Fabian din partea Reuniunii Femeilor Române „Regina Maria” și Berta Fulep din partea Reuniunii Femeilor Maghiare din Baia Mare. S-au luat măsuri pentru salvarea Băncii Orașului de la faliment, s-au accesat mai multe împrumuturi pentru a fi continuat cîteva obiective deosebit de importante pentru oraș, pentru prima oară în istoria orașului s-a introdus sistemul paușalelor, s-a înființat Monopolul Serviciului Pompe Funebre, s-a elaborat un Regulament de funcționare al Orașului Baia Mare și Primăria Baia Mare a ajutat în mai multe rânduri populația orașului, în special cu lemne de foc, iarna, ale căror prețuri au fost special micșorate.²⁰

După „debarcarea” de la Primărie, Pokol a continuat să activeze în cadrul Partidului Național Liberal, candidând în mai multe rânduri pe listele acestui partid pentru funcțiile de consilier local și județean, pe care se pare că nu le-a mai atins²¹.

¹⁶ Vasile Căpâlnean, Ioan Sabău, Valeriu Achim, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848-1918*, București, 1981, p. 374.

¹⁷ Marin Pop, *Organizația Partidului Național Român din Județul Satu Mare și primele două alegeri parlamentare de după Marea Unire (noiembrie 1919-iunie 1920)* în Satu Mare. Studii și comunicări. Seria istorie-eticografie-artă, nr. XXV/II, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2008, pp. 137-147.

¹⁸ Gheorghe Csoma, *op. cit.*, p. 159.

¹⁹ *Ibidem*, p. 161 și p. 163.

²⁰ AN MM, *Fond Primăria Orașului Baia Mare*, Registrul cu procese verbale ale Consiliului Comunal, nr. 1470/1926-1928, *passim*.

²¹ *Ziarul Baia Mare* din 1 februarie 1930, p. 3 și din 5 noiembrie 1930, p. 4.

Fostul învățător, mare proprietar de mine, senator, primar al orașului Baia Mare a decedat la vîrsta de 63 de ani, la Budapesta, la 23 martie 1935, într-un sanatoriu în care se internase pentru a-și trata problemele pe care le avea, cauza morții sale de altfel fiind o boală de rinichi.²²

În rândurile care urmează ne vom opri atenția și asupra celorlalți membrii ai familiei lui Alexiu Pokol.

În 1892, Tânărul învățător a luat în căsătorie pe văduva Maria Mureșan, născută Once, în anul 1858 pe Valea Borcutului²³. Despre aceasta știm că mai fusese căsătorită cu Mureșan Ioan din 1877²⁴ și până în 1890 și împreună au avut 6 copii: Ioan²⁵, Alexandru,²⁶ Maria²⁷, Matilda,²⁸ Ana²⁹ și Vasile. Mureșan Ioan, soțul Mariei a decedat în anul 1890, la vîrsta de 38 de ani ca urmare a unei aprinderi de plămâni, la data morții el figurând ca „proprietar de mine și directore”³⁰.

Mai multe date despre doamna Maria încep să apară după căsătoria cu Alexiu Pokol. Dintr-o dată s-a văzut propulsată în marea societate și era căutată de toate doamnele importante din Baia Mare și nu numai. Era recunoscută ca o doamnă de vază, deși aparițiile sale erau discrete în comparație cu cele ale soțului său, implicat în tot felul de proiecte. În perioada interbelică ea a activat în cadrul Reuniunii Femeilor Române „Regina Maria” din Baia Mare în calitate de președinte de onoare³¹. Această organizație a luat ființă în anul 1920 și era condusă de Marta Iepure Fabian. Din comitetul de conducere făceau parte toate doamnele din înalta societate locală, intelectualitatea orașului, iar principalul domeniu de activitate îl reprezenta activitatea caritabilă. Organizația avea și un puternic caracter feminist, luptând pentru emanciparea femeii în

²² Catedrala Ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Baia Mare, *Registrul matricol repausați al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, parohia II, anii 1934-1943*, f. 9.

²³ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 3/1858-1867 al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, f. 12. În documentele de arhivă precum și în presa locală numele de familie al soției lui Pokol apare sub diferite forme: Iencsi, Once, Ancea sau Vancea. Sub această ultimă formă a fost trecută și pe piatra funerară a familiei din cimitirul de pe Valea Borcutului, iar alăturarea „Vancea de Buteasa” înscrisă pe pronaosul bisericii ctitorită de familia Pokol, ar putea sugera apartenența la familia nobiliară Vancea din Buteasa, înobilată la 1638. Cel mai de seamă reprezentant al acestei familii a fost Ioan Vancea, mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș între anii 1869-1892, considerat unul dintre cei mai mari reformatori ai Bisericii greco-catolice din Ardeal.

²⁴ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 10/1875-1892, căsătoriți, al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, f. 6.

²⁵ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 6/1879-1886 al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, f. 17.

²⁶ *Ibidem*, f. 35.

²⁷ *Ibidem*, f. 46.

²⁸ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 7/1886-1894 al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, f. 4.

²⁹ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 2/1874-1879 al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, f. 42.

³⁰ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 17/1889-1910 al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, f. 4.

³¹ *Anuarul Reuniunii Femeilor Române „Regina Maria” din Baia Mare și jur pe anii 1920-1922*, Baia Mare, Tipografia Dacia, p. 21.

societate.³² Maria Pokol a activat în această organizație până la moartea sa, survenită în anul 1926. Doamna Pokol Maria s-a stins din viață în anul 1926, la 15 martie, cauza morții fiind nefrita, o boală care afectează rinichii, fiind înmormântată la 17 martie de un sobor de 6 preoți greco-catolici, în frunte cu protopopul Alexandru Breban.³³

Multă vreme s-a vehiculat și s-a încetătenit ideea conform căreia soții Pokol nu au avut copii, sau descendenți direcți. În realitate, Alexiu și Maria Pokol au avut tot 6 copii: Eugeniu (1892)³⁴, Melania Augusta (1893-1897)³⁵, Alexiu Inocențiu (1896-1934)³⁶, Eugeniu Liviu (1899)³⁷, Melania (1900-1987)³⁸, Viora (1902)³⁹, dintre care, din păcate doar doi au supraviețuit.

Inocențiu Pokol s-a născut în anul 1896, la 4 iulie, conform registrelor parohiale de stare civilă. A studiat Dreptul și Științele Politice la Budapesta și la Universitatea din Cluj și era doctor în aceste domenii⁴⁰. Din 1919 a fost șef de cabinet la Resortul Juridic din cadrul Consiliului Dirigent⁴¹. Între 1920-1923 a fost încadrat la Ministerul de Externe al României ca atașat de legație. În 1920 a fost trimis pe lângă legația României din Berlin, de la 1 septembrie 1921 a fost transferat pe lângă Legația din Berna iar din 1 februarie a fost rechemat în administrația centrală a ministerului fiind încadrat la Serviciul Înregistrării și Expediției⁴². A rămas în această poziție până în anul 1923 când contractul său de muncă cu Ministerul de Externe a încetat. Despre el mai știm că în ianuarie 1923 se căsătorește cu o Tânără pe nume Victoria Dori Jeaniu la reședința de pe Valea Borcutului, nașii celor doi fiind Iuliu Maniu și Alexandru Vaida Voievod, prezenți la nuntă. Slujba de cununie a fost oficializată de către Episcopul de Gherla Iuliu Hossu și de către Alexandru Breban pe atunci simplu preot⁴³. Nu cunoaștem originea fetei, locul de baștină etc.

În 1926, Pokol Inocențiu se află la Baia Mare. În martie este implicat într-un scandal politic. În 19 februarie același an se organizaseră alegeri pentru consiliile orașenești și comunale.

³² Ibidem, *passim*.

³³ Catedrala Ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Baia Mare, *Matricula morților, anii 1918-1931*, f. 55.

³⁴ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 7/1886-1894 al Oficiului parohial greco-catolic Baia Mare, f. 74.

³⁵ Ibidem, f. 91.

³⁶ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 8/1894-1923 al Oficiului parohial gr.-catolic Baia Mare, f. 22.

³⁷ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 17/1889-1910 al Oficiului parohial gr.-catolic Baia Mare, f. 78.

³⁸ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 8/1894-1923 al Oficiului parohial gr.-catolic Baia Mare, f. 64.

³⁹ AN MM, *Colecția registre de stare civilă*, registrul nr. 17/1889-1910 al Oficiului parohial gr.-catolic Baia Mare, f. 110.

⁴⁰ Damo Jeno, *Ki Kicsoda? Az Erdelyi es bansagi kozelet lexikonja*, Timișoara-Arad, 1931, p. 210.

⁴¹ Ministerul Afacerilor Externe ale României, Divizia Arhive Diplomatice, dosarul personal 77/P.81, f. 14.

⁴² Ibidem, f. 30.

⁴³ Catedrala Ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Baia Mare, *Registrul Matricol Cununați al Bisericii Greco-Catolice Române din Baia Mare, anii 1912-1930*, f. 33.

Locurile unde cetățenii puteau vota erau Judecătoria de Ocol și Primăria. În urma alegerilor Partidul Național a ieșit câștigător, rezultatul fiind contestat. În luna următoare, prefectul Dr. Gheție Vasile a anulat alegerile din 19 februarie din mai multe motive, unul din acestea fiind faptul că mai multe personalități ale orașului , printre care figura și Inocențiu Pokol au sustras mai multe legitimații de votare și le-au copiat pentru a putea vota mai multă lume, totul cu acceptul notarului șef al orașului.⁴⁴

Inocențiu era foarte implicat în viața politică. Era membru al Partidului Național, calitate în care îl întâlnim în mai 1926, când, împreună cu alte personalități, a criticat vehement conducerea partidului, asigurată la acea vreme de protopopul Alexandru Breban, pentru atitudinea oscilantă și nesigură a partidului cu privire la ideea prefectului Dr. Ilie Barbul de a muta prefectura la Satu Mare. Ca urmare a acestui scandal, Breban a fost înlocuit la conducerea partidului de Alexiu Pokol, devenit astfel președinte.⁴⁵ Ulterior a trecut la liberali împreună cu tatăl și cu cununatul său.⁴⁶

Inocențiu Pokol era și membru al Astrei. Din această calitate a participat în septembrie 1926 la un concurs de tir la Zalău, organizat de filiala Astra din acea localitate. La acest concurs, băimărenii s-au dovedit a fi cei mai buni fiind obținute 18 premii, din care unul fusese cucerit de Inocențiu.⁴⁷

Inocențiu Pokol a murit la 4 ianuarie 1934, la vîrstă de 37 de ani, de tuberculoză și este înmormântat pe Valea Borcutului împreună cu restul membrilor familiei. Înmormântarea a avut loc la 6 ianuarie 1934 și a fost oficializată de Alexandru Breban, canonic prepozit, Sigismund Lenghel, protopop paroh și Patriciu Trufaș, protopop.⁴⁸ Despre festa sa soție nu mai avem nici o informație și nu cunoaștem nici dacă cei doi au avut copii.

Referitor la **Melania Pokol** datele sunt și mai puține. Știm că s-a născut la 31 iulie, anul 1900 și că activa alături de mama ei în cadrul Reuniunii Femeilor Române „Regina Maria” din Baia Mare⁴⁹. În ianuarie 1923, în aceeași zi cu fratele ei, se căsătorește cu Dr. Alexandru Dumbrăviceanu, pe atunci inspector sanitar. Ambele perechi au fost cununate de către episcopul Iuliu Hossu.⁵⁰

⁴⁴ Gh. Csoma, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 159.

⁴⁶ *Ziarul Baia Mare* din 29 octombrie 1931, p. 1.

⁴⁷ Gh. Csoma, *op. cit.*, p. 165.

⁴⁸ Catedrala Ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Baia Mare, *Registrul Matricol Repausați al Oficiului Parohial gr.-catolic Baia Mare, parohia II, anii 1934-1943*, f. 1.

⁴⁹ *Anuarul Reuniunii Femeilor Române „Regina Maria” din Baia Mare și jur pe anii 1920-1922*, Baia Mare, Tipografia Dacia, p. 33.

⁵⁰ Catedrala Ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Baia Mare, *Registrul Matricol Cununați al Bisericii Greco - Catolice Române din Baia Mare, anii 1912-1930*, f. 33.

Familia Dumbrăviceanu a avut doi copii, două fete Eva și Melania. Eva a murit la o vârstă fragedă (1925-1928)⁵¹ iar Melania a trăit 39 de ani (1932-1971)⁵², cauza morții nefiind cunoscută nouă.

În 1945 i s-a propus președinția filialei din Satu Mare a Uniunii Femeilor Antifasciste, organizație de masă subordonată Partidului Comunist Român, însă a refuzat.⁵³

Fiica lui Pokol Alexiu a trăit până în anul 1987 și a fost înmormântată în cimitirul de pe Valea Borcutului. În registrul parohial de stare civilă este consemnat faptul că Melania Dumbrăviceanu era medic și în anul morții domicilia la Satu Mare.⁵⁴ Odată cu dispariția lui Inocențiu, a Melaniei și a fiicelor acesteia, linia directă a familiei Pokol a încetat.

Un personaj interesant din această familie a fost și soțul Melaniei, doctorul **Alexandru Dumbrăviceanu**. Născut în anul 1890, Alexandru Dumbrăviceanu a studiat medicina la Universitățile din Cluj, Budapesta și Graz.⁵⁵ A fost înrolat și a participat în mod activ pe front în Primul Război Mondial în Italia. A fost decorat în mai multe rânduri⁵⁶. Din 1916 și până în 1918 a combătut holera, din 1919 a lucrat la institutele bacteriologice Cantacuzino și Babeș din București, apoi a studiat la Graz bolile sociale, a fost medicul șef al județului Satu Mare iar din 1923 directorul policlinicii din Baia Mare și medic urolog.⁵⁷ În momentul căsătoriei cu Melania Pokol, în anul 1923, era inspector sanitar.⁵⁸

Doctorul Alexandru Dumbrăviceanu era membru al Partidului Național Român din Baia Mare, împreună cu cununatul și socrul său, iar din 1927 a trecut alături de ei la liberali. Era membru în consiliile de conducere a mai multor societăți și organizații locale, dintre care dăm ca exemplu Filiala Crucii Roșii. Era unul dintre cei mai înstăriți cetăteni ai orașului Baia Mare, fiind coproprietar la firma „Lumina”, un mare depozit de petrol și benzină, înființată în anul 1926 împreună cu Gheorghe Dumbrăviceanu, Iuliu Mureșan, Emil Mureșan, Adolf Rosenfeld, Ernest Lowy, Mauriciu Mendel, etc. cu sediul pe strada Regele Ferdinand, nr. 106.⁵⁹

⁵¹ A se vedea piatra funerară de la mormântul familiei de pe Valea Borcutului.

⁵² Parohia Ortodoxă Valea Borcutului, *Matricola Răposaților*, anii 1961-2005, f. 5 verso.

⁵³ Serviciul Județean Satu Mare al Arhivelor Naționale, *Fond Uniunea Femeilor Antifasciste*, dosarul 1/1945, f. 1.

⁵⁴ Parohia Ortodoxă Valea Borcutului, *Matricola Răposaților*, anii 1961-2005, f. 21.

⁵⁵ Damo Jeno, *Ki Kicsoda? Az Erdélyi es bánsagi kozélet lexikonja*, Timișoara-Arad, 1931, p. 176.

⁵⁶ Claudiu Porumbăceanu, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmár*, Editura Solstițiu, Satu Mare, 2000, p. 232.

⁵⁷ Damo Jeno, *op. cit.*, p. 176.

⁵⁸ Gh. Csoma, *op. cit.*, p. 99.

⁵⁹ Arhivele Naționale Satu Mare, *Fond Tribunalul Județean Satu Mare, seria Dosare de firme*, dosarul 167/1927, f. 6 verso.

A decedat la vîrsta de 87 de ani, în 1978 și a fost înmormântat împreună cu soția, fiicele sale și restul familiei Pokol, în cimitirul de pe Valea Borcutului.⁶⁰

Piatra de mormânt a familiei Pokol de pe Valea Borcutului.

Fotografie realizată de Tokolyi Robert Cristian

Familia Pokol de Lozna Mare a fost una dintre cele mai renumite din zona noastră, alături de familiile Lucaciu, Pop de Băsești, Dragoș și multe altele, iar reprezentanții acesteia au făcut parte din elita locală.

Scopul acestui studiu, deschis de altfel completărilor viitoare, este acela de a face lumină, atât cât documentele de arhivă și presa vremii ne-au permis, cu privire la viața și activitatea acestor personaje extraordinare, pe care vremurile și regimul comunist au încercat să le facă uitate.

⁶⁰ Parohia Ortodoxă Valea Borcutului, *Matricola Răposașilor, anii 1961-2005*, f. 11 verso.

Some dates regarding the Pokol of Lozna Mare Family

(Summary)

Key-words: Baia Mare, Alexiu Pokol, Maria Pokol, Inocent Pokol, Melania Pokol

One of the most respected families around Baia Mare at the crossroads of the XIX- th and the XX-th centuries was the Pokol of Lozna Mare family which gained nobility in the XVI century from Sigismund Bathory, the prince of Transylvania at that time.

The most famous member of this family was Alexiu Pokol, a teacher who became later a great mine owner, senator in the romanian Parliament, mayor of Baia Mare, the president of National Party in our region, member of ASTRA. He was married with Maria, a great lady, who activated in the Regina Maria Romanian Women Reunion for women rights. They had six children but only two survived: Inocent and Melania. Inocent studied Law and Political Science at the University of Cluj and Budapest and he had a Phd in this areas. He was also a diplomat and he worked at the romanian legations at Berlin and Berna between 1920-1923. After that he was involved in politics like his father. He died very young at 37 of tuberculosis. His sister Melania became a doctor, married also a famous doctor, Dr. Dumbraviceanu Alexandru , and had two daughters which both died very young.

The destiny of the Pokol family was extremely tragic. The lives and activities of its members were put by the communist regime in obscurity and they have been forgotten.

Expresia unei identități etnice și confesionale. Pelerinajul marian la biserică votivă din Șișești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

Drd. Buda Lavinia

Absolventă a Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, secția Istorie, specializarea Istorie Modernă (2006). Masterat Socio-antropologie Istorică, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (2007). Profesor de istorie Colegiul Național „George Coșbuc” și Colegiul Național „Emil Racoviță” Cluj-Napoca (2007-2009). „Investește în oameni!” Doctorand bursier în cadrul „Proiectului cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial de Dezvoltare a Resurselor Umane 2007-2013”

Cuvinte cheie: identitate confesională, pelerinaj, Fecioara, pietate, patron

Conceptul de pelerinaj a fost definit din perspectiva unui act de voință sau obligație religioasă, cu toate că în sens figurat a fost asemănăt cu anii vieții pământești ai unui om, însemnând pur și simplu o pribegie. Cu toate că există multe definiții care încearcă a lămuri acest concept, majoritatea au fost de acord că este una din cele mai vechi modalități de manifestare a religiozității, fiind relevantă „în plan calitativ, datorită spiritului care-l animă, iar, în plan cantitativ, prin gradul de participare și prin imaginea pregnantă și exteriorizată spectacular în derularea vieții religioase”.¹

În următoarele rânduri vom încerca să facem o scurtă analiză a modului în care se desfășura pelerinajul la Șișești cu ocazia marilor sărbători mariane din 15 august și 8 septembrie, în segmentul cronologic situat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Interesul nostru se datorează interpretării pe care au dat-o autoritățile statale acestor acte de pietate colectivă, conferindu-le și o semnificație de natură etnică.

¹Doru Radosav, *Sentiment religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Editura Dacia, București, 1997, p. 393.

În viziunea preoților pelerinajele se datorau firii religioase a românilor, care se manifesta și pe această cale.

Pelerinajele sau procesiunile organizate la biserică din Șișești la sărbătorile Adormirii Maicii Domnului (15 august) și la Nașterea Maicii Domnului (8 septembrie) la care luau parte credincioșii greco-catolici din satele apropiate au atras atenția autorităților statale, dar și celor ecclaziastice. Un pelerinaj trebuia organizat cu acordul autorităților laice și ecclaziastice.

În permanență Episcopia greco-catolică de Gherla a cerut informări despre desfășurarea pelerinajului, cerând preoților să completeze în acest sens un chestionar. Printre întrebările din acest chestionar erau: Ce s-a întâmplat în parohie în 15 august/8 septembrie în absența preotului?, Cu ce scop s-a deplasat preotul la Șișești?, De cine a fost însoțit?, În ce formă și în ce scop a mers la Șișești?, Ce a făcut acolo?, Cine a celebrat Liturghia?, Cine a predicat sau a ținut cuvântare?, Ce subiect a abordat?, Ce s-a întâmplat după?, Ce impresie a făcut predica pelerinilor?, Câtă intelectuali și preoți au participat?, Câtă pelerini au participat?, Ce s-a întâmplat după oficierea serviciului divin?, Ce s-a întâmplat în timpul prânzului comun?² Amplul chestionar la care trebuiau să răspundă preoții poate să ne ofere o serie de date despre motivația organizării pelerinajului, despre practicile de pietate practice, despre numărul pelerinilor prezenți, despre pietatea credincioșilor etc. Informațiile ar fi extrem de utile dacă ar exista mai multe astfel de chestionare complete și dacă s-ar fi răspuns la toate întrebările formulate. Din păcate din diverse motive răspunsurile nu erau înaintate în termen de 7 zile aşa cum era prevăzut, ci abia după ce se mai trimitea o nouă solicitare în acest sens sau niciodată. Dintr-un astfel de chestionar completat de preotul din Șurdești aflăm că acesta a fost nevoie să-și însoțească credincioșii la Șișești, deoarece „toți credincioșii mei” mergeau acolo „cu scopul de a asista la sărbătoarea aranjată pentru procesiunea Preacuratei Fecioare”. Preotul nu și-a condus credincioșii în procesiune, ci a mers abia după ce a oficiat Sf. Liturghie, deoarece oamenii întâlnindu-se zilnic cu cei din Șișești

²Arhivele Naționale Maramureș (în continuare AN MM), Fond Oficiul parohial Șurdești, Dosar nr. 41/1893, f. 2.

știau „ce se va întâmpla acolo”. La pelerinajul din 8 septembrie 1893 vremea fiind frumoasă au participat „peste 10000 de suflete”³, din satele din apropiere.

Interesul autorităților ecclaziastice față de astfel de manifestări se datora nevoii de a controla manifestările populare, care în lipsa unor îndrumări puteau să se desfășoare în afara canoanelor și legislației bisericești. Potrivit relatărilor preoților, pelerinajul la biserică din Șișești în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea la cele două mari sărbători mariane se datora evlaviei credincioșilor. „S-au adunat mai mulți preoți și și-au îndemnat credincioșii din alte parohii să se adune acolo cu acea ocazie îndemnându-se să introducă datina, ca la acele sărbători să se țină *iubilee* cu concurs mai mare de popor ...”⁴ Răspunzând la chemarea preoților an de an numărul de pelerini care alegeau acest centru a crescut, mai ales că episcopul greco-catolic Ioan Szabo încurcițase organizarea lor.

Dezacordul autorităților ecclaziastice survineea în momentul în care au constatat că preoții își părăseau parohiile însoțind procesiunile și în ziua de sărbătoare nu mai oficiau serviciul divin pentru cei rămași acasă, care nu mai beneficiau de îndrumare spirituală în caz de nevoie. În astfel de cazuri unii cereau introducerea unor amenzi și interzicerea părăsirii parohiei fără acordul superiorilor ierarhici.⁵ Datorită unor astfel de motive Consistoriul a decis în 17 august 1895 prin ordinul nr. 5789 ca „la biserică din Șișești *peregrinațiune* și respectiv aşa zise *iubilele* nu se pot ține”. Astfel de ordine au fost date și în cursul anilor următori, respectiv ordinele nr. 6379 din 11 august 1896, nr. 2607 din 19 martie 1900, nr. 5748 din 30 iunie 1900.⁶ Administratorii tractuali trebuiau să aducă la cunoștința preoților și credincioșilor această decizie a Consistoriului. Presupunem că ordinele repetitive, uneori chiar două în cursul unui an, se datorau ignorării lor de către pelerini. Aceste ordine nu erau suficiente pentru cei care în anii anteriori luase parte la pelerinaj, soluția se găsea în altă parte. Până la apariția acestui centru mulți maramureșeni în 15 august mergeau la Nicula, Maria Poci sau în alte centre, inaugurarea bisericii din Șișești a modificat comportamentul pelerinilor. În ciuda acestor repetitive ordine, credincioșii au ales să le ignore, la fel și preoții care invocau în apărarea lor dorința credincioșilor de a lua parte la pelerinaj. Nu doar la sărbătorile Fecioarei Maria pelerinii

³ *Ibidem*, f. 1.

⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁵ *Ibidem*, f. 9.

⁶ AN MM, Fond Oficiul protopopesc gr.cat. Șomcuta-Mare Chioar, dosar nr. 27/1901, f. 1.

mergeau la Șișești, ci și la sărbătoarea Sf. Apostoli Petru și Pavel, cu toate că știau că „iubilee acolo nu se pot ține”.⁷

Mitropolitul Victor Mihalyi a fost informat de modul cum s-au desfășurat pelerinajele din 1897 și 1900, cu toate că acestea erau interzise.⁸ Și în presa perioadei existau consemnări despre aceste manifestări, făcute de unii din participanți. Iată ce se afirma de pelerinajul din 15 august 1897: „Nu mai puțin de o campanie de jandarmi au fost la fața locului, au împiedicat orice cult dumnezeiesc și biserică a rămas închisă toată ziua”.⁹ Nemulțumirea pelerinilor era cu atât mai mare cu cât 15 august era ziua de hram a bisericii din Șișești, eveniment așteptat cu nerăbdare. Ulterior aflăm că autoritățile printr-o ordonanță a ministerului de interne, a vicecomitetului, a protopopului și a notarului comunal au hotărât să suspende serbarea catolică a unui hram, având la bază suspiciunea organizării unor „conventicule politice”. În ordonanță se atragea atenția necesității informării credincioșilor, iar cei ce vor totuși să meargă „să fie întorși din drum cu puterea armelor”. Autorul articolului neobservând în zonă o „mișcare socială, anarchică, națională” pune decizia pe seama liberalismului.¹⁰ Ignorarea ordinelor ce interziceau organizarea pelerinajului poate fi pusă pe seama necunoașterii sau încălcării cu bună știință din dorința de a sfida autoritățile maghiare și de a lua parte la un eveniment care cu toate că era o sărbătoare religioasă, putea să fie și o manifestare etnică fiind organizat de Vasile Lucaciu, cunoscut luptător pentru drepturile românilor.

Prezența jandarmilor pentru a împiedica desfășurarea sărbătorilor a provocat indignarea nu doar a pelerinilor, ci și a unor intelectuali care aleg să-și manifeste oprobrul prin articole de presă. Pentru interzicerea participării la un omagiu solemn „în onoarea Domnului Nostru Iisus Hristos”, nu puteau găsi justificare mai ales că în vremuri tulburi, în care indiferentismul religios cuprindea tot mai multă lume o astfel de măsură nu avea sens. „Cine lucră pentru stârpirea acestui rău? nime! Așa trebuie să presupunem pentru că e revoltător să nu te poți ruga în biserică ta într-o zi aşa de mărită, cum e sărbătoarea Sfintei Mării Mari!”¹¹ Chiar și ziarele maghiare semnalau cele întâmplate la Șișești în fiecare an cu ocazia hramului: „... pe 28 a lunii curente (n.a. 15 august), la

⁷ AN MM, Fond Oficiul protopopesc gr.cat. Surdești, Dosar 41/1893, f. 11.

⁸ AN MM, Fond Oficiul parohial gr.cat. Oncești, Dosar 9/1895, f. 2-3.

⁹ Scandalul de la Șișești, în *Unirea*, Blaj, an IV, nr. 37, 1897, p. 293.

¹⁰ Hram opriț, în *Unirea*, Blaj, an VII, nr. 38, 1897, p. 301.

¹¹ Scandalul de la Șișești, în *Unirea*, Blaj, an X, nr. 10, 10 martie 1900, p. 292.

Sfânta Marie a greco-catolicilor, iar sunt adunați acolo jandarmii, ca să împiedice cu arma atât sfânta liturghie, cât și ori ce convenire de orice categorie".¹² Acestea aveau loc cu toate că Sfântul Scaun declarase biserică de Șișești drept biserică votivă, iar cei ce luau parte la pelerinaj puteau beneficia de indulgențe plenare.¹³ Presa maghiară condamna maniera statului de a interzice o sărbătoare religioasă, cu toate că recunoștea că motivul nu a fost unul de natură religioasă, ci politică.

Toți cei care semnalau în presă manifestările de la Șișești, atrăgeau atenția că „scandalul” ținea de prea mulți ani, din 1895, și că trebuia găsită o manieră de a rezolva situația. Mai ales că în ciuda eforturilor autorităților de bloca toate rutele de acces cu ocazia sărbătorilor și a anunțurilor repetate că pelerinajul nu se ținea, pelerinii tot revineau în fiecare an.

La pelerinajele organizate după 1900 numărul de pelerini a crescut, deoarece erau considerate o modalitate eficientă pentru a menține treaz sentimentul religios, pentru achiziționarea de literatură cu caracter moral-religios, dar și un prilej de „distracție plăcută” pentru popor. În timpul celor trei zile pelerinii din Maramureș, Sătmări, Sălaj, Solnoc-Dobâca asistau la serviciul divin oficiat de numeroși preoți prezenți, și revineau acasă abia după ce se mărturiseau și cumeau.¹⁴

Desfășurarea pelerinajului pe durata a trei zile și prezența unui număr tot mai mare de pelerini a făcut necesară stabilirea unor reguli în privința desfășurării serviciului divin, administrării sfintelor taine, pregătirii personalului pentru a acorda ajutorul necesar pelerinilor, dar și asigurarea căzării pelerinilor și celor bolnavi care veneau pentru a participa la Sf. Maslu. Și târgurile care se organizau cu această ocazie trebuiau controlate, pentru a-i apăra pe pelerini de a face cheltuieli inutile sau a neglijă cele sfinte în favoarea tarabelor întinse. Credincioșilor li se atrăgea atenția să nu negligeze mărturisirea anuală la preotul paroh, în favoarea uneia făcută în timpul pelerinajului la un preot străin.¹⁵ Bineînțeles că era de dorit ca pelerinul să încheie Postul Sfintei Marii prin mărturisire și cuminicare în centrul de pelerinaj, dar să nu facă acest lucru în defavoarea mărturisirii anuale.

¹² *Ibidem*, p. 293.

¹³ Epaminonda Lucaciu, Biserică din Șișești, votivă pentru S. Unire a tuturor românilor, în *Unirea*, Blaj, an X, nr. 38, 18 septembrie 1900, p. 302.

¹⁴ Pelerinajul de la Șișești, în *Unirea*, Blaj, an XVII, nr.38, 14septembrie 1907, p. 317.

¹⁵ Mărturisirea anuală și pelerinajele, în *Unirea*, an XXI, nr. 39, 20 mai 1911, p. 357.

După înființarea Episcopiei greco-catolice de Maramureș, episcopul Alexandru Rusu a stabilit o nouă rânduială pentru organizarea pelerinajelor începând cu anul 1933, potrivit ei: 8 septembrie de Nașterea Preacuratei la biserică din Șișești era zi de hram.¹⁶ Noua organizare urmărea ca episcopul să poată fi prezent în rândul enoriașilor săi la marile sărbători din cursul anului liturgic. Liturghia arhierească și cuminecarea pelerinilor la pelerinajul din 8 septembrie 1933, au fost făcute pentru prima dată de episcopul Alexandru Rusu.¹⁷ Prezența episcopului în rândul pelerinilor era așteptată, pentru mulți pelerini mesajul rostit în predica de final avea valențe aparte. și în anii următori episcopul a fost prezent la Șișești, pentru a spori fastul sărbătorii credincioșii erau invitați să participe în număr tot mai mare, să se organizeze în procesiuni etc.

Pelerinajele de la Șișești din 15 august sau 8 septembrie de sărbătorile Fecioarei Maria, nu au fost doar o practică de pietate colectivă, ci și o modalitate de întărire a legăturilor dintre românii greco-catolici, care își manifestau în acest fel apartenența la Biserica catolică. Pe lângă semnificația strict confesională putem desprinde și o semnificație de natură stric etnică, datorată activității lui Vasile Lucaci, care în primii ani a dus la interzicerea desfășurării acestui pelerinaj. Depășind aceste obstacole an de an pelerinii au ales să se îndrepte spre acest sanctuar marian, pentru a mulțumi lui Dumnezeu și Fecioarei Maria pentru ajutorul acordat, dar și pentru a înălța rugăciuni. În afară de manifestările evlavioase zilnice, pelerinii au ales și această modalitate de a practica cultul marian. Recunoașterea importanței acestui centru de pelerinaj, a venit atât din partea Sfântului Scaun numind biserică din Șișești drept biserică votivă, cât și din partea episcopului Alexandru Rusu care din 1933 a ales ca aici să se facă pelerinajul din 8 septembrie pentru greco-catolicii din Episcopia greco-catolică de Maramureș.

¹⁶ Pelerinaje eparhiale, în *Unirea*, an XLIII, nr. 23, 10 iunie 1933, p. 4; Pelerinaje la Sfintele Mănăstiri, în *Duminica*, Sighet, an X, nr. 24, 11 iunie 1933, p. 3.

¹⁷ La Șișești, în *Duminica*, Sighet, an X, nr. 39, 24 septembrie 1933, p. 3.

L'identité ethnique et d`expression religieuse. Pèlerinage Marianne à l'église votive de Şişeşti fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle

Mots-clés: l'identité religieuse, le pèlerinage, la Vierge, piété, patron

Les pèlerinages au Şişeşti en 15 août et septembre 8 n'ont pouvaient pas être arrêté par les ordres des autorités. Dans la vraie tradition de pèlerins chaque année dépasse de loin toute interdiction d'être à côté des grandes Fêtes Mariannes. Grâce à célébrations et les Romains auraient pu dit de la composition ethnique et confessionnelle. L'initiative de ces pèlerinages fait partie d'un phénomène plus général, à travers lequel le culte de la Vierge Marie est revitalisé et promu. Le but de ces pèlerinages était encore l'intensification de la vie religieuse et morale du peuple.

Instalațiile de afinare a aurului brut de la Baia Mare și Săsar, până în anii '40 ai secolului al XX-lea

Dr. Mircea Baron

Absolvent al Facultății de Istorie-Filosofie, Secția Istorie, a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (1972). Doctor în istorie la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (1997) cu teza de doctorat: „Societățile carbonifere și evoluția social-economică a Văii Jiului în perioada interbelică”. Profesor universitar la Universitatea din Petroșani. Domenii de competență științifică: istoria economiei; istoria mineritului; istoria socială și economică a Văii Jiului.

Cuvinte cheie: România, Baia Mare, anii '20-'40 ai secolului al XX-lea, minerit aurifer, afinarea aurului.

I. Mineritul aurifer

Mineritul metalelor prețioase în România – sau generic, mineritul aurifer – s-a dezvoltat în două regiuni:

I. Patrulaterul aurifer al Munților Apuseni.

II. Regiunea minieră Baia Mare - Maramureș¹. Aici se va implica Statul român, prin Regia Întreprinderilor Miniere și Metalurgice ale Statului din Ardeal (R.I.M.M.A., viitoarea MINAUR)² și capitalul privat prin Societățile: „Phönix”, „Petroșani”, Societatea Franceză de Mine de Aur din Transilvania, „Aurum” etc. și prin micii producători constituți în asociații miniere pe cuxe.

Această structură organizatorică va fi capabilă să producă, ca să luăm un an de referință, 1937: 5.465 kg. aur, 25.645 kg. argint, și în plus, cupru, plumb, zinc, sulf etc.³

¹ Vezi, Anatolie P. Bodiu, Gabriel F. Popescu, Paraschiv T. Ilie, Valentin T. Beregic, *Regiunea minieră Baia Mare. Monografie*, București, f.a., p. 34-50.

² La R.I.M.M.A. au aparținut exploataările miniere: Dealu Crucii, Valea Roșie, Baia Sprie, Capnic, Băiuț și Văratic, Rodna Veche, Roșia Montană, Săcărâmb, și Uzinele metalurgice de la Firiza de Jos, Zlatna, Strâmbu (până în anul 1933); din martie 1934, pentru 18 ani și patru luni, R.I.M.M.A. va arenda mina de aur Valea lui Stan, din județul Vâlcea (*Les mines des métaux et les usines métallurgiques, propriétés de l'etat roumain exploitées en regie. Entreprises minières et usines métallurgiques dans la région de Baia Mare*). Coordonator C. Lazu, Extract de de „Correspondance Économique Roumaine”, X-e année, no. 4, 1928; Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale (în continuare, AN MM), *Fond Direcția Minelor Baia Mare* dos. 58/1948, f. 180.

³ Arhivele Naționale Hunedoara (în continuare, AN HD), *Fond Societatea „Mica”*, dos. 92/1944, f. 15.

Sigur că mineritul metalelor prețioase, presupune nu numai extracția din zăcământ a minereului, dar și prelucrarea primară a acestuia în instalații de preparare.

În timp s-au dezvoltat tehnici de prelucrare a minereurilor auro-argintifere, bazate pe: *a.* concentrarea prealabilă a metalelor prețioase conținute, cea mai modernă formă reprezentând-o flotația, introdusă între anii 1910-1930; *b.* capacitatea unor colectori, cu afinitate mare pentru aur, de a acumula aurul aflat în diferite produse miniere, prin amalgamare, cianurare, topire⁴.

II. Afinarea

Deși Transilvania dădea cca. 95% din producția de aur a Ungariei de până la anul 1918, singura instalație de afinare se afla la Schemnitz (Banska - Stiavnica, în Slovacia de astăzi)⁵. După Marea Unire din 1918, și trecerea Transilvaniei la România, aurul brut obținut se preda Consiliului Dirigent al Transilvaniei, iar după desființarea acestuia, în aprilie 1920, la Banca Națională a României (B.N.R.).

Cum aurul obținut în urma operațiunilor de prelucrare nu era pur, iar necesitățile de trezorerie ale B.N.R. cereau un aur fin, în primii ani interbelici Banca va fi obligată să trimită aurul argintifer obținut în Uzinele metalurgice ale Statului de la Firiza de Jos, Strâmbu și Zlatna, la Londra, pentru a fi supus procesului de afinare, proces cu ajutorul căruia, prin electroliză, se obținea aur fin și argint fin.

⁴ Enciclopedia României, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 715-718.

⁵ Ion Rusu Abrudeanu, *Aurul românesc. Istoria lui din vechime până astăzi*, „Cartea Românească”, București, 1933, p. 235.

*Conținutul în aur și argint a aurului brut și a impurităților ce îl însoțesc, la Instalația de Afinare Baia Mare; sfârșitul anilor '30 ai secolului al XX-lea*⁶

Tabel nr. 1

Aur brut	Aur	Argint	Plumb	Cupru	Zinc	Fier	Antimoniu	Bismut	Arse	Sulf
	nt	b	u				u		n	
%										
Aur de amalgam	66	30	0,79	2,20	0,25	0,30	0,20	-	0,05	0,10
Aur de cianurație	20	70	8,00	0,50	1,00	0,10	-	-	-	-
Argint aurifer	15	84	0,25	0,30	0,05	0,10	0,05	0,10	0,01	-

De aceea se caută să se obțină, prin metoda afinării, o separare completă a aurului de argint, urmată de o purificare a fiecărui de impuritățiile ce le-ar putea conține, pentru a rezulta metale prețioase pure, cu finețe de 1.000/1.000. Nu se va obține o puritate absolută, buletinele de analiză eliberate de Serviciul Aurului din B.N.R., pentru aurul fin provenit de la instalațiile de afinare, indicând o finețe de 999,5-999,8 gr. aur la kg.⁷.

Borderou despre aurul fin predat de către R.I.M.M.A. la B.N.R., 5 aprilie 1939

Tabel nr. 2

Greutatea lingoului de aur kg.	Titlu			Greutatea aurului fin kg.
	Analize Baia Mare	Analize B.N.R.	Egalizare prin medie	
6,5995	999,8	999,6	999,7	6,5975
6,7150	999,8	999,6	999,7	6,7130
6,6930	999,8	999,6	999,7	6,6910

⁶ Ion Marin, *Rumänische Verwirklichungen im abgetretenen Siebenbürgen. Die Scheidenanstalt für Edelmetalle der Staatlichen Berg und Hüttendirektion von Baia Mare*, Miniera, XVII, 1942, nr. 1, p. 19.

Din analize făcute, de exemplu, în martie 1940, de către Societatea „Petroșani”, la aurul brut, ce rezulta din topirea nămolului aurifer, produs de Cianurația de la Săsar, se obțin următoarele valori: 18,05% aur; 77,82% argint; 1,93% zinc; 0,83% cupru; 1,13% plumb; calitativ, analizele nu au indicat prezența de antimoniu, cadmiu, arsen, cobalt, staniu, telur, diferența până la 100% reprezentând diferența de analiză (AN HD, *Fond Societății „Petroșani”*. Divizia Baia Mare, dos. 6/1941, f. 43).

⁷ Vezi, de exemplu, *Buletine de analiză*, eliberate la 16 mai 1939, pentru aurul fin depus la B.N.R. de către R.I.M.M.A., care indică o finețe a aurului cuprinsă între 999,5-999,7 (AN MM, *Fond Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 126/1939, f.f.).

6,7194	999,8	999,6	999,7	6,7174
6,4708	999,8	999,6	999,7	6,4689
6,5640	999,8	999,6	999,7	6,5620
39,7617	-	-	-	39,7498

În anul 1933, dr. ing. Ion Marinescu, șeful Laboratorului Societății „Mica” de la Brad, arăta că, afinarea se poate executa:

A. Pe cale uscată, impuritățile putând fi eliminate prin topire cu borax, salpetru, clorură de amoniu etc.;

B. Pe cale umedă, prin, proceze de dizolvare, de natură pur chimică sau prin proceze de dizolvare de natură electrochimică⁸.

Cea mai modernă va fi considerată afinarea pe cale electrolitică, care se baza pe două operațiuni:

a. Separarea argintului după procedeul Moebius. Plăcile anodice, constând dintr-un aliaj cu cca. 25% aur, 72% argint și 3% impurități sunt introduse în saci de pânză, fiind legate de polul pozitiv al curentului. Catozii, formați din plăci subțiri de argint pur sau din plăci de oțel, sunt legați de polul negativ. Electrolitul este constituit dintr-o soluție de nitrat de argint, iar sub acțiunea unui curent continuu de joasă tensiune, argintul din plăcile anodice este transportat la catozi, unde se depune sub formă de cristale, fiind apoi turnat în lingouri de argint fin. Nămolul aurifer rămas în saci este spălat, uscat și topit pentru pregătirea anozilor la băile de aur.

b. Separarea aurului prin procedeul Wohlwill. Plăcile anodice constau dintr-un aliaj cu cca. 95% aur și 5% impurități, iar plăcile catodice din foițe de aur pur. Anozii și catozii sunt susvenați într-o soluție electrolitică de clorură de aur, încălzită la 60-70°, iar sub acțiunea curentului electric, aurul se depune pe catozi, de unde este turnat apoi în lingouri de aur fin⁹.

⁸ AN HD, *Fond Societatea „Mica”*, dos. 32/1931, f. 171-184.

⁹ Enciclopedia României, vol. III, p. 718.

III. Instalațiile de afinare de la Baia Mare și Săsar

Pentru a face față nevoilor industriei românești vor fi construite, în anii '20-40 ai secolului al XX-lea, trei instalații de afinare la Baia Mare, Gurabarza/Brad și Săsar. Dintre cele trei instalații de afinare, cele de la Baia Mare și Gurabarza vor funcționa efectiv, ele obținând, prin afinare, de exemplu, în anul 1939, 5.446 kg. aur fin (2.690 kg., respectiv 2.756 kg.) și 22.213 kg. argint (15.575 kg., respectiv 6.638 kg.).¹⁰

În studiu nostru ne vom ocupa de cele două instalații de afinare construite la Baia Mare și Săsar.

3.1. Instalația de Afinare a Societății „Petroșani” de la Săsar

După știința noastră, instalația de afinare, construită de către Societatea „Petroșani” în incinta Uzinei sale de Preparare de la Săsar/Baia Mare, nu va funcționa, efectiv, niciodată.

Societatea „Petroșani”, implicată încă din anul 1934 în mineritul metalelor prețioase din regiunea Baia Mare și Maramureș, va pune în funcțiune la Săsar, în ianuarie 1939, o instalație de cianurare integrală, cu o capacitate de prelucrare de 100 to/zi, pentru a prepara minereurile auro-argintifere pe care le exploata în Valea Borcutului, de lângă Baia Mare. Având în vedere rezultatele obținute, și mai ales creșterea pronozată a cantității de minereu extrase, Societatea „Petroșani” intenționa să treacă în cursul anilor 1941-1942 la mărirea capacitatei de prelucrare a Cianurației la 300 to minereu/zi și, parte a acestui proiect, era și montarea unei instalații de topire a nămolului aurifer și de afinare a aurului brut¹¹, care să fie adăpostită în corpul de clădiri ale Cianurației extinse¹².

Societatea „Petroșani”, care va dezvolta în câțiva ani, în regiunea Baia Mare și Maramureș un complex minier care o va propulsa ca al treilea producător român de metale prețioase, după Societatea „Mica” și Stat, dorea să aibă și ea o asemenea instalație, pentru a realiza întregul ciclu de la extractie până la afinare, iar, pe de altă parte, era nemulțumită și dorea să eludeze taxele mari și pierderile exagerate constatate la instalația de afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare¹³.

¹⁰ *Statistica industriei extractive*, Editată anual de Institutul Central de Statistică XLI, 1939, p. 66.

¹¹ Gheorghe Vanci, *Instalația de cianurare a soc. Petroșani de la Baia Mare*, A.M.R., XXIV, 1942, nr. 10, p. 317-331.

¹² AN HD, *Fond Societatea „Petroșani”*. Direcțiunea Generală. Consiliul de Administrație, dos. 12/1941, f. 17; *Fond Societatea „Petroșani”*. Divizia Baia Mare, dos. 6/1942, f. 1.

¹³ AN HD, *Fond Societatea „Petroșani”*. Divizia Baia Mare, dos. 10/1941, f. 10

Nemulțumirea provințială din faptul că, potrivit unei adrese trimise de Divizia Baia Mare către Serviciul Tehnic Minier din Direcționa Generală a Societății „Petroșani” în 7 august 1940, Direcționa Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare a descoperit o inadvertență între faptul că, pentru aurul brut pe care Societatea „Petroșani” l-a preschimbat, cu începere din martie 1939 și până la 26 iunie 1940, se reținea drept taxă de afinare 1% din valoarea aurului fin valorizat, fără prime, și art. 21 din Regulamentul de preschimbare¹⁴, aflat în vigoare de la 1 octombrie 1936, care fixa reținerile la 1% din aurul găsit la analize, cu minim de 2 gr./kg. de produs și 4% pentru argintul găsit la analize. Refacerea calculului ducea la impunerea Societății „Petroșani” cu o sumă suplimentară de 264.787 lei, care era conformă cu Regulamentul de preschimbare¹⁵, dar se considera de către Societate că, taxa de afinare era excesiv de mare, la aceasta adăugându-se și taxa Fondului de topire de 0,2%¹⁶.

Față de situația creată, Societatea „Petroșani” va reacționa, prin încercarea de a încehea cu Societatea „Mica”, o *Convenție pentru afinarea de aur și argint*, la instalația de afinare de la Gurabarza¹⁷, cerând să fie comunicate „condițiunile (tariful, reținerile, modul de prelucrare și predare) în care ați fi dispuși să efectuați afinarea producției noastre de aur brut în instalațiile dumneavoastră”¹⁸. Societatea „Mica” va răspunde la 21 octombrie 1940, precizând că, „urmare a scrisorii dumneavoastră din 26 iulie 1940, vă comunicăm că, putem afina aurul dumneavoastră brut, la Gurabarza, în care scop vă remitem un proiect de Convenție pentru afinarea metalelor prețioase”¹⁹.

Acest proiect nu se va materializa, în condițiile în care, după Diktatul de la Viena din 30 august 1940, regiunea din nord – vestul României va intra în componența Ungariei, și atunci apare ca oportuna construcția propriei instalații de afinare la Săsăr.

Societatea „Petroșani” a comandat, în anul 1940, la firma „Siemens & Halske” din Berlin componentele principale ale instalației de afinare²⁰, iar în Preliminarul pe anul 1941

¹⁴ *Regulamentul pentru topirea, extragerea și afinarea metalelor cuprinse în minereurile și produsele metalifere ce se vor primi spre prelucrare la Uzinele Firiza de Jos, Zlatna și instalația de afarare, proprietatea R.I.M.M.A* (Monitorul Oficial, I, nr. 255/2 noiembrie 1936, p. 9050).

¹⁵ AN MM, Fond Direcția Minelor Baia Mare, dos. 138/1940, f.f.

¹⁶ AN HD, Fond Societatea „Petroșani”. Divizia Baia Mare, dos. 6/1941, f. 45-46.

¹⁷ *Ibidem*, f. 37-40

¹⁸ *Ibidem*, f. 43-44.

¹⁹ *Ibidem*, f. 36.

²⁰ *Ibidem*, dos. 42/1946, f. 8

al Diviziei Baia Mare a Societății „Petroșani” era prevăzută realizarea unei asemenea instalații²¹, care, împreună cu două cuptoare electrice, urma să coste cca. 10.860.000 lei²².

Nu am găsit o descriere a instalației de afinare ce se va construi la Săsar, dar din inventarul bunurilor Exploatărilor aurifere ale Societății „Petroșani” de la Baia Mare, realizat după naționalizarea principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948, rezultă că, aceasta era formată, în principal din:

I. o instalație Moebius pentru afinarea argintului compusă din cinci vane de piatră artificială, fiecare de 60 x 50 x 33 cm;

II. o instalație Wohlwill pentru afinarea aurului, compusă din două vane din fontă, cu interior smălțuit, de 60 x 50 x 35 cm și patru vane din porțelan de 39,5 x 31 x 30 cm²³.

Lucrările începute în anul 1942, în perioada când partea de nord-vest a României fusese cedată Ungariei, vor fi finalizate până în mai 1943²⁴, doar că acum, Ministerul de Finanțe Maghiar considerând că, afinarea este un drept exclusiv al Statului, va opri activitatea și își propunea să preia aparatura, care urma să fie instalată în clădirea Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, alături de instalația de afinare existentă acolo²⁵.

Instalația va rămâne la locul său, și vor urma, până în ianuarie 1944, tratative între Sucursala din Ungaria a Societății „Petroșani” și Ministerul de Finanțe Maghiar, Societatea solicitând despăgubiri pentru interzicerea funcționării instalației de afinare. Societatea „Petroșani” propunea două alternative pentru despăgubire: 1. oprirea instalației în schimbul achitării amortismentului anual din partea Statului pentru valoarea investită; 2. arendarea instalației pe timp de cinci ani, dar fără mutarea ei. Cum, de la 1 ianuarie 1944, Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, în favoarea cărora Ministerul de Finanțe Maghiar era decis să arendeze instalația, au devenit autonome, și refuzau să arendeze, tratativele se vor duce, acum, pe baza primei alternative, și s-au materializat prin: reducerea retroactivă a taxei de afinare pe exercițiul 1943 cu 20%; promisiunea de a se reduce această taxă, pentru anul 1944, cu 30%. Se spera că se va primi, începând cu anul 1944, o cotă anuală de 30.000 pengő la cota de amortisment²⁶.

²¹ *Ibidem*, dos. 9/1941, f. 16.

²² *Ibidem*, dos. 10/1941, f. 10.

²³ *Ibidem*, dos. 32/1949, f. 89-90

²⁴ *Ibidem*, dos. 6/1942, f. 1, 8.

²⁵ *Ibidem*, dos. 29/1943, f. 59; dos. 28/1943, f. 5-6.

²⁶ *Ibidem*, dos. 12/1944, f. 10-11.

Mersul războiului va face ca din martie 1945, nord-vestul Transilvaniei să treacă, din nou, sub jurisdicția statului român, dar fără ca în privința folosirii instalației de afinare a Societății „Petroșani” să se fi produs un progres.

Dintr-un *Referat asupra funcționării „Cianurației Săsar” și a instalațiilor ei anexe*, din 26 aprilie 1946, rezulta că, instalația de afinare nu a funcționat de la montarea ei și până în acel moment decât intermitent și numai pentru încercări. Se considera că, este necesară o revizie generală a instalației electrice și montarea băilor de argint. Odată aceste lucrări terminate urma să se înceapă încercări de laborator și ale instalației de afinare, pentru eliminarea dificultăților legate de impuritatea lingourilor de aliaj auro-argintifer, semnalate de prelucrarea lor la Secția de Afinare a Direcționii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare. Pentru că, despre încercările făcute în perioada ocupației maghiare nu se mai știa nimic, se considera că, instalația nu putea fi pusă la punct decât către sfârșitul anului 1946, iar inginerul însărcinat cu conducerea instalației de afinare trebuia să facă o practică de minimum 2-3 luni la Secția de Afinare a Societății „Mica” de la Gurabarza și la Secția de Afinare a Direcționii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, s-a dispus să se facă experiențe și analize de laborator pentru clarificarea modului de funcționare a instalației²⁷.

Programul de lucru al Societății „Petroșani”, în vederea măririi producției de aur, elaborat la 26 august 1946, se referă și la *completarea și punerea în funcțiune a instalației de afinare*, estimându-se că, aceasta nu va putea fi pusă în funcțiune decât după completarea ei cu un cupitor englez de cupelare, necesar pentru eliminarea impurităților din aliajul auro - argintifer, obținut din topirea nămolului aurifer. Se credea că, lucrarea va fi începută în anul 1946, iar punerea în funcțiune a instalației va putea fi făcută în anul 1947. Investițiile pentru completarea instalației de afinare, care va putea prelucra metalele nobile ce vor fi produse de Cianurația mărită, se vor ridica la cca. 400.000 lei, valută 1938, respectiv 60 milioane lei la prețurile din august 1946²⁸.

Din *Raport asupra preliminarului pe 1947 și Preliminariul Uzinei Săsar pe anul 1947* aflăm că, lipsa creuzetelor de grafit a determinat trecerea la topirea nămolului aurifer prin cupelare; pentru această schimbare s-a achiziționat de la Societatea „Minaur” un cupitor englez a cărui montare urma să fie făcută până în luna martie 1947, achiziție care era considerată un pas important pentru trecerea la afinarea proprie. Se accepta însă ideea că, deocamdată, instalația de afinare nu va fi pusă în funcțiune – efectuându-se doar încercări

²⁷ Ibidem, dos. 16/1946, f. 89.

²⁸ Ibidem, dos. 42/1946, f. 8.

în acest sens pentru formarea personalului – deoarece lipsa de experiență a personalului, dificultățile tehnice legate de impuritățile lingourilor și de nesiguranța obținerii în permanență a diferitelor materii prime și piese de rezervă, riscurile mărite de furt, precum și cantitatele reduse de metale ce ar urma să fie afinate, fac operațiunea neeconomică și riscantă. În acest sens pleda experiența Societății „Mica” care și-a afinat toată producția anului 1946 la Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, care și aceasta, a fost nevoită să nu lucreze câteva luni în cursul anului 1946 din cauza producției mici de metale ce urmău a fi afinate²⁹.

Nici în anul 1948 instalația nu va funcționa, pentru că, nu este prevăzută în lucrările de investiții pe acel an³⁰, iar aurul brut produs la Cianurația de la Săsar va fi prelucrat la Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare; astfel, în 10-12 februarie 1948, s-a depus, pentru preschimbare, la Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, cantitatea de 810,076 kg. argint de topitorie, din producția lunilor august-noiembrie 1947, care fusese prelucrată la Uzina metalurgică Firiza de Jos (Ferneziu), iar la 18 februarie 1948 se va preschimba la Ferneziu, cantitatea de 516,473 kg. aur de cianurație, din producția lunilor decembrie 1947-ianuarie 1948³¹.

În stadiul actual al cercetărilor, formulăm opinia că, instalația de afinare de la Săsar nu a funcționat, în mod industrial, niciodată³², Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare fiind suficientă pentru producția de metale prețioase pe care România o va realiza în perioada următoare; de altfel, dintre *Procesele verbale încheiate în vederea predării Explorării Săsar către Centrala Auro-Argintiferă, octombrie - noiembrie 1949*³³, nu există nici un proces verbal care să se refere expres la această instalație.

3.2. Instalația de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare

Prima instalație de afinare a metalelor prețioase din România, cu o capacitate de prelucrare de 1.000 kg. aur fin și 4.000 kg. argint fin anual, va fi construită de către

²⁹ *Ibidem*, dos. 48/1947, f. 4; dos. 50/1947, f. 3.

³⁰ *Ibidem*, dos. 20/1948, f. 40-42.

³¹ AN MM, *Fond Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 92/1947, f. 20, 22.

³² În, Staicu Bălănescu, Valeriu Achim, Aurel Ciolte, *Istoria conducerii mineritului, a metalurgiei neferoase și prețioase din nord-vestul României*, Editura Gutinul, Baia Mare, 2002, p. 384, se amintește de instalația de afinare a metalelor prețioase de la Săsar, apreciindu-se că, aceasta „nu s-a mai folosit”.

³³ AN HD, *Fond Societatea „Petroșani”*. *Divizia Baia Mare*, dos. 15/1949, f. 1-79.

Ministerul Industriei și Comerțului (M.I.C.) la Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare.

Construcția unei instalații de afinare a metalelor prețioase la Baia Mare, va fi decisă în anul 1923, iar la 1 aprilie 1924 se înființează Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare³⁴. Instalația, dotată cu utilaje furnizate de către firma „Siemens & Halske” din Berlin, va fi realizată în anul 1924, va începe să funcționeze la sfârșitul lunii octombrie 1924, și va intra în producție normală la începutul anului 1925³⁵. Instalația de afinare, va costa 1.183.062 lei, și era construită pentru a afina aurul brut produs de către minele și uzinele metalurgice ale Statului, precum și cel adus pentru preschimbare de către producătorii particulari - cu excepția Societății „Mica”, care vindea direct aurul brut Băncii Naționale a României³⁶ – la Oficiile de schimb de la Abrud, Zlatna și Baia Mare sau direct la Uzinele metalurgice ale Statului³⁷.

Instalația era formată din:

- cinci băi pentru electroliza argintului, după sistemul Moebius;
- trei băi pentru electroliza aurului, după sistemul Wolhwill;
- două cuptoare încălzite cu mangal, în care se realiza topirea aurului brut adus pentru afinare, în vederea formării anozilor și catozilor necesari pentru electroliză;
- un cupor încălzit cu lemn, pentru uscarea nămolului de aur și a argintului electrolitic;
- un convertizor pentru transformarea curentului alternativ de 110 V, în curent continuu la băile de electroliză;
- aparate pentru spălare, filtrare, precipitare și dizolvarea metalelor nobile³⁸.

Cum, în anii următori producția de metale prețioase a țării se situează pe un trend crescător, crescând de la 1.245 kg. aur și 2.382 kg. argint în anul 1925, la 3.191 kg. aur și

³⁴ AN MM, *Fond Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 174/1937, f.f.

³⁵ Staicu Bălănescu, Valeriu Achim, Aurel Ciolte, *op. cit.*, p. 418.

³⁶ B.N.R. va afina aurul brut cumpărat de la Societatea „Mica”, până în anul 1937, tot în instalația de afinare de la Baia Mare. Astfel, la 16 ianuarie 1936, Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare se adresează Societății „Mica”, cerându-le să intervină la B.N.R. pentru că acesta să trimîtă spre afinare la Baia Mare, „cele 4.000 kg. aur brut ce aveți depus la B.N.R. O cerem, pentru că dispunem de argint de topitorie în cantitatea suficientă pentru a putea afina și transe mai mari de aur brut, lucrând cu deplină capacitate a instalației noastre de afinare (AN MM, *Fond Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 141/1935, f.f.)

³⁷ Ion Marin, *Instalația de afinare a metalelor prețioase a Minelor și Uzinelor Statului din Baia Mare*, p. 50-51.

³⁸ AN MM, *Fond Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 72/1932, f. 107.

5.866 kg. argint în anul 1932, 4.435 kg. aur și 10.995 kg. argint în anul 1933³⁹, există posibilitatea ca în următorii ani capacitatea instalației de afinare existente la Baia Mare să fie depășită; mai mult, B.N.R. deținea în depozitele sale o mare cantitate de aur brut provenit de la Societatea „Mica”.

Plecând de la această realitate, M.I.C. își propunea mărirea instalației de afinare de la Baia Mare, printr-o refacere completă a vechii instalații, și pe care să o aşeze tot la parterul clădirii Direcționii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, într-un spațiu nou, care era mai ușor de apărat și permitea o extindere ulterioară.⁴⁰.

La 23 februarie 1932 se prezintă Direcționii Generale a R.I.M.M.A. un *Referat* care arată modul în care s-a acționat pentru asigurarea procesului de achiziționare a echipamentelor necesare instalației de afinare.

Plecând de la creșterea producției de metale prețioase, se consideră că, este necesară mărirea instalației de afinare, de la o capacitate de prelucrare anuală de 10.000 kg. argint aurifer, ce conține: 20% aur, 75% argint, plus impurități de plumb, cupru, zinc, stibiu etc., la o capacitate de prelucrare anuală de 20.000 kg. argint aurifer, ce conține: 81% (16.300 kg.) argint fin, 17,2% (3.440 kg.) aur fin, 1,3% (260 kg.) impurități de cupru, plumb, stibiu, bismut, fier etc., cu aceeași proporție în conținutul metalelor, proporție care convineea, în mod special, procedeului prin electroliză⁴¹.

Pe baza studiului Direcției Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, s-a lansat la 25 noiembrie 1931 un caiet de sarcini, în care erau precizate cele 12 loturi de obiecte care urmau să fi licitate, la prețul de 2.129.610 lei: motoare; grup convertizor pentru cinci băi de argint și cinci băi de aur; tablou de distribuție; aparate de măsură și control; șapte băi pentru electroliza argintului și două băi pentru electroliza aurului, cu accesoriile lor, care urmau să lucreze cu curent electric continuu, dat de două grupuri convertoare, de 12 HP și 8 HP; macara mobilă pentru ridicarea electrozilor de argint în greutate de 100 kg.; două centrifuge pentru uscarea cristalelor de argint și a nămolului de aur; aparate pentru filtrarea cu vacuum a cristalelor de argint și a nămolului de aur; vase de piatră pentru încărcarea și descărcarea băilor de argint; două cuptoare încălzite cu motorină; două ventilatoare, ca și condițiile de montare, adjudecare, livrare și plată⁴². Pe baza acestui caiet de sarcini, la 4

³⁹ Mircea Baron, *Din istorie mineralului aurifer în România. 1918-1948*, Editura Universitas, Petroșani, 2006, p. 198.

⁴⁰ Ion Marin, *op.cit.*, p. 51.

⁴¹ AN MM, *Fond Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 72/1932, f. 106-107.

⁴² *Ibidem*, f. 114-118.

decembrie 1931 s-au cerut oferte de la firme de specialitate: Siemens-Schuckert, A.E.G., Ganz, Energia, Langbein & Phanhauser, Erdely și Szabo, Thomson-Houston, ASEA, Ericsson⁴³.

Licităția propusă pentru 30 decembrie 1931 se va amâna, aceasta desfășurându-se la 5 ianuarie 1932. Procesul verbal de adjudecare provizorie se va încheia la 13 ianuarie 1932⁴⁴, și va fi aprobat prin *Raportul Direcționii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare* din 21 ianuarie 1932, care dă câștig de cauză firmelor: Siemens-Schuckert (Siemens & Halske), „Energia” Cluj, Langbein & Phanhauser.

Raportul insista pe rentabilitatea acestei instalații. Se considera că, în ipoteza plauzibilă că se vor prelucra anual: 2.000 kg. aur provenit de la B.N.R., contra 1% din valoare sau greutate; 1.000 kg. aur și 12.000 kg. argint, contra 2% din aur și 4% din argint, s-ar obține un venit anual de 5 milioane lei; pentru aceste cantități, cheltuielile cu afinarea ar fi de maximum 2 milioane lei, ceea ce ar da un beneficiu de 3 milioane lei, cu care s-ar acoperi din primul an de funcționare costul instalației⁴⁵. Rentabilitatea noii instalații de afarare se va vedea, de altfel, încă din primul an de funcționare, un tablou comparativ al rezultatelor obținute la instalația de afarare a metalelor prețioase în anii 1932 și 1933 fiind edificator⁴⁶:

Tabel nr. 3

Anul	Personalul		Preschimbarea aliaj aur+argint kg	Metale afinate obținute		Total cheltuieli lei	Revine pe kg. de metal afinat		Profitul instalației lei
	Funcționala	Muncitori		Aur fin kg.	Argint fin kg.		Aur	Argint	
1932	4	12	7.409	1494,950	5557,603	1.561.387,42	964,31	21,53	755.514
1933	5	17	10.383	2.025,641	8398,917	1.863.653,78	817,72	24,67	1.354.265

⁴³ Vezi oferta Întreprinderilor „Ganz” din Cluj din 23 decembrie 1931 (*Ibidem*, f. 1-2).

⁴⁴ *Ibidem*, f. 104-105.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 112.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 134/1933, f. 9. Sunt și alte exemple în acest sens. Astfel, dintr-un Raport tehnic al Secției de Afarare pe luna ianuarie 1934, aflăm că s-au preschimbat 555,5796 kg aur de șteampă și 373,053 kg argint aurifer de topitorie; s-au prelucrat 533,6746 kg aur de șteampă și 1873,422 kg argint aurifer de topitorie și s-au obținut, 138,4348 kg aur fin și 887,550 kg argint fin. Pentru realizarea acestei producții s-au cheltuit 172.319 lei; 1205,06 lei pentru un kg. de aur (96,31%) și 61,93 lei pentru un kg. de argint (3,19%). Suma veniturilor realizate din rețineri în natură a fost de 536.371 lei, obținându-se un profit de 364.052 lei (*Ibidem*, f. 1, 5)

Noua instalație, va costa, cu tot cu lucrările de construcție, realizate în regie proprie, 4.277.218 lei, era proiectată să producă, prin afinare, 10.000 kg. aur fin și 30.000 kg. argint fin, dacă se lucra 24 ore zilnic, și putea prelucra, practic, toată producția de metale prețioase a României din acea perioadă⁴⁷.

Lucrările de refacere și amplificare a instalației de afinare au fost finalizate în anul 1933, fiind, în acel moment, singura instalație de acest fel din România, una dintre cele mai moderne din Europa, și a folosit ca model pentru proiectarea și construcția instalației de afinare pe care Societatea „Mica” o va pune în funcțiune la Gurabarza în anul 1937.

Instalația de afinare de la Baia Mare era formată din:

- zece băi pentru electroliza argintului după metoda Moebius;
- cinci băi pentru electroliza aurului după metoda Wohlwill;
- trei filtre electrice cu vacuum pentru spălarea nămolului de aur, a argintului electrolitic, a clorurii de argint și a argintului cimentat;
- două centrifuge pentru uscarea firisoarelor de argint depuse în băile de argint și a nămolului de aur, înainte de a fi supuse operațiunii de topire;
- un cuptor încălzit cu motorina, cu o capacitate de 150 kg., și un altul, cu o capacitate de 20 kg., folosite pentru topirea metalelor;
- două cuptoare de topire cu mangal;
- laborator de docimazie; atelier de reparații; sală de cântărire, prevăzută cu trei balanțe.

Principalii furnizori au fost firmele: Siemens & Halske din Berlin pentru băile pentru electroliza aurului și argintului, ca și pentru filtrele de vacuum; Gebrüder Heine-Viesen pentru centrifugele electrice; Fulmina din Edingen-Mannheim pentru cuptoarele încălzite cu motorină; Langbein & Phanhauser din Leipzig, pentru cupitorul electric de laborator și materialul refractor⁴⁸.

La instalația de afinare erau aduse trei produse brute: aur de amalgam, aur de cianură, argint aurifer, care erau topite împreună la o temperatură de 1.200⁰, iar aliajul rezultat – cu un conținut de cca. 25% aur - se turna sub formă de plăci groase de 5 mm. Plăcile erau introduse, suspendate în saci de pânză groasă, în băile pentru electroliza argintului, pline cu o soluție de nitrat de argint, ca electrolit; plăcile de argint erau legate la anod, iar plăcile de oțel la catod. Trecând curentul electric prin aceste băi, plăcile de argint

⁴⁷ Ion Marin, *op. cit.*, p. 51.

⁴⁸ *Ibidem*.

de la electrodul pozitiv erau descompuse, argintul curat conținut în plăci era transportat și depus pe plăcile de oțel, sub formă de cristale fine, iar în sacii de pânză de la anod rămâne un nămol, format din aurul conținut inițial în plăcile de argint și impuritățile care însățeau aliajul. Cristalele de argint se adunau de pe plăcile de oțel și de pe fundul băilor, se spălau cu apă în filtrele electrice cu vacuum, se uscau cu ajutorul centrifugelor, se topeau și apoi se turnau în lingouri de cca. 10 kg. greutate, argintul obținut având o puritate de 999,7 gr. la kg.

Aurul rămas sub formă de nămol în sacii de pânză era spălat, uscat, topit și, apoi, turnat în plăci de 27 cm. x 7 cm., cu grosimea de 1 cm.; plăcile conțineau cca. 95% aur, restul impurități. Plăcile de aur impur erau suspendate în băile pentru aur, fiind legate la anod, iar la catod erau foișe subțiri de aur fin. Soluția de clorură de aur din băi era încălzită, indirect, cu ulei, și era agitată cu aer comprimat. Curentul continuu și de joasă tensiune trecut prin băi transporta aurul de la anod la catod, depunându-l pe foișele de aur fin; rămânea netransportat aurul din partea superioară a plăcii de aur impur. Impuritățile din placă de aur se precipitau, unele fiind depuse într-un vas de pe fundul băilor de aur, iar altele se dizolvau în soluția din băi. Foile de aur de la catod îngroșate cu depunerea de aur fin transportat de la anod, se spălau cu apă, se spălau, se topeau și, apoi, se turnau în lingouri de cca. 7 kg. greutate, aurul obținut având o puritate de 999,7-1.000 gr. la kg.

Soluția rezultată de la spălarea cristalelor de argint și a nămolului aurifer scos din băile de argint conținea argintul care s-a dizolvat în timpul acestor operații; acesta era recuperat printr-un proces de cimentare, cuprul aflat într-o tobă prismatică de lemn înlocuind argintul în soluție, acesta precipitându-se pe fundul aparatului.

Electrolitul băilor se prepara în instalație specială, prevăzută cu nișă; băile de aur erau închise într-o nișă, prevăzută cu ventilator pentru eliminarea gazelor toxice, iar băile de argint erau montate libere în sala băilor, unde exista un ventilator pentru eliminarea gazelor⁴⁹.

Noua instalație de afinare de la Baia Mare va afina, până în anul 1936, întreaga producție de aur brut a României, producție care provenea de la minele⁵⁰ și uzinele metalurgice ale Statului, precum și cel adus pentru preschimbare de către producătorii

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 52-53.

⁵⁰ Ca exemplu: la 1 martie 1940 și 2 martie 1940, Exploatarea minieră Dealul Crucii a preschimbat la Oficiul Aurului B.N.R. Baia Mare, 13,730 kg. aur brut amalgam și 49,922 kg. aur brut de cianurație care, după egalizarea analizelor, urmău să intre în procesul de afinare (AN MM, *Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 126/1939, f.f.).

particulari la Oficiile de schimb ale B.N.R. de la Abrud, Zlatna și Baia Mare sau direct la Uzinele metalurgice ale Statului; va prelucra inclusiv producția Societății „Mica”. Din anul 1937, odată cu construcția propriei instalații de afinare, Societatea „Mica”, împreună cu Societățile miniere afiliate și alți mici producători din Munții Apuseni, vor afina, până în februarie 1946, aurul brut la Gurabarza/Brad. În instalațiile de preparare ale Societății „Mica” de la Gurabarza și Tânăveni, se va prelucra, de altfel, în perioada ocupației maghiare a nord-vestului Transilvaniei, și aurul brut provenit de la minele Statului din Munții Apuseni⁵¹. După februarie 1946, instalația de afinare de la Baia Mare, rămâne, din nou, singura instalație de acest gen, în funcțiune, din România.

Producția instalației de afinare va fi influențată, în principal, de modul în care se vor asigura condițiile de funcționare. Astfel, la 2 aprilie 1940, Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, informa Direcțiunea Generală R.I.M.M.A., că, „Instalația de Afinare, prelucrând tot stocul de argint aurifer și aur de șteampă, din cauza sistării activității la Uzina Firiza de Jos de mai bine de o lună, nu are în prezent material de lucru... Pentru a utiliza economic lipsa de lucru, să se acorde funcționarilor și muncitorilor un concediu de 15 zile din 10 aprilie, care să fie scăzute din concediu de odihnă”⁵². La 2 septembrie 1940, Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, cere Secției de Afinare să treacă la revizuirea instalației, prilej cu care „veți pune în ordine toate băile și aparatele. După terminarea acestor lucrări, veți raporta pentru a primi instrucțiuni”⁵³. Dar totul va depinde, în ultimă instanță, de producția de metale prețioase pe care industria extractivă o va realiza.

Din tabelul nr. 3 vedem că, producția Secției de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare s-a aflat într-un trend ascendent, în consonanță cu creșterea producției miniere. Din anul 1938 producția scade, și pentru că, intră în funcțiune Secția de Afinare a Societății „Mica” de la Gurabarza, dar și pentru că, începe să scadă conținutul în aur al filoanelor aurifere.

⁵¹ Mircea Baron, *Societatea „Mica”. 1920-1948*, Editura Universitas, Petroșani, 2006, p. 152-160, 452-459.

⁵² AN MM, Fond Direcția Minelor Baia Mare, dos. 133/1940, f. 5-6.

⁵³ *Ibidem*, f. 1.

**Producția Secției de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare
(1925-1939)⁵⁴**

Tabel nr. 4

Anul	Aur	Argint	Anul	Aur	Argint
	kg.			kg.	
1925	492,036	2.335,267	1933	2.025,641	8.398,917
1926	498,466	2.757,765	1934	3.733,634	12.069,063
1927	651,101	3.121,858	1935	3.497,869	9.639,574
1928	710,803	3.503,4386	1936	3.620,263	8.859,506
1929	627,105	2.289,454	1937	3.288,044	8.608,675
1930	868,957	3.137,980	1938	2.357,136	13.265,291
1931	960,782	3.491,759	1939	2.689,546	15.574,607
1932	1.494,950	5.557,603	1940 (6 luni)	765,244	2.529,378

În Darea de seamă pe anul 1948 a Direcționii Regionale Baia Mare a nou înființatei Centrale Auro-Argintifere și a Metalelor Prețioase, care gestiona Exploatările miniere și Uzinele Statului (fosta Societate „Minaur”), ca și exploatările miniere naționalizate din regiunea Baia Mare și Maramureș⁵⁵, se analizează și activitatea Secției de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare. Statistica demonstrează o creștere a producției în anul 1948, față de anul 1947, dar și o scădere cu 3,9% la aur și 21,7% la argint, față de producția anului 1938, scădere „datorată faptului că, s-a adus spre afinare materie primă = aur argintifer, mai puțină ca în 1938”.

**Producția minieră prelucrată și randamentul lucrătorilor la
Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare⁵⁶**

Tabel nr. 5

Anul	Produse miniere prelucrate kg.	Efectiv	Randament kg./lucrător

⁵⁴ Ion Marin, *Rumänische Verwirklichungen im abgetretenen Siebenbürgen. Die Scheidenanstalt für Edelmetallen*, p. 18.

⁵⁵ AN MM, *Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 58/1948, f. 180.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 184

1948	13.261	11	1.205
1947	9.221	12	765
1938	15.622	14	1.116
<i>Diferența</i>	-30,5	+9	-36,5
<i>1948 și</i>			
<i>1938, +/- %</i>			

*Producția prognozată și realizată la Secția de Afinare
a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, 1948⁵⁷*

Tabel nr. 6

<i>Produsul</i>	<i>Programat</i> <i>kg.</i>	<i>Realizat</i> <i>kg.</i>	<i>Diferența</i> <i>+/- %</i>
Aur argintifer	12.512	13.260,9230	+ 5,9
Aur fin	2.112	2.265,4991	+ 6,8
Argint fin	10.400	10.995,4239	+5,7

*Producția lunară, prognozată și realizată la Secția de Afinare
a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, în anul 1948⁵⁸*

Tabel nr. 7

<i>Luna</i>	<i>Aur fin</i>			<i>Argint fin</i>		
	<i>Programa</i> <i>t</i> <i>kg.</i>	<i>Realizat</i> <i>kg.</i>	<i>Diferența</i> <i>a</i> <i>+/- %</i>	<i>Programa</i> <i>t</i> <i>kg.</i>	<i>Realizat</i> <i>kg.</i>	<i>Diferența</i> <i>a</i> <i>+/- %</i>
Ianuarie	100	22,764	-77,2	600	-	-100
Februarie	100	187,7916	+87,8	600	1.227,427	+104,5
Martie	100	162,0857	+62	600	601,575	+0,2
Aprilie	250	270,9235	+8,3	1.400	1.431,086	+2,2
Mai	230	244,6362	+6,3	1.000	1.031,297	+3,1
Iunie	240	242,7471	+8,2	1.200	1.224,179	+2
Iulie	230	249,022	+8,2	1.000	1.019,365	+1,9

⁵⁷ Ibidem, f. 183.

⁵⁸ Ibidem, f. 218.

August	-	-	-	-	-	-
Septembrie	240	240,8644	+0,3	1.000	1.012,5949	+1,2
Octombrie	240	244,4186	+1,5	1.000	1.055,341	+5,5
Noiembrie	230	240,1815	+4,4	1.000	1.039,079	+3,9
Decembrie	160	160,4656	+6,8	1.000	1.353,480	+5,7
<i>TOTAL</i>	<i>2120</i>	<i>2265,499</i>	<i>+6,8</i>	<i>10.400</i>	<i>10.995,423</i>	<i>+5,7</i>
		<i>I</i>			<i>9</i>	

*Tablou comparativ cu producția medie lunară
la Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare*⁵⁹

Tabel nr. 8

Media lunară				Media lunară, 1947					
1948		1938		Diferența 1948 și 1938 +/- %		Aur fin kg.	Argint fin kg.	Diferența 1948 și 1947 +/- %	
Aur fin kg.	Argint fin kg.	Aur fin kg.	Argint fin kg.	Aur fin kg.	Argint fin kg.	Aur fin kg.	Argint fin kg.	Aur fin kg.	Argint fin kg.
188,8	866,6	196,4	1.105,4	-3,9	-21,7	174,3	595	+8,3	+45,6

Producția de aur fin și argint fin obținută era turnată, așa cum am văzut, în lingouri și expediată Băncii Naționale a României. De exemplu, la 16 iunie 1925, Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare trimitea la Direcția Exploatării în Regie din M.I.C., 47,5196 kg. aur fin și 51,307 kg argint fin, care provineau de la:

Tabel nr. 9

Nr. crt.	Proveniența	Aur fin kg.	Argint fin kg.	Nr. crt.	Proveniența	Aur fin kg.	Argint fin kg.
1.	Direcțiunea Minelor de Stat Abrud	9,066	6.147	4.	Particulari Baia Mare	5,434	3,339

⁵⁹ Ibidem.

2.	Serviciul Minelor Săcărâmb	1,548	0,417	5.	Servicii aparținând D.M. Baia Mare	21,7426	8,584
3.	Direcțiunea Uzinelor Zlatna	9,729	32,820		Total	47,5196	51,307

Se cerea ca prețul aurului și argintului de la pozițiile 1-3 să-l plătească B.N.R. direct; prețul aurului și argintului de la poziția 4 era achitat prin avans primit de Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare de la B.N.R.; prețul aurului și argintului de la poziția 5 să se facă venit de stat, în favoarea Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare⁶⁰.

La 8 august 1925, Direcțiunea Generală a Măsurilor și Greutăților din M.I.C., informa Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare că, B.N.R. confirma primirea la 30 iulie 1925 a cantității de 71,414 kg aur fin, și credita Direcțiunea Minelor cu suma de 9.158.074,20 lei, socotind la 128.239,20 lei/kg. de aur fin, care valoare era egală cu prețul mondial al aurului la Bursa de la Londra, minus un comision de 10%⁶¹.

la 30 ianuarie 1928, Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare informa Direcțiunea Generală a Măsurilor, Greutăților și Metalelor Prețioase din M.I.C. că, a expediat prin poștă, șapte lădițe cu 47,140 kg. aur fin în lingouri de cca. 6,700 kg. fiecare, din producția Minelor Statului Baia Mare pe anul 1927. M.I.C. răspunde, confirmând primirea celor 47,140 kg. aur fin, ca și a cantității de 199,605 kg aur fin, expediat în 18 ianuarie 1928 etc.⁶²

Direcțiunea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare reținea de la producători, între anii 1925-1933, 2% din valoarea aurului și 4% din cea a argintului adus spre afinare⁶³, apoi 1, 2, 4% din valoarea aurului și 2% din cea a argintului⁶⁴, pentru ca din 1935 să se fixeze la 1% pentru aur și 4% pentru argint⁶⁵. Prin *Regulamentul pentru topirea, extragerea și afinarea metalelor cuprinse în minereurile și produsele metalifere ce se vor primi spre prelucrare la Uzinele Firiza de Jos, Zlatna și instalația de afinare, proprietatea*

⁶⁰ Ibidem, dos. 14/1925, f. 102.

⁶¹ Ibidem, f. 104.

⁶² Ibidem, dos. 24/1928, f. 3-4.

⁶³ Alex. Iancu, *Descrierea minelor și topitoarelor proprietatea Statului, aflate în regiunea Baia Mare și administrate prin „Direcțiunea Minelor și Uzinelor Metalurgice Baia Mare”*, f. 26.

⁶⁴ AN MM, *Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 134/1933, f. 4.

⁶⁵ Ibidem, dos. 141/1935, f.f.

R.I.M.M.A., aflat în vigoare de la 1 octombrie 1936, se stabilea că, R.I.M.M.A. primea spre prelucrare produse miniere și rămășițe industriale cu conținut de metale prețioase ce-i vor fi aduse spre preschimbare de la exploatatorii de mine din România sau de la întreprinderi din străinătate, pe bază de contracte speciale. La Secția de Afinare a Direcționii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare erau acceptate: rămășițe de bijuterie sub formă de lingouri sau obiecte, dacă au cel puțin 50% aur sau cel puțin 75% argint⁶⁶; argintul brut de topitorie, care conținea aur în diverse proporții și maximum 2% alte impurități, astfel cum era produs la operațiunea de desargintare a topitoarelor; aurul amalgam sau aurul brut, conținând argint în diverse proporții și maximum 10% alte impurități, astfel cum rezulta din operațiunea de amalgamare⁶⁷, iar mai târziu și aurul de cianurație. Direcționea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare se va conforma prevederilor art. 21 din Regulamentul de preschimbare, care stabilea că, „pentru produse aduse spre preschimbare la instalația de afinare, reținerile vor fi de: a. 1% din aurul găsit la analize, cu minim de 2gr./kg. de produs; b. 4% din argintul găsit la analize⁶⁸; la această taxă se va adăuga o taxă de 2,5 % din contravaloarea brută a aurului și argintului predat B.N.R., instituită prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 3164/10 decembrie 1938, pentru crearea unui Fond de explorări și prospecțiuni⁶⁹.

Această modalitate de plată se va păstra până la finalul perioadei despre care discutăm și, ca exemplu, la 10 februarie 1947 Direcționea Minelor din Ministerul Minelor și Petrolului, trimitea o adresă către Banca Națională a României privitoare la prețul provizoriu al aurului pentru anul 1947, prin care, taxele de afinare pentru aur și argint se fixau în mod provizoriu, cu începere de la 1 ianuarie 1947, la 4.361.070 lei/kg de aur fin și 238.962 lei/kg de argint fin, reprezentând, conform Regulamentului oficial de preschimbare, 1% din valoarea aurului (preț mediu) și 4% din valoarea argintului; pentru

⁶⁶ În noiembrie 1935 B.N.R. aproba afinarea a 500 kg. rămășițe de bijuterie ale unei firme din București, cu dreptul de a i se înapoia argintul conținut, numai dacă materialul constituie efectiv rămășițe de bijuterie (*Ibidem*).

⁶⁷ Monitorul Oficial, I, nr. 255/2 noiembrie 1936, p. 9046-9051.

⁶⁸ AN HD, *Divizia Baia Mare*, dos. 6/1941, f. 45.

⁶⁹ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXVI/III, 1938, Imprimeria Centrală, București, 1939, p. 2626.

Ca exemplu, la 20 martie 1940 Direcționea Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, trimitea Exploatării miniere Roșia Montană „bulletinul de evaluare nr. 16/18 martie 1940, eliberat de Oficiul Aurului B.N.R. Baia Mare, privind aurul brut produs de dumneavoastră în februarie 1940, în greutate de 13, 440 kg și preschimbat la Oficiul Aurului în 5 martie 1940. Din restul de plată , am achitat Oficiului Aurului B.N.R. Baia Mare, 45.877 lei, reprezentând reținerea de 2,5% din contravaloarea brută a metalelor, pentru Fondul de explorări și prospecțiuni, creat potrivit J.C.M. din 10 decembrie 1940” (AN MM, *Fond Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 126/1939, f.f.).

afinarea aliajelor nobile cu impurități mai mari decât cele prevăzute în Regulamentul oficial de preschimbare, taxele provizorii se măreau cu 20%⁷⁰.

Pentru a desfășura o activitate eficientă, Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare va fi încadrată cu personal de specialitate, cu muncitori calificați și necalificați.

Personalul Secției de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare

*1925-1940; 1947-1948*⁷¹

Tabel nr. 10

Anul	Funcționari	Muncitori	Anul	Funcționari	Muncitori	Anul	Funcționari	Muncitori
1925	3	5	1931	4	6	1937	5	17
1926	3	5	1932	4	10	1938	4	14
1927	3	6	1933	5	14	1939	5	13
1928	3	6	1934	5	15	1940	5	12
1929	3	6	1935	5	12	1947	5	12
1930	3	6	1936	5	17	1948	5	11

Statistica ne arată că, numărul mediu anual de angajați, funcționari și muncitori, ai Secției de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, este aproape constant și pentru perioada 1925-1931, dar și pentru perioada de după 1933, când creșterea se datorează dezvoltării instalației de afinare, echivalentă cu o amplificare a activității; nu avem date pentru perioada 1941-1946, dar credem că, nu se produc modificări semnificative a numărului de angajați la Secția de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare.

Firesc, personalul Secției de Afinare a Direcțiunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare era selectat, funcție de activitățile specifice care se desfășurau aici. Constatăm că, în

⁷⁰ AN HD, *Fond Societatea „Mica”*, dos. 179/1947, f. 3-4.

⁷¹ Ion Marin, *Rumänische Verwirklichungen im abgetretenen Siebenbürgen. Die Scheidenanstalt für Edelmetalle*, p. 20; AN MM, *Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 58/1948, f. 184.

decembrie 1933, din cei cinci funcționari, doi erau funcționari tehnici superiori (un inginer, care era Șeful Secției de Afinare și un chimist), doi erau funcționari inferiori (conductori tehnici), și unul era funcționar administrativ; din cei 17 muncitori, patru muncitori erau calificați: un specialist în afinare, un topitor, un mecanic, un fochist, iar 13 muncitori erau necalificați: zece zilieri, doi oameni de serviciu, un băiat⁷².

Statistica anului 1940, arată o situație, puțin schimbată, în cazul muncitorilor. Astfel, din 12 muncitori, doar doi sunt muncitori necalificați, ceilalți zece fiind: doi specialiști în afinare, șase topitori, doi mecanici; cei cinci funcționari sunt: un funcționar tehnic superior (inginer, șeful Secției de Afinare), doi funcționari tehnici inferiori (conductori tehnici), un funcționar administrativ superior și un funcționar administrativ inferior⁷³.

Noi am încercat să scoatem în evidență elemente din activitatea Secției de Afinare a Direcțunii Minelor și Uzinelor Statului Baia Mare, de la crearea sa, odată cu construcția în anul 1924 a instalației de afinare și până la naționalizarea principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948. Trebuie spus însă că, instalația de afinare de la Baia Mare în configurația stabilită în anul 1933 va funcționa și în continuare. Va prelua spre afinare, odată cu oprirea activității Secției de Afinare a Societății „Mica” de la Brad la 1 februarie 1946, toată producția de aur brut produsă în România, și va funcționa până în anul 1973, când a fost pusă în funcțiune o nouă instalație, construită în incinta Uzinelor metalurgice „Phönix” din Baia Mare⁷⁴; la 26 martie 2006, noii proprietari ai Uzinelor „Phönix” Baia Mare, S.C. Cuprom S.A., vor opri funcționarea instalației de afinare⁷⁵.

Odată cu închiderea instalațiilor de afinare a aurului brut de la Baia Mare, în anul 2006, și a celei de la Gurabarza, în anul 2010, se încheie, din păcate, probabil pentru o lungă perioadă de timp, istoria multimilenară, atât de încărcată de valoare materială, dar și spirituală, a mineritului metalelor prețioase pe teritoriul României.

⁷² AN MM, *Direcția Minelor Baia Mare*, dos. 134/1933, f. 11.

⁷³ *Ibidem*, dos. 125/1940, f.f.

⁷⁴ Ottmar Kheil, Nicolae Golcea, Sanda Krausz, *Metale prețioase*, vol. II, Editura Matrix Rom, București, 2006, p. 587; vezi și, Staicu Bălănescu, Valeriu Achim, Aurel Ciolte, *op. cit.*, p. 418-419.

⁷⁵ Informație oferită de domnul ing. Vasile Uță, director general al Romplumb S.A. Baia Mare.

Installations for the refining of raw gold in Baia Mare and Săsar, up to the 1940s of the xxth century

Key-words: *Romania, Baia Mare, the '20s - '40s of the XXth century, gold mining, refining of gold.*

Romania was to develop, during the interwar period, a precious metals mining industry capable of producing 5,465 kg of gold in 1937. The mining of precious metals involves not only the extraction of the ore from the deposit, but also its primary processing in special installations.

As the gold obtained as a result of the processing operations was not pure, in the interwar period, the State and the private capital involved in gold mining built refining installations at Baia Mare, Gurabarza/Brad and Săsar; our study deals with the refining installations built at Baia Mare and Săsar.

Refining is a chemical process which, by electrolysis, results in a complete separation of gold from silver, followed by an individual purification of each, in order to obtain pure precious metals with a fineness of 1,000/1,000. Refining consists in the separation of silver by the Moebius procedure, and the separation of gold by the Wohlwill procedure.

The first refining installation, with a yearly processing capacity of 1,000 kg of fine gold and 4,000 kg of fine silver, was built in 1924-1925, by the Ministry of Industry and Commerce within the Center of Mines and Plants in Baia Mare. The installation was expanded in 1933 to a yearly processing capacity of 1,0000 kg of fine gold and 30,000 kg of fine silver and refined the raw gold from the state mines and metallurgic plants, as well as the one brought by individual producers to the Exchange offices.

„Petroșani” Mining Company, involved in the mining of precious metals in Baia Mare and Maramureș since 1934, was going to build, in 1942-1943, a refining installation within the Processing Plant in Săsar. This was an important technical achievement which, for political and economic reasons, never operated on an industrial scale.

The importance of these installations, as well as of the whole technical complex built by the State, as a producer, and the mining companies and associations involved in the mining of precious metals in Romania, is that it ensured the whole technological flow for

the mining and primary processing of precious metals between the '20s and the'40s of the XX-th century.

Organizațiile comunităților evreiești din Sighet. 1918-1940¹

Ioan J. Popescu

Absolvent al „International Teacher Training and Development College”, Budapesta (1996). Jurnalist „Informația Zilei” și reporter Societatea Română de Radiodifuziune - Radio Sighet. Autor a volumelor *O istorie a evreilor din Sighet*, Sighet, Editura Echim, 2009; *Erei de seamă născuți la Sighet*, Sighet, 2010. Traducător în limba maghiară a volumului de poezie: *Sehonnai koltemények (Poeme de niciodată)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2003. Autor a numeroase studii, articole și emisiuni radio privind istoria locală a Sighetului. Domenii de interes: istoria locală cu accent pe istoria minorităților, traduceri din limba engleză și maghiară a autorilor originari din Sighetu-Marmăiei.

Cuvinte cheie: comunitate evreiască, Sighet, mișcarea Sionistă, hasidic, organizații evreiești

În perioada interbelică, comunitatea evreiască din Sighet a avut un sistem de instituții extrem de complicat: organizațiilor înființate încă dinainte de Primului Război Mondial – unele vechi de o sută de ani - după anul 1918, li s-au adăugat cele înființate de mișcarea sionistă, ducând la un sistem de instituții care, datorită specificului religiei mozaice unde nu există unitatea pe care o conferă biserică (cum e cazul celor creștine), au urmat curente diferite. Astfel, comunitatea sigheteană era împărțită între evreii ortodocși "autonomi" și "status quo ante" (conduși de dinastia de rabinii Teitelbaum) și evreii ortodocși de rit sefard și neologi (grupați în jurul familiei Kahan, conduși de rabinul Samuel Danzig). Faptul s-a datorat noii situații politice și economice de după anul 1918 care a întărit în rândul evreilor criza de identitate și dorința de autodeterminare, ducând la o diferențiere caracterizată pe de-o parte de tradiționalismul ortodox și de intenția de asimilare și sionism – pe de altă parte. La acestea se adăuga și diferențierea care avea la bază criterii etnice: evreii crescuți în cultura maghiară (majoritari) și cei care o preferau pe cea românească și care considerându-se minoritate, se delimitau de organizațiile ungurești și și-au stabilit propriile organizații, participând în același timp activ la susținerea organizațiilor religioase. În consecință,

¹ Fragment din volumul *O istorie a evreilor din Sighet*, Sighet, Editura Echim, 2010.

dacă vrem neapărat să clasificăm organizațiile evreiești din Sighetul interbelic, am putea vorbi de două tipuri: religioase și laice sioniste.

Dacă inițial, organizațiile religioase se ocupau doar de problemele de cult (nunți, divorțuri, circumcizii, înmormântări, etc.), după 1918, ele s-au implicat și în acțiuni de caritate (de ex. "Matan Baseter" și "Malbish Arumim"), de îngrijirea bolnavilor și de educație. Cea mai veche organizație care, sute de ani a însemnat centrul vieții comunitare, a fost "Chevra Kadisha" ("Societate de Înmormântare", organizată în anul 1789, cu sediul pe strada Timár, azi "9 mai"). După anul 1918, ea devine organizația cadru și coordonatoare pentru organizațiile sociale: case de bătrâni ("Beit Moshav Zkenim"), cele de sprijin a văduvelor și orfanilor, de sprijinire a evreilor aflați în trecere prin Sighet, cantine sociale, case de împrumut și de sprijin spiritual. Pentru mult timp, "Chevra Kadisha" a fost condusă de ambele comunități: cea autonomă ortodoxă și cea ortodoxă de rit sefard. Pe lângă asta, au funcționat și organizațiile religioase "Chevra Lomdei Mishna" sau "Mishnayot", organizată în anul 1924 și "Chevra Smura".

În anul 1928, un grup de 40 de tineri muncitori haredi (ultraortodocși), membri ai organizației religioase "Tinerii Muncitori Haredi" au organizat "Mahazikei Hadat" ("Păstrătorii credinței"), cu scopul de a preda Torah după orele de serviciu. În anul 1931, grupul s-a afiliat organizației "Tzeirei Agudat Israel" ("Tinerii Agudat Israel"), ceea ce a supărat comunitatea evreilor ortodocși din Sighet, organizația fiind suspectată de tendințe pro-sioniste. Într-adevăr, după ceva timp, câțiva membri ai organizației au emigrat în Erez Israel ceea ce a dus la o ruptură între membri organizației și rabinii ortodocși din Sighet: yeshiva "Eitz Haim" („Copacul vieții”) a fost închisă iar membri organizației s-au alăturat rabinului de Borșa. Una dintre succesele organizației "Tzeirei Agudat Israel" a fost deschiderea unei școli de fete - "Beit Jaakov" - recunoscută oficial și de autorități. Elevele acestei școli s-au organizat și ele în "Banot Agudat Israel" ("Fetele Agudat Israel").

O mare importanță și influență au avut-o organizațiile de femei, în principal cu caracter caritabil și cultural, acțiunile Chevra Kadisha fiind duse la bun sfârșit prin acestea. Tot ele au organizat grădinițe și s-au îngrijit de educația etică și religioasă a fetelor comunității. Trebuie făcută însă o diferență între organizațiile de femei ale comunității ortodoxe și cele neologe, având în vedere locul femeii și raportul lor cu comunitățile religioase. În comunitățile ortodoxe, rezolvarea problemelor sociale le revine bărbaților: cu toate asta organizațiile de femei au fost

sprijinute și de evreii ortodocși, atâtă doar că aceste organizații s-au născut mult mai târziu decât cele din comunitatea sefardă cu vederi liberale.

După anul 1918, apar și organizațiile de femei cu caracter laic. Acestea sunt în mare parte afiliate la "Women's International Zionist Organization" (Organizația Sionistă Internațională a Femeilor), care și-a deschis în anul 1927 un birou la Cluj (în anul 1939, avea deja filiale în 55 orașe ardeleni și în Sighet), organizația având ca scop principal răspândirea ideilor sioniste. Publicația "ABC-ul ționist. Întrebări și răspunsuri", apărută la Cluj în anul 1931, definea astfel scopul organizației: *"Organizațiile de femei sunt susținute de evreoaicele aflate în galut. Toate femeile care iau parte la reconstrucția Palestinei fac parte din Women's International Zionist Organization. Celălalt scop important al Women's International Zionist Organization este să răspândească în galut cultura evreiască, și în cadrul familial evreiesc, să dezvolte o generație conștientă, puternică și cu coloană vertebrală pentru înnoirea Palestinei și a poporului evreu. Un mare rol al Women's International Zionist Organization este ca renăscuta limbă ebraică să devină din nou limba poporului evreu".*

Pe lângă organizațiile tradiționale în care activau femei - înființate încă la sfârșitul secolului al XIX-lea ca "Malbish Arumim" ("Să îmbrăcăm pe cei goi") pentru a asigura îmbrăcăminte și cele necesare copiilor de școală provenind din familiile sărace, societatea "Sandakaut" care își propunea să ajute tinerele mame nevoiașe și Asociația de Ajutor pentru Refugiații din Rusia (înființată în anul 1891 cu participarea femeilor ambelor comunități) - după 1918 iau ființă altele noi, în marea majoritate filiale sau pe modelul organizațiilor din Ardeal. Una dintre cele mai importante organizații a fost "Baronia", având ca membrii femei provenite din familii ne-sioniste, condusă de Aranka Fried, soția dr. Abraham (Avriș) Fried. Ulterior, au fost deschise filiale ale organizațiilor "Bnei Avoda" și "Gordonia".

Una dintre cele mai importante organizații laice înființate după Marea Unire a fost A.S. "Shimshon" (Asociația Sportivă "Samson"), înființată în anul 1919. Ea a fost prima organizație sportivă cu secțiuni de fotbal, box, lupte, atletism, având ca simbol culoarea alb-albastră. A.S. "Shimshon" a ajuns să fie recunoscută în întreaga Românie și chiar în țările

europeene, câştigând multe meciuri atât cu echipe evreiești cât și ne-evreiești. *"Dragii de ei copiii de evrei! Nu discutau* (NB: în cîrciuma lui Janovits la un „stampel”) *despre succesul fotbalului ci de succesul evreilor*" remarcă Traubkatz Miklós în schița "Plimbare prin Sighet" ("The Heart Remembers", Havazelt Press, 2003, Israel). Datorită succesului care a atras mulți elevi ai yeshivei în mișcările sioniste, între A.S. "Shimshon" și rabinii Teitelbaum au avut loc numeroase fricțiuni.

Nu aceeași a fost relația cu organizația "Hashomer" ("Garda", organizație de străjeri). În anul 1923, "Hashomer"-ul ardelenesc a organizat o tabără de vară la Baia Mare la care au participat și mulți evrei sigheteni: drept urmare, se deschide o filială la Sighet condusă de Feri (Efraim) Fuchs. Având la bază o instrucție aproape militară (ridicarea de corturi, construirea de diguri, întinderea firelor telefonice, organizarea centrelor de comandă, etc.) tinerii "Hashomer", în colaborare cu A.S. "Shimshon" și-au asumat apărarea lăcașurilor de cult împotriva eventualelor mișcări antisemite.

O mare influență printre evreii sigheteni a avut-o organizația "Barissia". Inițial, "Barissia"

a fost organizația studenților sioniști din Ardeal, organizată pe modelul celei academice din Cluj. La prima conferință care a avut loc în anul 1924, au fost puse bazele și orientările - în principal sioniste - ale organizației. Din rațiuni de progres și continuitate, "Barissia" a fost organizată pe grupe de vîrstă: "Barissia HaTzeira" ("Tânără Barissia") și "Barissia Ketana"

Barissia Ha Tzeira 1929

("Mica Barissia"). În paralel cu "Barissia" - care a fost o organizație de bărbați - femeile s-au organizat în "Aviva", având ca și "Barissia", organizații de "Aviva Tzeira" ("Tânără Aviva") și "Aviva Ketana" ("Mica Aviva"). Inițial, cele două organizații au funcționat separat, ca ulterior să fuzioneze sub numele de "Aviva Barissia". La Sighet, "Barissia" a fost organizată de către arhitectul Harmat Zoltán care, după ce a emigrat în anul 1925, a devenit arhitectul Ierusalim-ului.

După plecarea lui Harmat Zoltán, conducerea a fost preluată de Dezső „Dudi” Kaufmann, secondat de Wertheimer Ernő și Hillel Danzig, care va deveni președinte la alegerile din anul 1929, fiind ales și delegat la congresele sioniste ținute între anii 1935-1939 și apoi în anul 1946. Alături de Hillel Danzig, conducerea "Barissiei" a fost asigurată de vicepreședintii Keszner László și Weiss Sándor. La 28 martie 1930, organizația lansează o revistă săptămânală omonimă.

Cea mai numeroasă și puternică organizație din Sighet a fost "Tzeirei Mizrahi" ("Tinerii Mizrahi", organizată pe modelul celei fondate în Bratislava în anul 1904 de către rabinii Roth și S. Glasner) fiind în mod cu totul ieșit din comun acceptată de rabinul Haim Zvi Teitelbaum, ceea ce a făcut ca printre membri să se numere și tinerii evrei credincioși ortodocși. Prima conferință a "Tzeirei Mizrahi" a avut loc în anul 1929, deschisă de rabinul dr. Samuel Benjamin Danzig cu un discurs înflăcărat privind "alya", reîntoarcerea în Sion. Sub conducerea lui David (Dezső) Schön, centrul organizațiilor "Mizrahi" din Ardeal s-a mutat la Sighet, și tot la Sighet a fost publicată și revista săptămânală a organizației: "Koleinu" ("Vocea noastră"). Între anii 1932-1933, liderul organizației ardeleni devine rabinul Iehuda Leib Hakohen Fishman (Maimon) care, după alya, a devenit primul Ministrul al Afacerilor Religioase din Israel.

Mizrahi 1927

Tot între organizațiile sioniste se înscrive și "Habonim", organizația de "pionieri" a Tinerilor Sioniști, structurată pe grupe de vârstă. Membri organizației - atât fete cât și băieți - lucrau pe câmp și în familiile de evrei pentru a învăța diferite meserii și a deprinde muncile casnice,

pentru a-i pregăti pentru alya și viața de pionierat în kibbutz-urile din Palestina. Activitate similară cu "Habonim" l-a avut organizația "Agudat Israel" care, între 1934-1935, a organizat o serie de tabere de antrenament (așa numitele "halutz"). Slomo Salomon și-a oferit livada pentru a iniția evrei în tainele creșterii pomilor fructiferi, iar grădinăritul era însușit pe pământurile familiilor de bulgari din Sighet, aflate la marginea orașului de-a lungul râului Iza. În yeshiva se studia țesutul, iar în fabrici, meserii legate de prelucrarea lemnului. Ideologia acestor organizații era una socialistă, bazată pe cea a "Histadrut" ("Uniunea Muncitorilor Sioniști" din Israel). Organizația care a ținut chiar cursuri de marxism a fost "Hashomer Hatzair", fondată în anul 1931 de către sătmăoreanul Daniel Stark, cu aproximativ 70 de membri proveniți dintre elevii ambelor comunități. Primul lider sighetean al organizației a fost Malka Stern-Simon, sosită din Târgu Mureș la bunicul ei, Haim Stern. Evreii care lucrau în industrie au fost primii care au aderat la sionism: sub conducerea lui Israel Weiss, au reorganizat "Poalei Tedek" ("Meseriașii Evrei").

Dacă organizațiile "Habonim" și "Agudat Israel" pregăteau tinerii în agricultură și activitățile casnice, organizația "Beitar" (sau „Betar”) avea un program de antrenament militar. Prima tabără a organizației "Beitar" a fost ținută la Sighet în vara anului 1935 sub conducerea lui Kálmán Feuerstein, secondat de dr. Aladar Naftali Sternberg, Perez Nathan, Bubi Presner și Mose Birenberg. Membri acestei organizații au fost primii care au lucrat pentru "Keren Kayemet LeIsrael" (Fondul Național pentru Israel) și "Keren Hayesod" (Fondul Fundațiilor Evreiești; printre membri: Kahan N. Samu și Stern Fischel). Pentru același "Keren Kayemet LeIsrael" au lucrat și membri organizației "Hanoar Hatzioni" ("Tinerii Ționiști"). "Hanoar Hatzioni" era în primul rând o organizație cultural-educativă: membri ei studiau istoria și literatura ebraică precum și problematica emigrării și aşezării în Eretz Israel. Primul lider al organizației a fost Fuchs József, asistat de Braha Indig, alături de Meir Herskovits, Endre Steingisser, Cipora Katz, Hava Fischer și Iehuda Fischer.

Am amintit înainte că principalul scop al organizațiilor sioniste era acela de a pregăti tineretul pentru "alya", emigrarea în Eretz Israel, respectiv în Palestina. Cu tot entuziasmul tinerilor, evreii din

generația a doua și a treia erau destul de nehotărâți, așa că în acea perioadă au fost organizate "excursii", de fapt delegații în Palestina, pentru a vedea la fața locului care sunt condițiile de stabilire. Prima asemenea delegație a avut loc în anul 1925, în urma Convenției Fermierilor Evrei care s-a ținut la Sighet, la care au participat capii familiilor sighetene și din localitățile din Maramureș. Cel mai mare succes al sioniștilor sigheteni a fost Marele Alya (cunoscută și ca "Alyat Sitkov", după numele organizatorului, Issachar Sitkov din localitatea Rehovot, Palestina) când 70 de familii - însemnând aproximativ 400 de persoane - au emigrat în Palestina și s-au stabilit în localitatea Rehovot. Trebuie să specificăm faptul că organizațiile sioniste de tineret nu au avut sprijin financiar extern.

The organizations of the Jewish community from Sighet (1918-1940)

Keywords: Jewish community, Sighet, Zionist movement, Chasidic, Jewish organizations

Between the two World Wars, the Jewish community from Sighet had an extremely complicated organizational system. First there were those established before WWI, mainly religious and social organizations. Then, there were the cultural and charitable organizations and those established by the increasing zionist movement. Considering the fact that due to the specificity of the mosaic culture where there is no Church to confer unity as the cristian churches do, all these organisations followed many different trends: there were chasidic organizations, autonomous, „status quo ante”, neolog (i.e. liberal), cultural and political organizations. And of course, all the organisations established in Transylvania were represented in Sighet as well.

Colonia de muncă de la Mina Cavnic, componentă a sistemului concentraționar românesc

Drd. Marius Uglea

Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, secția Istorie, specializarea Istorie Contemporană (2006). Masterat Istorie Contemporană și Recentă, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (2007). Doctorand al Institutului de Istorie „George Barbu Ștefănescu” din cadrul Academiei Române, Filiala Cluj, cu tema *Coloniile de muncă din România (1950-1955). Studiu de caz: Coloniile din Regiunea Maramureș*. Arhivist la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale. Autor al unor studii privind coloniile de muncă forțată care au funcționat în Maramureș și evoluția societății civile românești de după 1989.

Domenii de interes: sistemul concentraționar românesc, rezistența armată anticomunistă, legislația represiunii comuniste, societatea civilă.

Cuvinte cheie: *colonie de muncă, deținuți politici, represiune, mină, evadare*

Regiunea Maramureș – centru de exterminare a deținuților politici

Evenimentele politice, economice și sociale prin care a trecut România după Al Doilea Război Mondial, au afectat și Maramureșul, transformat, într-un timp foarte scurt, în centrul exterminării elitelor politice și intelectuale, care au activat în perioada interbelică. Această regiune a devenit cunoscută și prin intermediul rezistenței armate anticomuniste sau al „rezistenței din munți”, cum a mai fost numit acest proces al perioadei comuniste, intrat în atenția demitizării postdecembрист. Grupurile la care ne referim aveau în prim-plan mai mulți țărani organizați, care protestau față de diversele mutații sociale, colectivizare în special, dar și față de abuzurile masive ale administrației sovietice, instaurate după 1944 în Regiunea Maramureș. Este evident că acești simpli țărani au reprezentat un pericol pentru noua și încă

fragila ordine socială instaurată, cunoscând și ei închisorile și coloniile de muncă de pe teritoriul Maramureșului, și nu numai.¹

Represiunea comunistă din Maramureș nu poate să facă abstracție nici de închisoarea din Sighet, unde, după 1945, au fost închiși, pentru perioade relativ scurte, un număr semnificativ de persoane, condamnate pentru aşa-zise infracțiuni de sabotaj sau speculă, precum și reprezentanți locali ai partidelor democratice.² În 28 august 1948 a fost întemnițat un grup de tineri maramureșeni, majoritatea elevi la Liceul Dragoș-Vodă din Sighet, în frunte cu profesorul și mentorul lor, Aurel Vișovan, pentru activități anticomuniste și reținuți la Sighet până în luna mai 1949.³ Închisoarea din Sighet devine penitenciar exclusiv politic, începând din luna mai 1950, când, în urma valului de arestări din noaptea de 5/6 mai, au fost aduși la Sighet aproximativ 83 de foști demnitari din perioada interbelică (foști miniștri, academicieni, economiști, militari, istorici, ziariști), urmând ca la data de 26 mai să fie adus grupul de episcopi și preoți greco-catolici și romano-catolici. Penitenciarul era considerat „unitate de muncă specială”, cunoscută sub numele de „Colonia Dunărea”, fiind în realitate, un loc de exterminare pentru elitele țării și în același timp un loc sigur, de unde nu se putea fugi, frontieră Uniunii Sovietice fiind situată la mai puțin de 2 kilometri. În penitenciarul din Sighet și-au găsit sfârșitul personalității politice ca Iuliu Maniu (5 februarie 1953), Gheorghe Brătianu (24 aprilie 1953), Constantin I.C. Brătianu, Constantin Argetoianu (1955), care a fost întemnițat la vîrstă de 79 de ani, în tragică noapte de 5/6 mai, reproșându-le celor care l-au închis: „slab partid sunteți voi, dacă ati ajuns să arestați un boșorog ca mine”.⁴

Pentru a scoate în evidență severitatea regimului penitenciar al închisorii de la Sighet, este de ajuns să tragem concluzia că, dintre cei aproximativ 200 de deținuți politici, în intervalul mai 1950 și iulie 1955, au decedat 53 de persoane, reprezentând peste 25 % din numărul lor, fiind îngropate în Cimitirul Săracilor de pe malul Tisei, în gropi rămase până azi anonime. De asemenea, în iulie 1955, deținuții politici de la Sighet, rămași în viață, sunt, în parte, eliberați cu sau fără domiciliu obligatoriu, iar alții, transferați în alte închisori. După 1955, închisoarea redevine penitenciar de drept comun, chiar dacă au mai fost aduși deținuți politici, nu însă din

¹ Se fac referiri la cunoscutele grupuri de rezistență locală anticomunistă, „Grupul fraților Popșa” din Ieud, care a rezistat timp de un an (1948-1949), „Grupul Ion Ilban”, Dragomirești – Săliștea de Sus (1949-1956), „Grupul Nicolae Pop” din Munții Tibleșului (1949-1953).

² Arhiva Penitenciarului Baia Mare, fond *Penitenciarul Sighet Principal*, neprelucrat.

³ Interviu autorului cu Ioan Ilban, președinte A.F.D.P.R. Sighet, 14.09.2005.

⁴ Andreea Furtos, *Peregrin în viața politică, Constantin Argetoianu - 47 de ani de la moarte* în „Graiul Maramureșului”, serie nouă, anul XIV, nr. 3599, 7 februarie 2002, p. 3.

rândul elitelor, și pentru perioade scurte de timp, inclusiv după grădina masivă din vara anului 1964. În august 1977 închisoarea a fost desființată, o nouă închisoare comunistă fiind inaugurată la Baia Mare, iar imobilul este dat în administrarea autorităților locale. Până în 1993, spațiul a avut diverse destinații, servind în special ca spațiu de depozit și ateliere. Nu s-au efectuat lucrări de reparații, clădirea ajungând aproape o ruină.⁵

Încheind acest istoric sumar al închisorii de la Sighet, se poate concluziona că această localitate, situată în nordul Transilvaniei, a devenit fără voia să un nume pe harta „gulagului românesc”, un loc în care a fost distrusă intelectualitatea românească, la fel cum vor deveni și cunoscutele mine de plumb de la Baia Sprie, Cavnic și Valea Nistrului.

Regimul Coloniei de muncă de la Mina Cavnic

Mina de metale neferoase de la Cavnic a fost utilizată ca și colonie de muncă forțată (formațiunea 0979)⁶, primind caracterul de regim penitenciar, și fiind integrată în drasticul circuit al exterminării deținuților politici, alături de celelalte colonii și lagăre care au funcționat ilegitim pe teritoriul României comuniste. Mina de la Cavnic a constituit locația internării unor nume cu rezonanță în procesul rezistenței anticomuniste românești, completând astfel represiunea exercitată într-o manieră criminală în regiunea muntoasă a Maramureșului, bineînțeles, la inițiativa liderilor poliției politice, deosebit de activă la acea dată pe teritoriul României.

Mina de la Cavnic a devenit colonie de muncă în decembrie 1952, când au fost transferați aici aproximativ 200 de deținuți de la mina din Baia Sprie.⁷ Pe parcursul anului 1951 la Cavnic au fost executate diverse lucrări pentru amenajarea spațiului care urma să fie locuit de „brațele speciale de muncă”, titulatură cu care erau cunoscuți deținuții cu caracter politic.⁸

Potrivit surselor documentare și memorialistice în incinta coloniei de la Cavnic se aflau șase barăci, asemănătoare cu cele de tipul barăcilor militare germane din vremea războiului⁹.

⁵Arhiva Penitenciarului Baia Mare, *fond cit.*, neprelucrat.

⁶ Andrei Muraru (coord.), Clara Mareș, Dumitru Lăcătușu, Cristina Roman, Marius Stan, Constantin Petre, Sorin Cucerai, *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Iași, Polirom, 2008, p. 388.

⁷ Exploatarea Minieră Baia Sprie a funcționat ca și colonie de muncă în subordinea M.A.I. de la sfârșitul anului 1950.

⁸Arhivele Naționale Maramureș (în continuare AN MM), Fond *Exploatarea Minieră Cavnic*, dosar nr. 1/1951.

⁹Arhiva de Istorie Orală a Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței Sighet (în continuare AIOCIMS), interviu cu Aurelian Pietroșel, 30 martie 2005.

*, „De-a lungul gardului, spre interior, se află o fâșie de teren de trei metri, după care venea un alt gard, cam de aproximativ 2 metri înălțime, realizat din stâlpi aşezăți cam la șase metri unul de altul și între care era o țesătură deasă de sărmă ghimpată. Urma o nouă fâșie de teren săpat, lată tot de circa 3 metri, limitată spre interiorul lagărului de niște țăruși înalți, legați între ei de un fir de sărmă ghimpată. În această ultimă fâșie, din loc în loc era însărcinat câte un țăruș pe care era fixată transversal câte o scândură. Scaria pe ele cu vopsea roșie: <<Împușcarea fără somație!>>*¹⁰

Barăcile, construite din bârne de lemn¹¹, aveau o capacitate totală de aproximativ 600 de persoane, adăpostind de-a lungul perioadei de detenție politică mulți deținuți cu pedepse foarte mari și deținuți trimiși de la Canal.¹² Intrarea în mina propriu-zisă se făcea prin parcurgerea unui tunel cu o lungime de câteva sute de metri, ce începea direct din colonie, ajungând la un puț, prin care urca și cobora o corfă ce transporta minerii în adâncimi.¹³

Munca deținuților de la Cavnic era împărțită pe echipe. Una dintre cele mai importante echipe era cea care se ocupa de întreținerea liniei ferate, formată la acea dată (1952) din doi deținuți, Busuioc și Vasile Mancici, considerați legionari. O altă echipă ambulantă era cea de la „întreținere” sau „copturit”¹⁴, alcătuită din preotul Sebastian Popescu și Mitran, în timp ce Berlescu, poreclit „Chiaburul” era șeful echipei instalatorilor de țevi. O categorie care făcea parte tot din lumea galeriilor miniere, erau „vagoneții”, repartizați în mai multe echipe, care, după cum se poate deduce din titulatura acestora și după cum am văzut la Baia Sprie, împingeau vagoanele cu minereu. Alte funcții ale minei erau ocupate, bineînțeleș de mecanici, ce activau într-un atelier specializat condus de către inginerul Gheorghe Georgescu-Topulsău, „om bun și concesiv”¹⁵, perforatorii, care se ocupau cu perforarea pereților abatajelor pentru obținerea minereului brut, „burajerii”, avocatul Radu Boroș din București, specializat în drept aeronautic și Octav Rădulescu, național-ărănist, tot din București. Cei doi munceau într-o breșă pe una din galeriile principale, unde li se aducea de la suprafață o grămadă de lut, din care trebuiau să

¹⁰ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, 1949, 1952-1954, București, Editura Humanitas, 1999, pp. 73-74 apud Marius Uglea, *Colonia de muncă de la mina Cavnic, Maramureș* în „Forme de represiune în regimurile comuniste, Iași, Poliroom, 2008, p. 85.

¹¹ AN MM, *Fond cit.*, dosar nr. 1/1951, f. 1.

¹² <http://www.procesulcomunismului.com/mărturii/fonduri/ioanitoiu/morminte2/docs/morminte2p-8.asp.htm>, partea VIII și XII, accesat 12 iulie 2006.

¹³ Cornel Onaca, *Martori și martiri*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000, p. 171.

¹⁴ În limbajul minier „copturile” erau bucățile de rocă desprinse din masa de stâncă și care erau gata să cadă;

¹⁵ Ion Ioanid, *op. cit.*, pp. 86-87.

confectioneze „buraje”, un fel de cârnăciori de lut, pe care îi tăvăleau în nisip și care serveau la înfundarea găurilor perforate.¹⁶

„Atmosfera era uscată. Temperatura patruzeci și două de grade! Din cauza lipsei de oxigen suflam ca niște locomotive. Transpirația curgea șiroaie și te simțea iștovit, fără să fi făcut nici un efort. Și totuși, în condițiile astea, am lucrat mai bine de o săptămână. Lucram în chiloți sau numai cu o sfoară în jurul taliei, de care atârnă în față o cărpă și desculți în cizmele de cauciuc. După câteva zile, pielea de pe talpă și degetele picioarelor se zbârciseră, albiseră și începuseră să se macereze. Din cauza extraordinarei deshidratări, beam neînchipuite cantități de apă. Galeria nu era mai largă de un metru, iar înălțimea ei te obliga să umbli puțin aplacat. Primul lucru cu care a trebuit să mă învăț a fost acel mers specific al minerului: cu genunchii puțin îndoiați, cu umerii aduși și capul plecat. În primele zile, parcurgerea acestei galerii de o jumătate de kilometru a fost un adevărat calvar: aveam numai cucuiu în cap și vânătăi pe fluierele picioarelor.”¹⁷

Condițiile dure de muncă sunt foarte bine nuanțate de memorialistul Ion Ioanid, fiind o dovdă căt se poate de clară a chinului la care erau supuși deținuții politici în adâncimile acestei mine. Avem de-a face cu celebra depersonalizare a individului și implicit de reeducarea psihică la care erau supuși deținuții în incintele orizonturilor acestei mine. Un exemplu în acest sens este întâmplarea din 1952 de la mina Cavnic, prin care a trecut Svitoslav Nicolae¹⁸, asupra căruia ar fi avut loc un atentat, fiind dat de-a rostogolul de la un nivel minier la altul, ceea ce a făcut ca acesta să-și piardă cunoștința, în cele din urmă ajungând la Spitalul de Psihiatrie din București, cu diagnosticul de epilepsie. Fostul deținut politic, Svitoslav Nicolae, face remarcă solidarității dintre colegii de celulă (baracă), ce nu au ezitat în acordarea primului ajutor.¹⁹

Regimul penitenciar de la Cavnic era extrem de sever, deținuții erau obligați să ispășească pedepse pentru orice fleac. Carcerele și camerele de izolare funcționau în permanență. Acestea erau niște gherete din scânduri în care cu greu încăpea un om în picioare, dar erau băgați și câte doi. Printre scânduri sufla vântul și viscolul, iar de sus ploua sau ninfea, în funcție de vreme, pentru că nu erau acoperite. Pedepsele se executa în timpul liber: „Dacă primeai trei zile de

¹⁶ Ibidem, p. 89.

¹⁷ Ion Ioanid, *op. cit.*, pp. 80-81.

¹⁸ Profesor condamnat la 25 ani muncă silnică, deținut politic la Cavnic, pe numele adevărat Tăbăcaru Nicolae, pe care l-a uitat după „accidentul” de la Cavnic.

¹⁹ Arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Sighet (ACIMS), Fond casete video, „Memorialul Durerii – Triunghiul morții: Baia Sprie, Valea Nistrului, Cavnic” (I) „Rezistență”, 8 aprilie 1992.

*pedeapsă, intrai în mină cu schimbul tău și la ieșire erai în culmea epuizării: de munca din mină, de nesomn și de frigul din carceră unde n-aveai voie să intri nici cu pulover, nici cu cojoc.*²⁰

Comandantul responsabil cu producția minei, Șeremet, poreclit de către deținuți „Tămâie” a fost inventatorul carcerelor prevăzute pe pereții interioiri cu sărmă ghimpată ca să nu se poată sta rezemat. Datorită „cuștilor” de mici dimensiuni, deținuții pedepsiți erau nevoiți să se sprijine pe acea sărmă, ghimpii străpungându-le pielea corpului. Se întâmpla ca cei mai mulți să se îmbolnăvească și să se infecteze din cauza sărmei ruginite, neavând posibilitatea să-și schimbe poziția sau să se ghemuiască.²¹ Izolarea care se practica în perioada 1952-1955 la colonia Cavnic era însotită și de o alimentație precară, deținutul neprimind mai mult de un sfert de pâine și o gamelă de apă fiartă pe zi²². Izolarea nu dura mai mult de 4-5 zile și a fost introdusă, nu atât pentru reeducarea deținutului cât mai ales pentru a nu influența și a nu instiga pe ceilalți deținuți la uneltiri. Totul se petrecea într-o deplină secretizare, neexistând documente în acest sens, având însă la îndemână un număr important de mărturii ale foștilor deținuți.

Asistența medicală, ca în majoritatea închisorilor și lagărelor de muncă din perioada respectivă, era minimală, și chiar inexistentă de cele mai multe ori. De acest fapt ne informează medicul de la colonia Cavnic, Miltiade Ionescu, care reușea să-și mai ajute colegii care oricum se aflau în stări de agonie și de boală continuă, în condițiile în care norma de lucru de la Cavnic, pentru un schimb întreg era de 18 vagonete de minereu pe zi, iar în 1953, depășise 80 de vagonete. Chiar și normele individuale au crescut în același ritm: „*Am început să intrăm în mină și dumînica. Așa se face că am lucrat în schimb de noapte aproape 3 luni în sir. După cum am aflat de la biroul nostru tehnic, toate aceste ridicări de norme și creșterea producției erau raportate ca realizări și depășiri de plan, care aduceau prime de producție conducerii Combinatului și conducerii lagărului.*”²³ Totul se întâmpla din cauza faptului că Șeremet raporta depășirea zilnică a normei de lucru.

Medicul de cabinet de la colonia Cavnic, Miltiade Ionescu, nu o dată, a fost băgat la carceră pe motive nefondate, aşa întâmplându-se, și atunci când i-a spus lui Șeremet, ce se băga până și în treburile medicilor: „*Domnule, dacă dumneata te amesteci aici, dacă se întâmplă cumva ceva să știi că ești responsabil cu mine, pentru că ai dat dispoziții pe linia asta, unde, de*

²⁰ Ibidem, pp. 95-96.

²¹ Cornel Onaca, *op. cit.*, pp. 172-173.

²² Este și cazul lui Aurelian Pietroșel, care, înainte să fie eliberat de la Cavnic, în oct. 1955 a primit 5 zile de izolare, primind „mâncarea” precizată. Vezi AIOCIMS, *Fond cit.*, interviu cu Aurelian Pietroșel, București, 30 martie, 2005.

²³ Ion Ioanid, *op. cit.*, pp. 95-99.

ce vrei să te-amesteci? E-adevărat că au urmat câteva zile de carceră, până la urmă nu m-a schimbat, am rămas aşa'.²⁴ Se poate observa cu ușurință curajul de care medicul a dat dovadă, el fiind și cel care credea cel mai profund că Securitatea este o instituție ce ar putea fi înfrântă în anumite privințe, pe care le vom prezenta în paginile următoare, pledând cu tărie că regimul comunist nu este așa de impenetrabil cum se credea la vremea respectivă. Istoria coloniei de la Cavnic a fost marcată și de greva deținuților declanșată la începutul lui 1953, pe motivul că aceștia au fost obligați să muncească și duminica. Participanții la grevă au fost încarcerati în cunoscuta „cușcă” inventată de Șeremet zis Tămâie.²⁵

În ceea ce privește spectrul politic al deținuților de la Cavnic, la această colonie se aflau legionari, foști polițiști sau jandarmi. Nu trebuie trecuți cu vederea nici foștii membri ai „partidelor istorice, foștii studenți trecuți prin „reeducarea” de la Pitești sau Gherla, țărani sau foștii membri ai mișcării de rezistență din munți, condamnați în loturile „procesului de la Canal”.

În finalul descrierii coloniei de la Cavnic, vom scoate în evidență o serie de nume a unor foști comandanți de la formațiunea 0979, care și-au adus contribuția la construirea unui sistem penitenciar de „maximă siguranță”:

- Lt. maj. Scripa Dumitru, născut în Dorohoi, județul Suceava la 9 februarie 1924 – comandant în anii 1952-1953;
- Lt. maj. Fersedi Ioan, născut în Bunești, județul Cluj la 29 iulie 1920 – comandant în perioada 1954-1955;
- Locot. Silaghi Gheorghe, născut în Portița, județul Satu-Mare la 18 iulie 1923 – locțiitor al regimului de pază în 1954;
- Lt. maj. Pătrâscioiu Vasile, născut în Mălăiești, județul Buzău la 25 septembrie 1929 – ofițer politic în 1954;
- Cpt. Ciobănică Mihai, născut în Bălteni, județul Vaslui la 22 iunie 1929 – ofițer politic în 1955.²⁶

Referitor la descrierea acestora, nu sunt multe de afirmat, cunoscându-se foarte bine că ei au fost deosebit de brutali, continuând tipicul ofițerului sovietic, fără studii și care s-a ridicat din clasele marginale, ajungând să contribuie la urmărirea și timorarea celor care se opuneau ordinii sociale comuniste, funcționând ca abili informatori ai Securității.

²⁴ AIOCIMS, *Fond cit.*, caseta nr. 1340 I, doctor Miltiade Ionescu.

²⁵ Ion Ioanid, *op. cit.*, pp. 129-130.

Evidențiem și câteva nume a unor foști mineri care au murit la Cavnic imediat după încheierea funcționării minei ca și colonie de muncă, cu speranța că această enumerare ne va fi folositoare: Vântura Pavel, dulgher (decedat la 10 octombrie 1958), Diaconescu Nicolae, maistru miner (decedat 10 aprilie 1959), Mlendea Gheorghe (decedat 8 iulie 1959), Moldovan Alexa, miner (decedat 29 iulie 1960), Condur Alexandru (decedat 3 septembrie 1962), Grigore Ioan (decedat 19 ianuarie 1963), Vasiliu Anica (decedat 10 aprilie 1960).²⁷

Evadarea de la Cavnic

Desfășurarea vieții normale la colonia de muncă de la Cavnic a fost zdruncinată de un eveniment extrem de rar în perioada regimului comunist. Ne referim, bineînțeles, la spectaculoasa evadare²⁸, produsă la 6 iunie 1953.

La această dată s-a produs fuga de la mina de plumb Cavnic a 14 deținuți. Ceea ce a fost greu de înțeles pentru Securitate, era faptul că, în aceeași zi (6 iunie 1953), cu câteva ore mai devreme, patru deținuți de la mina Valea Nistrului reușiseră și ei să evadeze. Evadarea de la Cavnic era cu atât mai spectaculoasă cu cât unii dintre evadați au reușit să reziste în libertate câteva luni.

Cei 14 deținuți s-au îmbarcat în 2 corfe. Primii 6, aflați în prima corfă, i-au mobilizat pe gardianul și pe muncitorul civil care păzeau ieșirea. Reușind să depășească acest obstacol, au urcat pe niște scări și au ieșit în pădurea care încadra lagărul. Deși planul lor era acela de a fugi în grup, după evadare nu s-au mai găsit, astfel încât, de unii singuri, sau în grupuri mai mici, au încercat să se îndepărteze cât mai mult de colonia de muncă.²⁹ Evadarea a fost determinată de condițiile grele de muncă ale deținuților, mărirea producției, devastatoare pentru deținuți, după cum am mai amintit în această lucrare, dar și scăderea hranei acestora pe timpul cât se aflau în

²⁶ Radu Ciuceanu, *Regimul penitenciar din România 1940 – 1962*, București, INST, Colecția Documente, 2001, pp. 317-318.

²⁷ Arhiva Consiliului local Cavnic; se face precizarea că moartea celor cîtați ar putea să nu aibă nici o legătură cu regimul coloniei de muncă fortăță de la mina Cavnic.

²⁸ Evadările din spațiul carceral au fost extreme de puține, este de amintit evadarea lui Tudor Greceanu și a încă doi deținuți de la Aiud și evadarea de la Exploatarea Minieră Nistru a grupului de patru deținuți coordonați de Marin Tucă. Vezi Lucia Hossu Longin, *Memorialul durerii, o istorie care nu se învață la școală*, București, Humanitas, 2007, pp. 313-314 și Marius Uglea, *Regimul coloniei de muncă de la Exploatarea Minieră Nistru* în „Revista Arhivei Maramureșene”, Baia Mare, pp. 251-253.

²⁹ Marius Uglea, *Colonia de muncă de la mina Cavnic, Maramureș* în „Forme de represiune în regimurile comuniste, Iași, Polirom, 2008, p. 90.

mina de la Cavnic. Cei 14 care au evadat în 6 iunie erau: frații Gheorghe și Ion Brânzaru, care au participat la răscoalele țărănești, membri ai organizației „Vlad Țepeș II”, doctor Miltiade Ionescu, medic, șef de promoție la liceul militar „Mihai Viteazul”, condamnat la 15 ani muncă silnică pentru „organizare subversivă”, Constantin Coșereanu, elev la Școala Militară, arestat sub învinuirea de „spionaj” în favoarea americanilor, condamnat la 25 de ani muncă silnică, Alexandru Ciocâlteu, absolvent al Facultății de Drept din București, condamnat la 22 de ani închisoare în procesul de spionaj intentat Nunțiaturii de la Vatican, frații Ion și Simion Cojocaru din Vrancea, arestați în lotul „Vlad Țepeș II”, Paul Iovănescu, medic din Poiana Mare, ofițer Ion Pantazi din cavalerie, fiul generalului Constantin Pantazi, condamnat la 5 ani pentru tentativă de trecere frauduloasă a frontierei, Ion Ioanid, din Mehedinți, Mircea Vueric, mecanic, Colea Ungureanu, subofițer de jandarmi. În ziua evadării li s-au alăturat Gheorghe Chiper, țăran moldovean și Titi Spănu, croitor. Treptat, ei au fost prinși după perioade variabile de rezistență în libertate, fiind de obicei, ori trădați de către cei apropiati sau de către simple cunoștințe, ori prinși rapid de către trupele Securității, din cauza eșuării de a se îndepărta din zona Cavnicului.³⁰

După ce au fost prinși, deținuții fugari au fost judecați la Tribunalul Militar Oradea.³¹ Cele mai mari condamnări le-au primit Ion Ioanid, Ion Pantazi și Titi Coșereanu.³² După evadarea de la Cavnic, ofițerii și paznicii gardieni aplicau împotriva celor rămași mai departe în colonie măsuri de o duritate și de un barbarism ieșite din comun.³³ Suspecții care erau bănuiți de tăinuire au fost izolați, încarcerati, reducându-li se parțial mâncarea, iar la unii total.

În finalul studiului redăm câteva reflecții legate de evadarea din 6 iunie 1953 ale lui Ion Pantazi și Ion Ioanid, două figuri emblematic ale rezistenței împotriva forțelor Securității.

Ion Pantazi:

„Evident că de la început, a trebuit să punem ipoteza arestării noastre, a prinderii noastre. Și atunci, hotărârea era foarte clară, că recunoaștem evadarea întru totul; nu amestecăm pe absolut nimenei dintre civili sau dintre ceilalți deținuți în această evadare. Scopul evadării pentru mine, eu, vă spun cinsti, nu m-am gândit nici un moment că această evadare va reuși total. Eram sigur că putem să ieşim și de la Baia Sprie, și de la Cavnic, nu știam însă ce va urma. Să nu uităm că eram în nordul țării, că până la Suceava erau mulți kilometri, că nu putea

³⁰ Ibidem.

³¹ Azi dosarele se găsesc la Arhivele Militare Pitești.

³² <http://www.procesulcomunismului.com/mărturii/fonduri/ioanitoiu/morminte2/docs/morminte2p-8.asp.htm>, partea VIII și XII, accesat 12 iulie 2006.

³³ Cornel Onaca, op. cit., p. 185.

fi vorba decât să luăm drumul munților, să mergem la Suceava și de acolo până în Carpați, să ajungem în Banat, de unde să încercăm forțarea graniței, că eram prea mulți ca să ne putem fofila. Scopul evadării mele însă era cu totul altul, adică eu nu vedeam posibilă această traversare completă a țării și această forțare a frontierei, nu puneam nici un fel de bază sigură pe acest lucru. Scopul meu personal era să dovedim autoritaților comuniste că nu suntem de acord cu nimic din tot ceea ce fac, și ca protest facem această evadare. Acesta era scopul meu ascuns; bineînțeles că eu nu puteam să spun tuturor acest scop, pentru că i-aș fi descurajat în evadare.”³⁴

Ion Ioanid:

„După ce a trecut perioada de adaptare la viața de mină și de pușcăriaș în mină, a început să mă bântuie din nou ideea evadării, care m-a urmărit tot timpul în pușcărie. Își primele păreri pe care le-am avut despre posibilitățile de a evada treptat s-au concretizat, și în cele din urmă, trebuia să trec peste o grămadă de amânunte, ne-am găsit paisprezece înși, care am pus la cale acest plot al evadării, evadare care propriu-zis a reușit datorită unui fapt pe care nu-l cunoșteam cu certitudine, un defect de pază, noi am ieșit pur și simplu printr-un defect de pază al penitenciarului. Neavând de întâmpinat ca rezistență sau ca opozиie decât un gardian neînarmat, din cei care ne păzeau în interior, pe care l-am imobilizat, și un lucrător civil, după care, pe scările acelea care duceau la suprafață, într-un loc pe care nu-l cunoșteam, pe unde nu circulau decât gardienii și lucrătorii civili, am ieșit la suprafață, ne-am trezit în pădure, pe întuneric, și am pornit-o într-o vagă cunoaștere a regiunii, din puținele informații pe care le aveam.”³⁵

³⁴ Lucia Hossu-Longin, *op. cit.*, p. 314.

The Labor Colony from Cavnic Mine, part of Romanian prison system

Key-words: labor colony, political prisoners, repression, mine, escape

„*The labor Colony from Cavnic Mine part of Romanian prison system*” complements the studies dedicated to the communist repression theme in Romania.

The Mine from Cavnic was used as forced labor colony since December 1952, when were transferred approximately 200 prisoners.

This labor colony was famous through the personalities convicted here, but also through an event that marked the normal functioning of the colony, it is about the escape of 14 prisoners, event that took place on the 6th of June, 1953 with a few hours before the escape of 4 prisoners from Nistru Mine .

³⁵ *Ibidem*, p. 315.

Canonul Czumbel Lajos în dosarele Securității (1950-1967)

Drd. Andrea Dobeș

Absolventă a Facultății de Istorie și Filozofie, secția Istorie, specializarea Istorie Contemporană, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (1998). Masterat privind *Europa Centrală în secolul XX*, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (1999). Doctorand la Institutul de Istorie „George Bariț”, din cadrul Academiei Române, Filiala Cluj, cu tema *Spațiul concentrator comunist din România. Penitenciarul Sighet (1950-1955)*. Muzeograf în cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței Sighet. Autoare a volumelor: *Ilie Lazăr. Consecvența unui ideal politic*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006; *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea” Sighet (1950-1955)*, Sighet, Editura Valea Verde, 2010. Coautor al volumelor: *Memoria închisorii Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 2003; *Făgăraș. Închisoarea polițiștilor*, volumele I-III, Cluj Napoca, Editura Mega, 2007. Autoare a numeroase studii privind distrugerea elitei politice și religioase interbelice și de analiză a spațiului concentrator comunist românesc din perspectiva documentelor și a mărturiilor de istorie orală.

Cuvinte cheie: ordinariu substitut, romano-catolic, regim communist, închisoare, Securitate

Biserica Catolică a reprezentat pentru regimul communist o problemă deosebit de importantă datorită structurii centralizate, subordonată, atât din punct de vedere spiritual, cât și canonic, Vaticanului, considerat de comuniști drept „centru al reacționii internaționale”.¹ Autoritățile comuniste au adoptat o atitudine diferită în problema celor două ramuri ale Bisericii Catolice din România. Dacă în cazul Bisericii Greco-Catolice s-a optat pentru soluția radicală, cultul fiind desființat la 1 decembrie 1948, în cazul credincioșilor romano-catolici, majoritatea de etnie maghiară, regimul a urmărit înlocuirea controlului de la Vatican cu cel de la București. Începând din primăvara anului 1948 în presa românească a început o virulentă campanie anticatolică, menită să justifice gestul guvernului de a denunța Concordatul încheiat cu Sfântul Scaun la 10 mai 1927. Articolele apărute în presă acuzau Vaticanul că ar fi susținătorul intereselor capitalismului finiciar, sprijinitor al imperialismul american și că „desfășoară acțiuni de spionaj și intrigă politică”.² La 17 iulie 1948, în ședința Consiliului de Miniștri, Concordatul cu Sfântul Scaun a fost denunțat unilateral de către guvernul român, hotărâre ce a intrat în vigoare la 19 iulie, când Prezidiul Marii Adunări Naționale a emis decretul nr. 151 prin care „Concordatul și toate acordurile și convențiile intervenite ulterior în aplicarea lui erau denunțate”.³ Două măsuri legislative adoptate la începutul lunii august 1948 au avut implicații directe și negative asupra Bisericii Catolice, diminuând prezența acesteia în spațiul public. Prin Decretul-Lege nr. 175 din 3 august privind reforma învățământului, statul și-a impus monopolul asupra educației, iar prin Decretul-Lege nr. 176 au trecut în proprietatea statului toate bunurile bisericilor, congregațiilor și comunităților care au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ.⁴ Adoptarea Decretului-Lege nr. 177 din 4 august 1948, pentru regimul general al cultelor reprezintă etapa finală a lichidării libertății bisericii și a încadrării ei în regimul comunist.⁵ Noua Lege a cultelor, de departe de a exprima separarea statului de biserică, reflectă mai degrabă preocuparea statului de a exercita un control riguros asupra bisericii.⁶ Articolul 41 al acestei legi urmărea înlăturarea autorității Vaticanului asupra Bisericii Catolice din România întrucât „pe teritoriul statului român, cultele religioase străine nu-și pot exercita

¹ Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Editura Curtea Veche, 2003, p. 21.

² *Ibidem*, pp. 130-131.

³ *Ibidem*, p. 131.

⁴ Monitorul Oficial, nr. 177, Partea I, 3 august 1948.

⁵ Pentru implicațiile asupra Bisericii Catolice, a se vedea Codruța Maria Șirban, Marcel Șirban, *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1989)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2000, pp. 119-124; Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan, *Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din Arhiva Europei Libere 1948-1960*, Târgu Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2005, p. 35.

⁶ Conform articolului 33, la semnalarea organelor de Securitate, Ministerul Cultelor putea sista temporar sau definitiv salarizarea clericiilor cu „atitudini antidemocratice” (Cristian Vasile, *op.cit.*, pp. 136-139).

jurisdicția asupra credincioșilor".⁷ Iar pe baza unui alt articol din lege (art. 22, conform căreia o dieceză trebuia să aibă peste 750.000 credincioși), guvernul a reușit să reducă numărul diocezelor romano-catolice la două, Alba Iulia și Iași.⁸

Biserica Romano-Catolică din România avea la sfârșitul celui de al doilea război mondial cinci dieceze: Alba Iulia (episcop Márton Áron) și Satu Mare (episcop János Scheffler), predominant maghiare, Timișoara (episcop Augustin Pacha), cu o majoritate germană, Iași (episcop Anton Durcovici) și București (episcop Alexandru Cisar), cu credincioși în principal de etnie română. Din cei aproximativ 1,3 milioane de credincioși, aproximativ 450.000 erau în dieceza Alba Iulia, 200.000 în cea de Oradea-Satu Mare, 300.000 cea din Timișoara, 200.000 în dieceza de Iași și 80.000 în cea de București.⁹ Pe baza articolului 22 din cadrul noii legi, conform căreia o dieceză trebuia să aibă peste 750.000 credincioși, guvernul a reușit să reducă numărul diecezelor romano-catolice la două, Alba Iulia și Iași¹⁰, dieceza de Satu Mare fiind considerată protopopiat major, subordonat administrativ Episcopiei de Alba Iulia. Prin decizia Ministerului Cultelor din 16 septembrie 1948 recunoașterea episcopului romano-catolic de Stau Mare-Oradea, Scheffler János fusese retrasă.¹¹ La sfârșitul lunii octombrie 1948, Nunțiatura din București primise dispoziția papală „Nominatio substitutorum” din 29 iunie 1948, care prevedea ca episcopii în funcție să numească doi preoți (ordinarius substitutus), care, în cazul arestării episcopului, să preia conducerea diecezei. Fiecare preot supleant trebuia să-și numească succesorul în secret, pentru ca jurisdicția bisericească să continue.¹²

Refuzul episcopului Scheffler János de a ceda în fața încercărilor autorităților comuniste de a-și impune autoritatea în cadrul Bisericii Romano-Catolice și respingerea vehementă a Comitetului Catolic de Acțiune¹³ au determinat autoritățile, la 23 mai 1950, să-i fixeze

⁷ Dennis Deletant, *Teroarea comunista în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc. 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, p. 79.

⁸ József Márton, *Arhidieceza de Alba Iulia între anii 1948-1989* în „Biserica Romano-Catolică din România în timpul prigoanei comuniste (1948-1989)”, coordonator Dănuț Dobos, Iași, Editura Sapiență, 2008, p. 12. (în continuare, „Biserica Romano-Catolică din România”).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice (1918-1953)*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, p. 202.

¹² József Márton, *op.cit., loc.cit.*, p. 10.

¹³ În vederea subminării influenței papale, autoritățile au încercat să creeze o Biserică Catolică independentă de Vatican, prin intermediul Comitetului Catolic de Acțiune, urmărind strângerea de semnături pentru Apelul de Pace de la Stockholm, document în care erau preluate cele mai importante lozinci ale vremii în care „lupta pentru pace” și campania împotriva „reaționiilor occidentale” ocupau un loc central. Conform noului statut, Suveranul Pontif era recunoscut drept autoritate ecclaziastică supremă doar în probleme de credință și dogmă, în rest biserică urma să se supună legilor statului. Numirile de episcopi urmău să fie făcute de Vatican în urma recomandărilor venite de la Biserica Catolică din România și doar cu aprobarea guvernului român. De altfel, orice legătură cu Sfântul Scaun urma să aibă loc exclusiv prin intermediul Ministerului Cultelor și Ministerului de Externe, evitându-se orice contact direct (Dennis Deletant, *op.cit.*, pp. 79-81).

domiciliului obligatoriu la mănăstirea franciscană de la Baia de Criș.¹⁴ Înainte de a pleca, episcopul Scheffler i-a numit la conducerea Diecezei pe preoții Czumbel Lajos, Szvoboda Ferenc și Dobos János, iar printr-un curier special l-a înștiințat pe nunțul apostolic Patrick O'Hara cu privire la evoluția evenimentelor dramatice din Dieceza de Satu Mare.¹⁵

În cadrul acestui studiu am încercat să descriem evoluția și organizarea Diecezei de Satu Mare în perioada tulbure a anilor '50-'60, insistând asupra personalității canonicului Czumbel Lajos, devenit ordinariu substitut după arestarea episcopului Scheffler. Analiza noastră se bazează în mare măsură pe documentele Securității (sinteze, rapoarte, note informative, declarații), completate cu articole de specialitate și lucrări cu caracter memorialistic.

Czumbel Lajos s-a născut la 12 august 1891 în comuna Sanislău din zona Carei și a fost hirotonit preot la 13 iunie 1915. Doctor în teologie, a funcționat în cadrul mai multor parohii din cadrul Episcopiei de Satu Mare, printre care Baia Sprie (1931-1941)¹⁶ și Sighet (1941-1943). Începând din anul 1943 a fost numit preot la Catedrala din Satu Mare, unde a funcționat până la arestarea sa, în martie 1951.¹⁷

Din luna mai 1950, după îndepărțarea episcopului Scheffler János de la conducerea diecezei prin fixarea domiciliului obligatoriu¹⁸, canonicul Czumbel Lajos a devenit ordinariu substitut și a intrat în vizorul Securității, fiind atent urmărit. În cursul anului 1950, ofițerii Securității Satu Mare au adunat numeroase referințe despre activitatea canonicului Czumbel, obținute de la persoane din diverse categorii socio-profesionale, iar câteva fragmente sunt ilustrative pentru atitudinea sa intransigentă. Astfel, într-o declarație din 26 decembrie 1950, semnată de un credincios romano-catolic, informator al Securității, Mudella Francisc¹⁹ din Satu Mare, se specificau următoarele: „În 17 decembrie 1950 am fost la biserică unde canonicul Czumbel Lajos a făcut predica și din toată vorbăria lui s-a putut constata că a folosit cuvinte contra guvernului și a vorbit cu două înțelesuri. A atras atenția credincioșilor să nu se lase duși la o parte de către cei care vreau să distrugă credința fiindcă în prezent trăim o viață foarte grea

¹⁴ În timpul domiciliului obligatoriu de la Baia de Criș, episcopul Scheffler János a fost ajutat cu bani și bunuri materiale de canonicul Czumbel Lajos (László Bura, *Dieceza de Satu Mare în perioada 1948-1989*, în „Biserica Romano-Catolică din România”, p. 90).

¹⁵ *Ibidem*, p. 89.

¹⁶ Referitor la perioada petrecută de canonicul Czumbel la parohia romano-catolică din Baia Sprie, un raport informativ al Securității din 25 martie 1951 menționa: „În anii când canonicul romano-catolic a domiciliat în orașul Baia Sprie, fostul Rege Carol al II-lea cu ocazia vizitelor făcute la tabăra de cercetași care era în Baia Sprie, cu toate ocaziile a intrat în discuții cu canonicul Czumbel. În urma acestor discuții, populația din Baia Sprie a lansat diverse întrebări nu era clară situația de ce regele nu discută cu organele de stat și discută cu canonicul romano-catolic de naționalitate maghiară, în timpul în care șovinismul bântuia deplin. Situația s-a clarificat prin declaratia lui Czumbel în care arată că fostul rege a fost elevul său în Franță” (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității [în continuare, ACNSAS], fond Informativ, dosar 109896, vol. 6, ff. 19, 25).

¹⁷ ACNSAS, fond Informativ, dosar 133630, f. 36.

¹⁸ Episcopul Scheffler János a fost arestat la 11 martie 1952, iar după o trecere prin arestul Ministerului de Interne a fost mutat la Jilava, unde a decedat „în ziua de 6 decembrie 1952, orele 8³⁰ în urma unei sincope cardiaice, suferind de miocardită cronică” (ACNSAS, fond Penal, dosar 18340, vol. 2, f. 106).

¹⁹ Născut la data de 27 martie 1909, fiul lui Francisc și Maria, de profesie calfă pălărier.

și se poate că mai târziu o să fie și mai greu. Tot atunci a atras atenția credincioșilor să se strângă cât mai mulți în jurul bisericii și să se roage și pentru cei care s-au despărțit și s-au întors de la biserică. A mai spus în predica lui că biserică noastră este în pericol și toată lumea să se spovedească înainte de Crăciun că după aceea nu o să mai aibă posibilitatea”.²⁰ Într-o altă notă informativă, din 26 decembrie 1950, semnată de Hatvani Maria se semnala că „în 17 decembrie 1950 a făcut slujbă religioasă canonicul Czumbel Lajos, care, cu ocazia predicii a accentuat că, creștinismul este într-o mare prigoană și că toată lumea să-și unească forțele și să umble la biserică ca prin aceasta creștinismul să fie tare în credință, fiindcă regimul actual vrea să nimicească creștinismul. Iar toate acestea le-a spus sub două înțelesuri. De asemenea, a rugat credincioșii să se spovedească înainte de Crăciun, fiindcă apoi nu o să mai aibă posibilitatea”.²¹ Pe baza materialelor informative care incriminau activitatea canonicului Czumbel, conducerea Securității Satu Mare a propus printr-un referat din 9 mai 1950, internarea sa administrativă într-o colonie de muncă pentru doi ani întrucât „este un element foarte periculos și un dușman încocat al regimului ce are influență asupra credincioșilor romano-catolici”.²²

Din rațiuni de ordin tactic, autoritățile au amânat o vreme arestarea sa, încercând să-l determine să adere la acțiunile organizate de Comitetul Catolic de Acțiune. Refuzul ferm, dar și atitudinea intransigentă față de linia colaboraționistă promovată de vicarul Pakocs Károly au dus la arestarea canonicului Czumbel.²³ Pe baza ordinului Direcției Generale a Securității Statului nr. 43/302415, Czumbel Lajos a fost ridicat la 9 martie 1951.²⁴ După o scurtă perioadă petrecută în arestul Securității din Satu Mare a fost încarcerat la penitenciarul din Sighet.²⁵ Prin Decizia MAI nr. 64/952 a fost internat administrativ pentru o perioadă de 24 luni, iar prin Decizia 684 din 28 decembrie 1953 i s-a majorat pedeapsa cu 24 luni, începând de la 30 ianuarie 1954²⁶. La 3 mai 1955 a fost eliberat de Procuratura Militară Teritorială București, dar la solicitarea Securității i s-a fixat domiciliu obligatoriu în localitatea Bumbăcari din Bărăgan întrucât „a fost și este un element ostil regimului democrat-popular, iar în cursul cercetărilor a avut o poziție nesinceră”.²⁷

²⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar 133629, vol. 2, f. 77.

²¹ *Ibidem*, f. 78.

²² *Ibidem*, vol. 1, f. 37.

²³ Lászó Bura, *Dieceza de Satu Mare în perioada 1948-1989* în „Biserica Romano-Catolică din România”, p. 90

²⁴ Într-un referat al Securității din 19 iulie 1955 se menționa că „a fost arestat în baza declarației dată de Baltheiser Ion, în care acesta arată că în luna februarie 1951 a primit printr-un cūier necunoscut un bilet de la Czumbel pentru fi trimis la Vatican. Neputându-se administra probe suficiente de vinovăție a fost încadrat în colonia de muncă” (ACNSAS, fond Informativ, dosar 133629, vol. 2, ff. 79, 83).

²⁵ Vasile Ciolpan, comandanțul penitenciarului Sighet, confirmă la 31 iulie 1951 primirea „detinutului Czumbel Ludovic, repartizat, conform ordinului în camera unde se află preotul Farenkopf Otto” (Arhiva Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, fond Penitenciar Sighet Principal, dosar Deținuți, f. 22).

²⁶ ACNSAS, fond Informativ, dosar 109.896, vol. 3, f. 97.

²⁷ *Ibidem*, dosar 133629, vol. 2, f. 83.

Un plan de măsuri din 27 ianuarie 1958, aprobat de maiorul Eugen Dascălu, şeful Direcției Regionale Maramureş a Securității descrie atmosfera tensionată din cadrul diecezei de Satu Mare în perioada detenției canonicului Czumbel, dar și contextul în care acesta a revenit în fruntea eparhiei: „Fostul episcop Scheffler Ioan în timp ce se afla cu domiciliu obligatoriu în comuna Baia de Criș ar fi transmis jurisdicția asupra conducerii diecezei atât lui Czumbel cât și lui Pakocs Károly. Întrucât transmiterea acestor jurisdicții, de frica urmărilor, se făcea numai verbal și nu în scris, fără martori, nici unul dintre cei doi pretendenți la conducerea diecezei nu și-au putut documenta veridicitatea afirmațiilor în fața capitulului diecezan. În vîltoarea discuțiilor asupra problemei jurisdicției au fost arestați atât Czumbel, cât și Pakocs²⁸. În timp ce Czumbel a rămas în detenție, fără a fi fost condamnat, Pakocs a fost eliberat și numit în funcția de vicar al episcopiei din Alba Iulia reprezentând vicariatul de Satu Mare. Întrucât clerul din raza fostei episcopii, sub conducerea ordinarielor clandestine, nu a acceptat noua formă organizatorică a Bisericii Romano-Catolice și a considerat că la acest compromis a contribuit și Pakocs Károly, nu l-au recunoscut pe acesta drept reprezentant spiritual al lor la episcopia de Alba Iulia.²⁹ Aceste împrejurări au provocat frâmântări serioase în sânul clerului, care au fost alimentate în mod special de ordinariile clandestine, care se succedau la intervale relativ scurte. Cu cât prestigiul lui Pakocs dovedise regres în fața clerului, în aceeași măsură a crescut prestigiul lui Czumbel Ludovic. În scopul anihilării activității clandestine a ordinarielor și pentru a avea în fruntea fostei eparhii un om de prestigiu, care se bucura de încredere clerului și cu care Ministerul Cultelor ar putea trata unele probleme ale eparhiei, în urma unor discuții dintre inspectorul Vișan și Czumbel, s-a dispus eliberarea lui”.³⁰

În urma acestor înțelegeri, la 8 februarie 1956, Czumbel Lajos a revenit în Satu Mare fiind numit de Ministerul Cultelor „primprotopop raional de Satu Mare”, în fapt fiind guvernator apostolic (locțiitor de episcop) pentru eparhia de Satu Mare-Oradea.³¹ Probabil că suferința acumulată în perioada detenției, asociate vârstei, dar și noile realități de la mijlocul anilor '50 l-au determinat pe canonicul Czumbel să-și modifice atitudinea, optând pentru o linie

²⁸ Pakocs Károly s-a născut la 17 noiembrie 1892 la Carei, a absolvit Facultatea de Teologie din Budapesta și a fost hirotonit preot în 1915. În anul 1921 a fost numit secretar episcopal, iar din 1942 a devenit vicar episcopal la Satu Mare. După o scurtă perioadă de detenție, în 1951 a fost numit profesor la Seminarul Teologic din Alba Iulia. Rearrestat în aprilie 1957 a fost condamnat la 8 ani temniță grea pentru „crimă de trădare”. A trecut prin penitenciarele: Jilava, Pitești, Dej și Gherla. A fost eliberat la 24 aprilie 1963, în urma grațierii pedepsei, conform Decretului 140/963. (Pentru amânante biografice a se vedea Tempfli Imre, *Sárbel és Napsugárabol. Károly Pakocs piispóki helynök élete és kora*, Budapest, EMET, 2002).

²⁹ Preoții romano-catolici din Satu Mare nu i-au recunoscut pe protopopii numiți de conducerea din Alba Iulia (Hutá Pongrác pentru Satu Mare, Baumgartner Antal pentru Baia Mare, iar mai tarziu Török László pentru Satu Mare). Funcția de ordinar substitut în timpul detenției canonicului Czumbel a fost exercitată de Szvoboda Ferenc (10 martie 1951-19 noiembrie 1951), Hentes Eugen (27 octombrie 1952-17 mai 1954), Révész Gábor (17 mai 1954-24 octombrie 1955) și din nou Szvoboda Ferenc (24 octombrie 1955-10 februarie 1956).

<http://remusmirceabiritz.files.wordpress.com/2009/07/farame-din-prescara-prigoanei-1.pdf>

³⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar 133629, vol. 3, ff. 317-318.

³¹ *Ibidem*, vol. 1, f. 74; 89.

de compromis, încercând să găsească un modus vivendi în relația dintre stat și Biserica Catolică. Semnificative pentru atitudinea sa conciliatoare, cel puțin la nivel formal, sunt două fragmente din documentele existente în dosarul de urmărire informativă. Astfel, într-un raport al Direcției Regionale de Securitate Baia Mare din 16 iulie 1957 se preciza că „Czumbel caută o formulă de integrare pașnică a clerului romano-catolic în orânduirea socială din RPR”,³² iar un plan de măsuri pentru anul 1958, elaborat de conducerea Serviciului Raional de Securitate Satu Mare menționa: „Unii dintre preoții care au făcut parte din ordinariatele clandestine manifestă nemulțumire față de activitatea legală a lui Czumbel. Din ultimele informații rezultă că se duce o luptă tacită între Czumbel și o parte din preoți, în frunte cu Révész Gavril în scopul intronării liniei deosebite reprezentate de fiecare în parte. Czumbel reprezintă linia moderată de colaborare a clerului romano-catolic cu organele politice și de stat, iar în acest sens pe data de 22 septembrie 1957 a emis o circulară clerului din subordine, dându-i dezlegare pentru a participa la aniversarea a 10 ani de la proclamarea Republicii sau la alte manifestații similare în cazul când ar primi invitații. Nu s-a stabilit în ce măsură este sinceră această măsură a lui și dacă această atitudine este urmarea eventualului angajament luat de Czumbel în fața tovarășului ministrului al Cultelor în februarie 1956 în preajma reîntoarcerii sale la Satu Mare din domiciliu obligatoriu, sau o tactică nouă adoptată de el în baza unei instrucțiuni primite de la Vatican. Révész Gavril și cei care se polarizează în jurul lui critică toate măsurile luate de Czumbel, preconizând o linie fermă de independență a clerului catolic, de necolaborare cu organele politice și de stat și trecerea conducerii diecezei în ilegalitate. Revesz afirmă că el ar putea obține destituirea lui Czumbel din funcția de guvernator apostolic, comunicând Romei despre colaborarea acestuia cu comuniștii, însă deocamdată nu face acest lucru fiindcă nu vrea să expună clerul frământărilor de mai înainte”.³³ Securitatea nu excludea posibilitatea ca pe fondul accentuării neînțelegerilor „elementele jignite în orgoliul lor personal, să-l intimideze pe Czumbel cu anunțarea Romei asupra colaborării cu guvernul communist, iar în acest caz acesta să cedeze șantajului și să-și canalizeze activitatea pe un tărâm semi-legal, în concordanță cu doleanțele nemulțumiților”.³⁴

În calitate de conducător al diecezei, canoniceul Czumbel Lajos a redactat și difuzat o circulară tuturor preoților romano-catolici din fosta episcopie de Satu Mare prin care li se comunica că a preluat conducerea fostei eparhii; a emis ordine de transfer ale preoților în diferite parohii de pe raza fostei dieceze; a transmis două circulare adresate tuturor preoților cu

³² *Ibidem*, f. 73.

³³ *Ibidem*, f. 70.

³⁴ *Ibidem*, f. 73.

privire la ordinele mirului,³⁵ precum și o circulară privind recrutarea de candidați pentru Școala de cantori și Facultatea de Teologie ce funcționau pe lângă episcopia de Alba Iulia.³⁶

Cazul special al diecezelor romano-catolice de Oradea și Satu Mare se datorează reunirii acestora de către Sfântul Scaun la 9 aprilie 1948 în persoana unui episcop comun. În aceste condiții, episcopul de Satu Mare sau ordinariul diecezan prețindea jurisdicția și asupra diecezei orădene. Dar aceasta având un capitlu separat de capitul sătmărean, alegea un vicar capitarular (cu putere ordinarială), ce era văzut de orădeni ca ordinariu diecezan. Pentru a fi cu adevărat canonic, el trebuia să fie întărit de ordinariul diecezan sătmărean. Se ciocneau principiul legitimist (prin desemnare) cu cel electiv.³⁷ Ultimul era preferat și de comuniști, care doreau alegerea persoanelor agreate de regim.³⁸ Situația tensionată din cele două dieceze este descrisă pe larg într-o declarație din 10 iunie 1964, aparținând preotului romano-catolic Agoston Ștefan din Baia Mare: „Czumbel îndeplinește funcția de ordinar peste dieceza de Satu Mare și Oradea, deoarece în toamna anului 1959 a decedat numitul Pap [Pop] Iosif fost canonic, care cu aprobarea Departamentului Cultelor a condus treburile fostei episcopii de Oradea. Dar acesta nu a fost recunoscut de Czumbel drept conducător al fostei episcopii, iar preoții din fosta dieceză de Oradea nu îl recunoșteau pe Czumbel ca ordinar. La înmormântarea lui Pap [Pop] a participat un delegat din partea Departamentului Cultelor care după înmormântare a discutat cu preoții romano-catolici problema conducerii lor pe viitor. Întrucât s-au ivit neînțelegeri cu privire la conducere, delegatul Departamentului Cultelor a trimis un autoturism la Satu Mare care să-l aducă pe Czumbel la Oradea cu scopul de a clarifica problema conducerii. Cu această ocazie a clarificat în fața reprezentanților preoților romano-catolici din fosta dieceză de Oradea că el este conducătorul lor jurisdicțional. Acest lucru rezultă din declarația făcută cu această ocazie de Schriffert Adalbert, fost canonic și vicar general la fosta dieceză de Oradea, care a fost arestat mai mult timp și care a declarat: <De azi înainte te recunoaștem ca ordinar al diecezei noastre>. La cele declarate, Czumbel i-a răspuns: <Tu, Bella se vede că cunoști foarte bine cadrul bisericesc, de aceea spui că mă recunoști numai de azi înainte fiindcă îți dai seama că dacă spui că mă recunoști de la data numirii mele, toate dispozițiile jurisdicționale emise de voi în această perioadă nu sunt valabile>. Aceste lucruri le-am aflat chiar de la Czumbel cu ocazia unor discuții purtate în timp ce am călătorit împreună de la stația Moftinul Mare la Satu

³⁵ Într-o notă a Securității se facea referire la ceremonia de miruire din 20 mai 1956 desfășurată la Baia Mare, menționându-se că „asemenea miruirii nu s-au mai făcut pe rază diecezei de la data arestării fostului episcop Scheffler Ioan, întrucât putea fi celebrată doar de episcop sau locțiitorul său, iar de aici rezultă că Ludovic Czumbel în afară de funcția sa legală de primprotopop raional detine și funcția clandestină de ordinar” (*Ibidem*, f. 323).

³⁶ *Ibidem*, vol. 2, ff. 24-26v.

³⁷ Pentru a evita tensiunile, la 26 mai 1983, Sfântul Scaun a decis separarea completă a celor două dieceze (Mircea Remus Birtz, *Cronologia ordinariilor diecezani greco-catolici. 1948-1989. Încercare de reconstituire*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2007, p. 63).

³⁸ *Ibidem*, pp. 63-65.

Mare. La cererea reprezentantului Departamentului Cultelor ca Czumbel să-și numească un reprezentant care să conducă treburile fostei dieceze de Oradea, l-a numit pe Schiriffert Adalbert, dar acesta nu a primit motivând că este prea în vîrstă. În urma refuzului s-a orientat spre preotul Dascăl Ștefan un preot Tânăr, dar în cele din urmă a fost numit în funcția de vicar numitul Belteky Francisc".³⁹

Evenimentele din toamna anului 1956 din Ungaria au fost urmărite cu interes și speranță de comunitatea maghiară din Transilvania. Preotul sătmărean Gellért Lörincz avea misiunea să asculte în permanență stirile privind desfășurarea evenimentelor și să-l țină la curent pe canonicul Czumbel, iar „intervenția armată a produs deprimare în rândul clerului din Satu Mare”.⁴⁰ Conform unei note a Securității, în data de 11 noiembrie 1956, preoții romano-catolici din Satu Mare erau pregătiți să organizeze o demonstrație în cadrul căreia urmau să solicite eliberarea preoților arestați în Ungaria. Doar intervenția împuternicitului Ministerului Cultelor și prin folosirea unor agenți, Securitatea a reușit să împiedice această manifestare.⁴¹

La 6 februarie 1957, Direcția Regională a Securității Baia Mare a deschis dosarul de urmărire informativă de grup cu numele de cod „Urmașul”, vizându-i pe canonicul Czumbel Lajos și preoții Révész Gábor⁴², Sipós Ferenc⁴³, Rényi Ferenc⁴⁴, Fischer Pál⁴⁵. Scopul acțiunii informative era de a stabili „activitatea concretă desfășurată de clerul reacționar romano-catolic din Dieceza Satu Mare precum și legăturile acestora pe cale ilegală cu străinătatea și Vaticanul”.⁴⁶ În cadrul acțiunii, Securitatea a utilizat numeroși informatori („Peleskei Notarius”, „Csongár Csaba”, „Pop Vasile”, „Bokor Péter”, „Balla Mihai”), precum și măsuri tehnice complexe, incluzând supravegherea operativă, interceptarea corespondenței, dar și unele combinații informative.⁴⁷

În cursul anilor 1958-1959, conducerea Direcției Regionale Baia Mare a Securității a decis să treacă la un plan minuțios prin care să-l determine pe canonicul Czumbel Lajos să accepte colaborarea cu poliția politică comunistă, acțiunea urmând să se desfășoare treptat, pentru început urmărindu-se „obișnuirea acestuia cu relațiile dintre el și organele de

³⁹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 133629, vol. 2, ff. 24-26v.

⁴⁰ Ibidem, vol. 1, f. 81.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Révész Gábor, născut la 15 aprilie 1921, paroh romano-catolic la Halmeu a fost secretarul episcopului Scheffler János, iar în perioada detenției canonicului Czumbel a exercitat funcția de substitut ordinari.

⁴³ Sipós Ferenc, născut la 8 octombrie 1916, a fost arestat în 1952 și condamnat la 2 ani închisoare corecțională pentru activitate dușmanoasă, fiind eliberat la 24 decembrie 1954. În 1956 a fost numit de canonicul Czumbel secretar al diecezei de Satu Mare.

⁴⁴ Rényi Ferenc, preot paroh la Satu Mare, s-a născut în 1 noiembrie 1918 la Urziceni, în apropiere de Carei. A fost arestat în 1953 și condamnat la 1 an închisoare corecțională pentru instigare împotriva regimului. A fost eliberat în 1954.

⁴⁵ Fischer Pál, preot la parohia din Ardud, s-a născut în 8 iunie 1909 la Moftinul Mare. A fost arestat în 1953 și condamnat la 5 ani închisoare corecțională pentru instigare împotriva regimului, fiind amnistiat în 1955.

⁴⁶ ACNSAS, fond Informativ, dosar 133629, vol. 1, f. 5.

⁴⁷ Ibidem, f. 44.

securitate".⁴⁸ Planul Securității prevedea ca după această etapă preliminară să se treacă la o colaboare efectivă în cadrul căreia ierarhul romano-catolic să aibă impresia că „această colaborare este atât în interesul bisericii pe care o conduce cât și în interesul statului, iar în măsura în care se vor obține de la el informații mai valoroase privind activitate dușmanoașă a reacțiunii catolice se va adânci tot mai mult munca informativă”.⁴⁹ La sfârșitul planului de măsuri, conducerea Direcției Regionale a Securității recomanda prudență „pe linia favorurilor și promisiunilor” făcute canonicei Czumbel, până când acesta „nu va face un pas serios înspre o colaborare efectivă cu organele MAI”.⁵⁰ Prinț-o adresă din 27 martie 1958, Direcția a III-a din cadrul Ministerului de Interne stabilea principiile de bază și modul în care ofițerii Securității Satu Mare trebuiau să acționeze în tentativa de a-l determina pe canonicei Czumbel să accepte colaborarea cu Securitatea: „În general suntem de acord cu încercarea de atragere a susnumitului spre o colaborare cu organele MAI însă trebuie procedat cu multă prudență, cunoșându-se atitudinea sa dușmanoașă din trecut. De aceea, nu trebuie supraestimată poziția sa favorabilă față de regimul nostru. Analizând întreaga problemă, ținem să vă atragem atenția asupra unor serioase lipsuri în ceea ce privește orientarea generală în acțiunea lui de atragere, precum și în privința modului în care s-au pus în discuție unele probleme: în primul rând apare de la început confuzia în această acțiune prin faptul că urmăriți o *atragere oficială* a lui, ceea ce nu intră în uzanțele muncii de securitate. Chiar dacă este vorba de o atragere treptată, acțiunea trebuie să ducă în cele din urmă la colaborarea lui cu organele de securitate și deci la o colaborare secretă, care trebuie să aibă ca scop atât informarea noastră cât și folosirea lui Czumbel în diferite manevre în interesul statului, avându-se în vedere poziția lui de conducător aprobat de Vatican. Însăși acordarea unor favoruri lui Czumbel din partea organelor MAI care în fond nu sunt justificate și mai ales fără ca el să facă primul pas spre interesele noastre, poate chiar să-i trezească suspiciuni asupra intențiilor noastre de viitor în legătură cu persoana lui. Remarcăm în acest sens și exagerarea făcută de lucrător atunci când i-a vorbit lui Czumbel despre *înalta prețuire* ce i-o acordă organele MAI, fapt care de asemenea pare fals și neverosimil. Această linie mai poate fi dăunătoare și pentru că s-ar putea ca Czumbel să caute să se folosească de atitudinea de bunăvoiță din parte organelor MAI pentru a-și rezolva cât mai multe chestiuni din interesul bisericii. O altă greșală destul de serioasă comisă în această problemă este faptul că lucrătorul care a discutat cu Czumbel i-a sugerat acestuia foarte insistent ideea de a face o serie de schimbări și transferări în personalul preoțesc din subordinea lui. Greșeala constă în faptul că această problemă a fost ridicată mult prea devreme, deoarece este o chestiune de ordin intern bisericesc și amestecul organelor noastre l-ar putea șoca pe

⁴⁸ *Ibidem*, vol. 3, ff. 306-310.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

Czumbel care încă nu a devenit colaborator, iar pe de altă parte el poate să tragă concluzia că organele MAI au anumite interese în transferările de preoți în diferite localități. Iar mai grav este că el își dă seama de la început că organele MAI vor să-l folosească în anumite manevre care privesc organizarea internă a bisericii, înțelegând poate că-i vorba de manevre îndreptate împotriva bisericii și de aici s-ar putea crea o răceală în loc de a fi apropiat. Dar și mai gravă greșeală a fost propunerea făcută lui Czumbel de a prelua conducerea eparhiei de Oradea, întrucât aceasta este condusă de Pap [Pop] Iosif, care colaborează strâns cu Departamentul Cultelor și nu există nici un temei pentru o astfel de promovare a lui Czumbel, care deocamdată nu prezintă nici o garanție. Considerăm că ar fi bine pentru realizarea scopului la contactele următoare să i se ceară să ne facă anumite informări fără prea mare importanță și cu caracter mai general. De exemplu, să i se solicite un istoric scris al evoluției Bisericii romano-catolice din eparhia sa. Mai târziu i se pot cere anumite caracterizări despre unii preoți pe care îi cunoaște. Deci atragerea lui treptată să se facă obișnuindu-l cu relațiile dintre el și organele de securitate, obișnuindu-l cu această informare, lăsându-i-se impresia că această colaborare este atât în interesul bisericii pe care o conduce cât și a statului".⁵¹

Contactările canonicului Czumbel au fost realizate de căpitanul Nicolae Hritan, locuitorul șefului Direcției Regionale de Securitate Baia Mare. Acesta era primit întotdeauna „cu multă amabilitate” iar vizitele durau în general două ore și se purtau în limba maghiară întrucât Czumbel „vorbește greoi limba română”.⁵² Cu ocazia acestor discuții, ofițerul de securitate i-a atras atenția canonicului Czumbel că ar fi recomandat să nu amintească despre aceste vizite colaboratorilor săi, idee agreată într-o total de acesta, care, potrivit rapoartelor Securității „a sărit, întrerupându-l pe căpitanul Hritan și a afirmat: <Toamna vroiam să vă rog, ca aceste vizite să rămână numai și numai între noi, că punerea în vîlăag al acestui lucru ar fi neplăcut pentru mine și față de poziția mea ce o ocup în clerul romano-catolic>”.⁵³ Cu toate acestea, vizitele ofițerului de securitate nu au trecut neobservate, ele fiind imediat remarcate și au stârnit comentarii insistente în anturajul canonicului, după cum rezultă dintr-o notă informativă din 21 decembrie 1958, semnată de sura „Pop Vasile”: „În ziua de 17 decembrie 1958, Szekely Eduard a povestit la întrebarea pusă că în aceste zile la Czumbel Ludovic a fost cineva de la Securitate și în camera lui s-a discutat cu un ton ridicat, glasuri ce au fost auzite de cei din bucătărie. Nu s-a auzit despre ce s-a discutat, dar și Czumbel cât și cel de la Securitate au vorbit pe un ton ridicat. Szekely a mai adăugat că nici preoții tineri (Renyi, Sipos) nu au

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, f. 285.

⁵³ Ibidem.

putut afla nimic despre această discuție, fiindcă Czumbel nici cu această ocazie nu a comunicat nimic, cum de altfel nu este deloc comunicativ de când a venit acasă".⁵⁴

Discuțiile abordate în cadrul întâlnirilor⁵⁵ dintre ofițerii Securității Satu Mare cu canonicul Czumbel, dar și reacțiile acestuia erau pe larg redate în cadrul rapoartelor trimise superiorilor. Astfel, în cadrul întâlnirii din 13 februarie 1959, desfășurată sub pretextul întocmirii unui istoric al episcopiei romano-catolice de Satu Mare, canonicul Czumbel s-a situat pe o poziție extrem de circumspectă: „Acesta a dat răspunsuri evazive cum că nu are timp și că nu are strânsă încă suficiente date, iar mai târziu a afirmat că îi teamă să facă această lucrare, pentru că în lucrare trebuie să critice mult măsurile întreprinse de guvern împotriva Bisericii romano-catolice ceea ce ar avea repercusiuni asupra persoanei sale, întrucât noi am putea califica și considera atitudinea sa ca dușmănoasă. Guvernatorul apostolic [Czumbel] ne-a solicitat să sprijinim cererea sa, înaintată împăternicitului regional al Cultelor privind unele transferuri de preoți romano-catolici și a afirmat că dacă vrem să existe iubire între noi, această iubire trebuie să fie bilaterală. Analizând conținutul cererii de transfer a rezultat că aceasta este convenabilă și nouă, întrucât realizăm mutarea agentului nostru *Herbert Hans* lângă obiectivul Doboș Ioan din Sighet. În continuare s-a discutat problema unor preoți romano-catolici, care împotriva legilor statului și a regulilor bisericești se ocupă de foști credincioșii greco-catolici⁵⁶. Guvernatorul apostolic a răspuns că în acest sens el a dat o circulară categorică și s-a angajat ca la orice împrejurare când va discuta personal cu preoții romano-catolici le va atrage atenția asupra conținutului circularei, în sensul de a nu se amesteca decât exclusiv în problemele credincioșilor romano-catolici”.⁵⁷ O informare trimisă la 21 decembrie 1959, conducerii Direcției a III-a a Securității relata modul în care a decurs întâlnirea cu Czumbel: „În conformitate cu planul de atragere a lui Czumbel Ludovic la colaborare cu organele noastre, în ziua de 1 decembrie, căpitanul Hritan Nicolae i-a făcut o vizită, discutându-se următoarele probleme: lucrătorul a fost primit cu multă amabilitate exteriorizată de către guvernatorul apostolic, care a menționat că odată cu începerea noului an școlar a sesizat că din partea organelor Sfaturilor Populare se resimte mai multă îngădare în privința catehizării copiilor. Lucrătorul operativ i-a sugerat că ar fi bine să nu forțeze problema catehizării și să se limiteze doar la zilele de sămbătă și duminică, conform instrucțiunilor de la Departamentul Cultelor.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 281.

⁵⁵ Cu prilejul unei întâlniri din 7 aprilie 1959, canonicul Czumbel a solicitat sprijinul autorităților privind „numirea unor preoți în orașele Sighet și Baia Mare, întrucât preoții existenți nu reușesc să cuprindă toate sarcinile. La aceasta, lucrătorul operativ s-a referit la instrucțiunile Ministerului Învățământului și Culturii care reglementează acest lucru și deci despre acest lucru nu se poate discuta. Guvernatorul apostolic a ridicat din nou problema intenției lui de a coresponda cu prietenii din Roma și Vatican, manifestându-și neîncrederea în ceea ce privește ajungerea lor la destinație” (*Ibidem*, ff. 267-268).

⁵⁶ O notă informativă din 14 mai 1963, semnată de sursa „Kardos Geza” preciza că „părintele Dobos nu scrie cazarile greco-catolicilor în matricolă, ci numai pe o hărție și le ascunde bine” (*Ibidem*, vol. 2, f. 439).

⁵⁷ *Ibidem*, vol. 3, ff. 275-276.

Guvernatorul apostolic a susținut că acolo unde se poate cuprinde în aceste două zile catehizarea le-a și interzis preoților să le facă în alte zile, însă la acele parohii unde există mai multe filii, le-a indicat preoților să efectueze catehizarea potrivit posibilităților, însă să țină cont de sarcinile elevilor la învățământul de stat”.⁵⁸ Cu ocazia unei alte întâlniri, ofițerul de securitate l-a întrebat pe canonicul Czumbel, care este atitudinea sa și ce directive a transmis preoților din subordine referitor la procesul de colectivizare a agriculturii, iar acesta a răspuns: „Le indic o linie de absolută neutralitate, întrucât dacă se împotrivesc fac rău statului și vor fi trași la răspundere de justiție. Dar ei să nu militeze nici pentru întrucât dacă gospodăria colectivă merge bine și va obține rezultate, se va pune problema că n-a fost numai acțiunea partidului, ci a contribuit și clerul romano-catolic, ceea ce va le va conveni comuniștilor, iar dacă gospodăria colectivă va merge prost, clerul romano-catolic va fi compromis”.⁵⁹

În paralel cu încercările de atragere la colaborare prin intermediul contactărilor successive, Direcția Regională Maramureș a Securității a dirijat în jurul lui Czumbel Lajos numeroși informatori care aveau sarcina de a raporta atât despre acțiunile canonicului romano-catolic, dar și de a urmări cu atenție predicile ținute de acesta în fața credincioșilor. O notă informativă din 27 iunie 1963, semnată de sursa „Kardos Geza” preciza că „la 16 iunie 1963, Czumbel a distribuit Sf. Taină a Mirului la Baia Sprie și a vorbit despre credință menționând: <Voi să fiți tari în credință, iar cu pilda voastră veți fi apostolii credinței noastre>”.⁶⁰ Ofițerul de legătură al informatorului a precizat în finalul delațiunii că „din notă se desprinde o vădită ură și manifestări dușmănoase pe care Czumbel le are cu ocazia unor predici, dedându-se la provocări, instigări și calomnierea organelor de stat”.⁶¹ De altfel, în numeroase sinteze și rapoarte ale Direcției Regionale Maramureș a Securității, existente în cadrul dosarului informativ de grup „Urmașul” se face referire la „atitudinea dușmănoasă” a canonicului Czumbel Lajos față de regim, acesta fiind descris ca „un element dușmănos regimului, care în predicile⁶² rostite în diferite ocazii îndeamnă pe credincioși la menținerea credinței, manifestându-se ostil la adresa regimului”.⁶³

Vârsta înaintată, asociată stării de sănătate extrem de precare a canonicului Czumbel a generat în prima jumătate a anilor '60 numeroase frământări și tensiuni legate de desemnarea succesorului în fruntea episcopiei de Satu Mare. Ofițerii Securității Satu Mare, profitând de disensiunile existente în rândul clerului romano-catolic din eparhie, la crearea și accentuarea

⁵⁸ Ibidem, f. 262.

⁵⁹ Ibidem, ff. 265-266.

⁶⁰ Ibidem, vol. 2, f. 534.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Mai multe note informative din vara anului 1963 semnalau că „atitudinea dușmănoasă a lui Czumbel a ajuns să fie comentată de către credincioși, care și-au exprimat mirarea cum de nu a fost arestat în urma expunerilor din predicile sale”. (Ibidem, vol. 1, ff. 288-259).

⁶³ Ibidem, f. 288.

cărora au contribuit din plin, au încercat să favorizeze desemnarea unei persoane agreate. De altfel, în cadrul dosarului de urmărire informativă, problema succesorului începe să ocupe un rol central, Securitatea susținând pentru postul de primprotopop (funcția recunoscută oficial) două persoane „agenți ai organelor noastre, care îndeplinește cerințele și condițiile necesare acestei funcții”.⁶⁴ Referitor la această problemă un plan al Direcției Regionale Maramureș a Securității, întocmit în cursul anului 1963 preciza: „Prin realizarea acestui plan organele noastre vor putea controla întreaga activitate a clerului potrivit credințelor și directivelor ministerului nostru. Studiind agentura din preproblemă, am stabilit că dispunem de un număr de 2 agenți care ar fi corespunzători funcției de primprotopop. Preotul romano-catolic Gellert Laurențiu cu numele conspirativ *Mareș Vasile*, este un element cu multă bunăvoie în față de organele noastre dând dovedă de sinceritate și loialitate. La fel, susnumitul correspunde scopului propus și din punct de vedere al vârstei și a pregătirii de care dispune. Ba mai mult, ani de zile a funcționat în calitate de paroh romano-catolic la Satu Mare câștigând popularitate în rândul clerului și credincioșilor. Din dispozițiile lui Czumbel, agentul a fost transferat de la parohia romano-catolică din Sanislău, la parohia din Vișeu de Sus. În agentura Direcției Regionale Maramureș mai avem pe agentul *Kardos Geza*, care deține funcția de protopop la Baia Mare. În munca de colaborare cu organele noastre acest agent a dat dovedă de sinceritate și tendințe de demascare a activității unor elemente dușmanoase clericale. Este un element bine pregătit ca popularitate în rândul clerului și astfel numirea acestuia în funcția de primprotopop nu ar întâmpina multe rezistențe”.⁶⁵

Pentru a-și atinge obiectivul, Securitatea a recurs la metoda compromiterii și discreditării colaboratorilor apropiati ai lui Czumbel (Dobos, Sipos, Renyi), care aveau şanse să fie desemnați succesi. Astfel, la finalul unei note informative din 14 mai 1963, semnate de sursa „Kardos Geza”, ofițerul de securitate a trecut următoarea mențiune referitoare la protopopul de Sighet, Dobos Janos⁶⁶: „Agentul a primit sarcină de a afla de la Dobos noi amănunte în legătură cu persoana care se pretinde drept urmaș a lui Czumbel. Din nota informativă rezultă că Dobos este acela care se pretinde ordinari al diecezei și că această funcție i-a fost acordată de Vatican. Necesită impulsionarea muncii informative în cadrul acțiunii lui

⁶⁴ *Ibidem*, f. 305.

⁶⁵ *Ibidem*, ff. 305-306.

⁶⁶ Referitor la Dobos János, o sinteză a Serviciului Raional de Securitate Satu Mare din 11 aprilie 1964 menționa: „Din materialele ce le deținem rezultă că pentru acest post dr. Czumbel ar fi destinat pe preotul romano-catolic Dobos Ioan de la Sighet, care la momentul oportun să preia funcția de guvernator al diecezei. Acest material parvine de la sursa *Kardos Geza*, agent al organelor Serviciului III din cadrul MAI Maramureș, căruia Dobos Ioan i-a comunicat despre intențiile lui Czumbel. Fapt concret este că, după dreptul canonice lăsat de fostul episcop Scheffler, drept urmaș a lui Czumbel nu poate fi altcineva decât unul dintre preoții romano-catolici Ronai, Svoboda ori Dobos de la Sighet. Dat fiind că Ronai și Svoboda sunt în vîrstă și cu starea sănătății similară cu cea a lui Czumbel, rămâne doar Doboș la funcția destinață. În ceea ce privește soluționarea acestei probleme, credem că vor fi accelerate din partea forurilor competente, întrucât Czumbel este aproape neputincios fizic să satisfacă cerințele funcției de guvernator apostolic al diecezei”. (*Ibidem*, ff. 288-289).

Dobos, în vederea compromiterii acestuia ca să nu poată fi recunoscut de organele Departamentului Cultelor și să fie compromis față de cler. Mai rezultă că acesta se ocupă intens de foștii greco-catolici, iar evidența căsătoriilor și a botezurilor le ține ascuns. Această treabă să o avem în vedere cu ocazia percheziției preconizate în planul de măsuri. Agentul a primit sarcina ca să mai poarte discuții cu Dobos pe această temă și să vadă care este părerea majorității preoților din dieceză privind numirea lui Dobos ca guvernator. Prin aceasta scontăm a afla care sunt acei preoți care au pretenții la funcția de guvernator și eventual ne-ar putea fi de folos în compromiterea lui Dobos”.⁶⁷ În cazul părintelui Sipós Ferenc, ofițerii Serviciului Raional de Securitate Satu Mare au încercat să-l compromită, iar apoi să-l determine să devină informator⁶⁸, după cum rezultă dintr-o notă din 10 septembrie 1965: „Acesta va fi contactat de către organele noastre în mod deschis. Scontăm ca astfel susnumitul să fie văzut și bănuit ca având legături cu Securitatea, iar clerul să-și piardă încrederea în el și să nu fie acceptat la conducerea diecezei după decesul lui Czumbel. Compromiterea lui Sipos Francisc este utilă și pentru acoperirea agenților folosiți în acțiune, deoarece se va lăsa impresia că datele (în special despre Ronai Ioan care urmează să fie averitza) au fost furnizate de către el, organelor Securității”.⁶⁹ Însă, acțiunea Securității în cazul părintelui Sipós Ferenc s-a soldat cu un eșec, deoarece „acesta este un element fanatic și s-a procedat greșit prin aceea că a fost contactat la intervale mici de timp, dar și la un loc necorespunzător, domiciliul său”.⁷⁰ Conform aceleiași note, ofițerii Securității Satu Mare au încercat să-l recruteze și pe părintele Renyi Ferenc, după cum rezultă dintr-o notă din 10 septembrie 1965: „Prin această recrutare avem în vedere obținerea de informații competente despre activitatea clerului romano-catolic din Satu Mare, iar pe de altă parte intenționăm să preluăm cu ajutorul lui conducerea diecezei după decesul lui Czumbel Ludovic. De altfel, nici în prezent Czumbel nu conduce efectiv treburile spirituale ale diecezei, aceasta fiind îndeplinită de candidat, deoarece Czumbel este imobilizat la pat și incapabil de activitate. În cazul în care prin recrutarea lui Renyi Francisc nu reușim să preluăm conducea diecezei, în colaborare cu organele Secției Raionale Sighet vom acționa în sensul compromiterii lui Dobos Ioan care este pretendent la postul de guvernator, conform dreptului

⁶⁷ *Ibidem*, vol. 2, f. 539.

⁶⁸ Referitor la tentativa de atragere la colaborare a părintelui Sipós Ferenc, o notă a Serviciului Raional de Securitate Satu Mare din 22 iunie 1966 menționează: „Acesta a fost studiat, iar apoi contactat în scopul atragerii la colaborare ca agent, însă dat fiind sentimentele sale religioase de care este pătruns și a greșelii comise de lucrătorul din problemă, prin nealegerea celui mai corespunzător loc al contactărilor, acesta refuză să furnizeze informații organelor noastre. La toate aceste se adaugă și faptul că Sipos este un element dușmanos, capabil să desfășoare activitate dușmanoasă împotriva statului nostru. În cazul său, este necesară deschiderea dosarului informativ individual” (*Ibidem*, vol. 1, ff. 368-369).

⁶⁹ *Ibidem*, f. 47.

⁷⁰ *Ibidem*.

canonic lăsat de fostul episcop Scheffler Ioan și promovarea în această funcție a preotului Revesz Gavril⁷¹ din Halmeu element capabil și corespunzător din punct de vedere canonic".⁷²

La 19 iulie 1966, conducerea Direcției Regionale Maramureș a Securității a aprobat închiderea dosarului informativ de grup „Urmașul”, demersul fiind astfel motivat: „Din materialele obținute în cadrul acțiunii rezultă că cei în cauză nu desfășoară o activitate organizată. Elementul principal din acțiune, guvernatorul Czumbel Ludovic, în vîrstă de 75 ani suferind de diabet și paralizie parțială, imobilizat la pat de mai mulți ani, practic nu mai conduce diceza, de aceasta ocupându-se preotul Sipos Francisc, vicarul general dicezan, semnalat cu atitudine ostilă și legături cu elemente suspecte din R.P. Ungară și Ucraina Subcarpatică. Ceilalți doi preoți, Révész Gavril⁷³ și Rényi Francisc⁷⁴, nu sunt semnalati cu manifestări ostile, ambii fiind în perioada de atragere la colaborare cu organele Direcției Regionale MAI Maramureș, obținându-se materiale care ne dă garantia că susnumiții vor accepta”.⁷⁵ După închiderea dosarului de urmărire, Czumbel Lajos urma să fie supravegheat în continuare, în cadrul „bazei operative, la forma activă”.⁷⁶

La 27 februarie 1967, la vîrstă de 76 de ani, canonicul Czumbel Lajos a decedat, iar la 29 aprilie 1967, conducerea Serviciului Raional de Securitate Satu Mare a aprobat scoaterea sa din evidența activă.⁷⁷ Urmașul său a fost desemnat canonicul Szvoboda Ferenc, însă datorită vîrstei înaintate acesta a renunțat în favoarea canonicului Sipós Ferenc⁷⁸, care a îndeplinit această funcție până la 14 martie 1990, când Sfântul Scaun l-a desemnat pe Reizer Pál episcop al Diecezei de Satu Mare.⁷⁹

La sfârșitul anilor '40, autoritățile comuniste au încercat să-și impună autoritatea în cadrul Bisericii Romano-Catolice prin crearea unei biserici independente de Vatican, însă

⁷¹ O notă a Serviciului Raional de Securitate Satu Mare din 22 iunie 1966 preciza că „preotul Revesz Gavril din Halmeu, deși capabil și cu pregătirea canonica corespunzătoare pentru îndeplinirea unor atribuiri de conducere, este înlăturător datorită unor neînțelegeri avute cu guvernatorul Czumbel în timpul detenției lor. De altfel, Revesz nici nu se angrenează în activitatea comună a celorlalți membri ai grupului, fapt ce a determinat luarea lui în pregătire în vederea atragerii treptate la colaborare cu organele noastre. Din primele cotactări rezultă oportunitatea realizării contactării” (*Ibidem*, ff. 368-369).

⁷² *Ibidem*, f. 47.

⁷³ A devenit informator al Securității Satu Mare, având numele conspirativ „Banc Gabor”. (*Ibidem*, vol. 3, f. 449).

⁷⁴ O notă a Serviciului Raional de Securitate Satu Mare din 22 iunie 1966 menționa referitor la preotul Renyi Ferenc: „Acesta este cunoscut ca element de încredere a lui Czumbel pe care reușește să-l influențeze în direcția dorită de el. Pe parcursul muncii asupra lui Renyi au fost obținute unele materiale ce îl compromit atât față de cult că și de societate și astfel s-a hotărât exploatarea materialelor în procesul recrutării lui ca agent. Materialele însă nefind în suficiență măsură verificate, candidatul s-a postat pe o poziție de negare a faptelor reținute în sarcina sa, fiindu-i frică și de urmări grave, astfel că nu s-a trecut la recrutarea lui directă hotărându-se contacarea lui în continuare în vederea atragerii treptate la colaborare cu organele noastre. Până în prezent au fost obținute materiale care atestă reușita recrutării” (*Ibidem*, vol. 1, ff. 368-369).

⁷⁵ *Ibidem*, ff. 365-366.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 369.

⁷⁷ *Ibidem*, vol. 2, f. 436.

⁷⁸ Deoarece numele canonicului Sipos Ferenc nu figura printre urmășii desemnați de episcopul Scheffler Janos a fost nevoie de recunoașterea Vaticanului. În vremurile tulburi ale anilor '70-'80, acesta a reușit să restaureze numeroase biserici și case parohiale folosind ajutoarele primite din exterior.

⁷⁹ Mirea Remus Birtz, *op.cit.*, p. 64.

aceste tentative nu au fost încununate de succes datorită atitudinii intransigente a ierarhilor, în frunte cu episcopul Márton Áron.

Canoniceul Czumbel Lajos, devenit ordinariu substitut al Diecezei de Satu Mare după îndepărarea episcopului Scheffler János în luna mai 1950, a continuat atitudinea intransigentă a predecesorului său față de încercările autorităților de a interveni în probleme de ordin religios. Arestat în martie 1951, canoniceul Czumbel a fost închis fără judecată patru ani în penitenciarul din Sighet, apoi i s-a fixat domiciliu obligatoriu în Bărăgan. În primăvara anului 1956, a revenit în fruntea Diecezei de Satu Mare în urma unei întregeri cu Ministerul Cultelor, care l-a numit „primprotopop raional de Satu Mare”. Probabil că suferința acumulată în perioada detenției, asociate vârstei, dar și noile realități de la mijlocul anilor '50 l-au determinat pe canoniceul Czumbel să-și modifice atitudinea, optând pentru o linie de compromis, încercând să găsească un modus vivendi în relația dintre stat și Biserica Catolică. În paralel, conducerea Securității Satu Mare a încercat să-l determine pe Czumbel să accepte colaborarea cu poliția politică comunistă. Deși a avut mai multe întâlniri cu ofițerii de Securitate, Czumbel Lajos a refuzat să devină informator, în cadrul discuțiilor acceptând să abordeze doar chestiuni de ordin general referitoare la relația dintre stat și biserică.

Prebendary Czumbel Lajos in Securitate files (1950-1967)

Keywords: substitute ordinary, Roman-catholic, communist regime, prison, Securitate

At the end of the 1940s, the communist regime tried to impose its authority over the Roman-catholic Church by creating a Vatican independent church but, due to the relentlessness attitude of the clerical hierarchs, and especially that of bishop Márton Áron, these attempts weren't successful.

After the elimination of bishop Scheffler János in May 1950, Czumbel Lajos became substitute ordinary of Satu Mare Diecesis. He continued the intransigent attitude of his predecessor against the intentions of the authorities to intervene into the church policy. Arrested in March 1951, Czumbel was imprisoned in Sighet penitentiary for four years without any trial. Afterwards, he was exiled in a village in the south of Romania.

In the spring of 1951, due to an agreement with The Ministry of Cults and Religion, Czumbel was designated „first county dean of Satu Mare” and returns to the leader position in Satu Mare Diecesis.

The sufferings beared in prison, his age and the new political situation in the middle 1950s made him to change his position, to chose the compromise, a „modus vivendi” between the state and the church. The Securitate from Satu Mare tried to determine Czumbel to accept to collaborate with the communist political police. Although had many meetings with the Securitate officers, Czumbel Lajos refused to became an informer; during the discussions accepted to tackle only general matters reffering to the relations of the church with the state.

Familia Bodea din Vima Mică

Amalia Mojolic

Absolventă a Facultății de Istorie Geografie, Universitatea din Oradea (2003). Masterat Studii Euroregionale – Comunicare politică, economică și socială, Universitatea din Oradea (2006). Autor al unor articole apărute în Revista Arhivei Maramureșene. Profesor, în prezent arhivist în cadrul Arhivelor Naționale Maramureș.

Cuvinte cheie: fond arhivistic, familia Bodea, Vima Mică, documente, Districtul Chioar

Printre fondurile și colecțiile aflate în păstrarea și administrarea Arhivelor Naționale Maramureș un loc aparte îl ocupă Fondul familial Bodea din Vima Mică, documente care au ajuns în păstrarea instituției în urma unei donații din partea fostului Sfat Popular al Comunei Vima Mică (azi Primăria Comunei Vima Mică) în anul 1962. Inițiativa constituirii acestui fond s-a datorat existenței unui număr însemnat de documente referitoare la membrii familiei Bodea, create la sfârșitul secolului al XVIII-lea și pe parcursul secolului al XIX-lea.

Conform informațiilor din documente, familia Bodea își are originile în localitatea Vima Mică, iar istoria acesteia este strâns legată de cea a satului din care își trage rădăcinile. Vima Mică, atestată documentar în anul 1390 sub denumirea de Vydma¹, făcea parte din Comitatul Solnocul de Mijloc, Districtul Cetatea de Piatră (Chioar), aflat în stăpânirea familiei Dragfi, până la jumătatea secolului al XVI-lea când a intrat în subordinea lui Gheorghe Bathory ca urmare a căsătoriei cu Ana, văduva lui Gaspar Dragfi. În anul 1566 Vima Mică (Wylma) este amintită în Urbariul domeniului Cetății Chioar alături de alte 65 de localități și 1 târg.² În această perioadă satele românești aflate sub jurisdicția domeniului Chioarului erau cuprinse în 12 voievodate, Vima Mică făcând parte din Voievodatul condus de Voievodul Marian, alături de alte 6 sate: Prislop, Boiu Mare, Săcătura, Șasa, Românești și Sălnița.³ Dreptul de stăpânire a pământurilor deținute de către voievozi și a funcției în sine s-a transmis pe cale ereditară și în secolul al XVII-lea. În acest sens, în anul 1602 în documentele vremii este menționat ca și voievod la Vima Mică, Ionaș „Diacul”, fiul popii Dumitru al lui Marian, care a primit spre exploatare personală și moșiiile Preluca, Măleni, Boiu, Șasa,

¹ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Ed. Academiei RSR, 1968, pp. 249-250.

² D. Prodan, *Iobagia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, Ed. Academiei RSR, București, 1968, p. 173.

³ *Ibidem*, p. 175.

Săcătura, Valea Vacii, Jugăstreni și Vima Mare, păstrându-și în continuare obligațiile specifice Domeniului Cetății Chioar.⁴

Pe lângă voievod, care de altfel era supus stăpânului feudal, satele erau conduse de juzi, în principal nobili din comunitatea locală. În veacul al XVI-lea în Vima Mică această funcție a fost ocupată de către Roman Onisie (Onis)⁵, iar în secolul următor documentele îl consimnează ca jude pe Andrei Boda în vîrstă de 40 de ani.⁶ Pe parcursul secolului al XVII-lea se întâlnește din ce în ce mai mult serviciul militar al iobagilor, în urma căruia mulți dintre aceștia au primit titlul de armaliști, fiind ridicăți la rangul de mici nobili. Printre familiile care au devenit nobile ca urmare a actelor militare se numără și Bodea (Boda, Bogya), proprietari de pământ, dar mai ales servitori fideli ai Principilor Transilvaniei remarcăți în campaniile militare, recompensați pentru serviciile prestate cu diplome de înnobilare și blazoane. Dovadă în acest sens este Diploma din 22 august 1659 prin care Marian, Dan și Ioan Bodi, Pavel și Toma Stoian, Ioan Orosz, Valentin și Matei Fărcaș⁷ din Vima Mică au fost trecuți de la condiția de țărani la cea de nobili, atrăgând după ei și înnobilarea fraților.

În 1694 Vima Mică se numără printre cele 17 sate de pe domeniul Chioarului care se aflau în stăpânirea familiei Teleki⁸, familie care va deține aceste teritorii până în secolul al XIX-lea.

Secoul al XVIII-lea debutează cu răscoala curuților, mulți dintre locuitorii din Vima Mică fiind mânați la luptă de visul "nemeșirii", prin intrarea în starea libertinilor căstigând scutirea de la plata contribuțiilor. În veacul al XVIII-lea, Vima Mică continuă să facă parte din Districtul Chioar fiind consimnată în documente ca și Vimma, Draga Vilma, denumirea românească de Vima Mică apărând pentru prima dată în jurul anului 1800. În decursul secolului al XIX-lea din punct de vedere al apartenenței administrativ teritoriale Vima Mică cunoaște numeroase modificări. În 1851 se înființează căpitanatele, Vima Mică fiind inclusă în Districtul Militar Răteag, Circumscripția Târgu Lăpuș, Cercul Buteasa.⁹ Recensământul din 1857 menționează localitatea ca fiind inclusă în Cercul Dej, Plasa Glod.¹⁰ În 1876 Districtul

⁴ V. Hossu, *Nobilimea Chioarului*, ed. Eurotip, Baia Mare, 2003, pp. 67-68.

⁵ *Idem*, p.42.

⁶ Ș. Meteș, *Cercetări și sentinje judecătoarești privitoare la români din ūinutul Cetății de Piatră (Chioara) în secolul al XVII-lea (1661)*, în *Revista Arhivelor*, VII, București, 1946, pp. 43-44.

⁷ Arhivele Naționale Maramureș (în continuare AN MM), *Colecția Documente Foi Volante, Diplomă privilegiată a locuitorilor din Vima Mică*.

⁸ D. Prodan, *Iobagia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 6.

⁹ *Recensământul din 1850. Transilvania*, Ed. UBB, Cluj Napoca, 1996, p. 361.

¹⁰ *Recensământul din 1857 Transilvania*, Ed. Staff, Cluj Napoca, p. 523.

Chioarului s-a desființat, iar o parte a localităților componente, printre care și Vima Mică au fost alipite Comitatului Solnoc – Dăbâca¹¹, intrând în componența Plasei Ileanda¹², unde va rămâne până în perioada interbelică. Și pe parcursul secolului al XIX-lea documentele atestă prezența familiei Bodea în numeroase funcții importante din viața satului ca cea de jude, preot, membru în consiliul bisericesc sau învățător cum este și cazul lui Gavriș Bogye, care în 1856 este numit în funcția de dascăl în Vima Mică. Existența registrelor de stare civilă pentru confesiunea ortodoxă, începând cu anul 1819, precum și recensămintele efectuate dovedesc faptul că în secolul al XIX-lea populația localității, în mareea ei majoritate, era reprezentată de cea de confesiune greco-orientală, unul dintre preoții acestei localități fiind membru al familiei Bodea, pe numele său Iakob Bogye.

Documentele fondului familial Bodea din Vima Mică datează din anii 1765 – 1905 și au constituit baza alcăturirii pe criterii arhivistice a 50 u.a. (0,08 m.l.). În cercetarea documentelor Familiei Bodea din Vima Mică o importanță deosebită este atribuită actelor referitoare la dobândirea unor privilegii de către locuitorii localității. Fără îndoială, piesa de bază a fondului este reprezentată de Diploma privind înnobilarea familiei Bodea de către principale Transilvaniei Acațiu Barcsai în 1659, act recunoscut și întărit de principale Mihai Apaffi în 1663 care le acordă lui Nicolae Roman din satul Jugăstreni și lui Luca Bogye din satul Vima Mică dreptul de avea blazon, cu descrierea acestuia, și de a purta arme scutindu-i totodată de dările comune. Actul este recunoscut de împăratul Leopold al II-lea în 1791, care înștiințează Conventul din Cluj-Mănăștur că la cererea lui Maștei Bogye, precum și a fraților lui Ion și Zaharia Bogye le dă și îi statuează în titlul de nobili, avut de predecesorul lor Luca Bogye, dispunând Conventului ca vechea diplomă să le fie eliberată în transumpt.¹³

Prin conținutul lor aceste documente pot servi la studiul aspectelor sociale legate de ridicarea din starea de iobăgie a locuitorilor și trecerea lor în rândul micilor nobili de țară ca urmare a serviciilor și meritelor în campaniile militare. Aducând în prim plan principiul ereditar în păstrarea drepturilor și libertăților primite, mica nobilime solicită periodic reînnoirea privilegiilor. Relevant este documentul din 1790 prin care un grup de nobili din Vima Mică, Maștei și Onuț Bodu, Gavril și D. Stoian și Onuț Orosz cer Scaunului general de judecată al Districtului Chioar ștergerea de pe listele de impunere comune, întrucât predecesorii lor Marian, Dan și Ioan Bodu, Paul și Toma Stoian și Ioan Orosz au primit în 1659 titlul de armaliști de la Principale Transilvaniei Acațiu Barcsai, fiind scuțiți de dări și

¹¹ V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1929, pp. 54-55.

¹² Recensământul din 1880. *Transilvania*, Ed. Staff, Cluj Napoca, 1996, p. 405.

¹³ AN MM, Fond Familia Bodea din Vima Mică, dosar 12/1791, f. 1.

garantându-le imunitatea.¹⁴ Această realitate continuă și în secolul al XIX-lea, dovedă în acest sens fiind cererea înaintată Guberniului Transilvaniei de către Todor Bodea în anul 1813, prin care solicită ca prin recunoașterea titlului său de nobil să fie scutit de dările și obligațiile comune.¹⁵ Cererile de reînnoire a titlurilor nobiliare, a privilegiilor primite cu ocazia ridicării la acest statut scot în evidență importanța vieții nobiliare, de remarcat fiind faptul că prin aceste acte se obținea înnobilarea întregii familii, care se putea bucura de onorurile, drepturile, libertățile și privilegiile primite, de posesiunile și bunurile aferente, iar ca persoane fizice era scutită de dări.¹⁶ Aceste acte privilegiale aveau un impact deosebit într-o epocă în care funcționau relațiile de dependență, iar statutul social facea diferență între membrii unei comunități. Tot ca un aspect social poate fi observată și problematica legată de existența relațiilor de dependență, ilustrată în câteva din documentele păstrate în acest fond. Astfel, în 1807 pretorul districtului atestă faptul că Teodor Bodea deținea un jeler pentru care suporta toate sarcinile către comitat.¹⁷ De asemenea, într-un contract de împrumut din 1786-1787 este specificat că un membru al familiei Bodea, pe numele său Vasalia Bogye va rămâne jeler, având în vedere că pentru a putea plăti taxele a fost nevoie să împrumute sumele necesare de la nepotul său Iakob Bogye.¹⁸

Cea mai mare parte a documentelor care constituie Fondul familial Bodea oglindesc relațiile socio-economice existente între membrii familiei, relații reflectate în diferite acte de zălogire a proprietăților deținute în schimbul unor sume de bani. Aceste relații se extind atât la nivelul comunei, dar și cu cetăteni din alte localități ca Ileanda, Jugăstreni, Copalnic – Mănăștur, Pintic, Șasa etc. Cel mai bine situat economic preia rolul de cămătar, zălogind celorlalți diferite proprietăți pentru sumele de bani împrumutate sau serviciile prestate. Semnificativ în acest sens este cazul lui Maștei Bogye și a fiului său Todor, care la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt amintiți în nu mai puțin de 16 documente¹⁹ ca și zarafi ai localității Vima Mică, și nu numai. Pe lângă bunurile zălogite și sumele de bani primite, în documente sunt menționate și condițiile în care au fost încheiate contractele respective:

1. posibilitatea de răscumpărare a bunurilor zălogite la restituirea sumelor împrumutate specificându-se totodată și o perioadă limită de returnare;

¹⁴ *Ibidem*, dosar 11/1790.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 25/1813.

¹⁶ V. Hossu, *op. cit.*, p. 132.

¹⁷ AN MM, *fond. cit.*, 23/1807.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 30/1822.

¹⁹ *Ibidem*, dosare 3/1773-1796, 4/1777, 5/1780, 8/1785, 10/1787, 13/1796, 15/1797, 16/1797, 17/1800, 22/1805, 24/1809, 26/1814, 27/1817, 28/1817, 35/1833, 36/1834.

2. stabilirea sumei care trebuia plătită pe anul în curs.

Actele întocmite primesc valoare oficială mai mare având în vedere că majoritatea au fost concepute în fața unor oficiali ai Districtului Chioar (asesori, pretori, jurați), putându-se urmări numele acestora și sigiliile folosite pentru întărirea valorii documentelor încheiate. Prin aceste documente este ilustrată și componența conducerii administrației locale și regionale pe parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Dintre aceștia sunt amintiți următorii: Urs Pap, asesor jurat în 1787²⁰, Mihai Hoszu, vicepretor în 1796²¹, Samuel Racz pretor în 1807²², Alexandru Papp și Gheorghe Triff asesori în perioada 1817 – 1822²³ etc. Importanța acestor documente este cu atât mai mare cu cât în multe din ele este precizată prezența martorilor, care aveau rolul de a întări valoarea oficială a actelor respective. Martorii aveau un rol deosebit în încheierea actelor prin simpla lor prezență, aplicându-și semnătura pe documentul întocmit între cele două părți și contribuiau esențial la oficializarea unei promisiuni solide care trebuia respectată întocmai. Pe lângă folosirea martorilor la încheierea actelor oficiale, aceștia sunt întâlniți într-o serie de documente ca și persoane care, prin lămuririle lor date sub jurământ, participau decisiv la aflarea adevărului și la emiterea unei sentințe oneste asupra solicitantului sau acuzatului. Interesant este documentul din 1782, memoriul întocmit de către asesorul suprem al Districtului Chioar adresat împăratului la cererea nobilului Maștei Bogye. În urma acestei solicitări, la 20 aprilie 1779 Maria Terezia dispune cercetarea – inquisitia (ancheta) – pretențiilor acestuia privind consangvinitatea membrilor familiilor, sesiile, pământurile și pădurile avute, mărimea acestora etc. și se iau mărturii de la 20 de persoane care răspund la cele 15 întrebări puse.²⁴ De asemenea, în 1801 sunt consemnate numeroase declarații ale martorilor referitoare la apartenența unor pământuri din localitatea Copalnic Mănăstur proprietatea nobilului Simon Kurully din Drăghia, zălogite de acesta lui Ștefan Papp din Copalnic Mănăstur. După moartea acestuia, succesorul său Fărcaș Papp nu a acceptat preluarea sumei zălogite și predarea pământului în cauză.²⁵ Numărul mare de martori interogați în soluționarea acestor probleme reflectă importanța poziției sociale pe care nobilul în cauză dorește să și-o consolideze de câte ori are ocazia, dar și conflictele apărute ca urmare a nerespectării actelor încheiate.

Procesul de învățământ este relevat în documente, scoțând în evidență rolul dascălului în cadrul comunității, acesta fiind întâlnit ca și mediator al conflictelor care apar între membrii

²⁰ *Ibidem*, dosar 10/1787.

²¹ *Ibidem*, dosar 13/1796.

²² *Ibidem*, dosar 23/1807.

²³ *Ibidem*, dosar 28/1817, 30/1822.

²⁴ *Ibidem*, dosar 7/1782.

²⁵ *Ibidem*, dosar 20/1801.

comunității, dar și martor la semnarea actelor oficiale. Prezența învățătorului este semnificativă și datorită susținerii din partea oficialităților locale și regionale de care se bucură la numirea sa în funcție.²⁶

Foarte interesante sunt testamentele sau actele de succesiune, de donație²⁷ către membrii familiei, precum și procesele referitoare la proprietățile deținute pentru stabilirea vecinătăților între acestea sau recuperarea bunurilor zălogite pentru care au fost achitate sumele împrumutate, în care pe lângă faptul că sunt audiați numeroși martori, dar sunt menționate familii nobile sau de iobagi care se învecinau cu imobilele familiei respective, precum și numeroase denumiri toponimice din hotarele localității Vima Mică sau alte localități, Copalnic Mănăștur, spre exemplu („În Preluci”, „În Pământurile Luncii”, „În Deal la Cruce”, „În Vârfu Poienilor”, „În Luncă”, „În Braniște” etc.)²⁸

Documentele din Fondul familiei Bodea din Vima Mică sunt semnificative pentru studiile de onomastică și genealogie prin faptul că se înșiră un număr mare de membri ai acestei familii și nu numai, mai ales în secolul al XVIII-lea, perioadă în care nu erau introduse încă matricolele de stare civilă.

Deosebit de importante pentru studiul sigilografic și heraldic sunt sigiliile aplicate pe documente sau descrierile blazoanelor care se fac în cadrul acestora²⁹. Toate sigiliile întâlnite pe documentele familiei Bodea sunt rotunde, din ceară roșie sau neagră, majoritatea păstrate intacte.

Pe lângă aspectele economice, sociale, politice referitoare la familia Bodea, documentele din fondul familial cu același nume abordează date inedite cu privire la problemele localității din care provin și implicit la zona Chioarului în secolele XVIII-XIX, informații care pot fi aprofundate și prin cercetarea altor fonduri sau colecții, precum: Colecția Documente Foi Volante, Fondurile create de Oficiul Parohial Ortodox Vima Mică sau Primăria Comunei Vima Mică.

²⁶ *Ibidem*, dosar 19/1801, 44/1856.

²⁷ *Ibidem*, dosar 33/1825, 40/1843, 43/1853.

²⁸ *Ibidem*, dosar 34/1826.

²⁹ *Ibidem*, dosar 12/1791.

La famille Bodea de Vima Mica

Mots-clés: fond d'archive, la famille Bodea, Vima Mică, documents, District Chioar

Les documents de la famille Bodea proviennent de la localité Vima Mica, près de la ville Somcuta Mare, une localité qui a fait partie du district Chioar, puis Solnoc Dăbâca comté.

Les documents constituant ce fond ont été créés au cours de 1765 – 1905 et les questions traitées sont liées à des priviléges accordés à la famille Bodea par les principes de la Transylvanie au cours des siècles XVII –XVIII, la location des terres et le partage par les membres de cette famille.

Les documents offrent également la possibilité d'étudier la généalogie de la famille dans une période où les transcriptions ne sont pas encore entrées à l'état civil, des propriétés prises et des changements subis en eux.

Outre les problèmes mentionnés, les documents relatifs au fond nous fournissent des données importantes pour l'étude de la toponymie et de l'anniversaire du village Vima Mica et autres localités du Chioar, parce qu'elles comprennent une série de dénominations de frontières rédigées en roumain.

Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului

Diana Florentina Mureșan (Elischer)

Absolventă a Facultății de Științe Umanist Creștine, Specializarea Istorie-Geografie, profilul Istorie, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Baia Mare (2002).

Curs postuniversitar de Relații Internaționale, Academia de Poliție „Alexandru Ioan Cuza” București (2003). Arhivist în cadrul Arhivelor Naționale Maramureș. Domenii de interes: activitatea bancară din Maramureș în perioada interbelică, desființarea Bisericii Greco-Catolice în anul 1948, crimele de război și crimele împotriva umanității în secolul XX.

Cuvinte cheie: Episcopia Greco-Catolică, Alexandru Rusu, Maramureș, district protopopesc, documente ecclaziastice.

Arhivele ecclaziastice sunt considerate ca fiind o parte însemnată a moștenirii culturale, de importanță majoră, atât pe plan național, cât și internațional.

Documentele create de instituțiile ecclaziastice reprezintă o sursă istorico-documentară cu date interesante și deosebite prin conținutul lor, referitoare la înființarea, organizarea și funcționarea acestora, la impactul pe care l-au avut în societate, la activitatea unor personalități marcante care și-au legat viața de aceste instituții, precum și la viața materială și spirituală a locuitorilor.

Prima semnalare a documentelor ecclaziastice existente în cadrul Arhivelor Naționale Maramureș le regăsim în lucrarea „Îndrumător în Arhivele Statului Maramureș”, editată la București în anul 1974, în care este prezentată „*Colecția de documente ale instituțiilor ecclaziastice*”. Ulterior din această colecție s-au constituit fondurile oficiilor parohiale, protopopiatelor, episcopiei etc. Având în vedere că în această lucrare nu s-au făcut referiri la documentele create de Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului, am ales să aducem în atenția tuturor celor interesați și pasionați de istoria locală informații prețioase privind activitatea protopopiatelor și parohiilor care erau subordonate acestei Episcopii.

Documentele din cadrul fondului „Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului”, scot în evidență locul și rolul avut de instituția eclesiastică în rezolvarea problemelor de ordin religios, social, politic și cultural apărute în regiunea asupra căreia aceasta avea jurisdicție.

Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului cu sediul în Baia Mare a luat ființă în anul 1930, din considerente de ordin administrativ, având în vedere numărul mare de parohii aflate în jurisdicția diecezei din Gherla și răspândirea lor pe o arie geografică foarte întinsă, greu de administrat.¹

Episcopia Maramureșului s-a înființat ca sufragană a Mitropoliei de Alba-Iulia și Făgăraș și avea în subordine 201 parohii românești și toate cele 38 de parohii greco-catolice rutene existente pe teritoriul României. Eparhia Maramureșului avea în jurisdicție 13 districte protopopești: Baia Mare, Chioar, Jibou, Mănăstur, Satu Mare, Seini, Silvania, Țara Oașului, Iza, Sighet, Vișeu, Bucovinean, Ciscarpatin cu un număr total de 244 parohii, 311 filii și 359 944 de credincioși². În această structură, cu mici modificări, a funcționat Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului până în anul 1948 când și-a încetat activitatea, iar atribuțiile ei au fost preluate de Episcopia Română Ortodoxă a Clujului, Vadului și Feleacului.

Rolul Episcopiei Maramureșului ca instituție nu poate fi înțeles fără prezentarea raporturilor pe care aceasta le-a avut cu protopopiatele și parohiile din subordine. Dincolo de greutățile inerente datorate existenței unui număr relativ redus de documente, urmare a

¹ Actul oficial prin care ia naștere Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului cu sediul în Baia Mare, este Bulla papală „SOLLEMNI CONVENTIONE” emisă la data de 5 iunie 1930 de Preambulea Papa Pius al XI-lea. În sensul acestei bulle, noua Episcopie va purta numele de Episcopia Maramureșului și va avea sediul în orașul Baia Mare, a cărei biserică, închinată „Adormirii Maicii Domnului” va fi ridicată la rang de catedrală. Executarea dispozițiilor bullei papale a fost încredințată de Sf. Scaun Apostolic al Romei, Excelenței Sale Mons. Angel Maria Dolci, nunțiu apostolic în București. Acesta a fixat pentru intrarea în vigoare a acestor dispoziții, ziua de 15 august 1930, sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului care a devenit și apărătoarea noii Eparhii. Conducerea și administrarea Eparhiei a revenit pentru o perioadă determinată, episcopului de Cluj – Gherla, Dr. Iuliu Hossu, numit administrator apostolic interimar, până la numirea unui episcop titular. Numirea primului episcop titular al Eparhiei Maramureșului a avut loc în data de 16 octombrie 1930, în persoana Rev. Dr. Alexandru Rusu, canonic mitropolitan și rector al Academiei de Teologie din Blaj. Consacrarea nouului episcop a avut loc în catedrala de la Blaj în data de 30 ianuarie 1931, după depunerea jurământului de fidelizează în fața Regelui Carol al II-lea din 25 noiembrie 1930. La trei zile după această consacratie, s-a desfășurat, în catedrala din Baia Mare, manifestarea de instalare solemnă a episcopului, prezidată de Administratorul Apostolic interimar al Eparhiei. Informația se regăsește în *Şematismul Veneratului Cler al Eparhiei Greco-Catolice Române a Maramureșului, pe anul 1932*, Baia Mare, Tipografia Dacia, 1932, p. 3.

² *Ibidem*, pp. 14-115.

distrugerii unei părți importante a arhivei în momentul desființării acestei episcopii, cercetarea documentelor „salvate” ilustrează activitatea episcopiei în raport cu celelalte structuri subordonate, în cei 18 ani de activitate.

Arhiva Episcopiei a suferit din păcate pierderi irreparabile, acest lucru reieșind dintr-un document al Episcopiei Ortodoxe Române din Oradea datat 15 iulie 1957 și înaintat Protopopiatului Ortodox Român Baia Mare prin care se solicită întocmirea unui raport cât mai urgent cu privire la distrugerea arhivei fostei Episcopii Greco-Catolice din Baia Mare, care se pare că deținea și arhiva altor instituții ecclaziastice mai vechi. În acest document se precizează că au existat sesizări referitoare la împachetarea lumânărilor cu documente din arhiva fostei Episcopii. Pentru a creionă o imagine de ansamblu cu privire la distrugerea acestor documente, desigur incompletă, dar edificatoare, redăm, în continuare un fragment din documentul respectiv: „*Pentru a răspunde forurilor competente, sunteți îndrumat a răspunde foarte urgent – și absolut sincer – la următoarele: Cine a dispus, sau cine a încuviințat ca să se extragă, din arhiva fostei Episcopii Greco-Catolice din Baia Mare, diferite acte, manuscrise, adrese etc. cu scop de a împacheta – pachete de lumânări – pentru parohii sau credincioși? Suntem sesizați că s-au pachetat lumânări, în acte din arhiva fostei Episcopii Greco-Catolice din Baia Mare, cu vechime istorică, anume de prin anii 1700-1800.*”³

Reprezentanții Arhivelor Statului, au „descoperit”, în anul 1957, **rămășițele** arhivei cultului greco-catolic Baia Mare, care era depozitată în podul clădirii Internatului Școlii Medii nr. 1 Baia Mare. Cu ocazia reparării imobilului, tavanul s-a prăbușit, iar „*arhiva împreună cu molozul a fost aruncată în lada de gunoi*”⁴. Această arhivă a putut fi recuperată doar în proporție de 10%. Chiar dacă în procesul-verbal de predare-preluare este menționat că documentele aparțin fondului Protopopiatului Greco-Catolic Baia Mare, în urma efectuării operațiunii de fondare, ordonare și inventariere s-a constatat că anumite unități arhivistice aparțineau și fondului Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului.

³ Arhivele Nationale Maramureș (în continuare, AN MM), fond „Protopopiatul Ortodox Român Baia Mare”, dosar nr. 110/1957, f. 1.

⁴ Proces-verbal nr.562/09.08.1957, încheiat între reprezentanții Arhivelor Statului Baia Mare și reprezentantul Oficiului Parohial Ortodox Român Baia Mare.

O parte a materialului documentar creat de Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului, a fost predat de către Filiala Arhivelor Statului Cluj în anul 1969. Restul documentelor au fost identificate în cadrul altor fonduri ecclaziastice și s-a convenit, respectându-se cadrul legal, constituirea fondului „Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului”. Documentele din acest fond au fost create în perioada 1913-1949 însumând o cantitate de 14,50 metri liniari, respectiv 575 unități arhivistice. Pentru a ușura munca cercetătorului s-au întocmit două inventare arhivistice, într-unul fiind cuprinse doar duplicatele de stare civilă, iar în celălalt documentele au fost structurate pe probleme, astfel:

- I. Probleme generale;
- II. Probleme de învățământ;
- III. Probleme privind statistica;
- IV. Probleme privind activitatea sinoadelor;
- V. Probleme de contabilitate.

Documentele care alcătuiesc fondul, reflectă în primul rând problemele de cult ivite în activitatea protopopiatelor și parohiilor, evidența preoților, starea de spirit și religioasă a populației, situația învățământului, administrarea averilor și a veniturilor realizate de parohii. O parte importantă a documentelor o reprezintă rapoartele statistice privind numărul credincioșilor, numărul copiilor de vîrstă școlară, evidența căsătoriilor, divorțurilor, schimbări de confesiuni etc.

Deosebit de interesante pentru cunoașterea problemelor legate de istoria învățământului maramureșean sunt rapoartele periodice întocmite de preoți sau protopopi, din care reiese situația edificiilor școlare, încadrarea și numărul cadrelor didactice, frecvența școlară, numărul orelor efectuate, catehizarea elevilor, limba de predare. Majoritatea acestor informări arată faptul că în perioada 1940-1944, limba de predare era atât limba română, cât și maghiară, însă în unele școli se predă exclusiv în limba maghiară. Acest fapt se datoră în primul rând corpului profesoral format numai din învățători maghiari⁵.

Edificatoare pentru situația învățământului sunt rapoartele despre frecvența școlară din care rezultă un număr destul de mic de copii care nu frecventau școală. Unul

⁵AN MM, fond „Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului”, dosar nr. 9-39/1941-1945.

din motivele pentru care nu toți copii erau înscrisi la școală îl reprezenta distanța prea mare între locuințele copiilor și școală⁶.

Din rapoartele periodice întocmite de preoți se desprind informații cu privire la situația învățământului confesional greco-catolic dar și de stat, cu referiri inclusiv la perioada anterioară existenței Episcopiei Greco-Catolice. Spre exemplu, într-un document din anul 1941 se regăsește un tabel centralizator privind școlile confesionale care au funcționat în cadrul Protopopiatului Baia Mare în anul 1918. Tabelul este întocmit pe parohii și cuprinde anul înființării școlilor și numărul cadrelor didactice⁷. Astfel, obținem informații importante cu privire la anul de înființare a școlilor confesionale aparținând districtului protopopesc, ce atestă faptul că existau școli confesionale înființate și înainte de anul 1800. „...în parohia Firiza a fost școală confesională gr.cat. în anul 1918 și altfel de școală nici n-a existat. Anul înființării nu se știe, dar pe baza unor registre vechi se poate deduce, că a fost înființată înainte de anul 1800”⁸.

Merită a fi reținute și informările preoților privind catehizarea elevilor din școlile confesionale și de stat din parohiile ce se află în jurisdicția Episcopiei pe anii 1943-1944 cu precizarea persoanei care face catehizarea, numărul orelor efectuate, numărul elevilor pe clase, manualele de care dispun etc⁹. Referiri deosebit de interesante privind situația învățământului religios din anul școlar 1943-1944, care a suferit unele neajunsuri determinate de iminența războiului mondial, se desprind dintr-un document datat 21 august 1944 și înaintat de Oficiul Protopopesc Greco-Catolic Român Baia Mare episcopului Alexandru Rusu¹⁰.

Administrarea averilor bisericesti și a veniturilor realizate de parohii reiese foarte clar din rapoartele, situațiile centralizate și actele justificative ce se înaintau Episcopiei de către toate parohiile din subordine. Protopopul, prezida anual, în fiecare parohie pe rând, adunarea generală a credincioșilor în care era prezentat, de către preotul paroh, jurnalul

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, dosar nr. 8/1941, f. 2.

⁸ Ibidem, dosar nr. 8/1941, f. 25.

⁹ Ibidem, dosar nr. 20/1943-1944, ff. 1-91.

¹⁰ Ibidem, f. 11.

de venituri și cheltuieli, pe care protopopul după verificare și aprobată îl semna și aplica sigiliul¹¹.

Starea de spirit, religioasă și morală a credincioșilor din districtele protopopești, este surprinsă în rapoartele informative ale preoților întocmite cu ocazia Sinoadelor și înaintate Episcopiei. În principal, preoții din districtele subordonate Episcopiei, raportau că unul dintre cele mai răspândite vicii ale credincioșilor este cel al beției „*Scăderile mai însemnate cari fac ravagii în rândurile credincioșilor este mai cu seamă beția, unul din cele mai răspândite vicii între credincioșii acestei parohii*”¹². De asemenea, preoții făceau eforturi pentru combaterea propagandei sectanților și pentru descurajarea practicilor concubinajului, a curviei și a adulterului „*Dintre păcatele care bântuie în parohie mai mari sunt, concubinajul, care începe să scadă, dar care de tot nu se va putea stârpi în curând, fiindcă dintre ei, unul sau chiar ambii soți sunt legați prin căsătorie anterioară și nu se pot nici despărți fiindcă sunt legați prin căsătorie civilă și unii dintre ei au și copii. Este răspândit apoi adulteriul și curvia*”¹³.

Aceste rapoarte cuprind și referiri privind activitatea Asociației AGRU (Asociația Generală a Românilor Uniți) și a Reuniunilor Mariane. Membrii acestor asociații se ocupau, pe lângă „curățirea și înfrumusețarea” bisericii și cu organizarea colectelor și ajutorarea copiilor săraci cu îmbrăcăminte și alimente.¹⁴ Astfel de preocupări filantropice avea și „Societatea Fetelor Române din Satu Mare”. Printre documentele fondului se păstrează și o copie a Statutului „Societății Fetelor Române din Satu Mare” din care reiese că scopul de binefacere este unul din obiectivele lor principale.¹⁵

În cadrul fondului se regăsesc și documente de un interes mult mai larg din care se desprind probleme importante privind viața socială și politică a românilor.

Imediat după 30 august 1940, autoritățile maghiare au întreprins demersuri repetate pe lângă Sfântul Scaun, solicitând o nouă arondare eclesiastică a Bisericii Greco-Catolice Române din Transilvania de Nord și plasarea ei sub jurisdicția primatului Bisericii Catolice din Ungaria. Intenția avea o Miză dublă, întrucât ar fi permis guvernului, pe de o parte, să pună în practică o politică religioasă capabilă să contribuie

¹¹ Ibidem, dosar nr. 108/1930-1945, f. 82.

¹² Ibidem, dosar nr. 58/1937, f. 6.

¹³ Ibidem, dosar nr. 58/1937, f. 15 v.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 58/1937, f. 6.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 1/1932, ff.1-4.

la omogenizarea etnică a statului (prin trecerea forțată a credincioșilor români la confesiunile maghiare) și, pe de altă parte să obțină recunoașterea din partea Vaticanului a „arbitrajului” de la Viena.¹⁶

Episcopul Alexandru Rusu nu s-a lăsat intimidat de încercările maghiare, poziția lui fiind reflectată de mai multe documente, care denotă și faptul că episcopii greco-catolici din teritoriul cedat au făcut front comun împotriva încercărilor de rearondare eclesiastică. Astfel, într-un document datat, 12 noiembrie 1940, episcopul Alexandru Rusu, afirma că „avem datoria elementară de-a face declarația principală, ca fiind încă sufragani ai Mitropoliei de Alba-Iulia și Făgăraș, ne socotim părtași ai privilegiului acesteia de-a fi supusă direct Sfântului Scaun al Romei. Cu stabilirea pe față a acestui punct de vedere juridic nu vrem decât ca prezența noastră aici să nu prejudicieze în nici un chip raportului nostru față de Sf. Scaun și ca acestuia să i se asigure libertate deplină, scutită de orice restricție, în hotărârea sa referitoare la viitoarea noastră situație în organizarea bisericească.”¹⁷ Într-un memoriu din 1 februarie 1941, adresat cardinalului Eugene Tisserant, secretarul Congregației Bisericii Orientale, episcopul Alexandru Rusu precizează că este de acord ca parohiile greco-catolice rutene, care în 1930, prin actul de înființare al episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului au fost „desmembrate” din Eparhia de Hajdudorog și din Eparhia de Uzhorod să fie reatribuite parohiilor de care au aparținut. Este vorba de 10 parohii care au aparținut de Eparhia de Hajdudorog din Ungaria, respectiv 11 parohii ale Eparhiei de Uzhorod din Cehoslovacia. În schimbul acestor parohii „neromânești”, continua episcopul „vor trebui să fie încorporate la Eparhia mea cele 6 parohii românești ale fostei Eparhii de Gherla, care fiind pe malul drept al Tisei, au rămas în 1919 Cehoslovaciei, fiind anexate apoi Eparhiei de Uzhorod (azi Ungvar). Parohiile acestea a căror suflete se cifrau în řematismul din 1930 al Eparhiei de Gherla cu 12 653, sunt următoarele: Apsa de Jos (Alsoapsa) beneficiul inferior, Apsa de Jos (Alsoapsa) beneficiul superior; Apsa de Mijloc (Kozepapsa), beneficiul inferior, Apsa de Mijloc (Kozepapsa), beneficiul superior, Biserica Albă și

¹⁶ Ioan Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj Napoca, Ed. Accent, 2003, p. 102

¹⁷ Prof. drd. Viorel Rusu în *120 ani de la nașterea Episcopului dr. Alexandru Rusu, volum omagial*, Baia Mare, Editura „Scriptorium”, 2004, p. 211.

*Slatina.*¹⁸ Acest memoriu s-a dovedit un act de mare curaj din partea episcopului Al. Rusu, totodată și o necesitate vitală pentru instituția episcopaliei, având în vedere că peste Tisa trăiau mulți români, care aveau nevoie de asistență religioasă în limba română pentru a rezista tendințelor de maghiarizare.

În consecință, se poate considera că Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului, până în momentul desființării ei, a avut o activitate bogată în toate domeniile vieții sociale, culturale și politice, fiind capabilă să se implice în rezolvarea problemelor dificile cu care societatea românească s-a confruntat, cel puțin până în anul 1948.

Ca și o concluzie, se desprinde faptul că, documentele instituțiilor ecclaziastice prin bogăția și varietatea problemelor la care se referă constituie o importantă sursă de documentare pentru cercetătorii istoriei locale.

Fără îndoială că documentele fondului „Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului” răspund și la alte probleme decât cele la care ne-am referit în această succintă prezentare, însă rămâne la latitudinea cercetătorului dorința de aprofundare a acestora.

¹⁸ *Ibidem*, p.212.

The Greek-Catholic Bishopric of Maramures County

Key-words: Greek-Catholic Bishopric, Alexandru Rusu, Maramures, ecclesiastical archives, priests.

The documents created by the Greek-Catholic Bishopric of Maramures which are preserved by the National Archives of Maramures county emphasizes the role played by the ecclesiastical institution in addressing issues of religious, social, political and cultural decay, occurred in the region that has jurisdiction over.

The documents reflects primarily the religious issues that are arising in the activity of deaneries and parishes records of priests and religious mood of the population, the education, administration of estates and the income of the parishes.

An important part of the documents is the statistical reports on the number of believers, the number of children of school age, records of marriage, divorces, and changes of religion.

As a conclusion it emerges that the documents of ecclesiastical institutions, by their richness and variety of problems referred to are a quite important documentary source for researches of the local history.

Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureş și Transilvania Septentrională până la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, Editura Mănăstirea Rohia, 2009, 406 p.

Monahismul ortodox din Maramureş și Transilvania septentrională până la începutul secolului al XIX-lea este opera Protosinghelului Dr. Macarie Motogna, având la bază conținutul unei teze de doctorat cu aceeași tematică și titlu, pe care autorul a susținut-o în 2007 la Institutul de Istorie “George Bariț” din Cluj-Napoca, filiala Academiei Române, sub îndrumarea prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române. Purtând astfel girul unei comisii științifice, lucrarea abordează pozitivist evoluția vieții monahale ortodoxe din Evul Mediu timpuriu, de la primele mărturii ale înfiripării acesteia, până la debutul modernității, la începutul secolului al XIX-lea, din zona septentrională a Transilvaniei. Această zonă corespunde cu aproxiماție teritoriului pe care se întindea vechea jurisdicție canonica a stavropigiei patriarhale din Perii Maramureșului la 1391, adică în vechile țări românești a Năsăudului, Ciceului, Lăpușului, Chioarului, Maramureșului, Codrului, Oașului și Sătmăralui.

Două motive l-au recomandat pe autor să întreprindă o astfel de cercetare. În primul rând, apartenența sa la cinul monahal într-o dintre cele mai vestite mănăstiri din Maramureș, Rohia, unde este totodată bibliotecar și ecleziar la nu mai puțin vestitul centru cultural, asupra căruia și-a lăsat definitiv amprenta Nicolae Steinhardt. În al doilea rând, este un om al locului, născut și crescut în Breaza Ciceului și apoi vietuitor la o mănăstire din arealul cercetat, ceea ce îl îndrăguiește să fie un avizat cunoșător al locurilor, unde și-a îndreptat investigația științifică.

De fapt, lucrarea este în principal rezultatul unei atente cercetări de teren, care n-a mai fost realizată înainte, după cum mărturisește însuși autorul, astfel încât s-au putut reliefa anumite aspecte ale subiectului, mai puțin ori deloc subliniate de istoriografie până acum. Pe lângă investigațiile în teren și cercetările arheologice, Protos. Macarie Motogna a consultat o bibliografie exhaustivă, de la cele mai vechi studii pe această problemă, la cele recente, fără a neglija verificarea și cercetarea surselor primare arhivistice. Studiul vine în completarea lucrării clasice în domeniul a lui Ștefan Metes: *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria* sau a *Dicționarului mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*,

coordonat de A. A. Rusu și publicat în 2000, precum și a multor studii referitoare la această problematică, făcând o reevaluare a istoriografiei. Rodul cercetării și al noii abordări s-a concretizat într-o recontextualizare a tematicii și o nouă repertorizare a lăcașurilor monahale din arealul investigat, harta acestora fiind astfel îmbunătățită.

Apariția și dezvoltarea monahismului românesc din Maramureș și zonele limitrofe a fost determinată și de contextul istoric, politic și social, care de multe ori nu i-a fost favorabil. De aceea, autorul a socotit firesc să-și deschidă cercetarea cu un amplu capitol, în care să prezinte situația social-politică și administrativă a românilor din aceste zone, până la debutul secolului al XIX-lea. Descrierea instituțiilor politico-administrative este însotită de nararea evenimentelor militare, care au reconfigurat deseori starea politică din zonă, la fel cum situația socială n-a putut fi prezentată fără înfățișarea conflictelor sociale.

După prezentarea amplă a contextului politic și social, următorul capitol se oprește asupra organizării ecclaziastice și a instituțiilor bisericești ale românilor din Maramureș și Ardeal până în secolul al XVIII-lea. Ceea ce a avut o mare însemnatate pentru formarea și evoluția unei vieții monahale trainice în acest spațiu, precum și pentru înmulțirea așezărilor mănăstirești, a fost tocmai rolul deosebit de important pe care l-a avut o mănăstire în organizarea întregii vieți religioase, după ce mănăstirea din Peri a fost investită cu funcția de stavropigie patriarhală, iar stărețul a primit titlul de exarh patriarhal, adică îndeplinea toate atribuțiile unui episcop, cu excepția dreptului de hirotonire. Se înțelege astfel câtă importanță au acordat acești egumeni, din noua lor calitate, în primul rând vieții mănăstirești, a căror adepti erau. După aproape un secol, mănăstirea din Peri pierde jurisdicția peste aceste întinse zone, în favoarea Episcopiei de Muncaci, de Vad ori a Mitropoliei Transilvaniei sau chiar a unor episcopi de Maramureș. Însă, la rândul lor, mulți din acești episcopi își aveau reședință într-o mănăstire, de aici și atenția deosebită acordată așezămintelor monahale, care la drept vorbind, aşa cum este îndeobște cunoscut în literatura de specialitate, reprezentau pentru tradiția răsăriteană principalul reper al spiritualității ortodoxe.

Capitolul următor este dedicat trăsăturilor și caracteristicilor monahismului din Transilvania și Maramureș. Mai exact, autorul a încercat să surprindă trăsăturile definiitorii ale monahismului, aşa cum ele s-au configurat de la originea și apariția vieții monahale în aceste locuri. Specificitatea monahismului transilvănean a fost dată și de mediul ostil în care a trebuit să supraviețuiască de multe ori, aspect bine subliniat de către autor.

După acest scurt capitol, sub forma unui preambul la următorul, începe propriu-zis prezentarea și repertorizarea micromonografică a istoriei tuturor schiturilor și mănăstirilor din Maramureș și Transilvania Septentrională, circumscrisă perioadei cercetate. Acest amplu

capitol reprezintă miezul lucrării și partea ei cea mai consistentă, unde este tratată, separat, fiecare mănăstire în toate datele și procesele ei istorice, în baza tuturor surselor depistate de autor pe teren sau în biblioteci și arhive.

Pornind de la o axiomă istoriografică binecunoscută în care se afirmă că în trecut lăcașurile monahale, pe lângă menirea lor de vetre religioase și de spiritualitate, au fost în același timp și instituții de promovare a culturii, ultimul capitol este consacrat dimensiunii culturale a monahismului din aceste părți de țară. Astfel, autorul a reușit să demonstreze că puternicele centre monahale au fost adevărate focare de cultură, unde puteau exista, în același timp, școli pentru educația copiilor, centre și școli de iconari și zugravi, centre tipografice și școli de copiști de manuscrise. Aceste centre de promovare a culturii și educației au păstrat și cultivat legăturile cu vestitele centre culturale și spirituale din întreg spațiul românesc ortodox, îmbogățind permanent patrimoniul cultural și artistic. Cu toate vitregiile istoriei, aceste vetre monahale de cultură au lăsat moștenire un impresionant patrimoniu, pus aici prea puțin în relief de autor.

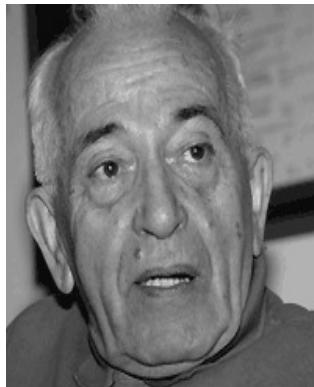
Cu micile inexactități, de altfel inerente oricărei lucrări științifice, lucrarea este o contribuție importantă în domeniu, care nu va putea fi exclusă în viitor din bibliografia unor cercetări similare. Poate că istoricii ar fi așteptat din partea unui teolog să surprindă mai profund aspectele religioase și simbolistica spirituală, care scapă adesea istoricului într-o lucrare de monasteriologie.

Drd. Mihai Georgiță

Oliver Lustig (coord.), *Procesul ghetourilor din Nordul Transilvaniei*, Vol. I-II, Bucureşti, Editura AERVH, 2007, 369 p., 320p.

Lucrarea pe care o supunem atenției cititorilor este alcătuită din două volume intitulate sugestiv „Actul de acuzare, sentință”, respectiv „Mărturii” și a apărut sub egida Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Asociației Evreilor din România Victime ale Holocaustului, cu sprijinul finanțier al Guvernului României prin Departamentul pentru Relații Interetnice și al Claims Conference (Fondul Rabbi Israel Miller pentru Cercetare, Documentare și Educație în domeniul Holocaustului) în anul 2007, la București, Editura AERVH.

Cel care a coordonat alcătuirea volumelor este nimeni altul decât Oliver Lustig, faimosul autor al „Jurnalului de lagăr”.

Oliver Lustig, evreu român născut la 4 noiembrie 1926, în localitatea Șoimeni, județul Cluj, a cunoscut pe propria piele experiența Holocaustului din nordul Transilvaniei, devenind personajul unei drame colective. Astfel, la 3 mai 1944, Lustig a fost încis împreună cu părinții și cei șase frați ai săi în ghetoul din Cluj, de unde a fost deportat la 15 iunie, în lagărul de exterminare Auschwitz-Birkenau. La Birkenau (4 km de Auschwitz; unde se făceau selecțiile în vederea gazării și, respectiv, a trimiterii în lagărul de muncă de la Auschwitz) și-a pierdut părinții și trei dintre frați.

Oliver Lustig

Sursa: www.mmhtn.org/lustig.php

După trei luni, Oliver Lustig a fost transferat în lagărul de la Dachau (toamna 1944) de unde a fost eliberat de armata americană. Împreună cu el, din cei nouă membri ai familiei sale (părinții și șapte copii) au mai supraviețuit Holocaustului o soră și doi frați, împrejurare rară în istoria tristă a lagărelor de exterminare (4 supraviețuitori din aceeași familie).

După război, Lustig a publicat o serie de cărți, dintre care 12 pe tema Holocaustului, traduse în limbile germană, maghiară, italiană, portugheză și engleză. În 1965 a obținut titlul academic de doctor în istoria doctrinelor economice. La 23 august 2004, colonelul în rezervă Oliver Lustig din Ministerul Apărării Naționale a fost înaintat la gradul de general-maior (cu o stea). A fost decorat cu Ordinul

Național „Steaua României” în grad de Cavaler (2007), împreună cu alți trei supraviețuitori ai Holocaustului.

Lucrarea coordonată de Oliver Lustig tratează un subiect mai puțin cunoscut în istoriografia din România și anume problema ghetourilor evreiești din Transilvania din timpul ocupației horthyste. S-a scris puțin pe această temă, de multe ori cauza reprezentând-o atitudinea conservatoare, refractoră cunoașterii cu adevărat a ceea ce s-a întâmplat în anii celui de-al doilea război mondial sau pur și simplu poziției de negare a Holocaustului, atât de răspândită în mediul academic din țara noastră până de curând. Autorii care s-au aplecat asupra acestui subiect sunt cu precădere străini (Randolph L. Braham, *Politica genocidului. Holocaustul din Ungaria*, Editura Hasefer, București, 2003) și prea puțin români (Gheorghe I. Bodea, *Tragedia evreilor din Nordul Transilvaniei: 1944*, Editura Hiperion, Cluj Napoca, 2001). Dacă autorii citați aici tratează fără să fi trăit evenimentele din primăvara anului 1944 în Nordul Transilvaniei, lucrarea coordonată de Oliver Lustig dă glas celor care au cunoscut cu adevărat ghettoizarea, prin aceea că, fiind vorba de o colecție de documente, sursele sunt cât se poate de reale și relatează cu exactitate experiențele supraviețuitorilor.

După finalizarea războiului, noile guverne instaurate au declanșat pretutindeni vânătoarea de naziști, criminali de război sau colaboratori ai regimurilor dictatoriale.

În România, în contextul instaurării unui nou regim politic, cel comunist, s-au instituit tribunale ale poporului care i-au condamnat pe cei care au organizat, participat sau au fost doar simpli pioni la masacrarea populației evreiești din Ardeal și alte regiuni. Este și cazul Tribunalului Poporului de la Cluj, care și-a desfășurat activitatea între anii 1945-1946 și unde au fost condamnați toți vinovații de masacrarea evreilor din Ardeal.

Procesul Ghetourilor din Nordul Transilvanie

Sursa: www.icr.ro

În timpul procesului s-au adus dovezi împotriva celor care au pus la cale exterminarea evreilor din Transilvania, împotriva celor care au aplicat cu brutalitate măsurile represive etc., principalele documente fiind reprezentate de mărturiile supraviețuitorilor, mărturii extrem de dureroase,

cutremurătoare, care descriu experiențe personale extraordinare, pe care generațiile noastre cu greu și le pot imagina.

Documentele selectate și integrate în cele două volume sunt împărțite în funcție de ghetoul la care fac referire: Ghetoul Oradea, Ghetoul Cluj etc. Considerăm ca fiind deosebit de importante documentele care fac referire la teritoriul actual al județului Maramureș, în care au funcționat două mari ghetouri, la Baia Mare și Sighet, localități cu comunități mari de evrei în acei ani. Mărturiile celor care au fost „înternați” în ghetourile din Maramureș reprezintă, dincolo de tragicismul experiențelor trăite, și o sursă primară de importanță deosebită în reconstituirea principalelor momente din viața orașelor, cât și ai comunităților evreiești de la noi.

În ciuda valorii documentelor cuprinse în lucrare, nu putem să încheiem această prezentare succintă fără a menționa și câteva neajunsuri: lipsa aparatului critic, a notelor de subsol, care ar fi transformat cele două volume în lucrări științifice, precum și faptul că, deși utilizează documente originale din cadrul procesului desfășurat între anii 1945-1946, coordonatorul nu menționează sursa acestor documente. Este un detaliu care probabil a scăpat celor care au alcătuit lucrarea și care poate stârni confuzie în rândul cercetătorilor interesați de consultarea documentelor în original și care se pot întreba în mod justificat: „Care este instituția deținătoare a acestor documente?”, „Unde trebuie să mă adresez?”. Totodată, prin omiterea instituției care deține aceste documente prezentate, lucrarea este vulnerabilă în fața celor care nu recunosc ororile Holocaustului.

Trecând peste aceste scăpări, care sunt până la urmă mici detalii în comparație cu mesajul care ni se transmite în toate paginile cărții, salutăm apariția acestei lucrări și o recomandăm cu toată încrederea celor care iubesc istoria și tuturor celor care sunt în căutarea adevărului. Este o lectură deosebită, care ne marchează existența, ne transmite adevăratele valori în viață și ne îndeamnă la însușirea unor principii bazate pe toleranță și acceptarea diversității, principii care, de altfel, au devenit motorul și chintesența Uniunii Europene în prezent.

Drd. Robert C. Thokoly

**Ioan Johnny Popescu, *Evrei de seamă născuți la Sighet*, Sighetu Marmația
ociația Ecologie Turism Nordica, 2010, 134 p.**

Lucrarea „O istorie a evreilor din Sighet” nu poate fi separată organic de o altă carte semnată Ioan Popescu: „**Evrei de seamă născuți la Sighet**” apărută la Sighetu Marmației în anul 2010, la Editociația Ecologie Turism Nordica.

Este un dicționar al unor personalități născute la Sighet care s-au afirmat fie pe tărâmul natal fie înăstată. Autorul a cuprins 87 de „vieți” ordonate alfabetic, la care se adaugă liste ale liderilor comunității, membri ai administrației comunității, profesori de studii rabinice, cantori sinagogali, tipografi, prezentare a vieții culturale evreiești, precum și o istorie cronologică a evreilor din Sighet din anul 1920 și până în anul 2010. În vederea elaborării lucrării sale, autorul a fost sprijinit de Federația Comunităților Evreiești din România, filiala Sighetu Marmației, de profesorul universitar Menachen Keren către Institutul Yad Vashem din Israel care i-a pus la dispoziție o mare parte din fotografiile publicate.

Fără a face alte comentarii, de prisos în cazul unor demersuri de acest gen, amintim că personalități care s-au afirmat într-un domeniu sau altul. Spre exemplu, un personaj interesant a fost **Michael Yehuda Moldovan**, născut la Sighet în anul 1920, care s-a afirmat în întreaga sa viață în domeniul literaturii și diplomatic. Apogeul său îl reprezintă momentul prinderii nazistului Eichmann, considerat unul dintre marii criminali de război. În prezent trăiește în Israel și este președintele Asociației Evreilor Provenienți din Sighet. Personaje interesante au fost și membrii familiei de evrei liliputani care au înființat **Trupa Teatrului „Lilliput”** compusă din şapte frați, 2 bărbați și cinci femei, care a cunoscut o faimă deosebită în Europa. Piesele lor erau interpretate în mai multe limbi: idiș, germană, maghiară, română, rusă și poloneză. Au fost „înternați” la Auschwitz însă au reușit să scape cu viață în ciuda experimentelor degradante și teribile de dureroase la care au fost supuși de faimosul doctor Mengele. Unul dintre cei mai faimoși evrei din Sighet rămâne totuși **Elie Wiesel**, născut în anul 1928, supraviețuitor al Holocaustului, laureat al Premiului Nobel pentru Pace și autor a numeroase lucrări despre experiența sa personală în timpul celui de-al doilea război mondial.

Sperăm că am trezit interesul cititorilor și salutăm apariția acestei lucrări.

Drd. Robert C. Thokoly

Ioan J. Popescu, *O istorie a evreilor din Sighet*, Sighetu Marmației, Editura Echi 09, 281 p.

„Nu sunt scriitor și nici istoric: am adunat notițele, le-am pus în ordine cronologică, unde am a une am cercetat arhive, am navigat pe internet, am tradus din limba engleză, maghiară, germană, rusă și – cu dicționarul în mână – chiar din limbile ebraică și slovacă.”

Astfel se autocaracterizează autorul în una dintre cele mai interesante lucrări din județul nostru și mii ani. Este vorba de Ioan J. Popescu, jurnalist la cotidianul *Informația Zilei* și de lucrarea domniei să asemenea „*O istorie a evreilor din Sighet*” a cărei apariție am ales să o semnalăm în rândurile de mai jos.

După cum am menționat deja, autorul este jurnalist și membru onoare al International Forum of Literature and Culture of Peace, organizație neguvernamentală fondată în anul 1985 în Israel și care promovează Declarația Universală a Drepturilor Omului. Aceste titluri îi sunt acordate pentru activitatea susținută în promovarea istoriei și culturii minorităților din România.

Ioan J. Popescu

sa:www.sighet-online.ro

„*O istorie a evreilor din Sighet*” a apărut în anul 2009, la Editura Echim din Sighetu Marmației. Este un studiu monografic dedicat istoriei comunității evreiești din Sighet având ca limită temporală superioară anul 1940. Din punct de vedere structural se pot observa trei părți în lucrarea domnului Popescu: prima parte abordează istoria evreilor din Centrul Europei până la 1918, a doua se referă la evreii din România și împărătescătăria sa în perioada 1918-1940, iar a treia este alcătuită din anexe, în fapt un număr de documente identificând timpul procesului de elaborare a lucrării, în diferite alte studii publicate. În ansamblul său, lucrarea conține capitoare cu titluri sugestive, face referire la probleme de demografie, structură ocupațională, situații comunitare, viață comunitară, culturală, artă și învățământ, religie și obiceiuri.

Lucrarea se lecturează extrem de ușor pentru că este scrisă într-un stil liber, narativ, un stil propriu și care nu e „nici scriitor și nici istoric”. Recomandăm cu căldură această lucrare pasionaților de istorie și cei interesați de continuarea acestea și sugerăm extinderea cercetării și asupra zonei orașului Baia Mare, care în trecut avea o comunitatea evreiască importantă.

Drd. Robert C. Thokolyi

**Mircea Baron, *Din istoria mineritului aurifer în România 1918-1948*,
Editura Universitas, Petroșani, 2006, 224 p.**

Beneficiem, în lucrarea de față, de o analiză privind rolul unei ramuri importante a industriei extractive, mineritul aurifer, în economia și istoria națională, realizată de către un cercetător asiduu al istoriei mineritului românesc, dl. Mircea Baron.

Absolvent al Facultății de Istorie – Filosofie, secția Istorie, din cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, în prezent decan al Facultății de Științe a Universității din Petroșani, dl. Mircea Baron este autorul unui număr important de lucrări, articole și studii dedicate istoriei mineritului, o parte din ele fiind prezentate și în afara granițelor țării.

Lucrarea pe care o avem în vedere, ”Din istoria mineritului aurifer în România 1918-1948”, a fost publicată în anul 2006 la Editura Universitas din Petroșani. Cartea prezintă, în cele trei capitole ale sale, o perioadă importantă din istoria mineritului aurifer, de la Marea Unire până la naționalizarea din 11 iunie 1948.

În primul capitol autorul face o sinteză a situației politice și economico-sociale a României din perioada supusă atenției. În cel de-al doilea prezintă industria extractivă românească, autorul dorind să scoată în evidență faptul că „mineritul se află într-o relație biunivocă cu realitatea social-economică, politică și culturală, pentru că acționează asupra unor domenii importante ale acestora: stat și politică, economie și societate, știință și tehnică, artă, dar, în același timp este influențat de societatea în care se manifestă”. Această idee, care practic reprezintă esența capitolului, a fost formulată inițial de către Günter B.L. Fettweis în lucrarea „*Reflexion über den Bergbau zur Zeit des Georgius Agricola*”.

Capitolul al treilea este, fără doar și poate, partea cea mai importantă a lucrării, în care autorul expune evoluția activității de extracție a metalelor prețioase, subliniind, printre altele, importanța industriei extractive a acestora pentru economia românească, rolul statului în evoluția mineritului aurifer, principalele tehnici de prelucrare a minereurilor aurifere și uzinele metalo-chimice care au funcționat în perioada supusă atenției, principalele exploatari miniere ce aparțineau statului, societățile și asociațiile miniere pe cux.

Deși are un titlu foarte generos, lucrarea este importantă pentru mineritul băimărean, deoarece aduce în prim plan informații referitoare la exploatariile miniere și uzinele metalurgice din regiunea Baia Mare, fără de care istoria mineritului aurifer românesc nu ar fi fost completă. Astfel, aflăm că după Unirea din anul 1918 statul român a dobândit

proprietățile miniere și uzinele metalurgice deținute în Transilvania de statul maghiar, pe care le va exploata printr-o regie a sa, denumită Regia Întreprinderilor Miniere și Metalurgice ale Statului din Ardeal. În componența acestei regii intrau și minele de metale și uzinele metalurgice din regiunea Baia Mare, în dezvoltarea cărora statul a investit sume considerabile. După luna martie a anului 1945 exploatarele miniere mai sus menționate au aparținut Societății „Minaur”, pentru ca, prin naționalizarea din 11 iunie 1948, să intre în administrarea Direcției Regionale Baia Mare a Centralei Auro-Argintifere și a Metalelor Neferoase.

În realizarea lucrării, autorul a folosit informațiile din documentele fondurilor *Societatea Mica* și *Societatea Petroșani. Direcția Generală. Direcția Minelor. Divizia Baia Mare* păstrate de către Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, susținute de o amplă și variată istoriografie: lucrări de statistică minieră, culegeri de legi, presă și lucrări de specialitate. Aparatul științific, redat la finalul cărții, este foarte util cercetătorilor care doresc să afle mai mult față de cât a cuprins autorul în lucrare. De asemenea, aparatul critic este întocmit în conformitate cu rigorile științifice actuale. Indicele de nume și locuri aduce un plus lucrării și contribuie la regăsirea cât mai rapidă a informațiilor cuprinse.

Avem de-a face cu un studiu complex, de specialitate, care se adresează atât iubitorilor de istorie, cât mai ales specialiștilor din domeniul. Contribuția autorului este utilă, binevenită în contextul în care, studii și articole recente referitoare la mineritul băimărean din prima jumătate a secolului XX, lipsesc aproape cu desăvârșire, deși la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale se păstrează importante izvoare de cercetare, dispersate prin mai multe fonduri de arhivă.

Ana-Maria Voicu

**Adrian Marchiș, *Din istoria presei românești - „Graiul Maramureșului”*
Sighet, 1932-1940, Cluj-Napoca, Editura „Dragoș Vodă”, 2002, 163 p.**

Lucrarea de față reprezintă descrierea unui periodic local de mare prestigiu, „Graiul Maramureșului”, care a avut apariții săptămânale între anii 1932-1940 (seria veche) și 1946-1950 (seria nouă). Renumele acestei publicații a fost atât de mare, încât după anul 1989 a fost reluată tipărirea ei, sub forma unui ziar local, cu sediul redacției în noua reședință a Județului Maramureș, Baia Mare.

Autorul, omul de radio, Adrian Marchiș, absolvent al Facultății de Jurnalistică din cadrul Universității București, cu lucrarea de licență *Istoricul ziarului „Graiul Maramureșului” 1932-1940*, este în prezent corespondent al Radio România pentru județele Maramureș și Satu Mare. Adrian Marchiș, un specialist în chestiuni de comunicare și journalism și totodată vechi și cunoscut slujitor al radioului românesc, a lăsat, de această dată, microfonul și reportofonul deoparte în favoarea condeiului.

Lucrarea pe care o avem în vedere, *Din istoria presei românești - „Graiul Maramureșului” Sighet, 1932-1940*, a fost publicată în anul 2002 la Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă” din Cluj-Napoca. Ea prezintă în cele două părți ale sale un istoric al ziarului, precum și temele reprezentative regăsite în cadrul acestuia, cum ar fi istoria județului, problema vieții rurale, școala maramureșeană.

Lucrarea beneficiază de o prefăță semnată de Prof. Univ. Dr. Ioan Aurel Pop, membru al Academiei Române, de o postfață semnată de către poetul și ziaristul Gheorghe Pârja și de o introducere în care autorul ne prezintă aparițiile editorialistice care au precedat geneza gazetei „Graiul Maramureșului” și al personalităților locale care s-au ocupat de acestea.

În prima parte a lucrării, intitulată „*Graiul Maramureșului*”: *istoric, orientare generală, principii programatice*, autorul prezintă un istoric al aparițiilor acestuia, începând cu anul 1931 când un alt periodic sighetean, „*Gazeta maramureșeană*”, nu a mai fost tipărit, datorită numărului tot mai mic al abonaților și retragerii secretarului de redacție Mihai Bologa. Astfel primul număr din „*Graiul Maramureșului*” a apărut la data de 1 martie 1932, ultimul număr din serie, fiind 262 din 28 aprilie 1940.

Tot în această primă parte a lucrării, Adrian Marchiș se oprește și asupra perioadei de apariție a seriei noi din ziarul „*Graiul Maramureșului*” din 13 octombrie 1946 până în 24 septembrie 1950, an în care se naște o nouă gazetă sigheteană, „*Viața Liberă*”, organ de presă al Partidului Muncitoresc din România, Maramureș. În plus, după cum era și firesc, sunt amintite și persoanele care s-au ocupat de comitetul director al gazetei: Mihai Marina, Liviu Patachi, Valer Rusu, Dr. Vasile Ilea, Prof. Dr. Alexandru Filipașcu, profesorul Gheorghe Dăncuș, doctorul Artur Anderco și.a.. În *Orientare generală, principii programatice* sunt descrise „*Dreptul program*”, care a fost publicat în numărul 1 din 1 martie 1932, prin care se punea la baza activității ziarului, obiectivitatea și independența, precum și orientarea acestuia către problemele legate de viața satului, valorificarea istoriei locale și a folclorului, dar și intenția de a realiza armonia și buna colaborare cu naționalitățile conlocuitoare.

Teme reprezentative, a doua parte a lucrării, cuprinde o descriere a subiectelor abordate în gazetă, care au fost cu predilecție probleme de istorie locală, dat fiind trecutul bogat al țării descălecătorilor voievodali, situația țărănimii (sărăcia și mizeria care bântuia satele din Maramureș, șomajul în rândul acestuia - probleme care au dus la izbucnirea unor revolte). În continuare, autorul remarcă și interesul ziarului pentru cultură, prin sprijinul pe care îl acordă tinerelor condeie locale, cărora le dedică chiar un supliment literar, „*Maramureșul cultural*”. I-a atras atenția și preocuparea publicației pentru apărarea și dezvoltarea învățământului din Maramureș, precum și polemicile dezbatute în cadrul acestuia.

Anexa din final evocă mărturii ale unor personalități care au slujit sau au colaborat la gazetă, cum sunt distinsul profesor doctor Mihai Pop, fost director al Institutului Național de Folclor, Ion Berinde și Grigore Holdiș, precum și o fișă tehnică care cuprinde date tehnice despre gazetă.

Aparatul critic de excepție ne arată faptul că în realizarea lucrării autorul s-a bazat pe numerele gazetei apărute în perioada descrisă, precum și pe o variată istoriografie.

Iuliu Victor Grec

Dorin Dobrincu (editor), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Polirom, 2008, 236 p.

Studierea și valorificarea documentelor create de Securitate a constituit o temă îndelung dezbatută după decembrie 1989. Istoricii, și nu numai aceștia¹ au răvnit la prezentarea cât mai corectă și mai veridică a aspectelor referitoare la funcționarea regimului comunist, a sistemului penitenciar, dorind să scoată la suprafață și instituțiile care se aflau în spatele terorii instalațe în spațiul românesc încă din 1944. O asemenea instituție era și Securitatea² care a creat mai multe categorii de documente de la dosare personale, dosare de verificare, de urmărire informativă, de anchetă la statistici și tabele cu deținuții care au cunoscut realitățile sistemului penitenciar sau cu cei care au decedat în închisori și lagăre de muncă.

Documente similare, create de fostele structuri ale Securității și păstrate în Arhiva Serviciului Român de Informații, au fost valorificate de către Dorin Dobrincu³, doctor în istorie, cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, în prezent Director al Arhivelor Naționale ale României. *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, apărută la Editura Polirom în 2008, constituie una dintre edițiile de documente cele mai riguroase, fiind o sursă importantă pentru cercetătorii represiunii comuniste din România, în special pentru cei care urmăresc acest aspect din punct de vedere statistic, al dimensiunii criminale a regimului comunist.

Cele trei documente puse în discuție de către Dorin Dobrincu provin din Arhiva Serviciului Român de Informații, fondul „Documentar”, dosar 7805, volumul I, fiind o sursă importantă și pentru cercetătorii, istoricii maramureșeni, având în vedere faptul că în liste expuse în această ediție se află și deținuții decedați la Penitenciarul Sighet (Iuliu Maniu, Gheorghe Brățianu, Constantin Brățianu, Constantin Argetoianu etc.), deținuții care au sfârșit la coloniile de muncă de la exploatarele miniere din Baia Sprie, Căvnice și Nistrul (Coșeriu Gheorghe,

¹ Ne referim la cei care au cunoscut direct detenția politică, domiciliul obligatoriu, munca forțată și care după 1989 au contribuit la demilitizarea istoriei comuniste fie prin intermediul studiilor memorialistice fie prin intermediul istoriei orale.

² Înființată oficial prin Decretul nr. 221 din 30 august 1948, vezi în acest sens Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 2006, p. 98; în fapt Securitatea a început să acționeze imediat după 23 august 1944, când Ministerul Afacerilor Interne a fost infiltrat cu comuniști.

³ A fost expert al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România.

Gheorghe Șerban), sau cei care au decedat după plecarea de la aceste colonii, în timpul ispășirii pedepselor (Bujoiu Ioan Alexandru). În aceste liste au fost redate 1406 nume ale unor deținuți care au decedat în perioada 1945-1958 în penitenciarele și coloniile de muncă din România, aceasta reprezentând doar o mică parte a celor care au avut curajul să reziste noului regim instalat în România sub auspiciile Uniunii Sovietice.

Munca cercetătorilor a fost mult ușurată datorită faptului că volumul are trimiteri din indici onomastici, toponimici și de materii direct la numărul documentelor.

Cantitatea „morții”, a represiunii regimului comunist este redată foarte sugestiv de către autor și în cadrul unui amplu studiu introductiv intitulat *Gulagul lui Gheorghiu. Despre cifre și locuri ale represiunii, suferință și moarte, memorie și cercetare*, structurat în mai multe capitolă dedicate represiunii comuniste în ansamblu. În acest studiu ne sunt prezentate locurile de detenție politică din România, dar și diversele cifre ale victimelor comunismului lansate de către „activiștii memoriei”, de cercetători, precum și de către documentele păstrate în arhivele Securității și ale Partidului Comunist. Dorin Dobrincu aduce în discuție victimele fenomenului reeducării în Penitenciarele Pitești și Gherla, dar și morții de la Canalul Dunăre-Marea Neagră și colonia de muncă Salcia. Ne-au atras atenția și execuțiile fără nicio judecată din rândurile partizanilor anticomuniști. În finalul studiului introductiv autorul se oprește asupra veridicității cifrelor referitoare la amploarea represiunii, expunându-ne posibilitatea ca, în arhivele comunismului, să se găsească și alte documente care să ne apropie de exactitatea numărului decedaților în penitenciarele și coloniile de muncă din România.

Sperăm că cele câteva rânduri să incite la aprofundarea cercetării asupra statisticii represiunii comuniste din România, venind cu recomandarea utilizării acestei ediții de documente și de către cercetătorii maramureșeni interesați de subiecte referitoare la sistemul penitenciar, având în vedere faptul că pe lângă sediile poliției politice, în Maramureș au funcționat și Penitenciarul Sighet, precum și coloniile de muncă de la minele din Baia Sprie, Cavnic și Nistrul.

Drd. Marius Uglea

Andrea Dobăș, *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea” Sighet (1950-1955)*, Editura Valea Verde, 2010, 223 p.

Autoarea, muzeograf în cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet este unul dintre cei mai avizați cunoșcători ai subiectului pe care studiul menționat îl aduce în atenție, afirmație susținută atât de calitatea, cât și de cantitatea studiilor și articolelor științifice publicate anterior.

Prin valorificarea a numeroase documente de arhivă și utilizarea unor importante lucrări de specialitate, Andrea Dobăș a realizat un studiu de caz al sistemului represiv din România, investigând o perioadă scurtă, însă marcată de „torturarea, reeducarea și distrugerea fizică și psihică a celor care se opuneau sau nu agreau noua societate impusă de autoritățile comuniste” (p.34) din istoria Penitenciarului Sighet.

După o trecere în revistă a evoluției sistemului represiv din România în perioada 1945-1964, a problematicii arestării elitei interbelice și a ofensivei împotriva Bisericii Catolice, autoarea investighează o serie de aspecte ale spațiului concentraționar Sighet: statutul juridic al deținuților, evaluarea cantitativă a acestora, regimul penitenciar, alimentar, sanitar, personalul închisorii, decesul deținuților etc. Toate acestea au ca limite cronologice anul 1950, când caracterul Penitenciarului Sighet se modifică radical, fiind transformat într-un penitenciar exclusiv politic (p.82), o unitate de muncă „evidență specială Dunărea”, cum era denumit în limbajul codificat al Ministerului de Interne (p. 86) și luna iulie a anului 1955, când Penitenciarul a fost reprofilat, devenind o închisoare de drept comun (p.88). Arhitectura studiului cuprinde și o listă a deținuților politici și a celor decedați, care aduc în prim plan figuri importante ale vieții politice, intelectuale românești: miniștri, secretari și subsecretari de stat, diplomați, președinți ai partidelor politice, deputați, episcopi, preoți romano-catolici și greco-catolici, istorici, ziariști, profesori, avocați. Majoritatea dintre aceștia nu au fost niciodată judecați pentru vreo vină, ci arestați la ordinele emise de Ministerul de Interne și încarcerăți.

La final autoarea face câteva precizări cu privire la organizarea și funcționarea Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet, nominalizat în anul 1998 de Consiliul Europei, printre primele trei locuri de cultivare a memoriei

continentului, alături de Memorialul de la Auschwitz și Memorialul Păcii din Normandia (p. 205).

O lucrare foarte bine documentată, supusă tuturor rigorilor științifice și care va reuși cu siguranță să trezească din amoroșală, pe cei care, după cum afirmă și istoricul Dennis Deletant, cel care prefacează studiul Andreei Dobeș, „cred că formula folosirii terorii este o exagerare”.

Klara Gușeth

et Commissarius Ecclesie Sante Crucis de Peleg
archie dei gratia Regis Hungarum Bohemie
Bohemia et fidelibus suis Commissarii Ecclesie
et Nicolai nepotum et demetrii fratris eius
Zelijeszye Omnes in comitatu azanomarosien
Super quo fidelitas vobis frumenti frumenti
dantes fortios de dragoniis alijs absen
poteris viri et pati gemitum Nam in ead ha
bitus et alios predictos in dominium eiusq
petue possidentur Si pon fuerit graditium
in primam ad Amicul competet rationem
et Euatorum si qui fuerint virorum
princeps fideliter rescrivatis datum Unde fab
preptis et mandatis eiusq domini Regis ob
ligatione omnium ad omnia fideliter exequi
sabbato proximo ante dominiam Panis patrum
poteris viri et pati adam Nam ... ad batus

I.S.S.N. 1844-9832

